

Laatokka

Suurjärven kiehtova rantahistoria

Toimittanut

MARIA LÄHTEENMÄKI

Laatokka

Laatokka

Suurjärven kiehtova rantahistoria

Toimittanut

MARIA LÄHTEENMÄKI

Tutkitun tiedon
teemavuosi
2021

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN TOIMITUKSIA 1469

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

© 2021 Maria Lähteenmäki ja SKS

Lisenssi CC BY-NC-ND 4.0 International

Kannen suunnittelu: Timo Numminen

Taitto: Maija Räisänen

EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-395-3 (nid.)

ISBN 978-951-858-397-7 (PDF)

ISBN 978-951-858-396-0 (EPUB)

ISSN 0355-1768 (nid.)

ISSN 2670-2401 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/skst.1469>

Teos on lisensoitu Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 International -lisenssillä.

Tutustu lisenssiin englanniksi osoitteessa

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> tai suomeksi osoitteessa

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>.

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa <https://doi.org/10.21435/skst.1469>
tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

Hansaprint Oy, Turenki 2021

Sisällys

LUKIJALLE 7

I Maan ja veden välitilassa

LAATOKKA MONIULOTTEISESSA RAAMISSAAN 11

Maria Lähteenmäki

JÄRVILLÄ ON VÄLIÄ – GLOBAALISTI 32

Isaac Land

LAATOKAN ALUEEN HISTORIALLISET ASUTUSVIRRAT 44

Kati Parpei

II Teollistuvat yhteisöt

TEOLLISUUS TULEE JA MENEÉ PITKÄRANNASTA 71

Karl-Erik Michelsen

LAATOKAN RANNOILTA JÄNISJOEN LATVOILLE 97

Pertti Rannikko

III Ihmisen jäljillä

RISTIAALLOKOSSA: LAATOKAN PILAANTUMISEN JA
SUOJELUN YMPÄRISTÖHISTORIAA 131

Simo Laakkonen & Alla Bolotova

POLTETUT RANNAT: LAATOKAN RANTASEUTUJEN TUHOT
TOISESSA MAAILMANSODASSA 162

Jarkko Koukkunen

LAATOKAN VESIEN MUUTTUVAT KUVAT 188

Alfred Colpaert & Augustine-Moses Gbagir

IV Ei vettä rantaa rakkaampaa

LAATOKKA MONIAISTILLISENA MUISTIKOKEMUKSENA 205

Oona Ilmolahti & Maria Lähteenmäki

ULKOILMAELÄMÄÄ SORTAVALAN SAARISTOSSA 234

Ismo Björn

LADOGA SKERRIES: SUOMEN KANSALLISMAISEMASTA VENÄLÄISEKSI
KANSALLISPUISTOKSI 265

Aleksandr Osipov

LOPUKSI: MONIEN RANTOJEN LAATOKKA 296

Maria Lähteenmäki

Kirjoittajat 308

Abstract 311

Henkilöhakemisto 312

Lukijalle

Järvi. Sen kallioiset tai ruokoiset rannat, sen tyvenet liplatukset tai myrskysisät kuohut, lintujen kirkunat, vastarannalta kaikuvat äänet, sen aisteja hellivät tuoksut ja kirpeät elämän hajut. Järvimaiseman ääretön kauneus saarineen, luotoineen, niemineen, lahtineen. Lähes kaikilla suomalaisilla, myös meillä tämän antologian kirjoittajilla, on vahvoja tunnemuis-toja järven rannalla olemisesta lapsuuden, mummolan tai kesämökki-elämän kautta. Moni meistä, kuten allekirjoittanut, on jopa syntynyt järven rannalla ja ensimmäiset muistomme liittyvät järvimaisemaan. Tästä huolimatta tutkijat, tietokirjailijat ja muistelijat ovat kirjoittaneet järvikokemuksistaan suhteettoman vähän. Vain harvalla järvellä on oma kirjoitettu historiansa. Se ei ole oikein eikä kohtuullista. Tällä teoksella haastan lukijat kokoamaan omien järvenrantojensa tarinoita teemalla ”järvellä on väliä”. Näin on ainakin suomalaisille.

Huokuva ja paljonpuhuva Laatokka, aikanaan merkittävä rajavesi, Euroopan suurin järvi ja karjalaisten meri, on järvenä tarttunut meidän kirjoittajien iholle vuosien Karjalan-matkojen aikana ja jättänyt jälkensä mieliimme arvoituksellisena ja kahlitsemattomana, Karjalan maiseman raamittajana. Eräs antoisimmista retkistä Laatokalle ajoittui elokuuhun 2019, jolloin osa meistä kirjoittajista pakkautui ensin Allegro-junaan, Viipurissa ahtautui pakettiautoon ja Käkisalimesta lähti kiertämään järveä. Kenttämatka osoitti konkreettisesti eteläisen ja pohjoisen Laatokan erot, asutuksen ja rantojen moninaiset ja moniaikaiset muodot, jokisuiden virtaukset ja veden laadut. Kierroksemme Käkisalimesta

Taipaleenjoelle ja Pähkinälinnaan, Novaja Ladogasta Lotinanpeltoon, Aunuksesta Salmiin ja Pitkärantaan sekä lopulta Läskelään ja Sortavalaan taittui rattoisasti osallistujien kertoessa kukin vuorollaan seudun historiasta. Retken lopussa mielissämme oli sata rikasta tarinaa monietnisestä rantaelämästä, vedenäärysten yhteisöjen nousuista ja laskuista, sodista ja rauhanajoista, elämän monisataisesta sykkeestä järven rannalla.

Iso kiitos Laatokka-hankkeeseen osallistuneille kollegoilleni, jotka ovat mukisematta sekä aikaa ja vaivaa säästämättä työstäneet ehdottamani teemat omannäköisikseen teksteiksi: kiitos Ismo Björn, Alla Bolotova, Alfred Colpaert, Augustine-Moses Gbagir, Oona Ilmolahti, Jarkko Koukkunen, Simo Laakkonen, Isaac Land, Kalle Michelsen, Aleksandr Osipov, Kati Parppe ja Pertti Rannikko. Kiitokset Käkisalmi-tuntija Marja Holmilalle ja Salmi-asiantuntija Jukka Kokkoselle sekä muille asiaa edistäneille ystävilleni. Työpaikkani Karjalan tutkimuslaitoksen väkeä kiitän parhaasta mahdollisesta Karjala-orientoituneesta työtoveruudesta ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa käsikirjoituksen ottamisesta arvostettuun sarjaansa. Sortavala-säätiölle suuret kiitokset hankkeen taloudellisesta tukemisesta, ja henkisestä tuesta peukutuksia perheelleni, Jarmolle, Hansille, Tuomakselle ja Liisalle. Suurjärvi-innostukseni vei minut myös Amerikan suurille järville ja monien muiden pienempien järvien rantayhteisöihin. Lopuksi esitänkin lämpimät kiitokset Isaac Landille ja Hanna Snellmanille hauskoista reissuista ja *water-front*-tuokioista Amerikan suurten järvien rannoilla.

Mökkijärven rannalla etätöissä 1.12.2020

Maria Lähtenmäki

I

Maan ja veden välitilassa

Kuva 1. Luonteenomainen rantakylämaisema Laatokalla; laiturit, rantamajat ja tuvat ovat mahdollisimman lähellä lahden ranta. Koirinojan kylän ranta Impilahdella 1930-luvulla. Kuva: Heikki Hyppönen. Museovirasto.

Laatokka moniulotteisessa raamissaan

Maria Lähteenmäki

 <https://orcid.org/0000-0001-9142-659X>

Kirjailija Predrag Matvejevic ohjeistaa lukijaa mainion teoksensa *Välimeren prevaario* (2002) esipuheessa näin: ”Aluksi meidän on valittava lähtökohta: rannikko tai näyttämö, satama tai tapahtuma, merimatka taikka tarina.” Tässä kokoelmassa lähtökohtana on ranta, tarkemmin sanottuna Euroopan suurimman järven ranta, sen asujaimisto sekä pohjoisesta sijainnista juontuvat historialliset ulottuvuudet. Kirjallisuudentutkijat ovat oivaltavasti todenneet, että ranta veden ja maan, luonnon ja kulttuurin rajamaalla sijaitsevana tilana toimii ristiriitaisten kokemusten tuottajana, mahdollisuuksien maisemana, jossa piilee muutoksen itu.¹ Kirjassa esitellään ja analysoidaan pääosin suomalaisesta näkökulmasta sitä, miten suurjärven ranta historiallisena asuin- ja kokemuspaikkana ja yhteiskunnallisena tilana on muuttunut 1800-luvulta näihin päiviin.

Suomalaiset tapaavat kehua asuinseutujaan ”tuhansien järvien maaksi”. Juuri järvimaisemat on koettu ikonisiksi perisuomalaisiksi kulttuuri-maisemiksi ja luonnonperinnöksi. Koulukirjat, tietoteokset ja matkailu-mainokset toistavat tätä stereotyyppistä kuvaa Suomesta. Vedellinen profiili ei ole syntynyt tyhjästä: Maan noin 180 000 järveä – ja iso lisä pikkujärviä ja lampia – on houkuttanut jo varhaisia tulijoita asettumaan

1 Ameen 2018, 73.

aloilleen jokisuille ja järvenpenkereille, rakentamaan sinne aluksi suku-yhteisöjä ja sittemmin väen lisääntyessä kyliä ja kaupunkeja. Järvenrannat ovat olleet vuosisatoja suomalaisten asentopaikkoja ja tienristeyksiä, joista lähdettiin sekä takamaille että ulapoille. Tästä näkökulmasta katsottuna on hämmentävää, ettei Suomi kuulu kymmenen maailman järvisimmän valtion joukkoon: sen sijaan sinne mahtuu Pohjoismaista Ruotsi ja Norja, jotka eivät edes kehuskele järvillään kuten Suomi.² Tämä shokeeraava tieto ei kuitenkaan poista sitä tosiasiaa, että suomalaiset kokevat olevansa ja haluavat tulla nähdyksi järvikansana.³ Tai oikeammin, järvenrantakansana. Suomen vesimaisemahan määrätty lähes kokonaan rantojen ulkonäön perusteella, kuten maisemansuojelijat ovat muistuttaneet. Vesimaiseman tärkeintä tekijää, rantaviivaa, on kutsuttu erittäin haavoittuvaksi maisemaelementiksi, minkä takia rantoja tulisi käsitellä kaikissa toimissa mahdollisimman varovaisesti.⁴ Kuten tulemme huomaamaan, näin ei ole aina tehty.

Vaikka rannat vesi- ja maaelementin välituloina,⁵ vyöhykkeinä ja viivoina, ovat kiistatta erittäin merkittäviä tutkimuskohteita sekä sosiaalishistorian, talous- ja kulttuurihistorian sekä ympäristöhistorian näkökulmista katsottuna, niihin on kiinnitetty hämmästyttävän vähän mielenkiintoa akateemisessa humanistis-yhteiskunnallisessa tutkimuksessa. Suomalaisen historiallisen järvitutkimuksen painopiste on viime vuosiin saakka ollut enemmän järvenrantojen konkreettisia resursseja (kalastus, kuljetus, kauppa) nimeävissä taloushistoriallisissa tulokulmissa kuin rannallisen vesiluonnon ja ihmisen kohtaamisiin liittyvissä sosiokulttuurisissa tilallisissa ulottuvuuksissa, jotka ovat olleet nähtävissä muun

2 Eniten järviä on Kanadassa, Venäjällä, Yhdysvalloissa, Kiinassa, Ruotsissa, Brasiliassa, Norjassa, Argentiinassa, Kazakstanissa ja Australiassa. Messenger et al. 2016, Table 1; Suomi ei sijoitu listalle siitä syystä, että sen järvet ovat pinta-alaltaan enimmäkseen pieniä.

3 Mm. maabrandivaltuuskunta nimesi 2010 yhdeksi Suomen vahvuudeksi läheisen luontosuhteen, ja asetti tavoitteeksi, että järvet oli kunnostettava juomakelpoisiksi: Vesien puhdistaminen on suuri kansallinen projekti, jossa voidaan hyödyntää laaja-alaisesti suomalaista vesiosiamista. *Tehtävä Suomelle* 2010, 4.

4 Alapassi et al. 1984, 238.

5 Ranta nähdään tässä yhteiskunnallisena (sosiokulttuurisena ja poliittis-taloudellisena) tilana, jossa muutokset sitoutuvat ja punoutuvat laajempiin prosesseihin kuin ainoastaan rantaa fyysisenä alueena koskeviin transformaatioihin. Rantaan tilana pätee Massey'n lausuma, jonka mukaan tila ei ole pysyvä ja neutraali, vaan se muodostuu ja muuttuu ajassa ja on luonteeltaan sosiaalisesti rakentunutta. Massey 2008.

muassa jokihistorian klassikoissa, kuten loistavassa Claudio Magrisin teoksessa *Danubio* (suom. *Tonava* 2002).

Rantojen historia on toki ollut viitteellisesti läsnä laajasti harrastetun merihistoriallisen tutkimuksen, satama- ja laivastohistorian, rannikko-kaupunkihistorian ja monitieteisen meritutkimuksen kentällä,⁶ mutta vasta viimeisimmän parinkymmenen vuoden aikana ilmastomuutos on virittänyt humanistisen ympäristötutkimuksen⁷ tutkijat suuntaamaan katseensa etenkin veteen ja vesivarojen kestävään hallintaan ja monisyiseen vesitutkimukseen.⁸ Samassa prosessissa myös rantatutkimus on saanut uusia historiallisia tutkimusdimensioita.

Järvitutkimuksessa yleistä valtavirtaa ovat olleet biologiset tulokulmat, kuten vedenlaadun ja etenkin rehevöitymisen tutkimus sekä eläimistön ja kasvillisuuden tutkimus. Varsinkin järvien biokemialliset ja ekologiset prosessit ovat kiinnostaneet luonnontieteilijöitä.⁹ Rauhattomalla, aallokon keinuttaman ja jään jyrsimän maan ja veden rajalinjalla – rannalla – on muisti, tosin valikoiva ja joskus hyvinkin lyhyt, toteaa Saimaata tutkinut biologi Esko Kuusisto.¹⁰ Me historioitsijat arvioimme rantoja ennen muuta ihmisyyshistorian paikkoina, jälkinä ja tiloina, jolloin tutkimustemme aikadimensio on monta kertaa perinteistä luonnontieteellistä tulokulmaa pidempi ja asutushistoriallisesti monikerroksisempi.

Laatokka, ylirajainen suurjärvi

Tapaustudkimuksemme kohteeksi on valikoitunut Laatokka sen laajuuden – Euroopan suurin järvi – mutta ennen kaikkea sen historiallis-kulttuurisen ja ylirajaisen luonteen vuoksi. Laatokan valuma-alue ulottuu

6 Merihistoria 2018; Uudenlaisen merihistorian klassikko on ranskalaisen historioitsijan Fernand Braudelin huikaiseva *The Mediterranean World*. 1.painos 1948.

7 Mm. DeLoughrey, Didur & Carrigan 2015; Laatokan ”isosiskosta” Itämerestä on kirjoitettu ja kannettu huolta suhteellisen runsaasti verrattuna Laatokkaan. Mm. Klinge 2007; Bäck, Ollikainen et al. 2010; *Baltic Sea Action Group* 2019.

8 Mm. Lehtimäki, Meretoja & Rosenholm 2018, 7–8; Chen, McLeón & Neimanis 2013; AKVA Project 2012–2016; *Euroopan ympäristö, tila ja näkymät* 2015.

9 Messenger et al. 2016.

10 Mm. geohumanististen tieteiden ja humanistisen kaupunkitutkimuksen piirissä, mm. Ameal 2018 ja Kuusisto 1999.

Joensuun takamailta etelään Valko-Venäjän vedenjakajalle saakka, Lappeenrannasta Äänisen itärannoille. Suurjärvi oli Suomen ja Neuvostoliiton rajajärvenä 1812–1944, minkä jälkeen se on ollut Neuvostoliiton ja Venäjän perifeerisenä sisävetenä ja pysäkinä Ääniseltä (Onego) Syvärin (Svir) kautta Nevajoelle ja lopulta Suomenlahteen ja Itämeren merelliseen maailmaan. Tunnettu amerikkalainen ympäristöhistorioitsija Nancy Langston muistuttaa tutkimuksessaan *Sustaining Lake Superior*, että Yhdysvaltojen ja Kanadan välinen suurjärvi on ajattomuudessaan ja monimuotoisine ekosysteemeineen hämmäntävä, ja että järvillä on – kuten ihmisillä – omat elämänhistoriansa.¹¹ Sama pätee Laatokkaan. Sen tiheimmin asutut pohjois- ja länsiosat elävät yhäkin suomalaisten, ei vähiten Karjalan siirtolaisten, muistoissa. Näin siitä huolimatta, että keskuudessamme on enää harvoja, jotka ovat asuneet, saati syntyneet suurjärven rannoilla.

Laatokan seutuun liittyy tusinoittain usein toistettuja kuvia ja mielikuvia. Laatokan Karjala on merityrskyjen, silmäkantamattoman ulapan ja kalliosaarten maa, runonlaulajain ja herkkäsieluisen heimon ihana kotiseutu. Näin kuvasi *Rajaseutu*-lehden päätoimittaja Laatokan suurjärven aluetta 1928.¹² Itse Laatokkaa – aikoinaan Suomenlahdesta eriytynyttä vesialuetta – on kuvattu yleisesti ”Karjalan mereksi”¹³ eikä ihme, sillä makeasta vedestä ja Nevan laskujoesta huolimatta sen laeva selkä (17 900 km²), pitkä rantaviiva (1 570 km), pohjoisosan yli 500 saarta käsittävä kaunis saaristo ja täydellinen merentuntu¹⁴ puhuvat ennemminkin meren kuin järven puolesta.¹⁵ Laatokan merellisyyttä ovat todistaneet alueen asukkaat, muistelijat ja maisemakuvaajat. Samaa merellisyyden painottamista on nähtävissä myös maailman muistakin suurjärvistä kerrotuissa narraatioissa.¹⁶

11 Langston 2017, 2–3.

12 Laatokan Karjala. *Rajaseutu* 1928 2, 41–42.

13 Mm. Siilahti 2008, 94–96.

14 Rajaseudun kuvia, kirj. Kehvas. *Rajaseutu* 1931 1, 9.

15 Laatokka on 219 km pitkä ja leveimmältä kohdaltaan 138 km. Sen keskisyvyys on 100 m ja syvin kohta, 225 m, sijaitsee Valamon saaren ja Sortavalan rannan välissä.

16 *About Our Great Lakes: Great Lakes Basin Facts* 2019; *The Great Lakes An Environmental Atlas and Resource Book* 2019.

Laatokka on vaikuttanut ja vaikuttaa yhä suuresti sitä ympäröivän valuma-alueen (276 500 km², Kartta 1) – ja laajemmankin ympäristön – lämpötiloihin, vuodenaikoihin sekä faunaan että flooraan. Alue määrittellään yleensä kuuluvaksi keski- tai etelätaigaan, jolle ovat ominaisia käenkaali-mustikka-tyypin kuusimetsät ja rehevät lehdot. Saaristo jakautuu karuun ulkosaaristoon sekä lehtevään sisäsaaristoon jyrkkine rapautuvine riittavuonoinen ja vaihtelevine kalliokasvistoineen. Järven rikkonaisella ranta-alueella on yhä 2010-luvulla Karjalan alueen rikkain kasvisto, ja alueella tavataan monia uhanalaisia kasveja ja lintuja.¹⁷

Järven pohjoisosat, ”Laatokan rantavuoret”, ovat jyliä ja syviä, tummien salmien ja kapeiden labyrinttimaisten luonnonkanavien rikkomia, eteläiset ranta-alueet taas matalia ja pääosin hiekkapohjaisia. Laatokan profilia rikastuttivat 1900-luvun alkupuoliskolla vuodenaikojen kierrossa rytmittyvät suunnattomat myrskyt kuin Biskajalla konsanaan, sumut, kangastukset, mutta myös autereiset kesäiset udut, lukuisten hinaaja- ja höyrylaivojen ja moottoriveneiden¹⁸ äänet, Valamon ja Konevitsan luostarikellojen kumut sekä kaupunki- ja kyläyhteisöjen arkiset sorinat, tehtaan piippujen ujellukset, satamien kolkkeet ja nupokyyttökarjan ammunta. Tuoksumailmaan sekoittuivat ihmisasutusten, kalan, savun, kasvillisuuden ja maatilojen agraaris-urbaanit hajumaailmat. Hiekkarantojakaan Laatokalta ei puuttunut; muun muassa Kurkijoen Vätikän¹⁹ rantaa verrattiin Ranskan Rivieraan ja Ruotsin Marstrandtiin.²⁰

Pohjois-Laatokan alueen erityistä ”maakunnallista” profilia, samoin kuin Karjalankannaksen alueellista omakuvaa, alettiin rakentaa määrätietoisesti suomalaisiksi 1920–1930-luvulla.²¹ Valde Näsi, alkujaan pohjois-pohjalainen liberaali ja maanpuolustushenkinen sanomalehtimies, muotoili uutta Laatokan aluekuvastoa ollessaan *Karjala*-lehden toimittajana Sortavalassa. Hänen mukaansa ”Itä-Karjala”, Sortavalasta Ääniselle saakka ulottuva alue, oli lakannut nimenä olemasta Tarton rajanvedon (1920) myötä. Ei liioin ollut soveliasta puhua enää ”Raja-Karjalasta”:

17 Kurkela 2008, 106–107.

18 Mm. Konkordia, Karjala, Anna, Janaslahti, Koitto, Sirkka, Vulcan, Lennart, Imatra, Otava, Taimi jne.

19 Vätikkä on Kurkijoen itäisin kylä Laatokan rannalla. Ks. kartta <https://www.luovutettukarjala.fi/pitajat/kurkijoki/kurkijoenkart.htm> (luettu 20.11.2020).

20 *Suomen Matkailijajhdistyksen vuosikirja* 1927 1, 45–60.

21 Lähteenmäki 2009, 276–277; Lähteenmäki 2012, 33–50.

paikallisten mielestä ”raja” viittasi heihin alentavasti korostaen paikan syrjäseutuleimaa. Niinpä määriteltiin uusi alue, maakunta, nimeltään *Laatokan Karjala*. Näsi oli 1937–1939 toimineen ja alueen profilointia edistäneen Laatokan Karjalan maakuntaliiton sihteeri.²² Seudun tuon aikaista luonnetta leimasi vahvasti valtakuntien rajan läheisyys ja siihen kytkeytynyt 1930-luvun lopulla vahvistunut maanpuolustuksellinen puhe. Alueen itsenäisempää toimijuutta tuettiin muun muassa suunnitteleamalla kanavan rakentamista Kannaksen halki Laatokasta Suomenlahteen. Näin oltaisiin vapauduttu venäläisten kontrolloiman Nevajoen vesireitin käytöstä.²³ Kanava ei kuitenkaan ehtinyt koskaan toteutua.

Osa globaalia suurjärvien perhettä

Laatokka on osa laajempaa pohjoiseurooppalaista järviketjua, jota kutsun *Euroopan pohjoiseksi järviolueeksi*. Siihen kuuluvat idässä Laatokan lisäksi Ääninen (Euroopan toiseksi suurin järvi), Suomessa Päijänne²⁴ ja Saimaa laajoine valuma-alueineen,²⁵ Ruotsissa Vänernin, Vätternin ja Mälarenin muodostama suurjärviolue,²⁶ sekä Viron ja Venäjän rajalla oleva Peipsijärvi.²⁷ Tätä järvikokonaisuutta voisi hyvin verrata Yhdysvaltojen ja Kanadan rajalla olevaan Suurten järvien alueeseen (*The Great Lakes Region*)²⁸ tai Afrikan suurjärviolueeseen.²⁹ Laajemmassa kontekstissa tämä pohjoinen suurjärviolue, Laatokka mukaan lukien, on osa globaalia

22 Maakunnat esittäytyvät II. Laatokan-Karjala, kirj. Valde Näsi. *Rajamme vartija* 20.1.1939; Myös Näsi 1935; *Laatokan seutu* 1937; Näsi & Ovaska 1942; *Rajaseutu*. Laatokan Karjalan erikoisnumero 1.4.1928.

23 Mm. Laatokan-Suomenlahden kanavan tarve. *Hakkapeliitta* 21.7.1928; Kanava Suomenlahteen. Kirj. Antero Rautavaara. *Suomen sotilas* 17.11.1928.

24 Päijänteestä ks. Hakkari ja Saukkonen 1998.

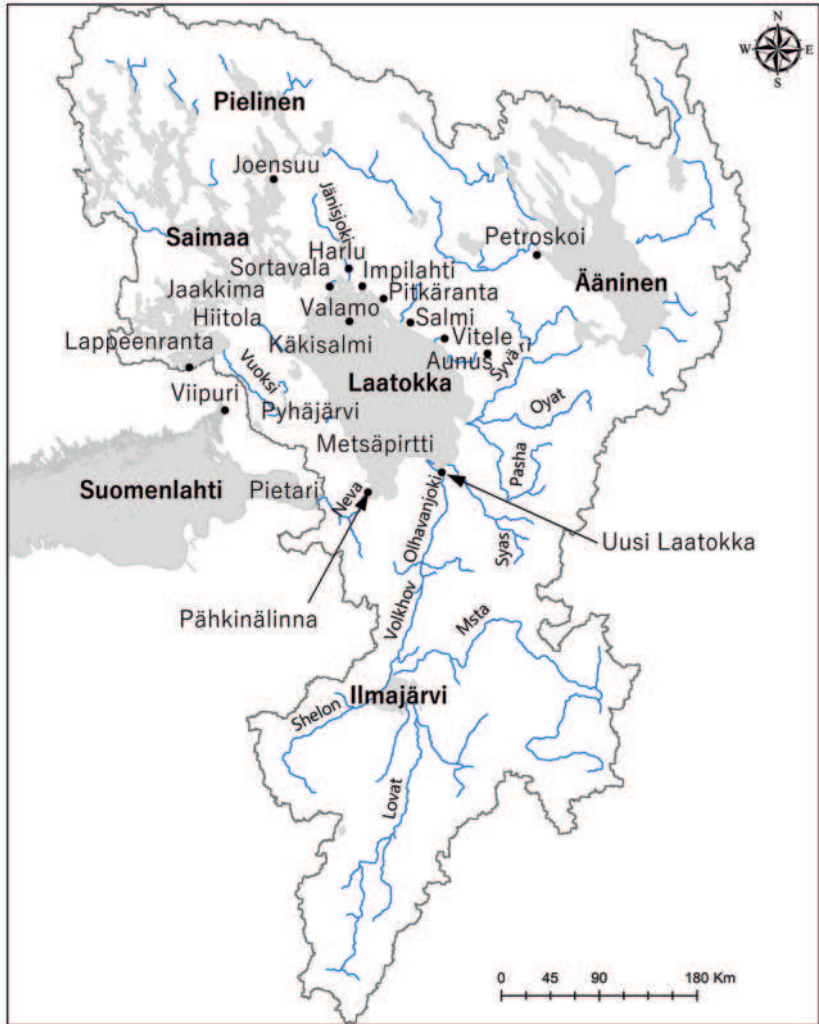
25 Ks. Suur-Saimaa 2020.

26 Sveriges 15 största sjöar 2020.

27 Pohjoisen suurjärviolueen vesipinta-ala on kaikkiaan 45 219 km² ja rantaviivaa on 23 491 km (Ääninen pois lukien). Vesialaltaan laajin on Laatokka, sitten Ääninen, Vänern, Saimaa, Peipsijärvi, Vättern, Mälaren ja Päijänne. *World Lake Database* 2019.

28 Suurjärvien suojelelun ongelmallisesta tilasta 2010-luvulla ks. Egan 2017; Teos herätti Yhdysvalloissa suurta huomiota ja palkittiin.

29 Siihen kuuluu kolme suurta järveä, Victoria, Tanganjika ja Malawi sekä seitsemän pienempää järveä. Aikanaan muodostunutta hautavaajoamaa reunustavia maita ovat mm. Kongo, Tansania ja Uganda itäisessä Afrikassa.

Kartta 1. Laatokka valuma-alueineen. Piirros: Augustine-Moses Gbagir 2020.

suurjärvi-perhettä, joka vaikuttaa merkittävästi maapallon ilmastolliseen, mutta myös historiallisiin-yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin ilmeisiin.

Näin suuria ja tiheitä vedellisiä verkostoja on erityisen paljon Pohjois-Amerikassa ja Pohjois-Euroopassa. Maailman suurimmaksi järveksi las-

ketaan kuitenkin yksimielisesti suolajärvenä tunnettu, eteläisen Euroopan ja Aasian rajamailla oleva Kaspianmeri, jota seuraa yhtä kiistatta Siperian etelässä sijaitseva Baikal. Sen jälkeen lista vähän muuntuu laskutavasta riippuen. Erään laskelman mukaan näitä seuraa laajuudessaan Tanganjika Afrikassa ja pohjoisamerikkalaiset Superior ja Huron Yhdysvaltojen ja Kanadan rajamailla sekä samaan suurten järvien ryp-pääseen kuuluva Michigan Yhdysvaltojen sekä Iso Karhujärvi Kanadan puolella. Afrikkalaista järvistä pääsee kärkijoukkoon Victoriajärvi ja Malawi (ent. Njassajärvi).³⁰

Maailman suurjärvien tapaan myös Laatokan rannat ovat olleet pääosin 1800-luvulta lähtien teollisen tuotannon pilkuttamia sekä kaupan ja liikenteen vilkastuttamia. Urbanisoituminen ja luonnonvarjojen hyödyntäminen ajattelematta ympäristöarvoja on leimannut 1900-luvun rantojen muutoksia: venepoukamista on tullut suursatamia, varattomat on karkotettu arvokkaiksi tulleilta rannoilta ja entisille hiekkarannoille on määrätty uintikieltoja. Pohjoisella Laatokalla teollisia paikkoja ovat olleet etenkin Pitkärannan, Jänisjoen suun Läskelän ja Käkisalmen teolliset yhteisöt sekä eteläisellä Laatokalla Olhavanjoen ja Nevajoen suistoseudut. Modernin, rakennetun ja luonnontilaisen ympäristön ristiriitaisesta kohtaamisesta syntyi 1800-luvulla kansanpuisto- ja kansallispuistoinnoston, joka kasvoi sittemmin 1960-luvulta lähtien vihreäksi liikkeeksi ja 2000-luvulla globaaliksi ympäristöliikkeeksi.³¹

Amerikan suurjärville saatiin ensimmäiset suojelusäädökset määriteltä 1970-luvulla. Laatokalla asiaa ajoivat etenkin 1990-luvun alusta suomalais-venäläiset yliopistotutkijat,³² mutta vasta pitkän prosessin jälkeen, vuonna 2017, saatiin Venäjällä määriteltä Sortavalan saaristoa suojaavaksi tarkoitettu Ladoga Skerries -kansallispuisto. Varhaisin luonnonsuojelualue Laatokan seudulla määriteltiin kuitenkin jo 18.2.1938, jolloin Salmin metsänhoitoalueelle perustettiin 385 hehtaarin laajuinen Hiisjärven suojelualue ja Kymölän kokeilualueet Sortavalan kupee-

30 Messenger et al. 2016, Table 1.

31 Merkittävä inspiroija sodan jälkeen oli Rachel Carsonin teos *Silent Spring* (suom. *Äänetön kevät*) vuodelta 1962. Ks. Carson 1962.

32 Yhteistyö oli erityisen vilkasta Joensuun yliopiston ja venäläisten tutkijoiden kesken. Mm. Simola et al. 1995.

seen.³³ Luonnonsuojelu ja ympäristösuojelu eivät ole synonyymejä, vaan toisiaan täydentäviä strategioita: luonnonsuojelu ideana pyrki alkuperäisen luonnon rauhoittamiseen, ympäristösuojelulla taas pyritään vähentämään haitallisia päästöjä.³⁴ Vesistöjen osalta ympäristöongelmaan havahduttiin globaalisti 1960-luvulla, mikä näkyi Suomessakin uuden vesilain (1962) laatimisena. Tärkeässä roolissa alkuaikojen vesiensuojelussa olivat lähirannoistaan huolestuneet kansalaisjärjestöt ja vesiensuojeluyhdistykset.³⁵

Olevia ja tulevia tutkimussuuntia

Ranta-alueiden historian tutkimusta on nykyään pääosin kolmenlaista. Yhtäältä on pitkään harrastettu merihistoriallista tulokulmaa (*oceanic history*), jonka piirissä on esitelty etenkin suurten satamakaupunkien, merimiesten, merisodankäynnin sekä laivojen ja hylkyjen historiaa. Tämän hallitsevan (maskuliinisen) suuntauksen vastapainoksi on kehitetty viimeisen parinkymmenen vuoden aikana erityinen rannikkohistorian (*coastal history*) tutkimus, jonka kiinnostuksen kohteena on vesi- ja maaelementin vuoropuhelusta, ei vastakkainasettelusta, syntynyt monisyinen ja monisukupuolinen ja -polvinen rantayhteisötutkimus. Rowan Jacobsen on osuvasti muistuttanut veden ja maan rajapinnan olevan kaiken elämän alku: ”We were made for, and made by, that thin world where land meets sea.”³⁶ Käsillä oleva kokoomateos asettuu lähtökohdittaan tähän tutkimussuuntaukseen. Kolmas, viime vuosina vahvistunut tutkimusalue on monitieteinen, veden ääressä asumisen viihdyttäviä ja hengellisyyden merkityksiä pohtiva sinisen tilan tulokulma (*blue space, seasideness*).³⁷

Kokoelman teoreettisena lähtökohtana on yhdysvaltalaisen historioitsijan Isaac Landin kehittämä käsite uusi rannikkohistoria (*new coastal*

33 Kirjeitä 1924–1979. Valtion luonnonsuojeluvalliojan arkisto. Kansallisarkisto; Heikinheimo 1939; Kakkuri 2006.

34 Laakkonen 1999, 209.

35 *Tehtävä Suomelle* 2010, 120.

36 Jacobsen 2009.

37 Jarrat 2015; Jarrat & Sharpley 2017.

history), jolla hän alleviivaa nimenomaan vettä ja maata yhdistävän rannan tutkimisen tärkeyttä vesi- ja maaelementtien vastakkainasettelua korostavan tutkimusasetelman sijaan.³⁸ Intian valtameren tutkijana meritoitunut Michael Pearson puhuu hänkin samasta asiasta: rannalla elävät yhteisöt (*littoral societies*) erottuvat merellisten ihmisten (*aquatic people*) ja sisämaaihmissen maailmoista. Hänen mukaansa rannikkoihmisillä, olkoonkin etteivät he asu lähellä toisiaan, on enemmän yhteistä toistensa kuin kuivan maan ihmisten kanssa. Rannikkoyhteisöjen tunnusmerkkeihin kuuluu Pearsonin mukaan veden ja maan symbioosi sekä merellisten ja mantereellisten vaikutusten sekoitus. Kapeaa meren ja rannan kohtaamispaikkaa hän pitää maagisena, moni-ilmeisenä paikkana ja joustavana rajana.³⁹ Oman ulottuvuutensa kansainväliseen rannikkotutkimukseen antaa ranskalaisen historioitsijan Gerard Le Bouëdecin käyttämä käsite puolimerelliset (*paramaritime*) yhteisöt, jolla hän tahtoo alleviivata asukkaiden erityistä identiteettiä ja elinkeinorakennetta meren ja maan välissä: nämä ovat harjoittaneet kausiluontoisesti sekä merellisiä (kalastus, kauppa) että mantereellisia (karjanhoito, maanviljelys) elinkeinoja.⁴⁰

Paitsi rannikkohistorian laajentuneet painoalueet⁴¹ ja käsitteet, myös itse rannat ovat muuttuneet viimeisen sadan vuoden aikana merkittävästi niin geopolittisista, taloudellisista, ympäristöllisistä, sosiaalisista ja kulttuurisista syistä johtuen. Aikaan ja paikkaan sitoutunut muutos on näkynyt kaikilla maailman merillä, mutta myös suurilla ja pienillä järvilla. Historioitsija John R. Gillis tiivistää muutoksen skeptisesti toteamalla, että menneisyydessä elettiin rannan kanssa tietäen sen ominaispiirteet, nykyään asutaan rannikolla tuntematta edessä avautuvaa vesialuetta.⁴²

Kuten edellä olevista ulkolaisten tutkijoiden käsitemuotoiluista huomataan, koskevat ne nimenomaan merten rannikoiden muuttuvia ym-

38 Land 2007; Land 2013a; Land 2013b; Land 2016.

39 Pearson 2006, 353–373.

40 Le Bouëdec 2009, 103–126; Rannan asukkaiden kaksisuuntainen katse näkyy myös saaristolaiselämän tutkimuksissa. Ks. mm. Keravuori 2017; Keravuori 2020, 23–49.

41 Uusimmasta kotimaisesta kulttuuriorientoituneesta meritutkimuksesta Kouri, Räsänen & Tynkynen 2020.

42 Gillis 2011; Gillis 2013; Gillis & Torma 2015.

päristöjä ja suhteita merien äärellä asumiseen. Itse haluan tuottaa käyttökelpoisemman *uuden rantahistorian* käsitteen nimenomaan järvenrantojen tutkimuksen välineeksi.

Määrittelen käsitteen seuraavasti: Rantahistoria (*lakefront history*) poikkeaa rannikkohistoriasta (*coastal history*) siinä, että se koskee pääsääntöisesti makeiden ja meriä pienempien ja matalampien vesialtaiden – niin järvien kuin lampien – rantoja, rantayhteisöjä, luontoa ja omalaa-tuisia ekosysteemejä. Ero on myös siinä, että järvien profili on useasti kansallisempi ja itsenäisempi kuin kansainvälisempien merien, jotka voivat erottaa ja yhdistää useita valtioita tai kokonaisia maanosia. Tämä vaikuttaa siihen, miten erityyppisiä rantoja ja rannikkoja voidaan käsitellä tutkimuksellisesti ja minkä tyyppisiä lähdeaineistoja on käytettävissä. Järvenrantojen ja merenrannikoiden ihmisten elinkeinorakenteissa on eroja tai ne ovat vähintäänkin eri kokoluokan ilmiöitä liittyen etenkin merimiesammattien ja kalastuksen harjoittamiseen ja kaupankäynnin ja palvelu-alojen erilaisiin muotoihin, liikkuvuuden volyymin johtuviin kulttuurisiin virtauksiin ja vaikutteisiin ja vuorovesi-ilmiöstä johtuviin erityisyyksiin merten rannikoilla.

Jokirannat – jokien virtaavan ja usein ylirajaisen luonteen vuoksi – asettuvat tulokulmasta riippuen joko rantahistorian tai rannikkohistorian tutkimuskenttään. Se sopiikin jokien vettä kokoavaan ja alueita yhdistävään luonteeseen, kytkevähän ne usein takamaiden purosten vedet järviin ja järvet meriin. Huolimatta kokoon, makeuteen ja kansalliseen vs. transnationaaliin olemukseensa liittyvistä eroista, *uusi rantahistoria* ja *uusi rannikkohistoria* kuuluvat metodiikaltaan ja tutkimuksellisilta lähtökohdiltaan samaan tutkimusperheeseen. Ne hyödyntävät monitieteisiä ja transnationaalisia tulokulmia, painottavat kansainvälisen ympäristöhistorian tutkimuksellista hedelmällisyyttä sekä korostavat tutkimusfilosofiassaan ihminen-luonto-suhteen sekä luonnonperinnön ja kulttuuriperinnön vuoropuhelua, yhteiskunnallista muutosta ja kestäväää kehitystä.

Kuva 2. Veneilijöitä Honkasalmen saaren eteläkärjessä Laatokan saaristossa Sortavalan maalaiskunnassa 1930-luvulla. Kuva: Historian kuvakokoelma/Karjalan Liiton kokoelma. Museovirasto.

Neljä tulokulmaa Laatokan rantojen historiaan

Käsillä olevan kokoelman kirjoittajia on yhdistänyt kiinnostus Laatokan rantaseutujen historiaan, joka punoutuu paitsi rajamaa Karjalan,⁴³ myös Suomen ja Neuvostoliiton/Venäjänsuhteiden historiaan⁴⁴ sekä Euroopan vihreän vyöhykkeen tarinaan.⁴⁵ Vaikka kaikki mainitut kontekstit linkittyvät tiiviisti Laatokankin historiaan, on tässä nimenomaisessa kokoelmassa suurjärveä lähestytty kurinalaisemmin ainoastaan neljästä tulokulmasta. Käsillä oleva johdanto kartoittaa järvien rantahistorian nykytilaa ja tärkeyttä, minkä jälkeen kokoelman ensimmäistä osaa ”Maan ja veden välitilassa” jatkaa luku ”Järvillä on väliä – globaalisti”, jossa Laatokka-hankkeen amerikkalainen yhteistyökumppani, historioitsija Isaac Land muistuttaa aihepiirin laajemmasta, globaalista kontekstistä. Laatokka, tai edes Euroopan pohjoinen suurjärvalue, ei ole yksinäinen saareke, vaan osa globaalia ilmastoon vaikuttavaa suurjärvien verkostoa. Land korostaa suurten vesialueiden tutkimuksen tärkeyttä ja nostaa esille yksittäisiä tutkimushankkeita raamittaen kirjan temaattista metatasoa.

Laatokan seudun varhaisimmasta asutushistoriasta tiedetään vähän. Tunnetuin ja merkittävin – koulukirjoissakin mainittu – löytö tehtiin vuonna 1913, jolloin Antrean Korpilahdelta kaivettiin esiin noin vuodelta 8500 eaa. peräisin oleva kalaverkko. Historioitsija Kati Parppei pohtii, kuinka pirstaleista ja altista monille tulkinnoille tietomme Laatokan seudun varhaisesta ranta-asutuksesta on. Aivan ensimmäiset alueen kulkijat jäävät meiltä tuntemattomiksi, mutta monitieteisen tutkimuksen avulla on saatu rekonstruoida asemapaikkoja kivikaudelta lähtien, kuten verkkolöytö konkreettisesti osoittaa. Haudat ja muut arkeologiset löydöt tukevat tulkintaa esikarjalaisista ja muista suomalaisugrilaisista varhaisasuttajista, joiden joukko tihentyi vuosisatojen saatossa slaavilaisella väellä. Yhteisöjä vakinaistivat 700-luvulta lähtien Laatokan kautta avatut viikinkireitit, jotka johtivat aina Mustalle merelle ja arabialaiseen maailmaan saakka. Väestön kulkemisesta ja etnisyydestä kertovia histo-

43 Tuoreimmasta rajamaaproblematiikasta Paaskoski & Talka 2018; Eskelinen, Liikanen & Scott 2013; Lähteenmäki 2009.

44 Mm. Ritvanen 2020; McCauley 2008.

45 Mm. Sevastijanov et al. 2014, 27–38.

riallisia jälkiä ovat jättäneet myös monet Ruotsin ja Novgorodin/Venäjän väliset valtiolliset rauhankirjat,⁴⁶ joissa Laatokan asukkaita jaettiin uskontojen, kielten ja kulttuurien mukaan läntisiin ja itäisiin. Länsi-itä-dikotomia ja siihen kuuluva me ja muut -ajattelu sekä identiteettipuhe olivat Laatokan seudulla yleisiä ja poliittisesti tarkoituksenhakuisia vielä ennen toista maailmansotaa. Koko Karjalaa koskevassa historian tutkimuksessa itä-länsi-dikotomia on ollut pitkään hegemoninen tulkintaraami.⁴⁷

Kokoelman toisessa osassa ”Teollistuvat yhteisöt” suunnataan katse 1800-luvun lopulla vahvistuneeseen Laatokan suomalaisalueen teollistamiseen. Teollisuus- ja innovaatiohistorioitsija Karl-Erik Michelsen nostaa esille teollisuuden maantieteen näkökulmasta Laatokan itärannalla olevan Pitkärannan paikallisen kehityksen transnationaalihistoriallisena prosessina. Alue kehittyi raaka-aineiden, vesiyhteyksien, työvoiman saatavuuden, sosiaalisten verkostojen, kaupan ja teknologistaloudellisten intressien kohdatessa 1800-luvulla. Pitkärannan profiloitumista teollisuusyhteisöksi edesauttoivat piilevästi myös seudun vanhat, jo 1500-luvulla löydetyt mineraalivarat. Teollistumisen vakiintumiseen vaikuttivat merkittävästi valtiollinen tuki, avautuvat rajat, väestön mobiliteetin lisääntyminen, työn ammatillistuminen ja tuotannon rajoja ylittävä kysyntä niin Suomessa, Venäjällä kuin Euroopankin markkinoilla. Vaikka raja Suomen ja Neuvostoliiton välillä sulkeutui, se ei vaikuttanut tuotantoon Euroopan valtioiden suuren kysynnän vuoksi. Sen sijaan Pitkäranta ei kestänyt enää suuren laman ja toisen maailmansodan koettelemuksia.

Sosiologi ja ympäristöpolitiikan tutkija Pertti Rannikko arvioi Laatokan alueen teollistumista laajemman vaikutusalueen kautta pureutulla suurjärveen laskevan Jänisjoen suistoon ja Pohjois-Karjalaan ulottuvan latva-alueen (Kartta 2, s. 100) kehitykseen toimijaverkostomallin

46 Pähkinäsaaren rauhan raja (1323) jakoi Kannaksen ensimmäisen kerran kahtia itäiseen ja läntiseen osaan, mitä rajalinjaa myötäili myös Täyssinän rauhan raja (1595). Stolbovan rauha (1617) vei seudun Ruotsin valtakunnan osaksi, ja Uudenkaupungin rauha (1721) puolestaan osaksi Venäjää. Haminan rauhan raja (1809) siirsi koko Karjalankannaksen ja Laatokan pohjoisosat autonomisen Suomen hallintaan.

47 Mm. Jaakkola 1941 (*Suomen idänkysymys* -teos käännettiin myös ruotsiksi, saksaksi, englanniksi ja ranskaksi, ja siitä otettiin lukuisia uusintapainoksia); Kirkinen 1970; Kirkinen 1976.

avulla. Jokireitti oli jo varhaisten asukkaiden kulkuväylä etelästä pohjoiseen. Samaa reittiä, mutta toiseen suuntaan, alkoi virrata 1800-luvulla puuta jokisuun sahoille ja tehtaisiin. Suistoyritykset saivat seurakseen kolme suurta vesivoimalaitosta. Jänisjoki yhdisti metsäiset takakylät Laatokan merelliseen keskukseen ja risteytti lokaalin ja globaalin kehityspolut. Se tarjosi yhtäältä pohjoisille maalaiskylille ja toisaalta eteläisille teollisuustaaajamille kulkuväylän, elinkeinon ja energianlähteen, mutta myös koko seudulle teolliskulttuurisen ja työläisyhteisöllisen julkikuvan, joka on osittain nähtävissä vielä nykyisinkin.

Teoksen kolmannessa osassa ”Ihmisten jäljillä” ympäristöhistorioitsijat Simo Laakkonen ja Alla Bolotova avaavat Laatokan laajan valuma-alueen saastumisen ja suojelun historiaa 1800-luvulta 2000-luvulle sosioekonomisesta tulokulmasta. Merkittävä käännekohta seudun ympäristökehityksessä ajoittuu vuoteen 1703 eli Pietarin perustamiseen ja sen saastuttavaan vaikutukseen. Tänä päivänä kaupungissa asuu noin seitsemän miljoonaa ihmistä. Orastava suojeluliike käynnistyi Pohjois-Laatokalla 1900-luvun alussa liittyen Jänisjoen ja Läskelänjoen suiston, ja sittemmin myös Pitkärannan ja Käkisalmen tehtaiden, päästöihin ja uittoon. Eteläiselle Laatokalle Olhavanjoen suistoon perustetut vesivoimalaitokset ja tehtaot saastuttivat puolestaan Laatokan matalia rantoja, joilta vesi virtasi Nevan kautta Suomenlahteen. Ongelmalliseksi tilanne muuttui suurjärven rehevöityessä 1960-luvulla.

Sotahistorioitsija Jarkko Koukkunen lähestyy seudun ympäristömuutoksia toisen maailmansodan kriisiajan näkökulmasta. Koukkunen osoittaa, miten suomalaiset toteuttivat järjestelmällisesti Laatokan seudulla sekä talvi- että jatkosodan aikana poltetun maan taktiikkaa. Perusteellinen ilmasto-olojen ja maaston tuntemuksen hyödyntäminen oli suomalaisen sotilasajattelun kulmakivi, jota harjoiteltiin jo kohta itenäistymisen jälkeen. Luonnonesteet ja säät pyrittiin kääntämään vihollisen tappioksi. Taktiikan käyttöä sovellettiin Laatokan sekä itä- että länsipuolella, kun siltoja ja kokonaisia kyläyhteisöjä tuhottiin. Lähes kaikki rantakylät ja -kaupungit vaurioituivat sotatoimissa tai tuhoutuivat täysin. Pahimmin kärsineitä olivat Käkisalmi, Metsäpirtti, Impilahden seutu, Sakkola, Sortavala, Salmi ja Harlun seutu, jotka olivat keskeisiä teollisuus- ja kauppapaikkoja. Sotahistoriantutkimuksessa suomalaisten hyö-

dyntämä poltetun maan taktiikka on ollut arka aihe, koska se osoittaa myös omien joukkojen tehneen tuhotöitä rajaseuduilla.

Maantieteilijä Alfred Colpaert ja ilmastovaikutusten tutkija Augustine-Moses Gbagir tuovat historialliseen Laatokka-kerrontaan monitieteistä tulokulmaa MODIS-satelliittijärjestelmällä saaduilla kuvilla. He arvioivat järven ekologista tilaa seuraamalla kasviplanktonin määrän muutoksia. 1960-luvulla järven tilaa kuvattiin ensin karuksi, mutta pian sen jälkeen jo runsasravinteiseksi eli rehevöityneeksi. Järveä rasittivat 1980-luvulla lähes 600 teollisuuslaitosta ja 680 maatilaa sekä Vuoksen kautta tulevat jätevedet. 1990-luvulla Neuvostoliiton romahdus ja sitä seurannut teollisen tuotannon uudelleenpohdinta ja suurtilatalouden alasajo paransivat järven tilaa. Suomalais-venäläinen tutkijayhteistyö nosti merkittävästi järven näkyvyyttä julkisuudessa. Kirjoittajat muistuttavat, että Laatokan tilan muutokset eivät ole johtuneet ainoastaan ihmisten välittömistä toimista, vaan oma vaikutuksensa on ollut myös laajemmilla ja pitkäkestoisemmilla ilmastomuutoksilla.

Kokoelman viimeisessä osassa ”Ei vettä rantaa rakkaampaa” paneudutaan Laatokan immateriaaliseen antiin. Historioitsijat Oona Ilmolahti ja Maria Lähteenmäki esittelevät ja arvioivat suomalaisen Laatokan entisten ranta-asukkaiden muistitietoa moniaistisen historian tulokulmasta. Muistelut sisältävät sekä vesielementin visuaalisia, tuntoaistillisia, tuoksuhistoriallisia sekä äänimaailmaan liittyviä komponentteja. Femininiinä ajateltu Laatokka on koettu metaforisesti paitsi hehkeänä neitona ja raivoisana kostottarena, myös mystisenä maisemana, hengellisyyden tilana ja fyysisenä elinkeinon tarjoajana. Muistitiedossa Laatokkaan on rakentunut ihmisen ja veden suhteen kiinteä läheisyys, vuorovaikutteisuus ja kunnioitus, mutta myös raskas nostalgiaisuus. Onhan puhe menetetyistä kotirannasta, kotiseudusta ja koskaan palaamattomasta lapsuuden ajasta.

Yhteisötutkija ja historioitsija Ismo Björn rikastuttaa Laatokka-kuvaa viemällä lukijan järvisaariston maailmaan. Laatokan pohjoisrannoilla on satoja saaria, jotka elävät vilkkaan itseoikeutetusti historiallisissa dokumenteissa – olivatpa ne paikallisten asukkaiden tai satunnaisten matkailijoiden jälkeensä jättämiä. Kirjoittaja osoittaa, kuinka saaristolainen oma-kuva erityisine kulttuuripiirteineen on ollut vahva ja rikas myös järvistä puhuttaessa. Saaristoa on kuvattu suomalaishistorioissa pääosin Sorta-

valan ja ympäröivän seudun yhteiskunnallisten toimintojen kulissina ja muistinpaikkana. Toisen maailmansodan jälkeen neuvostoliittolaisissa ja venäläisissä kertomuksissa luonnonihailu ja tunnelmointi jatkuivat, mutta kuvaan tuli mukaan myös systemaattinen hyötyajattelu: rannoille ilmestyi kalastuskolhooseja ja suurtiloja, ja pienemmät saaret tyhjensivät asukkaansa asutuskeskuksiin viimeistään 1960-luvulla. Saaristo on tästä huolimatta säilynyt merkittävänä virkistys- ja vapaa-ajanviettopaikkana, mitä 2000-luvulla noussut luonnonsuojelupuhe on vain vahvistanut.

Lopuksi historioitsija Aleksandr Osipovin kirjoittamassa luvussa arvioidaan Laatokan suojelun nykytilannetta pitkään suunnitellun ja lopulta vuonna 2017 perustetun Ladoga Skerries -kansallispuiston näkökulmasta. Osipov painottaa, että Kurkijoelta Impilahdelle (Kartta 6, s. 267) ulottuvan pohjoisen Laatokan ranta-alueiden ja saarien suojelu on ollut pitkä prosessi. Neuvostoliiton ensimmäinen kansallispuisto avattiin vuonna 1971 eli varsin myöhään verrattuna esimerkiksi Suomeen (1938), mutta puistot yleistyivät 1980-luvulla nopeasti siten, että kansallispuistoja oli vuosikymmenen lopulla 27, joista kaksi sijaitsi Suomen rajan läheisyydessä. Keskustelu Laatokan luotojen eli Ladoga Skerries -kansallispuistosta sai pontta voimaantuvan ympäristökeskustelun myötä vuonna 1989. Hanketta kiirehti Karjalan erityistä luontoa alleviivaava matkailulaki ja historiallisia luontoalueita koskeva laki samoin kuin Euroopan unionin taloudellinen TACIS-apu vuodesta 1999 lähtien. Paikallisväestön näkökulmasta prosessi on ollut hämmentävä. Paikalliset eivät välttämättä tiedä, miten suojelutoimet käytännössä vaikuttavat heidän arkeensa tilanteessa, jossa kansallispuisto on nimellisesti perustettu, mutta puiston eteen ei ole tehty konkreettisia jatkotoimenpiteitä.

Kautta kokoelman tavoitteenamme on murtaa kansallista, jopa nationalistista, katsetta⁴⁸ sellaisenkin (Karjalan) rantojen historioissa, jotka ovat olleet transnationaalisia, monietnisiä ja historiallisesti kiisteltäviä. Historiallisesti katsottuna Laatokka on Euroopan suurin järvi ja sellaisena yhteinen kulttuuri- ja luontoperintökohteemme. Se on merellinen järvi, joka ansaitsee oman erityisen historiansa. Tämä teos olkoon johdatuksena laajemmalle Laatokan rantojen kirjoitetulle historialle.

48 Kansallisesta katseesta mm. Ahonen 2017; Kettunen 2003, 9–21.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

ARKISTOLÄHTEET

Kirjeitä 1924–1979. Valtion luonnonsuojeluvalvojan arkisto. Kansallisarkisto.

KIRJALLISUUS

- Ahonen, Sirkka 2017: *Suomalaisuuden monet myytit. Kansallinen katse historian kirjoissa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Alapassi, Markus, Häyrynen, Urpo & Linkola, Martti 1984: Maisemansuojelu. Teoksessa *Ympäristönsuojelu 2*. Toimittaneet Rauno Ruuhijärvi & Urpo Häyrynen. Kirjayhtymä, Helsinki, 207–279.
- Ameel, Lieven 2018: Mahdollisuuksien maisema. Helsingin rantaviiva liminaalitulana. Teoksessa *Veteen kirjoitettu. Veden merkitykset kirjallisuudessa*. Toimittaneet Markku Lehtimäki, Hanna Meretoja & Arja Rosenholm. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 73–92.
- Braudel, Fernand [1949] 1976: *The Mediterranean and Mediterranean World in the age of Philip II I–II*. Harper & Row Publishers, New York.
- Bäck, Saara & Ollikainen, Markku et al. (toim.) 2020: *Itämeren salaisuus*. Gaudeamus, Helsinki.
- Carson, Rachel 1962: *Äänetön kevät*. Tammi, Helsinki.
- Chen, Cecilia, MacLeod, Janine & Neimanis, Astrida (toim.) 2013: *Thinking with Water*. McGill-Queen's University Press, Montreal.
- DeLoughrey, Elizabeth, Didur, Jill, & Carrigan, Anthony (toim.) 2015: *Global Ecologies and the Environmental Humanities. Postcolonial Approaches*. Routledge, Lontoo.
- Egan, Dan 2017: *The Death and Life of the Great Lakes*. W.W. Norton & Co, New York.
- Eskelinen, H., Liikanen, I. & Scott, James W. (toim.) 2013: *The EU-Russia Borderland. New Contexts for Regional Co-operation*. Routledge, Lontoo.
- Euroopan ympäristö, tila ja näkymät* 2015. Euroopan ympäristökeskus, Kööpenhamina.
- Gillis, John R. 2014: Coastal Cities and Environmental Change. *Environment and History* 20(4), 517–533.
- Gillis, John R. 2013: *The Human Shore. Seacoasts in history*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Gillis, John R. 2011: Filling the Blue Hole in Environmental History. *RCC Perspectives* 3, The Future of Environmental History. Needs and Opportunities, 16–18.
- Gillis, John R. and Franziska Torma 2015: Fluid Frontiers. New Currents in Marine Environmental History. Teoksessa *Fluid Frontiers. New Currents in Marine Environmental History*. Toimittaneet John Gillis & Franziska Torma. White Horse Press, Cambridge, 1–11.
- Hakkari, L. & Saukkonen, S. (toim.) 1998: *Päijänne. Suomalainen suurjärvi*. Gummerus, Jyväskylä.
- Heikinheimo, O. 1939: *The Forest Research Institute of Finland and its activities from 1918 to 1938*. Communicationes Instituti Forestalis Fenniae. Metsätutkimuslaitos, Helsinki.
- Jaakkola, Jalmari 1941: *Suomen idänkysymys*. WSOY, Helsinki.

- Jacobsen, Rowan 2009: *The Living Shore. Discovering a Lost World*. Bloomsbury, New York.
- Jarratt, David 2015: Seaside, Sense of Place at a Seaside Resort. Teoksessa *Landscapes of Leisure. Space, Place and Identities*. Toimittaneet Sean Gammon & Sam Elkington. Palgrave Macmillan, Lontoo, 147–163.
- Jarratt, David & Sharpley, Richard 2017: Tourists at the seaside. Exploring the spiritual dimension. *Tourist studies* 17 (4), 349–368.
- Kakkuri, Eero 2006: *Metsäntutkimuslaitoksen tutkimusmetsät ja luonnonsuojelualueet 1922–2005*. Metlan työraportteja 21. Metsäntutkimuslaitos, Helsinki.
- Keravuori, Kirsi 2020: Merihistorian maallisia ulottuvuuksia. Teoksessa *Muutoksen tyrskyt ja kotirannan mainingit. Kulttuurisia näkökulmia merentutkimukseen*. Toimittaneet Jaana Kouri, Tuomas Räsänen & Nina Tynkkynen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 23–49.
- Keravuori, Kirsi 2017: *Saaristolaisia. Elämä, arki ja vanhemmuus laivuriperheen kirjeenvaihdossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kettunen, Pauli 2003: Historian politiikka ja kansallinen katse. *Historiallinen Aikakauskirja* 101, 9–21.
- Kirkinen, Heikki 1970: *Karjala idän ja lännen välissä I*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Kirkinen, Heikki 1976: *Karjala taistelulenttänä. Karjala idän ja lännen välissä II*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Klinge, Matti 2007: *Itämeren maailma*. Otava, Helsinki.
- Kouri, Jaana, Räsänen, Tuomas & Tynkkynen, Nina (toim.) 2020: *Muutoksen tyrskyt ja kotirannan mainingit. Kulttuurisia näkökulmia merentutkimukseen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kurkela, Marja 2008: Laatokan pohjoisosan saariston erityispiirteet. Teoksessa *Kultakäkösen kukuntamailla. Matka eteläisen Karjalan luontoon ja kulttuuriin*. Toimittanut Paavo Ojanen et al.. Helsingin yliopiston ekologian laitos, Helsinki, 106–107.
- Kuusisto, E. (toim.) 1999: *Elävä Saimaa*. Tammi, Helsinki.
- Laakkonen, Simo 1999: Harmaat aallot. Ympäristösuojelun tulo Suomeen. Teoksessa *Harmaat aallot. Ympäristösuojelun tulo Suomeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 209–227.
- Land, Isaac 2016: Coastal History: Who, What, and Why? April 12, <https://firthsandfjords.com/2016/04/12/coastal-history-who-what-and-why/> (luettu 2.7.2019).
- Land, Isaac 2007: Tidal Waves. The New Coastal History. *Journal of Social History* 40(3), 731–743.
- Land, Isaac 2013a: "What is the 'coast' in coastal history?" The Coastal History Blog 1. October 24. <http://porttowns.port.ac.uk/coastal-history-blog/> (luettu 10.10.2019).
- Land, Isaac 2013b: "What Makes Coastal History Distinct?" (part 1 of 2). The Coastal History Blog 2. November 4. <http://porttowns.port.ac.uk/coastal-history-blog/> (luettu 10.10.2019).
- Langston, Nancy 2017: *Sustaining Lake Superior. An extraordinary Lake in a Changing World*. Yale University Press, Lontoo.
- Lehtimäki, Markku, Meretoja, Hanna & Rosenholm, Arja 2018: Veteen kirjoitettu – veden kirjoittamia. Kulttuurisen vedentutkimuksen suuntaviivoja. Teoksessa *Veteen kirjoitettu*.

Veden merkitykset kirjallisuudessa. Toimittaneet Markku Lehtimäki, Hanna Meretoja & Arja Rosenholm. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 7–23.

Le Bouëdec, Gérard 2009: Small Ports from the Sixteenth to the Early Twentieth Century and the Local Economy of the French Atlantic Coast. *International Journal of Maritime History*, 21(2), 103–126.

Lähteenmäki, Maria 2009: *Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtoamat 1911–1944.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Lähteenmäki, Maria 2012: The Making of the Border between Two Worlds. The struggle over Finnicization of the border region between Finland and Russia in the 1910s and 1920s. *Eurasia Border Review* 3(1), 33–50.

Magris, Claudio 2000: *Tonava.* WSOY, Helsinki.

Massey, Doreen 2008: *Samanaikainen tila.* Vastapaino, Tampere.

Matvejevic, Predrag 2002: *Välimeren prevaario.* Loki, Helsinki.

Messenger, Mathis Loïc, Lehner, Bernhard, Grill, Günther, Nedeva, Irena & Schmitt, Oliver 2016: Estimating the volume and age of water stored in global lakes using a geo-statistical approach. *Nature Communications* 7, <https://www.nature.com/articles/ncomms13603> (luettu 2.1.2020).

McCauley, Martin 2008: *Russia, America, and the Cold War, 1949–1991.* 2nd ed. Routledge, Lontoo.

Näsi, Valde 1935: *Laatokan laulumailta. Matkailijan opas.* WSOY, Helsinki.

Näsi, Valde & Ovaska, Eemil 1942: *Laatokan mainingit. Laatokan ja sen rannikon elämää sanoin ja kuvin.* Otava, Helsinki.

Paaskoski, Jyrki & Talka, Anu (toim.) 2018: *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I.* Edita, Helsinki.

Pearson, Michael N. 2006: Littoral Society. The Concept and the Problems. *Journal of World History* 17(4), 353–373.

Sevastiyarov, Dmitry V., Colpaert, Alfred, Korostelyov, Eugene, Mulyava, Oleg & Shitov, Larissa 2014: Management of tourism and recreation possibilities for the sustainable development of the north-western border region in Russia. *Nordia Geographical Publications* 43(1), 27–38.

Siilahti, Pentti 2008: *Karjalan luonto. Kannas ja Laatokan Karjala.* AtlasArt, Helsinki.

Simola, H., Viljanen, M., Slepuhina, T. & Murthy, R. 1995: *Abstracts of the First International Lake Ladoga Symposium 1993.* University of Joensuu, Joensuu.

Ritvanen, Juha-Matti 2020: The change in Finnish Baltic policy as a turning point in Finnish-Soviet relations. Finland, Baltic independence and the end of the Soviet Union 1988–1991. *Scandinavian Journal of History*. Online. <https://doi.org/10.1080/03468755.2020.1765861> (luettu 12.11.2020).

LEHDISTÖ JA VUOSIKIRJAT

Kanava Suomenlahteen. Kirj. Antero Rautavaara. *Suomen sotilas* 17.11.1928.

Laatokan Karjala. *Rajaseutu* 1928 2, 41–42.

Laatokan seutu 1937. Laatokan Karjalan maakuntaliiton vuosikirja. Toimittanut Valde Näsi. Sortavala.

Laatokan-Suomenlahden kanavan tarve. *Hakkapeliitta* 21.7.1928.
Maakunnat esittäytyvät II. Laatokan-Karjala, kirj. Valde Näsi. *Rajamme vartija* 20.1.1939.
Rajaseudun kuvia, kirj. Kehvas. *Rajaseutu* 1931 1, 9.
Rajaseutu. Laatokan Karjalan erikoisnumero 1.4.1928.
Suomen Matkailijayhdistyksen vuosikirja 1927 1. Helsinki.

SÄHKÖISET LÄHTEET

About Our Great Lakes. Great Lakes Basin Facts, GLERL 2019. <http://www.glerl.noaa.gov/pr/ourlakes/facts.html> (luettu 2.2.2019).
AKVA-project (*Water as Social and Cultural Space*) 2012–2016. Suomen Akatemia. <http://www.aka.fi> (luettu 5.5.2019).
Baltic Sea Action Group 2019. <https://www.bsag.fi/en/yhteystiedot/> (luettu 1.6.2019).
European Green Belt 2020. <https://www.europeangreenbelt.org/> (luettu 2.1.2020).
Merihistoria 2018. Finnish Maritime History Virtual Archive. <http://www.merihistoria.fi> (luettu 1.6.2019).
Suur-Saimaa 2020. <http://www.jarviwiki.fi/wiki/Suur-Saimaa> (luettu 12.2.2020).
Sveriges 15 största sjöar 2020. <https://www.varldenshaftigaste.se/topplistor/sveriges-15-storsta-sjoar/> (luettu 10.2.2020).
Tehtävä Suomelle 2010. http://www.tehtavasomelle.fi/documents/Raporttilyhennelma_FINAL.pdf (luettu 2.1.2020).
The Great Lakes. An Environmental Atlas and Resource Book 2019. <http://www.epa.gov/glnpo/atlas/index.html> (luettu 2.10.2019).
Vätikkä Kurkijoki. Kartta <https://www.luovutettukarjala.fi/pitajat/kurkijoki/kurkijoenkart.htm> (luettu 20.11.2020).

Järvillä on väliä – globaalisti

Isaac Land

 <https://orcid.org/0000-0003-4292-1601>

Kirjoittaessaan 1980-luvulla teostaan *The Late, Great Lakes* ympäristöaktivisti William Ashworth teki taustatutkimusta Chicagon luonnonhistoriallisessa museossa.¹ Rakennus sijaitsee näköalapaikalla Michiganjärven rannalla, mutta suurjärveä esittelevää näyttelyä museosta ei löydy, vaikka – kuten Ashworth huomauttaa – dinosauruksia, arkeologisia löydöksiä ja asteroideja esitellään kansainvälisenkin mittapuun mukaan laajasti.² Asetelma ei ehkä ole tietoisesti rakennettu, mutta se viestii suuremmasta ongelmasta, järvisokeasta historiallisesta katseesta.³ Samanlaista sokeutta on myös eurooppalaisen Laatokan suhteen. Tässä yhteydessä en puhu kuitenkaan käsillä olevan teoksen kohteena olevasta Euroopan suurjärvestä sinänsä, vaan luon merentakaisen katseen vähin erin vahvistuvaan järvihistoriaan ja rantahistorian tutkimukseen laajemmasta perspektiivistä.

1 Field Museum of Natural History.

2 Ashworth 1986, 245.

3 Monet kiitokset ehdotuksista ja lainauksista, joita olen saanut aihetta käsittelevän Twitter-keskusteluni kautta: kiitos Sam Duncan, Laleh Khalili, Helen Rozwadowski, Michael Stratigos ja Jonathan West. Olen kuitenkin itse vastuussa tekstini lopullisesta muodosta.

Järvisokeutta vastaan

Järvisokeus-termini on laina merihistorioitsijoilta, jotka ovat käyttäneet käsitettä *sea blindness*, merisokeus, kuvaamaan haluttomuutta tunnustaa valtameren strategista ja kaupallista merkitystä tai – kuten Duncan Redford toteaa, kyvyttömyyttä ottaa kantaa meriin liittyviin ongelmiin sekä yksilöiden että yhteiskuntien tasolla.⁴ Merenkulun profiili – varsinkin nykyisenä konttilaivojen ja satama-automaation aikana – on huomattavan matala. Merenkulun näkymättömyyttä kuvaa hyvin Rose Georgen teoksen otsikko *Ninety Percent of Everything. Inside Shipping, the Invisible Industry That Puts Clothes on Your Back, Gas in Your Car, and Food on Your Plate* (suom. Yhdeksänkymmentä prosenttia kaikesta. Merenkulku, tuo näkymätön toimiala, jonka ansiosta meillä on vaatteet päällämme, bensaa tankissa ja ruokaa lautasella). Sokeus merenkulun globaalille merkitykselle ei kuitenkaan kerro koko tarinaa. Jos suurin osa ihmisistä olisi merisokeita, olisi vaikea selittää, miksi Atlantin historiasta tuli 1990-luvulla yhtäkkiä merkityksellistä. Järvisokeutta ei tue sekään, että Välimeren kulttuureihin liitetään niin voimakkaita ennako-oletuksia, että osa tutkijoista tuntee pakottavaa tarvetta taistella ”banaalia Välimeren kulttuurien ihannoitua” vastaan.⁵

Vedellisen historian lisäksi myös rantojen ja rannikoiden määrittely kaipaisi tarkennuksia. Esimerkiksi Yhdysvalloissa puhutaan yleisesti *länsirannikosta* – kulttuurisine ja poliittisine mielle yhtymineen – ilman että sitä on erikseen määritelty tai perusteltu. Näin siitä huolimatta, että Tyynen valtameren ja Kalifornian välisen suhteen selvittäminen vaatisi melkoisen määrän rannikkotutkimusta käsitelmäärittelyineen.⁶ Suurjärvien tuotteistamisessa rantapuhe on jäänyt niin ikään puolitiehen. Pohjois-Amerikan suurjärvien alue on valtava, mutta Michiganin osavaltion, Chicagon kaupungin tai laajemmankin Keskilännen brändäysyritykset Yhdysvaltojen *kolmanneksi rannikoksi* tai *pohjoisrannikoksi* eivät ole saaneet merkittävää huomiota. William Ashworth on ehdottanut, että suurjärvet voisivat olla Pohjois-Amerikan mantereen *viides rannikko* (ole-

4 Redford 2014, 62.

5 Haller 2004, 29–47; Driessen 2005, 129–141; Toisenlainen esimerkki merellisen brändäämisen kompleksisuudesta ks. Marshall 2009, 123–136.

6 Land 2016, 239–260.

tettavasti kolmas ja neljäs rannikko olisivat silloin Meksikonlahdella ja pohjoisella Jäämerellä), mutta tämäkään idea ei ole ottanut tuulta alleen.

Keskilämmen, kuten myös New Yorkin osavaltion pohjoisosan, asukkailla on tuttu *järvi-ilmion* (*lake effect*) käsite.⁷ Järvi-ilmio syntyy, kun lämmin vedenpinta lämmittää ja kostuttaa kylmää ilmamassaa, joka sitten purkautuu runsaina lumisateina sisämaahan.⁸ Valtameren läheisyyttä saatetaan pitää selityksenä kokonaisille elämäntavoille ja -asenteille sekä kulttuureille, mutta järvien saamasta – tai saamatta jääneestä – huomiosta kertoo se, että järven läheisyys on näkynyt ja kuulunut julkisuudessa vain asukkaiden valittaessa sen aiheuttamasta huonosta säästä. Verrattaessa suurjärviä valtameriin on järvien tutkimus kaiken kaikkiaan huomattavasti vähäisempää.

Järviä käytetään tutkimuksissa alueita identifioivina käsitteinä, mutta usein sisällöttä. Esimerkiksi *The Oxford Handbook of Genocide Studies* -teoksen luvussa *War and Genocide in Africa's Great Lakes since Independence* (suom. Sodat ja kansanmurhat Afrikan suurjärவில் itsenäistymisen jälkeen)⁹ ei otsikon vastaisesti kerrota lainkaan itse järviolueesta. Kuvaavasti Ruandaan ja Burundiin viitataan tekstissä pikkuruisina sisämaavaltioina.¹⁰ Kumpikin valtio rajoittuu kuitenkin kookkaaseen järveen, Burundi lännessä lähes koko pituudeltaan Tanganjikajärveen, joka on lähes 700 kilometrin pituinen. Tanganjika on lisäksi Afrikan syvin järvi, ja sen arvioidaan sisältävän 16 % maailman makean veden varannosta ja olevan tilavuudeltaan maailman järvistä toiseksi suurin.¹¹ *Afrikan suurjärvien alue* on toki sopivan neutraali termi etnisten ryhmien välisten konfliktien analysointiin, varsinkaan jos ei haluta korostaa kansallisuuksien roolia tai yhden etnisen ryhmän, kuten esimerkiksi Ruandan, tragediaa muiden etnisten ryhmien kustannuksella. On kuitenkin hämmentävää lukea järvistä kertovaa kuvausta, jossa vesialuetta ei mainita oikeastaan kertaakaan.

7 Ashworth 1986, 3.

8 Google-haulla poimittuna *järvi-ilmio*, *lake effect*, viittaa hyvinkin monenlaisiin yhteyksiin, kuten pennsylvanialaiseen kirjallisuuslehteen sekä chicagolaiseen panimoon.

9 McDoom 2010, 550–578; Stager, 2018: sivuilla 89–114 on laaja tieteellinen keskustelu po. järvistä.

10 McDoom 2010, 553.

11 Leeden, Troise & Todd 1990, 198–200; Stagerin mukaan iso osa maapallon makeasta vedestä on jäätynyttä, hautautuneena tai ilmassa. Stager 2018, 145.

Kuva 3. Chicagon urbaania maisemaa Michiganin suurjärven rannalla, jolle on rakennettu ravintoloita, pubeja, leikkipaikkoja ja karuselli, ja jonka edustalle risteilee lukuisia historiallisia ja huippumoderneja veneitä matkailijoiden ja paikallisten iloksi. Kuva: Maria Lähtenmäki 2019.

Järvien erityisyydet näkyviin

Muutamat maailman suurjärvistä ovat toki saaneet poikkeuksellista huomiota osakseen. Titicacajärvi Etelä-Amerikan Andeilla on nauttinut ”pyhän järven” asemasta vuosisatoja.¹² Legenda kertoo, että aurinko – kadottuaan ja jätettyään maailman pimeyden valtaan – nousi uudestaan

¹² Dearborn et al. 1998, 240–258.

entistä säteilevämpänä Isla del Solin, auringon saaren, louhikosta. Järven ja sen pyhien saarten herruutta tavoittelivat aikoinaan kansakunnat toisensa perään, mukaan lukien inkat, jotka havittelivat lisää vaikutusvaltaa etelässä. Inkat väittivät olevansa auringon jälkeläisiä ja siksi oikeutettuja hallitsemaan aluetta. Heidän pääkaupunkinsa Cusco ei kuitenkaan ollut auringon varsinainen syntymäpaikka, joten alueen herruuden varmistamiseksi inkojen oli syytä palvoa Titicacajärveä lähietäisyydeltä. Valloitettuaan alueen inkat aloittivat mittavan rakennusprojektin Isla del Solilla. Jälkiä projektista on nähtävissä vielä tänä päivänäkin, vaikka seutua on laiminlyöty vuosisatojen ajan.

Espanjalaisten valloittajien tuloa edeltävän ajan loistoa ja pyhän vaikutelman syntyä on vaikea kuvitella. Tiedämme, että inkat olivat päällystäneet kullalla rakennustensa ulkoseinät, jotka aurinkoisina päivinä heijastelivat kauas veden poikki. Pyhiinvaeltajat saivat lähestyä saarta vain paastottuaan, ja papit päättivät, kuka sai luvan nousta saarelle. Merkittävänä juhlapäivinä, kuten kesäpäivänseisauksena, inkojen eliitti pääsi – mutkikkaiden seremonioiden jälkeen – parhaille paikoille nauttimaan auringonlaskusta ja siihen liittyvistä rituaaleista, kun laajemmat kansanjoukot saivat tyytyä tarkkailemaan tapahtumia kauempaa saaren muista osista. Titicacajärvi oli poliittisesti ja uskonnollisesti niin merkittävä tekijä, että jokainen inkahallitsija vieraili järvellä vähintään kerran kautensa aikana.¹³

Järven ei tarvitse välttämättä olla poikkeuksellisen suuri – tai edustaa uskonnollista symboliikkaa – ollakseen merkityksellinen rantojensa asukkaille. McGill-yliopiston opiskelija Laura Cameron päätti kirjoittaa maisterintutkielmansa Sumasjärvestä, joka sijaitsi hänen kotikaupunkinsa lähistöllä Kanadan Brittiläisessä Kolumbiassa ennen kuin se 1920-luvulla kuivattiin.¹⁴ Tänä päivänä järvestä muistuttaa enää aukea preeria, jonka poikki kulkevaa maantietä Cameronilla oli päivittäin tapa-

13 Dearborn et al. 1998, 244–249, 255–256.

14 Cameron 1997; Vaikka kuivattujen ja hävinneiden järvien tutkimus saattaa vaikuttaa sekundaariselta, päätökset järvien laskemisesta, patoamisesta tai tyhjentämisestä ovat olleet avainasemassa jo vuosisatoja arvioitaessa ihmisten ja järvien suhdetta. Esim. Stratigos 2018, 71–89; Samoin polttoaineintensiivisen maansiirtokaluston aikakaudella keinotekoisien järvien rakentamisesta on monia ympäristöllisiä ja yhteiskunnallisia seurauksia. Mm. lähes kaikki Teksasin osavaltion lukuisat järvet luotiin 1900-luvulla vesivarastoiksi tai virkistysalueiksi.

na ajaa yliopistolle. Tutkielmaansa varten hän joutui rekonstruoimaan järven huolellisesti arkistolähteiden ja julkaisujen avulla. Jopa järven koon ja syvyyden määrittäminen osoittautui odottamattoman haastavaksi. Cameron havaitsi, että järven jokaisella mitalla oli oma tarinansa: Sumasjärven koko vaihteli eri vuodenaikoina, mitä ei kaksiulotteisista kartoista voinut juurikaan havaita. Joissain lähteissä aluetta ei edes pidetty järvenä vaan suona, marskina eli alavana lietemaana, joka jäi suuren osan ajasta veden alle, tai kosteana preeria-alueena, jossa kasvoi harvakseltaan matalia puita.¹⁵ Alueen alkuperäiskansojen kanssa tehdyt sopimukset olivat riippuvaisia järven tarkasta sijainnista ja laajuudesta, mikä teki aiheesta kiistanalaisen.

Sumasjärvestä syntyi yhtä lukuisia tulkintoja kuin persoonallisuustutkimuksissa paljon käytetystä Rohrsachin musteläiskätelistä, mutta ne kertoivat enemmän tulkitsijoiden taustoista ja arvoista kuin itse Sumasjärvestä. Eräs tulkitsijoista oli Kanadan ja Yhdysvaltojen rajavalvontakunnan (International Boundary Commission) palveluksessa ollut brittiluonnontieteilijä, joka kuvasi aluetta ”uudeksi Eedeniksi”. Paikalliselle alkuperäiskansan päällikölle kalastus taas oli seudun tärkein anti ja hänelle Sumasjärvi olikin yksi parhaimmista kalojen kutemispaikoista. Brittiläisen Kolumbian yliopiston maantieteen tutkijan laskelmien mukaan Sumasjärvi oli merkittävä este itä-länsi-suuntaiselle liikenteelle Lower Mainlandin alueen poikki. Julkisen terveydenhuollon uudet toimintamallit johtivat puolestaan tulkintoihin, joiden mukaan järvessä sikisi vaarallisen paljon hyttysiä. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen järven alue paljastui viljelysmaavarannoksi, joka piti äkkiä saada kotiin palaavien sotaveteraanien käyttöön. Yksi lähteistä kertoo, että Sumasjärven kuivatus palautti maatalouden hyötykäyttöön yli 120 neliökilometrin suuruisen suoalueen. Laura Cameron huomauttaa, että alueen ”palauttamisesta” puhuminen sisälsi oletuksen, että alue olisi jossain vaiheessa menetetty.¹⁶

Niin ikään värikäs ja monitahoinen tutkimus pienestä, mutta kiistanalaisesta alueesta on ekologi, ympäristönsuojelija Geoff Parkin selvitys

15 Cameron 1997, 81, 84.

16 Cameron 1997, 84, 81–82.

Uuden-Seelannin Papaitongajärvestä.¹⁷ Vielä 1890-luvulla järveä ympäröi luonnontilainen metsä, ja järven rikas ankeriaskanta kiinnosti erityisesti paikallista muaupoko-alkuperäiskansaa. Nousukas harrastelija-luonnontieteilijä Sir Walter Buller halusi kuitenkin rakennuttaa luonnonkauniin, eksoottisten lintujen asuttaman järven rannalle kartanon, joka tiluksineen olisi ollut vähintäänkin upeiden englantilaisten aatelistotien veroinen. Buller painosti aluetta hallitsevia muaupokoja, mutta nämä halusivat säilyttää itsellään ainakin ankeriaiden pyyntioikeudet. Uuden-Seelannin yhteiskunnallinen ilmapiiri oli muuttumassa, ja öykkäriydestään ja patruunamaisesta asenteestaan tunnettu Buller joutui ennen pitkää vaikeuksiin poliitikkojen kanssa. Bullerin vastustajat yrittivät estää tätä saamasta järveä ympäröiviä maa-alueita haltuunsa. He epäonnistuvat aikeissaan ja käynnistivät sen sijaan rakennushankkeen, joka olisi pilannut Bullerin järvinäkymät.

Näin monien ristiriitaisten arvo- ja merkitysjärjestelmien paine kouraisi syvällisesti sekä Sumasjärven että Papaitongan ympäristön luonnollisuuksi. Tämän tekstin puitteissa ei ole mahdollista tehdä oikeutta Geoff Parkille ja hänen maorien ajattelumallien ja uskomusjärjestelmien analyysilleen.¹⁸ Myös Parkin paikallisten kasvi- ja eläinlajien asiantunteva ja syvä esittely ansaitsisi enemmän huomiota.

Puolimerelliset yhteisöt tutkimuskohteiksi

Paikallishistorian tasolla järvistä on kirjoitettu ansiokkaita tutkielmia, mutta niistä ei ole malliksi, kun kirjoitetaan järvistä, jotka ovat niin suuria tai niin vahvasti kytköksissä toisiinsa, että ne ovat kokonaisten seutu- tai maakuntien keskiössä. Tällaisen asetelman yhteydessä voisi käyttää käsitettä *puolimerellinen* (*paramaritime*), jolla viitataan merta muistuttaviin kohteisiin. Määrittelen sen merellisten alueiden vieressä, ympärillä tai välissä olevaksi tilaksi, yleensä ei merellisinä pidettyjä elementtejä sisältäväksi ja samankaltaiseksi tai rinnakkaiseksi merellisille

¹⁷ Park 1995, 163–224.

¹⁸ Park 1995, 201–203, 218.

ilmiöille (tiloille, kulttuureille, ammateille, toiminnoille), mutta niistä erillisiksi tai ne ylittäviviksi. Näkemykseni mukaan puolimerellisiä eivät ole pelkästään matalat vedet (lahdet, poukamats, suistoalueet, lahdekkeet, vuonot, salmet), vaan myös erilaiset välituloissa sijaitsevat vesialueet (kapeikat ja kannakset, verkkomaiset sisävesistöalueet, saaristot tai saari-ryhmät).¹⁹ Uudehko termi *hydrososiaalinen* on tässä yhteydessä niin ikään kiinnostava. Jamie Linton ja Jessica Budds ovat määritelleet sen yhteiskunnallis-luonnontieteelliseksi prosessiksi, jossa vesi ja yhteisö vaikuttavat toisiinsa ajassa ja paikassa.²⁰ Hydrososiaalisen kiertokulun tutkijat ovat alun perin olleet kiinnostuneita kastelujärjestelmistä ja juomaveden saatavuudesta, eikä heitä ole kiinnostanut juurikaan vesialueen laajuus, muoto tai alkuperä, joten heidän ajattelunsa soveltuu järvi-tutkimuksen yhteyteen paremmin kuin monet muut lähestymistavat. Puolimerellinen tai hydrososiaalinen lähestymistapa voisi avata väylän eteenpäin ilman saivartelua suurjärvien ja merten yhtenevyydestä tai samanarvoisesta roolista.

Akateemisen tutkimuksen ulkopuolella William Ashworth on alussa mainitsemissani teoksessaan (1986) kirjoittanut järvien tutkimussuuntauksista jo vuosikymmeniä sitten. Teos käsittelee lähinnä luonnonvarojen käyttöä, liikenneinfrastruktuuria ja saastumista, mutta onnistuu olemaan enemmän kuin osiensa summa.²¹ Ashworth kertoo yhtä vaivattomasti sekä kokonaisen järven morfologiasta että pienimmistäänkin pilaantumislmiöistä: hän muun muassa omistaa kokonaisen luvun leville, toisen lietteelle. Hänen tyyliinsä on sekoitus popularisoitua tiedeproosaa, poliittista journalismia ja satunnaisia tajunnanräjäyttäviä viittauksia kokonaiseen geologisiin muodostumiin. Hän kirjoittaa muun muassa, että ”Wisconsinin Doorin niemimaa, 130 kilometrin pituinen ja 13 kilometrin levyinen siluurikieleke, työntyy Michiganjärveen kuin jättimäinen neoliittitikari”.²²

19 Land 2020.

20 Linton & Budds 2014, 175.

21 Esim. Ashworth 1986, 92–93.

22 Ashworth 1986, 241.

Ympäristökatastrofit nostavat järviä julkisuuteen

Järvet ovat saavuttaneet näkyvän aseman sekä mediassa että tiedejulkaisuissa pääosin ympäristöaktiivismin katalysaattoreina.²³ Tästä mainittakoon varhaisena esimerkkinä Cuyahogajoen öljypalo kesäkuussa 1969. Se aiheutti skandaalin, josta sekä Eriejärvi että Clevelandin kaupunki joutuivat kärsimään vuosikymmenien ajan. Joen tulipalo kesti niin vähän aikaa, ettei siitä saatu edes valokuvia eikä kyseessä ollut Clevelandin historian pahin öljyvuoto tai edes joen pisin saastunut osuus. Orastava ympäristöliike kuitenkin yhdisti nopeasti tulipalon, Eriejärven kalakuolemat ja uimavesien ja ulkoilualueiden pilaantumisen. Tapauksesta kirjoittivat sekä *Time* että *National Geographic*, ja kirjoittelu sai sellaiset mittasuhteet, että 1990-luvulla joen tulipaloa muisteltiin ”raamatullisena” katastrofina. Myös Yhdysvaltain ympäristönsuojeluvirasto (US Environmental Protection Agency) ja vesiensuojelulainsäädäntö (Clean Water Act) saivat alkunsa Cuyahogajoen tapahtumien seurauksena.²⁴ Samassa yhteydessä Clevelandin kaupunki sai unohtumattoman lisänimensä ”The mistake on the lake” (suom. ”Virhe järven rannalla”).²⁵

Tuleen syttyvät järvet ovat onneksi harvinaisia, mutta ympäristön pilaantuminen näkyy kiistatta ja silmiinpistävästi monella muulla tavalla. Kiinan Taihujärvi on aiemmin tunnettu sään ja veden muokkaamista kalkkikivimuodostelmistaan, joita rahdattiin ihailtaviksi muun muassa Pekingin KIELLETTYN kaupunkiin. Tällä vuosituhanella Taihun tunnettavuus liittyy sen ympärille kasvaneeseen maailman nopeimmin kaupungistuvaan talousalueeseen. Järven itä- ja pohjoispuolelle laajentuneet Shanghai ja Nanjing ovat edesauttaneet sinilevän katastrofaalista leviämistä. Tämän vuoksi Taihun vesi ei ole enää juomakelpoista.²⁶

Järvien rehevöityminen ei tietenkään koske pelkästään Kiinaa. Viime vuosikymmeninä ravinteiden – esimerkiksi typen ja fosforin – valumi-

23 Myös Schneider 2000, 681–705.

24 Stradling & Stradling 2008, 518; Visuaalisesta kuvauksesta ks. Ashworth 1986, 166–167: Eriejärvi näytetty tässä kuvauksessa melkein merkityksettömänä.

25 Syy, miksi tämä koettiin erityisen nöyryyttävänä, juontuu Ohion mieltämisestä Yhdysvalloissa tiheäksi asutetuksi mutta maantieteellisesti ja kulttuurisesti syrjäytyneeksi alueeksi; Kirn 2012.

26 Stone 2020.

nen pelloilta järviin on johtanut sinilevien räjähdysmäiseen kasvuun ja järvesien värjäytymiseen maailmanlaajuisesti. Kalifornian ja Nevadan osavaltioiden välisellä rajalla sijaitsevan Tahoejärven alueen talouselämä nojasi aiemmin voimakkaasti järven koboltinsinisen veden vetovoimaan luottavaan turismiin.²⁷ Elokuvien ystävät saattavat tunnistaa Tahoejärven Fredon kuolinkohtauksesta *Kummitetä*-trilogian toisen osan lopussa. Kun järven vesi muutama vuosi sitten alkoi muuttua vähemmän puoleensavetäväksi, tilanteesta kirjoitettiin lehdissä ympäri Yhdysvaltoja. Jopa ilmastonmuutosskeptikot ja konservatiiviset yritysjohtajat havahduivat ja alkoivat vaatia toimenpiteitä asian korjaamiseksi.²⁸

Kuten edellä antamistani esimerkeistä voidaan nähdä, avautuu maailman suurjärvien ja niiden rantahistoriaa tutkiville sananmukaisesti rannattomat mahdollisuudet analysoida ja esitellä monitieteisesti muiden muassa vanhoihin kulttuureihin liittyviä ja rannoille lokalisoituvia rituaaleja sekä paikallista etnohistoriaa, mutta myös vuosisatoja vieviä sosioekonomisia muutosprosesseja ja lyhyemmällä aikajänteellä tapahtuvaa rantojen pilaantumista. Tässä yhteydessä erityisen kiinnostavaa on Euroopan suurimman järven rantojen muutokset ajassa ja tilassa. Laatokka ansaitsee kirjoitetun historiansa, eikä vain yhtä, vaan monia. William Ashworthin teos *The Late, Great Lakes* on oiva osoitus onnistuneesta makrotason ilmiöiden ja värikkäiden paikallisesimerkkien yhdistelmästä. Olisi suotavaa, että myös jokunen yliopistotutkijakin voisi jakaa työnsä tulokset laajemmalle yleisölle tavalla, joka kannustaisi arvostamaan laajaa, integraatiivista näkemystä järvien historiaan.²⁹

Luvun käännös englannista Päivi Tikkanen ja Maria Lähtenmäki.

27 Värimuutoksista ks. Lake Tahoe 2020.

28 Järvien käyttö kasteluun siinä määrin, että ne kuivuvat lähes kokonaan, on yksi tapa kiinnittää suuren yleisön huomio ympäristökriiseihin; Esim. Mann 2019; Myös AghaKouchak et al. 2015, 307–311.

29 Ks. Langston 2017; Langston arvioi byrokratiaa ja sääntelyjärjestelmiä, jotka ovat kasvaneet ympäristömyrkköjen seurannan sekä ympäristöriskien ja pilaantumisen mittaamisen myötä.

KIRJALLISUUS

- AghaKouchak, Amir et al.. 2015: Aral Sea syndrome desiccates Lake Urmia. Call for action. *Journal of Great Lakes Research* 41 (1), 307–311.
- Ashworth, William 1986: *The Late, Great Lakes. An Environmental History*. Knopf, New York.
- Cameron, Laura 1997: *Openings. A Meditation on History, Method, and Sumas Lake*. McGill-Queen's University Press, Montreal.
- Dearborn, David S. P., Seddon, Matthew T. & Bauer, Brian S. 1998: The Sanctuary of Titicaca. Where the Sun Returns to Earth. *Latin American Antiquity* 9(3), 240–258.
- Driessen, Henk 2005: Mediterranean Port Cities. Cosmopolitanism Reconsidered. *History and Anthropology* 16(1), 129–141.
- George, Rose 2013: *Ninety Percent of Everything. Inside Shipping, the Invisible Industry That Puts Clothes on Your Back, Gas in Your Car, and Food on Your Plate*. Metropolitan Books, New York.
- Haller, Dieter 2004: The Cosmopolitan Mediterranean. Myth and Reality. *Zeitschrift für Ethnologie* Bd. 129, H. (1), 29–47.
- Kirn, Walter 2012: Buckeye Hate. *The New Republic*, November 4. <http://newrepublic.com/article/109623/buckeye-bate> (luettu 10.2.2020).
- Lake Tahoe, Measuring Blueness 2020. <https://tahoe.ucdavis.edu/measuring-blueness> (luettu 10.2.2020).
- Land, Isaac 2020: Port Towns and the "Paramaritime". Teoksessa *Routledge Companion to Marine and Maritime Worlds, 1400–1800*. Toimittaneet Claire Jowitt, Craig Lambert & Steve Mentz. Routledge, New York, 177–221.
- Land, Isaac 2016: The Tolerant Coast. Teoksessa *Sea Narratives. Cultural Responses to the Sea, 1600–Present*. Toimittanut Charlotte Mathieson. Palgrave Macmillan, Lontoo, 239–260.
- Langston, Nancy 2017: *Sustaining Lake Superior. An Extraordinary Lake in a Changing World*. Yale University Press, New Haven.
- van der Leeden, Frits, Troise, Fred L., & Todd, David Keith 1990: *The Water Encyclopedia*. Second edition. Lewis Publishers, Chelsea, 198–200.
- Linton, Jamie & Budds, Jessica 2014: The hydrosocial cycle. Defining and mobilizing a relational-dialectical approach to water. *Geoforum* 57, 170–180.
- Mann, Maximilian 2019: The Death and Life of the Iran's Lake Urmia. The Public Radio .12. November. <https://www.npr.org/sections/pictureshow/2019/11/12/751360322/the-death-and-life-of-irans-lake-urmia> (luettu 10.2.2020).
- McDoom, Omar 2010: War and Genocide in Africa's Great Lakes since Independence. Teoksessa *The Oxford Handbook of Genocide Studies*. Toimittaneet Donald Bloxham & A. Dirk Moses. Oxford University Press, Oxford, 550–578.
- Marshall, Bill 2009: Nantes's Atlantic Problem. Teoksessa *Branding Cities. Cosmopolitanism, Parochialism, and Social Change*. Toimittaneet Stephanie Hemelryk Donald et alia. Routledge, New York, 123–136.
- Park, Geoff 1995: *Ngā Uruora, The Groves of Life: Ecology and History in a New Zealand Landscape*. Victoria University Press, Wellington, 163–224.

- Redford, Duncan 2014: The Royal Navy, Sea Blindness, and British National Identity. Teok-
sessa *Maritime History and Identity. The Sea and Culture in the Modern World*. Toimittanut
Duncan Redford. I. B. Tauris, Lontoo, 61–78.
- Schneider, Daniel W. 2000: Local knowledge, environmental politics, and the founding of
ecology in the United States. Stephen Forbes and "The Lake as a Microcosm" (1887).
Isis 91 (4), 681–705.
- Stager, Curt 2018: *Still Waters. The Secret World of Lakes*. W.W. Norton, New York.
- Stone, Richard 2011: On Lake Taihu, China Moves To Battle Massive Algae Blooms. *Yale
Environment* 360, [https://e360.yale.edu/features/on_lake_taihu_china_moves_to_batt-
le_massive_algae_blooms](https://e360.yale.edu/features/on_lake_taihu_china_moves_to_battle_massive_algae_blooms) (luettu 10.2.2020).
- Stradling, David & Stradling, Richard 2008: Perceptions of the Burning River. Deindustrial-
ization and Cleveland's Cuyahoga River. *Environmental History* 13(3), 515–535.
- Stratigos, Michael J. 2018: Loch drainage and improvement in Scotland. *Landscape History*
39(2), 71–89.

Laatokan alueen historialliset asutusvirrat

Kati Parppei

 <https://orcid.org/0000-0002-4322-9046>

Mitä kauemmaksi historiassa mennään, sitä pirstaleisempaa tietoa menneisyydestä on. Laatokan alueen varhaista asutushistoriaa sivuavia tekstilähteitä on ylipäänsä vähän. Lisäksi niiden informaatioarvo on usein kyseenalainen ja altis monenlaisille kulloiseenkin aikaan sidotuille tulkinnoille.

Historiantutkimuksen painolastina on lähtökohtaisesti ”kansallinen katse”, onhan koko tieteenala versonut kansallisaatteiden maaperästä. Erityisesti rajaseutuihin tavataan liittää erilaisia merkityksiä, jotka jaettujen menneisyyskuvastojen viitekehyksissä kilpailevat keskenään.¹ Karjala ei ole tästä poikkeus. Sanat Karjala, karjalainen ja Laatokka tapaavat herättää suomalaisissa voimakkaita mielikuvia, joista osa on 1800-luvun karelianistien perua. Kuten etenkin muistitietoa hyödyntäneissä tutkimuksissa on osoitettu, sodanjälkeisessä Karjala-kuvassa ovat korostuneet erityisesti menetys ja nostalgia.² Venäläisillä on Laatokan alueen menneisyydestä omat mielikuvansa, joissa korostuu usein varhaisen slaaviasutuksen merkitys sekä – painotuksista riippuen – Skandinavia-

1 Viimeisimmästä rajamaa-Karjalan tutkimuksesta ks. Paaskoski ja Talka 2018 ja 2019.

2 Ks. Oona Ilmolahden ja Maria Lähteenmäen kirjoittama luku tässä kirjassa.

yhteydet, jotka on liitetty koko Venäjän valtakunnan myyttishistoriallisiin syntyvaiheisiin.³

Arkeologiset löydöt ovat arvokkaita ja autenttisia jälkiä menneisyydestä, mutta niissäkin on omat ongelmansa. Ne ovat enemmän tai vähemmän sattumanvaraisia ja usein sikäli ”mykkiä”, että vasta suurempi kokonaisuus antaa mahdollisuuden tehdä yleisempiä päätelmiä – ja silloinkin kyse on varsin sirpaleisesta tiedosta. Viime vuosikymmeninä tietojen täydentäjäksi on tullut paleoekologinen tutkimus, jonka avulla on saatu tietoa viljelytoiminnan alkamisesta Laatokan rantamilla ja saarissa. Myös muun muassa nimistötutkimukset antavat jonkinlaista osviittaa siitä, ketkä kulloinkin ovat saattaneet mitäkin aluetta asuttaa. Geenitutkimus tullee antamaan osaltaan tietoa Laatokan alueen varhaisen väestön alkuperästä ja liikkeistä.

Tämä luku on yleiskatsaus siihen kuvaan, joka eri tieteiden menetelmiä ja tutkimustuloksia yhdistelemällä voidaan hahmotella Laatokan alueen asukkaista kivikaudelta aina 1500-luvulle saakka – ja toisaalta siihen, mitä heistä ei ainakaan nykytiedon valossa voida sanoa.⁴ Lisäksi luodaan lyhyt silmäys 1600- ja 1700-lukuihin asutushistorian näkökulmasta. Tarkastelun pääpaino tässä esityksessä on Laatokan länsi- ja pohjoispuolella, Karjalankannaksen ja niin kutsutun Laatokan Karjalan alueilla. Aunuksen aluetta Laatokan itäpuolella lähinnä sivutaan.

Mitä haudat kertovat – ja mitä eivät

Ihmisasutus on tavannut muotoutua suojaisiin paikkoihin vesistöjen läheisyyteen: järvet ja joet ovat tarjonneet kivikaudelta saakka niin elantoa kuin kulkureitinkin. Laatokan rantamaat ovat tarjonneet ”esikarjalaisille” hyviä asuinpaikkoja, joista arkeologiset löydöt antavat joitakin

3 Laatokan historiallisen merkityksen painotuserot ovat sidoksissa siihen, miten suhtaudutaan niin kutsuttuun normanni- tai varjagiteoriaan, joka on ollut pitkään yksi Venäjän kansallisen historian kiistakysymyksistä. Sen puoltajat korostavat Vuoksen ja Laatokan kautta kulkeneiden skandinaavien roolia Rus’in alueen hallintojärjestelmän syntymisessä, vastustajat puolestaan painottavat slaavien luoneen sen itsenäisesti.

4 Suomalaisien eri alojen tutkijoiden kirjoituksia Laatokan alueen asutushistoriaa sivuavista teemoista on kattavimmin koottu *Viipurin läänin historia* -sarjan osiin I 2003, II 2004, III 2010 sekä IV 2013.

viitteitä. Kaivauksia Laatokan alueella on tehty 1800-luvulta saakka sekä suomalaisin että venäläisin voimin, mutta ne ovat olleet hajanaisia ja nykypäivän näkökulmasta osin puutteellisesti toteutettuja tai raportoituja. Löytöjä on voitu tulkita monin tavoin riippuen tulkitsijan kansallisesta ja tutkimuksellisesta taustasta sekä viitekehuksesta.⁵

Kivikautisia ja varhaismetallikauden löytöjä Karjalan alueelta on tehty runsaasti ja ne pääsääntöisesti mukailevat tyypiltään muita koillis-eurooppalaisia löydöksiä. Laatokan ympäristössä kivikautiset asuinpaikat ovat tuhansien vuosien ajan sijainneet verraten kaukana nykyisestä rantaviivasta, koska järven vedenpinta oli noin 3300 vuotta sitten tapahtuneeseen Nevajoen puhkeamiseen asti jopa yli kymmenen metriä korkeammalla kuin sen jälkeen.⁶

Keskirautakaudelta eli 300-luvulta 700-luvun puoliväliin on Karjalassa tehty melko vähän arkeologisia löytöjä. Tähän voi olla monia syitä, eikä se välttämättä merkitse, etteikö asutusta olisi alueella ollut. Arkeologisissa tutkimuksissa on aiemmin pitkälti keskitytty metalliesineisiin ja esineellisiin hautoihin, ja mikäli nämä eivät kuuluneet seuduilla asuneen väestön kulttuuriin, jälkiä voi näyttää jääneen vähän.⁷

Mitä hautoihin tulee, niin kutsutut polttokalmistot edustavat vanhempaa hautaustyyppiä. Niissä poltetut luunkappaleet on siroteltu laajemmalle alueelle, eikä eri vainajien jäänteitä pysty erottelemaan toisistaan. Polttokalmistoja on Laatokan alueelta löydetty muutamia, vanhimpana nykyisen Sortavalan vieressä sijaitsevasta Riekkalansaaresta tehty Nukuttalahden hautalöytö, joka pronssisten esinelöytöjen mukaan ajoittuu 500-luvun vaiheille. Sakkolasta, Laatokan eteläpuolelta on löydetty useamman henkilön kiviröykkiöhaudaksi tulkittu hauta, jonka vanhimmat esineet ovat 700-luvulta.⁸

Sitä, ovatko jotkut kivimuodostelmat hautoja, ei ole aina voitu todentaa palaneen luun jäänteillä tai hautaan laitetuilla esineillä, kuten aseilla, työkaluilla, kolikoilla tai koruilla. Röykkiöillä on voinut olla hautapaikan

5 Esim. Laakso & Belski 2018, 9–14; Venäläisestä arkeologisesta tutkimuksesta Karjalan alueella voi lukea esim. M. G. Kosmenkon ja S. I. Kotškurkinan toimittamasta teoksesta *Arheologija Karelii* 1996.

6 Saarnisto 2003, passim.

7 Laakso & Belskiy 2018, 10–11; Uino 2003, 295–296.

8 Uino 2003, 298, 307, 309–312.

lisäksi monia muitakin tarkoituksia.⁹ Sama epävarmuus koskee myös muita kivimuodostelmia ja maanmuotoja: nykypäivän arkeologin on usein mahdotonta muiden löytöjen tai pikemminkin niiden puutteen valossa selvittää, onko tiettyä kiveä käytetty uhrikivenä tai onko jokin mäki ollut linnavuorikäytössä vai ei. Linnavuoriksi tulkittavia kohteita on Laatokan rantamailta – eritoten sen kallioiselta luoteisrannalta – löytynyt enemmän kuin Karjalan alueelta keskimäärin, mutta niiden täsmällistä tarkoitusta ei tunneta. Laatokan rantojen linnavuoret ovat saataneet toimia niin puolustuksen tukena kuin turvallisina varastoinakin esimerkiksi turkiksille.¹⁰

Ruumis- eli kuoppahautauksiin siirryttiin Karjalan alueella vähitellen ja niistä on merkkejä 1100-luvulta alkaen. Varhaiskristillisiä ja keskiaikaisia kalmistoja on Laatokan rantamilta löytynyt verraten runsaasti.¹¹ Viime aikoina perusteellisten kaivausten kohteena on ollut Kalmistomäki Kylälähdessä, Laatokan luoteisrannalla. Vuosina 2006–2009 Ville Laakso ja Stanislav V. Belski tutkivat siellä liki sata 1300- ja 1400-luvuilta peräisin olevaa hautaa, mikä tekee siitä laajimmin kartoitetun keskiaikaisen kalmiston luovutetun Karjalan alueella. Arkeologit havaitsivat monenkirjavissa löydöksissä viitteitä kulttuuriyhteyksistä moneen suuntaan, eritoten Inkerinmaalle, mikä voi tarkoittaa avioliittosuhteita alueiden asukkaiden välillä. Niin ikään niissä on nähtävissä tietty jatkuvuus ristiretkijältä keskiajalle.¹² Jo aiempien kaivausten osalta on päätelty, että samoja kalmistoja on käytetty Karjalan alueella pitkään, sekä esikristillisellä että kristillisellä ajalla.¹³

Kylälahti oli pogostan¹⁴ keskus, jonka väestö oli vaurasta ja sillä oli luultavasti keskimääräistä enemmän yhteyksiä eri suuntiin. Niinpä kalmistosta tehdyistä löydöistä ei Laakson ja Belskin mukaan tule tehdä kovin yleistäviä johtopäätöksiä Laatokan Karjalan keskiaikaisesta kulttuu-

9 Lavento 2018, 129–131; Uino 1997, 44–49.

10 Kaikkiaan Karjalan alueelta on löytynyt liki sata linnavuoreksi tai linnoitukseksi tulkittavaa paikkaa. Taavitsainen 2003, 432–434; Uino 1997, 77–91.

11 Varhaiskristillistä aikaa kutsutaan myös ristiretkijäksi. Sillä tarkoitetaan ajanjaksoa 1025–1300 jaa. Suomen keskiajan taas katsotaan ulottuneen 1500-luvulle.

12 Laakso & Belskiy 2018, 300–301, passim.

13 Laakso 2014, 22.

14 Pogosta oli aluehallinnollinen yksikkö, joka nykytermein vastaa lähinnä pitäjää.

rista. Kuvan tarkentamiseksi tarvittaisiin uusien kaivausten tuottamaa vertailuaineistoa.¹⁵ Suurin osa Laatokan alueelta löytyneistä haudoista on ylipäänsä esineettömiä, mikä hankaloittaa niiden ajoittamista. Kuoppahautoja on tavattu pitää yhtenä merkinä kristinuskon vaikutuksesta, samoin kuin esinelöytöjen puuttumista, mutta aukottomia eivät nämäkään otaksumat millään muotoa ole. Haudan sijainti suhteessa ilman-suuntiin voi jo kertoa enemmän: johdonmukaisesti itä-länsi-suuntaisesti sijoitetut haudat viittaavat kristilliseen hautaukseen, ja ne näyttävät vakiintuneen Karjalan alueella 1200-luvun alkuun mennessä.¹⁶

Alueen hautaustavoissa ei kuitenkaan voida erottaa mitään selkeitä kriteereitä, joiden mukaan voisi tehdä päätelmiä väestön kristillistymisen asteesta. Se oli yhtä kaikki pitkä prosessi ja esikristilliset tavat sekoituivat kristillisiin vielä 1800-luvulla ja osin myöhemminkin. Esimerkiksi esineitä laitettiin hautoihin mukaan vielä 1300-luvun alussa. Toisaalta Kylälahden kalmistosta ei ole löytynyt yhtään kasteristiä tai metallikonkia joko koska ne ovat olleet puisia tai koska niitä ei ole kyseisessä kalmistossa tavattu hautoihin laittaa, vaikka ortodoksinen kirkko jo hautaustapoja säätelikin.¹⁷

On ylipäänsä mahdollista, että kristillistymiseen viittaavat seikat hautaustavoissa ja arkeologisissa löydöissä kertovat enemmän kirkon valtarakenteiden lujittumisesta alueella kuin ihmisten muuttuvasta maailmankuvasta ja uskomusjärjestelmästä. Niin kutsutussa Laurentiuskäsikirjoituksessa kyllä kerrotaan, että ruhtinas Jaroslav olisi kastattanut karjalaiset vuonna 1227, mutta väitteelle ei löydy vahvistusta muista tunnetuista lähteistä eikä se kestä lähdekriittistä tarkastelua.¹⁸ Jotakin nykyisen Suomen ja Karjalan alueen asukkaiden maailmankuvasta kertonee sekin, että 1500-luvulla sekä piispa Mikael Agricola että Novgorodin arkkipiispa kantoivat kumpikin tahollaan huolta väestön pakanallisista

15 Laakso & Belskiy 2018, 300–302, passim.

16 Esim. Laakso 2014, 131.

17 Laakso 2018, 207–208; Laakso & Belskiy 2018, 300, passim; Laakso 2014, 21–23, 129–136. Metallin merkitykset karjalaisissa kuolema- ja hautausrituaaleissa ovat olleet 1800–1900-luvulla voimakkaita ja monitahoisia – sillä on muun muassa merkitty rajaa tämän- ja tuonpuoleisen välillä – ja metalliesineiden laittamista hautaan on ainakin kyseisenä aikana tietoisesti vältetty. Esim. Jetsu 2013, 406–407, 417, 420.

18 Lavrentjevskaja letopis 1846, 191; Korpela 2004, 61; Lind 2004, 5; Laakso 2018, 208–210.

tavoista ja heikosta sitoutumisesta kristinuskon oppeihin.¹⁹ Selvää kuitenkin on, että Novgorodin ja sen myötä ortodoksisen kirkon hallinnollinen ote Laatokan alueesta vähitellen vahvistui, mitä ikinä se sitten käytännössä asukkaiden uskonelämän kannalta tarkoittikin.

Arkeologisen aineiston perusteella jää yhtä lailla hämäräksi itäisten ja läntisten vaikutteiden keskinäinen suhde Laatokan alueella, joskin läntinen vaikutus näyttää olleen voimakasta viimeistään 600-luvulta lähtien ja vaihtuneen vähitellen idän ja kaakon suuntiin painottuviin yhteyksiin vuoden 1100 vaiheilla.²⁰ Vaikka alueelta löytynyt esineistö on monikulttuurista – esineiden alkuperä on usein Skandinaviassa, Baltiassa tai Venäjällä – tämä voi selittyä sijainnilla kauppareittien liepeillä, eikä useinkaan ole selvää, onko jokin esine valmistettu paikallisesti, vaikka siinä onkin nähtävissä vaikutteita jostain muualta. Perinteisesti on tavattu painottaa Karjalan roolia jonkinlaisena idän ja lännen kilpakenttänä, mutta vaikka esineistö muuttuu varhaiskristillisen ajan myötä aiempaa itäisemmäksi, ei se osoita mitään selkeää kulttuuri- tai uskontorajaa, saati viittaa rajuihin väestömuutoksiin. Esineistön muuttuminen saattaa johtua viikinkien idänkaupan hiipumisesta ja sen myötä vähäisemmästä läntisestä aineistosta. Itämeren kauppa toki itsessään vilkastui, mutta Laatokka jäi siitä syrjään.²¹

Uusi 800-luvulta 1500-luvulle ulottuva geenitutkimus hämmentää kuvaa entisestään: sen mukaan kahdesta läntisestä kalmistosta on löytynyt metsästäjä-keräilijöihin yhdistettyjä geenimuotoja, joita nykyisin tavataan itäisen Suomen asukkaissa. Kolmesta itäisestä hautauspaikasta – Kylälahden Kalmistomäeltä sekä Tuukkalassa ja Haminassa sijaitsevista kalmistoista – löytyneet, maanviljelijäväestöön yhdistetyt geenimuodot taas ovat tavattavissa nykyisin läntisessä asujaimistossa. Tämä viittaa väestön aiemmin ajateltua ahkerampaan liikkumiseen itä-länsisuunnassa. Kyseessä eivät kuitenkaan liene mittavat muuttoaalto, vaan pieni-

19 Materialy po istorii Karelii 1941, n:o 52, 127–131; n:o 64, 154–159; Lind 2004, 9; Korpela 2008, 47–49.

20 Laakso 2018, 186, 199.

21 Laakso & Belskiy 2018, 300–301, passim.; Korpela 2004a, 64; Uino 2003, 341–343; Karjalan alueen väestöä on asemoitu idän ja lännen väliin tutkijasta riippuen eri tavoin. Esimerkiksi Jalmari Jaakkola (1885–1964) painotti Karjalan väestön luontaista ja vapaaehtoista kallistumista läntiseen kulttuuripiiriin idän paineista huolimatta, kun taas Heikki Kirkinen (1927–2018) hahmotteli omissa tutkimuksissaan Karjalan varhaista ja itsenäistä hallintojärjestelmää ja yhteyksiä Bysanttiin.

muotoisemmat siirtymiset pitkän ajan kuluessa. Geenitutkimuksen edessä on odotettavissa uutta tietoa aiheesta, kun isälinjoihin päästään käsiksi; tähän saakka on päästy tutkimaan vasta äitilinjoihin.²² Liikkuvuuteen viittaa myös muun muassa hämäläisen ja karjalaisen nimiaineiston sekoittuminen keskiajan tekstilähteissä jo ennen 1600-luvun muuttovaiheita.²³

Varhaisten viljelijöiden jäljillä

Suureksi avuksi Karjalan alueen asutushistorian selvittämisessä ovat olleet paleoekologiset tutkimukset, joissa on analysoitu ja ajoitettu järvien ja lampien pohjasedimenttien siitepölyjämiä. Vaikka paleoekologia ei voikaan antaa tarkkoja vastauksia moniin kysymyksiin, tiettyjen kulttuurin ja viljelykasvien ilmaantuminen tutkittavaan aineistoon ja toisaalta puiden siitepölyn väheneminen kertovat yhtä kaikki ihmistoiminnasta alueella. Paleoekologinen näkökulma siis tarjoaa arvokasta tietoa etenkin yhdistettynä arkeologian ja historian tutkimuksen menetelmiin.²⁴

Laatokan alueen varhaisen asutuksen suomalainen paleoekologinen tutkimus on keskittynyt ennen muuta Valamon saaristoon ja järven pohjois- ja luoteisrantaan. Kurkijoen Kuuppalanlammen sedimenteistä on löytynyt viitteitä ihmistoiminnasta, kuten metsän raivauksesta – mutta ei vielä varsinaisesti maanviljelystä – noin 4000 vuoden takaa. Varhaisimpia merkkejä viljelystä on löytynyt Kurkijoelta etelään sijaitsevasta Kilpolansaaresta, jossa sitä on ainakin lyhytaikaisesti harjoitettu jo 300–400-luvulla. Riekkalansaaresta, nykyisen Sortavalan tienoilta, on niin ikään löydetty viitteitä viljelystä samoilta ajoilta ja pysyvämmästä maanviljelytoiminnasta 600-luvulta eteenpäin.²⁵ Pääsääntöisesti viljely ja metsien raivaus ovat Laatokan Karjalan alueella yleistyneet 1000–1200-luvulla. Ajoitus on linjassa nykyisen Savon ja Pohjois-Karjalan alueilta saatujen tutkimustulosten kanssa.²⁶

22 Översti et al. 2019, passim.

23 Katajala 2010, 58; Laakso 2018, 185.

24 Esim. Alenius 2004, 288–289; Simola 2003, 94–97; Vuorela 2002, 76–92.

25 Simola 2003, 100–110.

26 Alenius 2004, 289.

Mitä Valamon saaristoon tulee, pysyvää viljelytoimintaa on siitepölytutkimusten mukaan harjoitettu koko alueella 1200-luvulta eteenpäin, mutta viitteitä lyhytaikaisemmasta asutuksesta ja viljelystä on aina 500- ja 600-luvuilta alkaen. Näyttää myös siltä, että entisiä viljelypaikkoja on hylätty ja uusia otettu viljelyyn.²⁷ Verrattain niukat merkit varhaisesta viljelystä Laatokan ja Karjalan alueella voivat selittyä sillä, että elanto saatiin pääasiassa metsästyksestä ja kalastuksesta, kun väestöä oli vähän.²⁸

Raivaukseen ja maanviljelyyn viittaavat siitepölynäytteet kertovat vaikeasta asutuksesta, joskin kaskiviljely edellytti jonkinasteista liikkuvuutta. Ne eivät kuitenkaan itsessään kerro, keitä Laatokan alueen varhaiset maanviljelijät, saati heitä edeltävät asukkaat olivat. Paikannimistö paljastaa, että alueen asukkaat ovat puhuneet suomalais-ugrilaisia kieliä, mutta juuri muuta ei heistä tiedetä. Paikannimien osalta saamelaisperäiset nimet edustavat vanhinta tutkittavissa olevaa kerrostumaa ja niitä löytyy koko Karjalan alueelta. Myöhemmät nimitykset ovat johdettavissa itämerensuomalaisiin kieliin, jotka ovat keskenään siinä määrin samankaltaisia, että erottelua on vaikea tehdä.²⁹

Venäläinen tutkimus on perinteisesti esittänyt, että saamelaisasutusta oli alueella verrattain pitkään. Toisaalta on hyvin mahdollista, että varhaisten vallanpitäjien edustajat kirjasivat ”lappalaisiksi” kaikki alueen erämaiden metsästystä, kalastusta ja keräilyä harjoittavat ryhmät, jotka puhuivat suomalais-ugrilaisia kieliä. Lähteiden perusteella on siis mahdotonta sanoa, milloin saamenkieliset asukkaat siirtyivät pohjoiseen Laatokan alueelta ja tilalle tuli itämerensuomalaisia ryhmiä. Voinee kuitenkin olettaa, että tämäkin prosessi on tapahtunut vähitellen.³⁰

Karjalan alueen etnisten ryhmien nimityksiä alkaa ylipäänsä löytyä vasta tekstilähteistä, joita on säilynyt 1300-luvulta eteenpäin ja myös niitä on tarkasteltava oman aikansa viitekehyksessä. Eri ryhmien nimet

27 Simola 2003, 100–110.

28 Huurre 2003, 290.

29 Saarikivi 2004, 216–217; Myös Kotškurkina 2004, 99–101; Karjalan, suomen itämurteiden, Äänisen länsirannalla puhuttavan lyydin sekä Inkerinmaan inkeröisen katsotaan polveutuvan muinaiskarjalaksi kutsutusta kantakielestä, jota arvellaan puhutun Laatokan länsi- ja pohjoisrannalla sekä eteläisessä Ladogan ja Novgorodin tienoilla asti noin tuhat vuotta sitten. Se oli tiiviissä yhteydessä myös muinaisvepsän kieleen. Sarhimaa 2017, 28–29.

30 Korpela 2019, 51–52; Katajala 2010, 59; Myös Saarikivi 2006, 294–295.

ovat käytännössä aina muiden niille antamia, eivätkä kerro mitään siitä, miten ryhmien edustajat itse itsensä määrittelivät. Kuten tuonnempana käy ilmi, myös ”toiseuden” nimeäminen oli varsin käytännönläheistä ja riippui kulloisestakin käyttöyhteydestä.³¹ Niin kuin muustakin niukasta informaatiosta, myös eri ryhmien nimityksistä on myöhemmin tehty monenlaisia tulkintoja ja päätelmiä kulloisenkin tietämyksen ja kulttuuri-poliittisten aatevirtausten valossa.

Esimerkiksi slaavien asettuminen itämerensuomalaisten asuttamille alueille on kiistanalainen kysymys. Varsinkin venäläisen tutkimuksen piirissä on ajateltu, että 700-luvulta alkaen Laatokan ympäristössä oli käynnissä mittava slaavilainen uudisasutus. Sittenkin on kuitenkin esitetty, että slaavit muuttivat ennen muuta kaupunkimaisiin keskuspaikkoihin, kuten Ladogaan ja Novgorodiin saaden vähitellen yhä enemmän vaikutusvaltaa. Tämä venäläistymiskehitys olisi sitten ulottunut vähitellen myös muualle Laatokan ympäristöön ja seudun ihmisten käyttämään kieleen. Alueen suomalais-ugrilaisten kielten slaavilaisten lainasanojen kerrostuma alkaa todennäköisesti 700-luvulta, ja lainaaminen on vilkastunut vähitellen, kun yhteyksiä on muodostunut enemmän. Arkeologisen aineiston osalta vasta 1000–1400-luvulla alkaa slaavilaisvaikutus Karjalan alueella näkyä selkeästi.³²

Kaupankäyntiä ja varhaiskaupunkeja

Paitsi ihmiset, myös kauppatavarat kulkivat vesireittejä pitkin. 700-luvulla Laatokasta tuli osa skandinaavien väyläverkostoa yhdessä Itämeren, Nevan ja Vuoksen kanssa. Laatokka oli osaltaan yhdistämässä Skandinaviaa jokireittejä pitkin Mustanmeren alueeseen, Bysanttiin ja arabialaiseen maailmaan.

900-luvun alkuun mennessä Ilmajärvestä Laatokkaan laskevasta Olhavanjoesta oli tullut viikinkien idäntien valtasuoni. Kaupankäyntiin liittyvät arkeologiset löydöt – lähinnä rahat – kertovat vaihdannan vil-

31 Esim. Katajala 2005, 48–54.

32 Laakso 2018, 186, 199; Uino 2003a, 314–315; Uino 2003b, 367–369; Saarikivi 2006, 296.

kastumisesta vesireitin liepeillä. Itämaiset rahalöydöt ajoittuvat pääsääntöisesti 900-luvulle eikä niitä ole paljon. Länsimaiset rahat ovat 1000-luvulta ja niitä on jo huomattavasti enemmän, mikä kertoo kauppasuhteiden painotuksesta Itämeren suuntaan. Ylellisyystavaroita on löytynyt idäntien varrelta eurooppalaisittain vähän, mikä kertoo, että oltiin reitin syrjäisemmillä reunamilla. Viikinkihautojen puuttuminen Kanakselta viittaa puolestaan siihen, ettei alueelle syntynyt pysyvämpää skandinaaviasutusta, vaan Vuoksen ja Laatokan tienoista kuljettiin lähinnä läpi.³³

Toisin oli Laatokan eteläisten Olhavanjoen rantamien laita. Jo 700-luvulla lähelle joen Laatokan-puolen suuta muodostui skandinaavien tukikohta ja itäisen Euroopan tärkein kauppakaupunki, joka skandinaavisaagoissa mainitaan Aldeigjuborgina ja slaavilähteissä Ladogana. Jokirantojen suomalais- ja slaavilaisasutus alkoi vähitellen sulautua kaupunkiin asettuneeseen skandinaaviseen väestöön. Lähialueiden antina kauppaan olivat ennen muuta turkikset sekä jossain määrin riista ja kala. Ladogan kukoistus kesti aina 1200-luvulle saakka, jolloin Novgorod syrjäytti sen alueen tärkeimpänä keskuksena ja Ladoga jäi jälkimmäisen ulkosatamaksi.³⁴

Arkeologiset löydöt osoittavat, että viimeistään 1200-luvulla myös Laatokan länsirannalle syntyi tukikohta, Käkisalmen linna. Mahdollisesti jo sitä ennen paikalla oli jonkinlainen puurakenteinen varustus.³⁵ Siinä missä Ladoga oli ensisijaisesti kauppapaikka ja yksi pitkän kauppareitin solmukohdista, Käkisalmi lienee ollut vallan merkki sekä keino kontrolloida aluetta ja siellä kulkemista – samaan tarkoitukseenhan ruotsalaiset perustivat Viipurin vuonna 1293.

Käkisalmi paikkana ilmaantuu ensimmäisen kerran kronikkalähteisiin *Korela*-nimellä vuoden 1295 merkinnöissä: ensin ruotsalaisten kerrotaan vallanneen sen, mutta novgorodilaiset saivat pian linnoituksen takaisin ”tappaen kaikki”.³⁶ Vuonna 1314 paikalliset asukkaat nousivat kapinaan novgorodilaishallintoa vastaan ruotsalaisten avulla – kyse on

33 Uino 1997, 202–203; Korpela 2004a, 41–42; Laakso 2018, 197–199.

34 Martin 1995, 125; Uino 2003, 318–319.

35 Uino 1997, 268; Suhonen 2004, 78–79.

36 Novgorodskaja pervaia letopis' 1841, 66.

Kuva 4. Laatokan rannalla oleva Käkisalmen linna (Krepost Korela) 1940-luvun muodossaan. Kuva: SA-kuva 1941.

saattanut hyvin olla jonkinlaisesta veronkantokiistasta – mutta Novgorod kukisti kapinan kovalla kädellä.³⁷ Myöhemmin 1300-luvulla Käkisalmi oli jo vakiintunut Novgorodin hallinnoima keskus.³⁸

Vuonna 1323 perustettiin Pähkinälinna Pähkinäsaareen, joka sijaitsee Laatokan ja Nevan liitoskohdassa. Samana vuonna siellä solmittiin Pähkinäsaaren rauha Ruotsin ja Novgorodin välillä. Kaikella todennäköisyydellä kyseessä oli vallanpitäjien kesken tehty sopimus nautinta-alueista,

³⁷ Novgorodskaja pervaia letopis' 1841, 70.

³⁸ Suhonen 2004, 78–79.

eikä sillä liene ollut juuri merkitystä alueen asukkaiden elämässä. Vaikka ”Pähkinäsaaren rauhan raja” onkin kansallisessa historiankirjoituksessa tavattu esittää enemmän tai vähemmän konkreettisen rajalinjana, ei sitä linjattu maastoon, saati valvottu, vaan määriteltiin sopimuksessa rajakohteita mainitsemalla.³⁹

Tekstilähteet ja vakiintuva valta

Huolimatta sijainnistaan kauppareitin liepeillä Laatokan alue pysyi syrjäisenä ja verrattain epäkiinnostavana vielä kauan sen jälkeen, kun maalliset ja hengelliset valtarakenteet alkoivat vakiintua niin idässä kuin lännessäkin. Siitä kertovat osaltaan vähäiset maininnat keskiaikaisissa tekstilähteissä. Läntiset lähteet mainitsevat ylipäänsä Karjalan vain satunnaisesti, joskin Viipurin linnan rakentaminen sekä ilmensi että lisäsi ruotsalaisten kiinnostusta alueen eteläisempää osaa kohtaan. Kiinnostus puettiin ajan hengen mukaisesti ristiretkihankkeiksi ja pakanoiden käännytyspyrkimykseksi, mutta Vuoksen ja Nevan hallinnan saavuttaminen olisi tietenkin tuonut Ruotsille huomattavia hyötyjä kauppareittien osalta.⁴⁰

Vanhimmilta osiltaan 1330-luvulta säilyneet novgorodilaiskronikat kertovat novgorodilaisten tehneen 1100-luvun mittaan retkiä ”tšudeja” ja ”jem’ejä” vastaan. Tšudit eli suomalaisittain tsuudit on tutkimusperinteessä tavattu tulkita tarkemmin määrittelemättömiksi suomalaisugrilaisiksi heimoiksi ja jem’it eli jäämit hämäläisiksi.⁴¹ Kuten edellä on todettu, etnisille ryhmille teksteissä annettujen nimien rinnastaminen nykyisiin nimityksiin on kuitenkin varsin riskialtista ja useimmiten vailla lähteistä todennettavaa perustaa. Ei löydy esimerkiksi mitään vahvistusta sille yleiselle otaksumalle, että kronikoissa viitattaisiin meidän tuntemiimme Hämeeseen tai hämäläisiin, joskaan vaihtoehtoa ei voi sulkea poiskaan.⁴²

39 Esim. Kokko 2018, 220; Juhola 2011.

40 Lind 2001, 142–144; Haggren 2018, 248–249.

41 Esim. Saarikivi 2006, 29.

42 Esim. Isoaho 2017, 346–356.

Ihmisyhmästä käytettynä *korela*-nimitys löytyy novgorodilaiskronikoista ensimmäisen kerran vuodelta 1143, jolloin tämän varovaisesti karjalaisiksi tulkittavan väen mainitaan lähteneen laivoilla jäämien kimppuun.⁴³ Kuten edellä todetaan, *Korela* oli myös Käkisalmen nimitys, joten se saattoi viitata sen tai lähialueen asukkaisiin. Vuoden 1191 osalta kerrotaan novgorodilaisten ja karjalaisten yhteistyöstä näiden hyökätessä jäämien kimppuun niin ikään laivoilla.⁴⁴ 1200-luvun puolivälin jälkeen tällaisia molemmin puolin tehtyjä sotaretkiä kuvataan kronikoissa aina vain vähemmän. 1300-luvulle tultaessa ja Novgorodin ja Ruotsin nautinta-alueiden vähitellen vakiintuessa jem'-käsite katoaa teksteistä ja korvautuu läntisiä naapureita yleisesti kuvaavalla nimityksellä ”nemtsy”.⁴⁵ Karjalan alueelle tai sieltä käsin tehtyjen sotaretkien yhteydessä mainitaan usein vangit. Heidän ottamiseensa pääsyynä lienee ollut hyviä tuottoja tarjonnut orjakauppa, jossa pohjoisen ihmisillä oli kysyntää kaukana etelässä saakka.⁴⁶

Epäsuorasti Novgorodin kasvavasta vallasta Laatokan seudulla kertovat Novgorodista löytyneet tuohikirjoitukset. Ne viittaavat kaupungin vallanpitäjien harjoittaneen jonkinlaista veronkantoa Karjalan alueella 1300–1400-luvulla. Siitä, millaista tuo varhainen veronkanto täsmällisesti ottaen oli, ei ole säilynyt tietoja. Kaikella todennäköisyydellä ruotsalaisalueilla se oli järjestelmällisempää ja tehokkaampaa. Novgorodin intressit olivat niin ikään ennemmin kaupankäynnissä kuin järjestelmällisessä suurten alueiden hallinnoinnissa.⁴⁷

Sen jälkeen, kun Moskova oli vallannut Novgorodin vuonna 1478, hallinto ja verojen keruuta ryhdyttiin kehittämään kattavammasi ja valtakunnan syrjäisempiinkin kolkkiin ulottuvaksi. Yksittäiset ihmiset ja perhekunnat alettiin kirjata veronmaksajiksi. Niin kutsutussa Vatjan viidenneksen verokirjassa vuodelta 1499–1500 on mukana myös Karjalan alue – verokirjassa se on nimetty ”piiriksi” (*ujezd*) – jonka väestö

43 Novgorodskaja pervaja letopis 1841, 9.

44 Novgorodskaja pervaja letopis 1841, 20.

45 Vaikka mykkää tarkoittava sana *nemets* näyttää viittaavan yhteisen kielen puutteeseen (nykyvenäjässä se tarkoittaa saksalaista), sen käytöllä on uskoon liittyviä juuria ja sen yleistymisen teksteissä voikin kertoa toiseuden luokittelemisestä ennen muuta uskon, ei etnisyyden mukaan. Lind 2001, 137–142.

46 Korpela 2019, passim.

47 Korpela 2008, 235–240; Korpela 2019, 45.

on listattu kylittäin. Listaajina toimi kaksi Moskovan hallinnon virkamiestä.⁴⁸

Vatjan viidenneksen verokirjaan on viitattu ahkerasti Karjalan väestö- ja taloushistoriaan liittyvissä tutkimuksissa. Sen käytössä lähteenä on kuitenkin omat lähdekritiikkiin liittyvät ongelmansa. Esimerkiksi siinä listatut verovelvollisten nimet ovat liki yksinomaan slaavinimiä, mikä voi tarkoittaa, että suomensukuiset nimet on käännetty slaaviversioiksi tai sitten verotettavana on ollut nimenomaan slaaviväestö.⁴⁹ Tietyin varauksin tarkasteltuna verokirja kuitenkin antaa jonkinlaisen käsityksen asutuksen sijoittumisesta Laatokan alueelle 1400- ja 1500-lukujen vaihteessa. Esimerkiksi J. V. Ronimuksen laatima kartta vuodelta 1906 havainnollistaa, että verokirjassa mainittujen asuinpaikkojen osalta on nähtävissä asutustihentymät nykyisen Sortavalan alueella, Hiitolan seudulla sekä lounaassa Vuoksen tuntumassa.⁵⁰ Samoilta seuduilta on tehty myös eniten arkeologisia löytöjä, joten voi olettaa samojen asuinpaikkojen Laatokan länsirantamilla olleen suosittuja vuosisatojen ajan.

Laatokan luostarit osana vallan verkostoa

Yksi osoitus vallan vakiintumisesta Laatokan ympäristöön olivat ortodoksiluostarit. Niiden perustaminen – samoin kuin muu kristillisten rakenteiden vakiintuminen – on toisinaan ajoitettu satoja vuosia aiemmaksi kuin mihin lähteet antavat aihetta. Nykytiedon valossa näyttää siltä, että Valamon luostari perustettiin samannimiseen saaristoon 1300- ja 1400-lukujen vaihteessa. Samoihin aikoihin sai alkunsa myös toinen Laatokan saariluostari, Konevitsa.⁵¹

Aatteellisena taustana 1300-luvun erämaaluostareiden perustamiselle oli niin kutsuttu hesykastinen liike, joka korosti maailmasta vetäytymistä

48 Verokirja ”Perepisnaia okladnaia kniga po Novgorodu Vot'skoi piatiny 7008 goda” löytyy painettuna esimerkiksi julkaisuista *Vremennik Imperatorskago Moskovskago Obshchestva Istorii i Drevnostei Rossiiskikh, kniga 11* (1851) ja *kniga 12* (1852).

49 Korpela 2004b, 208–209.

50 Ronimus 1906, kirjan liite.

51 Perustamiseen liittyneestä keskustelusta Parppei 2011, 81–86.

ja kilvoittelua syrjäisissä paikoissa.⁵² Toisaalta luostarit tukivat myös valtarakenteiden lujittumista etenkin alueilla, joilla asutus oli muuten harvaa tai – kuten Laatokan Karjalan tapauksessa – rajaseudulla. Varsinaista seurakuntaverkostoahan ei Novgorodin hallinnoimilla alueilla ollut, toisin kuin Ruotsin puolella, missä sitä alettiin hahmotella varsin varhain.

Luostareiden ja vallanpitäjien yhteisistä tavoitteista kertoo osaltaan vuonna 1980 moskovalaisesta arkistosta löytynyt teksti ”Kertomus Valamon luostarista”. Tekstin kirjoittaminen on ajoitettu 1550–1570-luvulle, ja se tarjoaa varsin yksityiskohtainen selonteon luostarin varhaisvaiheista.⁵³ Tekstissä kuvaillaan, miten munkit Efrem ja Sergei saapuivat Valamon saarille, jossa heitä vastassa olivat paikalliset asukkaat, pakanallinen ”tsuudien kansa”, joka torjui tulokkaat ja näiden aikeet. Efrem jatkoi matkaansa perustamaan toista luostaria, kun taas Sergei pyysi apua Novgorodin arkkiepiispalta ja sai tältä sekä taloudellista tukea että sotilaita. Sotilaat karkottivat tsuudit – tappaenkin osan – ja Sergei perusti Valamoon Kristuksen kirkastumiselle pyhitetyn luostarin. Hänen työnsä jatkajana toimi munkki nimeltä Herman.⁵⁴

Kyseiseen kertomukseen, niin kuin muihinkin varhaisiin teksteihin, on suhtauduttava kriittisesti. Vaikuttaa siltä, että se on alun perin laadittu Sergein ja Hermanin yhteistä perustajakulttia lujittamaan. Tekstin verrattain realistinen sävy viittaa kuitenkin siihen, että tapahtumista on kerrottu osapuulleen niin kuin ne on 1500-luvulla tunnettu, etenkin, kun perustamiseen liittyviä väkivaltaisia yksityiskohtia ei ole mitenkään siloteltu ja soviteltu stereotyyppiseen keskiaikaiseen kerrontaan.

Voimme siis todeta asutusteeman tiimoilta seuraavaa: Ensinnäkin kertomus viittaa siihen, että Valamon saaristossa asuttiin jo ennen luostarin perustamista – asia, jonka myös paleoekologia vahvistaa. Tekstissä mainitut tsuudit lienevät kuuluneet suomalais-ugrilaiseen kieliryhmään. Toisekseen se omalta osaltaan osoittaa todeksi väitteen, ettei kristillinen integraatio ollut edennyt kovin pitkälle, vaan alueen väestö näyttää harjoittaneen esikristillisiä tapoja; tekstin kirjoittaja kuvailee henkien ja

52 Esim. Crummey 1987, 123–125.

53 Okhotina-Lind 1996, 25–79.

54 Skazanie o Valaamskom monastyre 1996, 164–175.

tietäjien asemaa tsuudien yhteisössä.⁵⁵ Kolmanneksi teksti varsin suosukaisesti vahvistaa, että luostarin perustamisella oli vallanpitäjien tuki, jopa siinä määrin, että alkuperäisten asukkaiden väkivaltaiseen karkottamiseen löytyi halua ja valmiudet.

Kertomus Valamon luostarista viittaa myös Konevitsan luostarin perustamiseen. Siinä mainitaan, että Valamon Sergeillä oli veljelliset suhteet Konevitsan perustajaan Arseniin.⁵⁶ Mikäli luostarit todella perustettiin samoihin aikoihin, ovat perustajat luultavasti tehneet jonkinlaista yhteistyötä tai ainakin tunteneet toisensa. Sen sijaan ajatus, että Arseni olisi asunut Valamossa ennen Konevitsan perustamista, näyttää saaneen alkunsa vasta 1800-luvulla, kun Karjalan alueen luostariverkosta ryhdyttiin toden teolla hahmottelemaan venäläisen kansallisromantiikan sävyttämässä historiallis-hagiografisessa hengessä. Mitä muiden luostareiden perustajiin tulee, useampi varhainen lähde viittaa siihen, että Solovetskin luostarin perustaja Savvati ja Syvärin luostarin perustaja Aleksanteri kilvoittelivat aluksi Valamossa.⁵⁷

Laatokan saariluostareilla tiedetään olleen jonkin verran vaikutusvaltaa ympäristössään. Esimerkiksi 1400- ja 1500-luvuilla niillä oli maanomistuksia Laatokan ympäristössä, joskaan minään erityisen varakkaina hengellisinä keskuksina niitä ei voi pitää. Esimerkiksi Vienanmeren Solovetskin luostari omisti niitä huomattavasti enemmän maata.⁵⁸ Alueen asukkaat oppivat myös vähitellen hakemaan apua luostareista. Tällaisia tapauksia on esitetty luostareiden perustajia koskevista ihmetekojen kuvauksissa, joissa ihmiset saivat ahdinkoonsa avun rukoilemalla pyhiä perustajaisia ja ”maksoivat takaisin” saamansa avun käymällä pyhiinvaelluksella luostarissa ja mahdollisesti työskentelemällä siellä jonkin aikaa. Näissäkin tapauksissa on vaikea sanoa, miten syvällisesti kristinuskon opit oli omaksuttu, vai olivatko ne sulautuneet osaksi monitahoista uskomusjärjestelmää, jossa yhdistyivät vanhat ja uudet käsitykset. Joissakin parannusihmeitä käsittelevissä kertomuksissa mainitaan, että avunhakijat olisivat kääntyneet hädässään pakanallisten tietäjien puoleen

55 Skazanie o Valaamskom monastyre 1996, 160–161.

56 Skazanie o Valaamskom monastyre 1996, 184–185.

57 Skazanie o Valaamskom monastyre 1996, 176–177; Parpei 2011, 183–198.

58 Esim. Cherniakova 1998, 20.

Kuva 5. Valamon luostarin varhaishistoria perustuu perimätietoon. Se oli ensimmäinen ortodoksinen luostari Karjalassa ja varhainen turistikohte Laatokalla. Kuva: SA-kuva 1941.

ennen saapumistaan luostariin, mikä omalta osaltaan kertoisi jonkinlaisesta joustavuudesta ja käytännölläheisyydestä uskonelämän suhteen.⁵⁹

Valamo ja Konevitsa, kuten koko Laatokan länsipuolinen alue, joutuivat rajasodankäynnin jalkoihin 1500-luvun lopulta alkaen. Täyssinän rauha vuonna 1595 toi tilapäisen helpotuksen, mutta kun Stolbovan rauha vuonna 1617 vahvisti alueen kuuluvan Ruotsille, luostarit autioituivat sadaksi vuodeksi.

⁵⁹ Parppei 2014, 346–353.

Vallanvaihdoksia, väestömuutoksia ja luonnonvaroja

Kun Stolbovan rauhassa koko Laatokan länsiosa siirtyi Ruotsille, alkoivat myös paikallishallinto ja verotus muotoutua uuden isännän sääntöjen mukaisiksi. 1600-luvun osalta merkittävimpänä väestömuutoksena on pidetty ortodoksien joukkomuuttoa Käkisalmen läänistä Venäjälle ja sitä seuraavaa luterilaisten siirtymistä autioituneille alueille. Pääsyyksi on tavattu esittää uskonvaino, jota luterilainen hallinto harjoitti valloittamiensa alueiden ortodoksisia asukkaita kohtaan. Selitys lienee kuitenkin monitahoisempi. Ruotsalainen hallinto ei suoranaisesti pakottanut tai edes painostanut ortodokseja kääntymään luterilaisiksi, vaan sieti ”venäjänuskoisia” maaperällään. Käytännössä kuitenkin ortodokseja koetettiin ohjata kääntymään luterilaisuuteen muun muassa olemalla palkkaamalla uusia ortodoksipappeja kuolleiden tilalle ja kun tämä osoittautui epäonnistuneeksi hankkeeksi, pyrkimällä luterilaistamaan ortodoksien uskonharjoitusta.⁶⁰

Samaan aikaan Venäjän vetovoima kasvoi: sotien myötä tyhjentyneille alueille kaivattiin lisää asukkaita ja uskonnollinen ja kulttuurillinen yhteys yhdistettynä ruotsalaisen hallinnon vieroksuntaan ja raskaaseen verotukseen houkutteli monia ortodoksikarjalaisia muuttamaan itään. Tämä ei tokikaan ollut ruotsalaisten toiveissa, vaan väestö olisi haluttu pitää vallattujen alueiden resurssina.⁶¹ Toisaalta se, ettei voittomailta otettu sotaväkeä, houkutteli läntistä asutusta siirtymään idemmäksi Käkisalmen lääniin.⁶²

Tilanne kärjistyi Kaarle X Kustaan Venäjän-sodan myötä. Vuonna 1656–1658 käytyä sotaa kutsutaan myös ruptuurisodaksi ja siinä ortodoksiset talonpojat asettuivat Venäjän puolelle. Kun sota kääntyi Venäjälle tappiolliseksi, ortodoksit pakenivat joukoittain itään – joskin osa palasi myöhemmin takaisin.⁶³ Joka tapauksessa myös Laatokan läntisten

60 Esim. Laasonen 2005, 25–49; Katajala 2005, 33–34.

61 Laasonen 2005, 19.

62 Saloheimo 2010, 33.

63 Saloheimo 2010, 104–112; Ruptuuri tarkoittaa repeämää ja tässä yhteydessä sillä viitataan väliirikkoon luterilaisen ja ortodoksisen väestön välillä.

ranta-alueiden asutuksen yleiskuva oli 1700-luvulle tultaessa huomattavasti luterilaisempi kuin sata vuotta aiemmin.⁶⁴

Pysyväksi merkiksi ruotsalaishallinnosta jäi niin ikään Sortavalan kaupunki, joka perustettiin 1640-luvulla Pietari Brahen kenraalikuvernöörikauden aikana. Määräys uusien kaupunkien perustamisesta Käkisalmen lääniin oli tosin annettu jo vuonna 1632. Myös Salmin Miinalan kylään perustettiin samanaikaisesti kaupunki, mutta näistä kahdesta vain Sortavala vakiinnutti asemansa ja jatkoi kehittymistään ja kasvamistaan.⁶⁵

Valta vaihtui Laatokan alueella jälleen 1700-luvun alussa Venäjälle voittoisan Suuren Pohjan sodan myötä. Vuonna 1721 solmitussa Uudenkaupungin rauhassa Viipurin ja Käkisalmen provinssit liitettiin Venäjän keisarikuntaan. Kehityksen suunnan saneli uusi pääkaupunki Pietari, joka oli vuonna 1703 perustettu Ruotsilta vallatulle alueelle Nevan suistoon. Siinä, missä Laatokan alue oli aiemmin ollut syrjässä valtakeskuksesta, se muodosti nyt puskuri- ja resurssivyöhykkeen pääkaupungin liepeille. Rajaseudun ”henkisen linnoittamisen” tärkeys näkyi muun muassa siinä, että sata vuotta aiemmin autioitunut Valamon luostari perustettiin tsarin suostumuksella uudestaan jo vuonna 1716.⁶⁶

Karjalankannakselta ja Laatokan ympäristöstä lahjoitettiin runsaasti maita ansioituneille venäläisille aatelisille ja yhteisöille. Esimerkiksi vasta perustettu Aleksanteri Nevskin luostari Pietarissa sai vuonna 1730 Sortavalan, Impilahden ja Suistamon lahjoitusmaat. Vaikka maaorjuutta ei täydellä voimalla näillä alueilla harjoitettukaan, sääteli maanomistaja pitkälti talonpoikien elämää ja näitä koski muun muassa poismuuttokielto.⁶⁷

Hallintoa alettiin järjestää uusiksi ja vuonna 1744 perustettiin Viipurin kuvernementti, johon kuuluivat Viipurin, Käkisalmen ja Kyminkartanon provinssit. Niin sanotun Vanhan Suomen alueella pidettiin ainakin periaatteessa voimassa Ruotsin hallintoajan lait, samoin verotusta uudis-

64 Saloheimo 2010, 35; Katajala 2005, 34–35.

65 Katajala 2005, 31.

66 Parppei 2011, 38–42.

67 Knapas & Paaskoski 2013, 36–42.

tettiin Ruotsin mallin mukaan.⁶⁸ Laatokan alueen luonnonresursseja alettiin niin ikään 1700-luvulla hyödyntää yhä tehokkaammin. Viipurin alueelle ja Karjalankannakselle perustettiin sahoja jo vuosisadan alkuvuosikymmeninä ja 1700-luvun puolivälin jälkeen sahatoiminta levisi myös Laatokan rannoille, etenkin lahjoitusmaille. Sahatavaraa kuljetettiin ennen muuta kasvavan Pietarin tarpeisiin. Vaikka lahjoitusmaiden asukkaille koitui uusista isännistä jos jonkinmoista riesaa, sahojen perustaminen oli heille mieleinen kehityskulku, koska puutavaran toimitusketju toi lisäelantoa vanhojen leivänhankintakeinojen oheen.⁶⁹ Vuonna 1765 löydettiin Ruskealan marmorivarat. Niiden hyödyntämiseksi perustetulta louhokselta toimitettiin sittemmin kiveä muun muassa pietarilaisiin arvorakennuksiin.⁷⁰

Laatokan alue nousi 1700-luvulla myös venäläisten tutkijoiden mielenkiinnon kohteeksi. Esimerkiksi Nikolai Ozeretskovski (1750–1827) julkaisi vuonna 1792 yksityiskohtaisen selonteon vuonna 1785 Laatokalle ja Ääniselle tekemältään tutkimusretkeltä. Ajan retkikuntahankkeissa pääpaino oli – kuten odottaa saattaa – resurssien ja niiden hyödynnettävyyden kartoittamisessa. Ozeretskovski kiinnitti huomiota myös Laatokan lahjoitusmaiden asukkaisiin ja näiden oloihin todeten muun muassa, että vaikka talonpojilla olikin velvoitteita maanomistajaa kohtaan, tämä ei voinut myydä heitä orjinaan muualle ja että samat velvoitteet koskivat venäläisiä, jotka näille maille muuttivat.⁷¹

Vuosina 1808–1809 käyty Suomen sota päättyi Haminan rauhaan. Siinä Ruotsi luovutti Venäjälle itäiset lääninsä eli Suomen alueen, josta tuli Suomen suuriruhtinaskunta. Vuonna 1812 siihen liitettiin jo vuosisata aiemmin Venäjälle siirtynyt Vanhan Suomen alue, joka nimettiin Viipurin lääniksi. Autonomisen aseman saanutta suuriruhtinaskuntaa ja sen hallintoa alettiin järjestää ja rakentaa jälleen uudelta pohjalta, joka toi omat haasteensa ja muutoksensa myös Laatokan rantamaiden asukkaille.

68 Paaskoski 2013, 43–59; Sihvo 1994, 185–210.

69 Pelkonen 2001, 60–62; Paaskoski 2013, 83.

70 Karonen 2013, 266.

71 Ozeretskovski 1792, 13–14; Pashkov 2004, 14, passim.

Lopuksi

Tarkasteltaessa liki 2000 vuoden ajanjaksoa – tai pikemminkin sitä, mitä siitä meidän aikanamme tiedetään – ei kovin yksityiskohtaisia arvioita syistä ja seurauksista voi esittää. Kuvasta, joka eri tieteenalojen keinoin Laatokan alueen asutusvirroista hahmottuu, voidaan kuitenkin esittää seuraavia huomioita.

Ensinnäkin uudemman tutkimuksen valossa näyttää siltä, että prosessit ovat olleet hitaita ja vähittäisiä. Mistään kovin rajuista ja äkillisistä väestömuutoksista ei ole viitteitä. On myös vaikeaa – usein käytännössä mahdotonta – päätellä jäljelle jääneistä merkeistä, keitä alueella asuvat ihmiset kulloinkin ovat olleet, mitä kieltä he ovat puhuneet ja miksi itseään kutsuneet. Kuten todettu, tekstilähteistä löytyvistä eri väestöryhmien nimistä ei voi sanoa mitään varmaa ja esinelöydöt ovat voineet kaupankäynnin ja vaihdannan myötä kulkeutua löytöpaikalle kaukaakin. Nykytiedon valossa on todennäköistä, että Laatokan alueen varhaisasutus koostui pitkään lähinnä suomalais-ugrilaisia kieliä puhuvista ihmisistä.

Laatokan rantamaat ovat sijainneet kauppaväylien ja vähitellen muotoutuvien hallinnollisten aluekeskusten liepeillä, millä on ollut oma vaikutuksensa alueen taloudelliseen ja kulttuuriseen kehitykseen. Seutu oli kuitenkin syrjässä pääreiteiltä ja pysyi pogostojen keskuksia lukuun ottamatta harvaan asuttuna alueena. Turkiksia ja muita erämaiden resursseja lukuun ottamatta se ei herättänyt erityisen suurta kiinnostusta vallanpitäjissä tai kauppamiehissä, vaikka valta pariin otteeseen vaihtuikin. Vasta Pietarin perustaminen vuonna 1703 teki siitä tärkeän vyöhykkeen Venäjän keisarikunnan uuden pääkaupungin ja rajanaapuri Ruotsin väliin.

Edellä mainittuun liittyen ei ole tarkoituksenmukaista korostaa liikaa idän ja lännen eroa, mitä Karjalan ja Laatokan alueen väestöön tulee. Alueellisia eroja on varmasti ollut, mutta valtarakenteita ja väestöä on tarkasteltava pitkälti erikseen aina keskiajan lopulle saakka. Niin maallisen sen enempää kuin hengellisenkään hallinnon ote ihmisistä ei liene ollut erityisen vahva etenäkään syrjäisemmillä alueilla. Hyvällä syyllä voi

olettaa, että Laatokan rantojenkin asujaimisto eli arkista elämänsä olosuhteisiin mukautuen pitkälti riippumatta siitä, mikä taho kulloinkin alueella katsoi pitävänsä valtaa.

Niin kutsutun kristillistymisen prosessi näyttää olleen yhtä lailla hidas ja vähittäinen, mistä kertovat niin arkeologiset löydökset kuin tekstilähteetkin. Myös myöhempi lähteistö osoittaa, että Karjalan alueella muinaisuskoon liittyneet tavat ja käytännöt elivät pitkään rinnan kristinuskon oppien kanssa.

Eri tieteenaloilla etenevä tutkimus joko vahvistaa tai haastaa aiemmat tutkimustulokset, otaksumat ja mielikuvat. Mustavalkoiset asetelmat tapaavat uuden tiedon myötä muuttua sävykkäämmiksi ja samalla esiin saattaa nousta uusia kysymyksiä. Viimeistä sanaa ei liene sanottu Laatokan rantojen asutuksenkaan osalta.

KIRJALLISUUS

- Alenius, Teija 2004: Siitepölyanalyysi maankäytön ja kasvillisuushistorian tutkimusvälineenä. Teoksessa *Viipurin läänin historia II. Viipurin linnaläänin synty*. Toimittanut Jukka Korpela. Gummerus, Jyväskylä, 288–289.
- Tšernjakova, Irina 1998: *Karelija na perelome epoh. Otšerki sotsialnoi i agrarnoi istorii XVII veka*. Izdatel'stvo Petrozavodskogo gosudarstvennogo universiteta, Petroskoi.
- Crummey, Robert O. 1987: *The Formation of Muscovy 1304–1613*. Longman, Lontoo.
- Haggrén, Georg 2018: Keskiäika vuoteen 1570. Teoksessa *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I*. Toimittaneet Jyrki Paaskoski & Anu Talka. Edita, Helsinki, 238–337.
- Huurre, Matti 2003: Viipurin läänin kivikausi. Teoksessa *Viipurin läänin historia I. Karjalan synty*. Toimittanut Matti Saarnisto. Gummerus, Jyväskylä, 151–244.
- Isoaho, Mari 2017: Yksityiskohdista kokonaisuuteen. Häme Novgorodin kronikoissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 3, 346–356.
- Jetsu, Laura 2013: Elämän päättyminen. Teoksessa *Juuret Karjalassa. Karjalainen perhe perinteiden ja muutosten äärellä*. Kirjoittaneet/toimittaneet Laura Jetsu, Mirikka Jukarainen, Teppo Korhonen et al. Tammi, Helsinki, 389–467.
- Juhola, Sulevi 2011: Pähkinäsaaren rauhan raja arkeologian ja raja-alueelle jääneen paikannimistön valossa. *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat*. 7. heinäkuuta. <http://www.ennenjany.net/2011/07/pahkinasaaren-rauhan-raja-arkeologian-ja-raja-alueelle-jaaneen-paikannimiston-valossa/> (luettu 31.1.2020).
- Karonen, Petri 2013: Jaetun alueen talouselämä. Teoksessa *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Toimittaneet Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Otava, Helsinki, 68–107.

- Katajala, Kimmo 2010: Viipurin Karjala rajamaakuntana. Viipurin läänin historia 1534–1617. Teoksessa *Viipurin läänin historia III. Suomenlahdelta Laatokalle*. Toimittaneet Kimmo Katajala, Antti Kujala & Anssi Mäkinen. Bookwell Oy, Porvoo, 11–214.
- Katajala, Kimmo 2005: *Suurvallan rajalla. Ihmisiä Ruotsin ajan Karjalassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Knapas, Rainer & Paaskoski, Jyrki 2013: Viipurin ja Käkisalmen provinssit. Teoksessa *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Toimittaneet Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Otava, Helsinki, 12–42.
- Kotškurkina, S. I. 2004: *Narody Karelii. Istorija i kultura*. Karelija, Petroskoi.
- Kokko, Ossi 2018: Etelä-Karjalan kielimuodoista. Teoksessa *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I*. Toimittaneet Jyrki Paaskoski & Anu Talka. Edita, Helsinki, 216–237.
- Korpela, Jukka 2019: *Slaves from the North: Finns and Karelians in the East European Slave Trade, 900–1600*. Brill, Leiden.
- Korpela, Jukka 2008: *The World of Ladoga. Society, Trade, Transformation and State Building in the Eastern Fennoscandian Boreal Forest Zone c. 1000–1555*. Nordische Geschichte, band 7. Lit Verlag, Berlin.
- Korpela, Jukka 2004a: Vuoksen maailma. Teoksessa *Viipurin läänin historia II. Viipurin linnaläänin synty*. Toimittanut Jukka Korpela. Gummerus, Jyväskylä, 48–110.
- Korpela, Jukka 2004b: Vatjan viidenneksen verokirja. Teoksessa *Viipurin läänin historia II. Viipurin linnaläänin synty*. Toimittanut Jukka Korpela. Gummerus, Jyväskylä, 208–209.
- Kosmenko, M. G. & Kotškurkina, S. I. 1996: *Arheologija Karelii*. Karelski nautšni tsentr RAN, Petroskoi.
- Laakso, Ville & Belskiy, Stanislav 2018: *The Kalmistomäki Cemetery of the Kylälahti Pogost in Hiitola, Karelia. Archeological materials from the excavations in 2006–2009*. Painosalama, Turku.
- Laakso, Ville 2018: Raudan ja pronssin aika (400–1300 jKr.). Teoksessa *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I*. Toimittaneet Jyrki Paaskoski & Anu Talka. Edita, Helsinki, 166–215.
- Laakso, Ville 2014: *Papinniemi in Uukuniemi and Related Archeological Sites of the Eastern Orthodox Cultural Area in Finland*. Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku.
- Laasonen, Pentti 2005: *Novgorodin imu. Miksi ortodoksit muuttivat Venäjälle Käkisalmen läänistä 1600-luvulla?* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lavento, Mika 2018: Pronssin tuntijat (1900 eKr.–400 jKr.). Teoksessa *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I*. Toimittaneet Jyrki Paaskoski ja Anu Talka. Edita, Helsinki, 120–165.
- Lavrentjevskaja letopis [Laurentiuksen kronikka] 1846. *Polnoe sobranie russkih letopisei. Tom I, Lavrentjevskaja i troitskaja letopisi*. Tipografia Eduarda Pratsa, Pietari.
- Lind, John 2004: The politico-religious landscape of medieval Karelia. *Fennia* 182(1), 3–11.
- Lind, John 2001: Consequences of the Baltic Crusades in Target Areas: The Case of Karelia. Teoksessa *Crusade and Conversation on the Baltic Frontier 1150–1500*. Toimittanut Alan V. Murray. Ashgate, Aldershot, 133–150.
- Martin, Janet 1995: *Medieval Russia 980–1584*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Materialy po istorii Karelii XII–XVI v.v.* 1941. Toimittanut V. G. Geiman. Gosudarstvennoe izdatel'stvo karelo-finskoj SSR, Petroskoi.
- Novgorodskaja pervaja letopis [Novgorodin ensimmäinen kronikka] 1841. *Polnoe sobranie russkih letopisei. Tom III, IV, Novgorodskaja letopisi*. Tipografia Eduarda Pratsa, Pietari.

- Ozeretskovski, N. Ia. 1792: *Putešestvie po ozeram Ladožskomu i Onežskomu*. Imperatorskoi Akademii Nauk, Pietari.
- Paaskoski, Jyrki 2013: Vakiintuvat olot. Teoksessa *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Toimittaneet Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen. Otava, Helsinki, 43–67.
- Paaskoski, Jyrki ja Talka, Anu (toim.) 2018: *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I*. Etelä-Karjalan liitto & Edita, Helsinki.
- Paaskoski, Jyrki ja Talka, Anu (toim.) 2019: *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia II*. Etelä-Karjalan liitto & Edita, Helsinki.
- Parpei, Kati 2014: ”Ja pian jo paranivat ja lähtivät terveinä koteihinsa.” Pyhiinvaellukset ortodoksisen Karjalan luostareihin. Teoksessa *Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla*. Toimittaneet Sari Katajala-Peltomaa, Christian Krötzel & Marjo Meriluoto-Jaakkola. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 341–353.
- Parpei, Kati 2011: ”*The Oldest One in Russia.*” *The Formation of the Historiographical Image of Valaam Monastery*. Brill, Leiden.
- Pashkov, Aleksandr M. 2004: The presentation of Old Finland in the descriptions of Russian travellers and observers from the end of 18th to the beginning of the 20th century. *Fennia* 182(1), 13–22.
- Pelkonen, Harri 2001: *Laatokan Karjalan sahatteollisuuden historiaa*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 13, Helsinki.
- ”Perepishnaja okladnaja kniga po Novgorodu Vodskoi pjatiny 7008 goda” 1851. *Vremennik Imperatorskogo Moskovskogo obštšestva istorii i drevnostei Rossijskih, kniga 11*. Universitetskaja tipografija, Moskova.
- ”Perepishnaja okladnaja kniga po Novgorodu Vodskoi pjatiny 7008 goda” 1852. *Vremennik Imperatorskogo Moskovskogo obštšestva istorii i drevnostei Rossijskih, kniga 12*. Universitetskaja tipografija, Moskova.
- Ronimus, J. V. 1906: *Novgorodin vatjalaisen viidenneksen verokirja v. 1500 ja Karjalan silloinen asutus*. Väitöskirja. Joensuun kirjapaino, Joensuu.
- Saarikivi, Janne 2006: *Substrata Uralica. Studies on Finno-Ugrian Substrate in Northern Russian Dialects*. Academic dissertation.
- <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/suoma/vk/saarikivi/substrat.pdf> (luettu 12.12.2019).
- Saarikivi, Janne 2004: Karjalan nimistötyypeistä. Teoksessa *Viipurin läänin historia II. Viipurin linnaläänin synty*. Toimittanut Jukka Korpela. Gummerus, Jyväskylä, 261–217.
- Saarnisto, Matti 2003: Karjalan synty. Karjalan geologia ja arkeologia. Teoksessa *Viipurin läänin historia I. Karjalan synty*. Toimittanut Matti Saarnisto. Gummerus, Jyväskylä, 15–19.
- Sarhimaa, Anneli 2017: *Vaietut ja vaiennetut. Karjalankieliset karjalaiset Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Saloheimo, Veijo 2010: *Entisen esivallan alle, uusille asuinsijoille. Ortodoksikarjalaisten ja inkeröisten poismuutto 1500- ja 1600-luvuilla*. Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys, Joensuu.
- Sihvo, Hannes 1994: Vanhasta Suomesta autonomian ajan Karjalaan. Teoksessa *Karjalan kansan historia*. Toimittaneet Heikki Kirkinen, Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo. WSOY, Helsinki, 175–291.
- Simola, Heikki 2003: Karjalan luonto ja ihminen. Teoksessa *Viipurin läänin historia I. Karjalan synty*. Toimittanut Matti Saarnisto. Gummerus, Jyväskylä, 81–115.

- Skazanie o Valaamskom monastyre* 1996. Toimittanut N. A. Ohotina-Lind. Glagol, Moskova.
- Suhonen, Mervi 2004: Käkisalmen vanha linna. Teoksessa *Viipurin läänin historia II. Viipurin linnaläänin synty*. Toimittanut Jukka Korpela. Gummerus, Jyväskylä, 78–79.
- Taavitsainen, J.-P. 2003: Karjalan muinaislinnat. Teoksessa *Viipurin läänin historia I. Karjalan synty*. Toimittanut Matti Saarnisto. Gummerus, Jyväskylä, 432–435.
- Uino, Pirjo 2003a: Keskirautakausi n. 300–800 jKr. Teoksessa *Viipurin läänin historia I. Karjalan synty*. Toimittanut Matti Saarnisto. Gummerus, Jyväskylä, 281–312.
- Uino, Pirjo 2003b: Viikinkiaika n. 800–1100 jKr. Teoksessa *Viipurin läänin historia I. Karjalan synty*. Toimittanut Matti Saarnisto. Gummerus, Jyväskylä, 313–382.
- Uino, Pirjo 1997: Ancient Karelia. Archeological Studies. Muinais-Karjala. Arkeologisia tutkimuksia. *Suomalaisen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 104, 76–92.
- Vuorela, Irmeli 2002: Luonnon kerrostumat säilövät menneisyyttä. Teoksessa *Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan*. Toimittanut Riho Grünthal. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 76–92.
- Översti, Sanni et. al. 2019: Human mitochondrial DNA lineages in Iron Age Fennoscandia suggest incipient admixture and eastern introduction of farming-related maternal ancestry. *Scientific Reports* (2019) 9: 16883 <https://www.nature.com/articles/s41598-019-51045-8> (luettu 13.1.2019).

II

Teollistuvat yhteisöt

Kuva 6. Suomalaiset kehuivat Uuksunjoen patoa kauniiksi. Se oli ennen ollut voimalaitos, mutta 1940-luvulle tultaessa sitä kautta uitettiin tukkeja ränniä myöden alempana olevalle sahalle. Kuva: SA-kuva 1941.

Teollisuus tulee ja menee Pitkärannasta

Karl-Erik Michelsen

 <https://orcid.org/0000-0002-0607-8621>

Modernia yhteiskuntaa on yritetty selittää monesta eri näkökulmasta. Sen syntyyn ja kehitykseen liittyy erottamattomasti tekijä, joka muodostaa modernin yhteiskunnan kivijalan: teollistuminen, eli tuotannon siirtäminen ihmiseltä koneille ja tuotantovoimien keskittäminen yhteen paikkaan. Vaikka teoriat teollistumisesta poikkeavat toisistaan, niitä yhdistää ymmärrys pitkästä ja monimutkaisesta prosessista, jossa ihmiset, pääomat, luonnonvarat, tieto ja teknologia liittyvät toisiinsa ja lopputuloksena on kehittyneeseen työnjakoon perustuva uudenlainen yhteiskunta.¹

Teollisuuden maantiede

Teollistuminen on ollut vaikeasti selitettävä ilmiö historiantutkijoille. Rakennehistoriassa teollistuminen käsitetään prosessiksi, jossa yhteiskunta siirtyy agraarisesta tuotantomuodosta teollisuuteen, josta puolestaan siirrytään kehittyneemmän teknologian avustamana jälkiteolliseen yhteiskuntaan. Taloushistoria taas määrittää teollistumisen talouden muuttujien eli pääomien kasaantumisen, teknologisen kehityksen sekä

1 Walton 1987, 89–108.

markkinoiden muodostumisen ja eriytymisen kautta. Sosiaalishistoria puolestaan kiinnittää huomiota tuotantovoimiin sekä teollistumisen rooliin sosiaalisten rakenteiden ja sitä kautta yhteiskuntaa muokkaavien ideologisten jännitteiden syntymiseen.²

Vaikka historiantutkijat liittävät teollistumisen modernin yhteiskunnan syntyyn ja kehitykseen, tutkimukset vain harvoin kohdistuvat teollistumiseen itsenäisenä historiallisena prosessina. Mitä tarkoittaa teollisuus, miten teollistuminen muuttaa yhteisöjä ja yhteiskuntia, ja miten eri maat ja alueet valikoituvat teollisten investointien kohteeksi? Historiantutkijat ovat myös luoneet käsitteet *teollinen vallankumous* ja *teollisuuden läpimurrot*, vaikka samaan aikaan tutkimus kertoo hitaasta ja monivaiheisesta prosessista, joka ei täytä vallankumouksen tai läpimurron edellytyksiä.³

Historiantutkijat sijoittavat teollistumisen kansallisen historian kovaan ytimeen. Teollisuuden syntyä ja kasvua tarkastellaan kansallisten rajojen sisäpuolella, jolloin teollistuminen heijastaa kansakunnan taloudellista, poliittista ja sosiaalista kehitystä. Kuten Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen ovat todenneet, kansallisen historiantutkimuksen yhtenä keskeisenä tavoitteena on ollut kuvittaa tärkeimpiä kehitystä ohjaavia ilmiötä ja liittää ne osaksi valtiollista muutosta.⁴ Pertti Haapala on kuvannut valtiokeskeistä tutkimuksen paradigmaa osuvasti: ”Valtio on suomalaisen historian lempilapsi, onhan valtio oma ja verellä lunastettu. Klassinen valtiollis-poliittinen historiankirjoitus on hallitsevin tapa käsitellä oma historiansa.”⁵

Teollisuus ei ole suomalainen ilmiö. Se on tullut jostain ja se myös menee jonnekin, kuten nykyään tiedämme. Perinteisen näkemyksen mukaan teollisuuden alkukoti sijoittuu 1700-luvun lopun Britanniaan. Sieltä se levisi 1800-luvun taitteessa läntiseen Eurooppaan ja Pohjois-Amerikkaan, josta se palasi uudessa muodossa takaisin Eurooppaan 1800-luvun puolivälin jälkeen. Skandinavia, Etelä-Eurooppa ja Venäjä saivat ensikosketuksen teollisuudesta 1800-luvun puolivälissä.

2 Esim. Haapala 2018.

3 Möttönen 2017, 79.

4 Ahtiainen & Tervonen 1996, 165.

5 Haapala 1999, 11.

Suomeen, kuten moneen muuhunkin maahan, teollisuus tuotettiin globaalin teollistumisaallon toisessa vaiheessa eli 1800-luvun puolivälin jälkeen. Miten Suomi otti vastaan uuden ilmiön, siitä vallitsee historian-tutkimuksessa ristiriitaisia näkemyksiä. Keijo Alhon varhaisen tulkinnan mukaan Suomi teollistui nopeasti ja yllättäen 1800-luvun puolivälin jälkeen. Uusi tuotantomuoto synnytti voimakkaan muutoksen yhteiskunnan kaikilla alueilla:

Tässä kehityksen kulussa tapahtui kuitenkin vuosisadan puolivälin jälkeen täydellinen muutos, jonka vaikutuksesta vuosien 1860 ja 1914 välisestä ajanjaksosta muodostui erittäin voimakkaan eteenpäinmenon ja kaikilla elämän aloilla tapahtuneen suuren nousun kausi. Tällöin näyttäytyi myös, että tässä maassa ja kansassa oli kätöksässä ennen aavistamattomia sekä aineellisia että henkisiä voimavaroja, jotka kerran päästyään valloilleen ja mursivat jättienrähdön tavoin kansamme elämää kahlehtineet esteet.⁶

Tämä tulkinta on ollut vallitsevana historian tutkimuksissa ja yleisesityksissä aina 1900-luvun lopulle saakka. Sen rinnalle on sittemmin kehittynyt ristiriitainen narraatio, joka kyllä ajoittaa teollistumisen alun 1800-luvun puolivälin jälkeen, mutta korostaa prosessin ja sen tuottaman yhteiskunnallisen muutoksen hitautta. Vaihtoehtoisen narraation mukaan suomalaisen yhteiskunnan laajamittainen siirtyminen pois agraaritaloudesta teollisuuden aikakauteen tapahtui vasta toisen maailmansodan jälkeen.⁷

Ristiriitaiset tulkinnat Suomen teollistumisen aikataulusta ovat seurausta historian tutkimuksen pyrkimyksestä yleistää muutosilmiöt ja tarkastella niiden vaikutuksia kansalliseen kehitykseen. Teollistumisen osalta tämä on hankalaa, sillä kuten Sidney Pollard on osoittanut, teollistuminen tapahtuu rajatuilla maantieteellisillä alueilla. Tämä perustuu teollisuuden omaan sisäiseen dynamiikkaan, jossa tehtaat tarvitsevat raaka-aineita ja luonnonvaroja, energiaa, pääomaa, työvoimaa sekä

6 Alho 1949, 1.

7 Hjerpe 2017, 332–338; Myös Möttönen 2017, 81–83.

tieto- ja liikenneinfrastruktuuria. Vain valikoidut maantieteelliset alueet tarjoavat nämä edellytykset teollisen tuotannon perustamiseen ja laajentamiseen. Pollardin tutkimus piirtääkin kartan teollisuuden maantieteestä, jossa tehtaat ja teollisuusyhdyskunnat sijoittuvat jokilaaksoihin, suurten vesistöjen rannoille sekä runsaiden raaka-ainekeskitymien ja luonnonvarojen läheisyyteen.⁸

Teollistuminen on näin ollen aina myös paikallinen ilmiö. Se on vahva taloudellinen, poliittinen ja sosiaalinen ilmiö, joka vaikuttaa kansantalouden kehitykseen ja jopa ohjaa sitä. Teollisuuden elinvoima perustuu virtauksiin, jotka tuovat tuotantolaitoksiin raaka-aineita, energiaa, pääomaa, työvoimaa, tietoa ja teknologiaa. Samalla virtaukset kuljettavat teollisesti valmistettuja tuotteita paikallisille, kansallisille ja kansainvälisille markkinoille. Teollisuus on riippuvainen näistä virtauksista, jotka puolestaan tarvitsevat rajat ylittäviä taloudellisia, teknologisia ja tiedollisia verkostoja.⁹

Teollisuuden sijoittumista ja kehitystä ohjaavia tekijöitä tutkitaan monitieteellisellä analyysikehyksellä eli teollisuuden maantieteellä, joka ottaa vaikutteita talousmaantieteestä sekä talous- ja yhteiskuntatieteistä. Teollisuuden maantiede hahmottaa teollisten alueiden kehityksen historiallisena prosessina, jossa teollistuminen vaikuttaa yhteisöihin useiden toisiaan tukevien ilmiöiden yhteisvaikutuksesta. Kyse ei ole yksisuuntaisesta prosessista, vaan yhteisöt ja niiden luonnonolosuhteet muokkaavat teollisuuden kehitystä. Anders Malmbergin mukaan teollisen tuotantoprosessin kehitystä ei voida ymmärtää, jos teollisuuslaitoksia ei sidota alueelliseen infrastruktuuriin sekä inhimillisiin ja sosiaalisiin resursseihin. Teollistumiseen vaikuttavat myös alueen hallinto- ja koulutusinstituutiot sekä palveluja tuottavat yritykset.¹⁰

Olav Sorensonin mukaan teollisuusalueiden menestyminen tai menestymättömyys on riippuvainen alueen historiasta, johon puolestaan vaikuttavat sosiaaliset rakenteet, poliittiset tapahtumat sekä kulttuuri. Yrittäjien halu investoida alueelle heijastuu sosiaalisista verkostoista,

8 Pollard 1981, 32–33.

9 Esim. Ankil 1992, 228–236.

10 Malmberg 1994, 532–540.

jotka ulottuvat usein tehdaspaikkakuntien ulkopuolelle. Teollistuminen aiheuttaa aina alueellisen muutoksen, joka syntyy, kun yrittäjien intressit kohtaavat alueen luonnonolosuhteet ja resurssit sekä alueen sosiaaliset, taloudelliset, poliittiset ja kulttuuriset rakenteet. Kuten historia on osoittanut, teollistuminen voi jatkua ja kehittyä, mutta se voi myös pysähtyä ja taantua.¹¹

Kuten edellä todetaan, teollistumista on tutkittu useilla historian tutkimuksen menetelmillä. Tässä luvussa hyödynnetään transnationaalien historian metodiikkaa, joka haastaa perinteisen kansallisen historiankirjoituksen. Kansallisvaltion sijaan transnationaali historia kiinnittää huomiota rajat ylittäviin ilmiöihin, joiden virtausta säätelevät kansallisvaltiot sekä kansalliset ja kansainväliset instituutiot. Tällaisia ilmiöitä ovat esimerkiksi työvoiman, pääomien, tiedon ja teknologian liikkeet rajojen yli, mutta myös siirtolaisuus ja pakolaisuus sekä poliittiset, taloudelliset, sosiaaliset ja kulttuuriset aatteet ja trendit. Transnationaali historia ei tutki kansallisvaltiota tutkimuksen kohteena vaan aktiivisena toimijana, jolla on valtaa ja resursseja edistää, hidastaa tai pysäyttää ilmiötä kuljettavat virtaukset.¹²

Luvun perustan muodostavat teollisuuden maantieteen ja transnationaalien historian kehittämät käsitteet ja teoreettiset viitekehitykset. Tutkimuksen näkökulma liittyy monin tavoin tämän teoksen johdantoluvuissa esiteltyyn uuteen rantahistoriaan, joka pohtii monitieteellisesti rannikkojen ekologista, sosiologista, kulttuurista ja taloudellista historiaa. Kuten Pierre-Yves Saunier on todennut, transnationaali historia haastaa tutkijat tarkastelemaan merkittäviä ajallisia kehitysilmioita uudesta näkökulmasta. Virtaukset kohdistuvat alueille, joiden taloudellinen, sosiaalinen, poliittinen ja kulttuurinen rakenne muuttuu. Virtaukset eivät kuitenkaan ole sattumanvaraisia, vaan ne keskittyvät strategisesti tärkeille alueille. Tällaisia alueita ovat erityisesti ranta-alueet, jokilaaksot ja kannakset, joiden kautta materiaaliset ja ei-materiaaliset virtaukset leviävät laajemmille alueille.¹³

11 Sorenson 2003, 513–527.

12 Saunier 2013, 1–21.

13 Saunier 2013, 218.

Huomion polttopiste sijoittuu Laatokan pohjoispuolelle, Impilahden kunnan Pitkärannan teollisuusyhteisöön, jonka elämänkaarta seurataan 1800-luvun alusta toisen maailmansodan syttymiseen saakka. Pitkärannan teollistumiseen vaikuttivat yhteisön sijainti Laatokan rannalla ja Karjalan suurten jokilaaksojen eli Vuoksen, Syvärin, Olhavan ja Nevan vaikutusalueella. Pitkärannasta kuljetettiin teollisuustuotteita Viipuriin, Pietari/Leningradiin sekä Suomenlahden satamien kautta Itämeren rannikon ja Euroopan kaupunkeihin. Toisaalta Karjalan suuret ja myös pienemmän joet toivat Pitkärantaan raaka-aineita ja energiaa. Laatokan pohjoinen rannikko oli myös perinteisesti idän ja lännen kulttuurinen kohtaamispaikka, jossa tapahtui vilkasta tiedon, teknologian ja aatteiden virtausta.

Teollisuus tuli Pitkärantaan useista eri ilmiansuunnista. Muutos ei kuitenkaan ollut ”teollinen vallankumous”, vaan Pitkäranta teollistui epälineaarisesti ja pitkän ajan kuluessa. Yksityiset pääomasijoittajat, valtio ja yrittäjät pyrkivät edistämään teollista toimintaa, mutta sisäiset ja ulkoiset esteet aiheuttivat ongelmia, joka johti teollistumisen epäjatkuvuuteen. Pitkärantaa voidaan siten pitää ”laboratoriona”, jonka kautta seurataan alueellista teollistumisprosessia ja siihen vaikuttavia taloudellisia, sosiaalisia ja kulttuurisia vuorovaikutussuhteita.¹⁴

Tässä luvussa tarkastellaan kolmea ajanjaksoa, jotka seuraavat kronologisesti toisiaan. Ensimmäinen ajanjakso sijoittuu 1800-luvun alkuun, jolloin Pitkärantaan perustettiin ensimmäiset teollisuuslaitokset. Tutkimuksen ensimmäisen osan keskiössä on teollisuuden tulo paikkakunnalle eli kuinka teollisuuden tulo synnytti paikkakunnalle uusia instituutioita sekä sosiaalisia ja taloudellisia rakenteita. Toinen osa keskittyy 1800-luvun puolivälin jälkeiseen aikaan, jolloin Pitkärantaan alkoi muodostua suurteollisuuden rakenteita. Alueelle tuli uudentyypisiä yrittäjiä, suurpääomaa sekä korkeaa teknologiaa, jolla rakennettiin suurtuotantoon tähtäävää tuotantokapasiteettia. Julkinen valta tuki teollisuutta rakentamalla ja subventoimalla logistiikka-, energia- ja kommunikatiojärjestelmiä. Tutkimuksen kolmas vaihe ajoittuu 1900-luvun ensimmäiselle puoliskolle. Tuolloin Pitkäranta muuttui merkittäväksi teolli-

¹⁴ Esim. Biernacki 2015.

suuskeskukseksi, jossa suurteollisuus ohjasi ja muokkasi alueen sosiaalisia, poliittisia, taloudellisia ja kulttuurisia rakenteita. Teollisuuden kasvu kuitenkin lisäsi Pitkärannan riippuvuutta valtiosta ja sitä ympäröivien alueiden poliittisista, taloudellisista ja ideologisista ratkaisuista. Suomen itsenäistyminen oli jo sulkenut idän markkinat ja vaikeuksia tuli myös lännessä, jossa 1930-luvun suuri lama ja sitä seurannut poliittisen tilanteen kärjistyminen katkaisivat virtaukset ja lopulta tuhosivat Pitkärannan teollisuuskeskuksen.

Pitkäranta teollisena enklaavina

Miksi teollisuus tuli Pitkärantaan? Yksi syy löytyy alueen mineraalivaroista, joista oli saatu viitteitä jo 1500-luvulla. Laatokan ranta-alueilla peltojaan muokanneet talonpojat löysivät punaisena hohtavia korukiviä, joita kutsuivat rubiineiksi. He kauppasivat niitä koristeiksi Valamon luostariin ja myöhemmin Pietarin kirkkoihin ja palatseihin. Teolliseen tuotantoon tarvittiin kuitenkin käyttömineraaleja eli kuparia ja rautaa, joita uskottiin myös löytyvän Pitkärannan alueelta. Eräiden tietojen mukaan ensimmäisiä yrityksiä kuparimalmin jalostamiseksi olisi tehty 1700-luvun lopulla, mutta tämä tieto ei varmennu lähteistä. Malmivarojen etsinnät kiihtyivät sen jälkeen, kun Suomi liitettiin Venäjään ja Suomen rautatehtaat menettivät yhteyden entisiin raaka-ainelähteisiin. Vaikka ruotsalaisen malmin ja takkiraudan tuontia jatkettiin Haminan rauhan (1809) jälkeen, tuonnin ehdot kiristyivät ja malmivirta Pohjanlahden yli hytyi. Rannikon ruukit jäivät lähes kokonaan Haverin kaivoksen tuotannon varaan.

Senaatti rahoitti malminetsintöjä, joita ulotettiin rannikkoalueilta sisämaahan ja nyt myös Vanhan Suomen alueelle. Vuonna 1810 venäläinen ylivuorimestari Anton Furman teki koekaivauksia Pitkärannan alueella ja etsinnöissä löytyikin useita lupaavia malmioita. Furmanin tekemä loppuarvio oli kuitenkin negatiivinen. Vaikka Pitkärannassa oli malmia, varannot olivat liian pieniä ja hankalasti jalostettavia teolliseen tuotantoon.¹⁵

¹⁵ Laine 1950, 5.

Ylivuorimestari Anton Furman oli opiskellut Saksassa Freiburgin vuoriakatemiassa, jossa vuori-insinöörin opintoihin sisältyi perustiedot geologiasta, matematiikasta ja mineralogiasta, mutta myös oppijaksot kaivosteknologiasta ja kaivostoiminnasta. Furman pystyi siten päättämään, oliko Pitkärannan kaivoksen rakentaminen taloudellisesti järkevää. Hanketta puolsivat Pietarin markkinat, jonne kaivoksesta nostettu ja alueella rikastettu malmi oli mahdollista kuljettaa joko Laatokan yli veneillä tai maanteitä pitkin Nevan suulle, josta oli organisoitu säännölliset kuljetusreitit Pietariin. Toisaalta kaivoksen perustaminen vaati paljon pääomaa, teknologista ja taloudellista osaamista ja ennen kaikkea kärsivällisyyttä. Tuloksia ei voitu odottaa heti, vaan parhaimmassakin tapauksessa kaivos alkoi tuottaa taloudellista voittoa vasta vuosien päästä.¹⁶

Furmanin kielteinen lausunto ei kuitenkaan tyrehdyttänyt kiinnostusta Pitkärannan malmivarantoihin. Vuorimestari Carl Lundström teki Senaatin toimeksiannosta uuden selvityksen Pitkärannan malmiesiintymistä ja tällä kertaa lausunto oli positiivinen. Pitkärannan alueella oli useita laajoja malmioita, jotka sisälsivät runsaasti kupari-, rauta- sekä tinamalmeja. Kaivoksen arvioitiin tarvitsevan taloudellisia tukia, jotka voisivat olla esimerkiksi Senaatin myöntämät privilegiot. Ne antoivat kaivoksen yrittäjälle oikeudet käyttää kruununmetsiä sekä alueen vesi- ja energiavaroja.

Vuorimestari Lundströmin myönteinen lausunto käynnisti kaivos-hankkeet Pitkärannassa. Ensimmäisenä haasteeseen tarttuivat kolme venäläistä yrittäjää, M. Osvintsov, J. Branov ja A. Anisimov, jotka tekivät vuonna 1814 useita valtauksia Suistamon ja Impilahden pitäjistä. Kolmikon tavoitteena oli rakentaa kaivos, joka tuottaisi kuparikiisua, lyijyhohdetta ja grafiittia. Valtauksia laajennettiin edelleen lähellä sijaitsevan Hopunsuon alueelle, josta löydettiin rautamalmeja ja marmoriamalmeja. Koe-kaivauksissa maanpinnalle nostettua kuparimalmeja sulatettiin pienessä koesulatossa, joka rakennettiin Ruokojärven rannalle. Tavoitteena oli laajentaa toimintaa teollisiin mittasuhteisiin, mikä olisi kuitenkin edellyttänyt huomattavia investointeja kaivoksiin sekä suuren kuparisulatamon. Carl Lundströmin mielestä koe-kaivauksissa ei saatu tarpeeksi

¹⁶ Guagnini 2004, 598.

luotettavaa tietoa malmivarojen todellisesta riittävydestä, joten kaivos-hankkeen katsottiin sittenkin olevan liian suuri riski.¹⁷

Kun venäläiset yrittäjät vetäytyivät hankkeesta, valtausoikeudet siirtyivät ensin kauppias P. Worobjeffille, joka siirsi ne edelleen pietarilaiselle A. Derjabinille ja tämän liikekumppanille. Nämä olivat onnistuneet hankkimaan rahoitusta Pietarista, ja kaksikko investoi heti huomattavia summia koekaivauksiin ja kaivosalueen kehittämiseen. Tulos oli kuitenkin jälleen pettymys. Kaksi vuotta myöhemmin rahat loppuivat ja kaivos-hanke jäi toteutumatta. Yhtä heikon tuloksen sai aikaan myös Britanniasta Suomeen tullut keksijä Lionel Lukin, joka haki nimiinsä kaikkia Suistamon, Sortavalan ja Impilahden alueella olevia valtauksia. Sen lisäksi Lukin neuvotteli Senaatin kanssa laajoista privilegioista, jotka olisivat antaneet hänelle oikeuden käyttää kruunun metsävaroja. Lukin solmi sopimuksen Senaatin kanssa vuonna 1823, mutta hän ei saanut hankittua tarvittavaa pääomaa ja yritys jäi kesken.¹⁸

Senaatti huolestui Suomen malmiomavaraisuudesta ja vuorihallituksen pääjohtaja Nils Nordenskiöldille annettiin tehtäväksi tehostaa malminetsintää. Valtio varasi myös varoja ja privilegioita yrittäjille, jotka sitoutuivat rakentamaan ja käynnistämään kaivostoiminnan. Panostus tuotti tulosta ja 1830-luvun alussa löydettiin ja käynnistettiin useita rautamalmikaivoksia eri puolilla Suomea. Nordenskiöld innosti myös venäläistä Vsevolod Omeljanoffia käynnistämään Pitkärannan kaivoshankkeen, joka oli ollut jäissä jo lähes kymmenen vuotta. Omeljanoff hankki rahoitusta Pietarista, minkä lisäksi Senaatti siirsi hänelle Lukinille tarjotut privilegiot. Tällä kertaa valtio asetti privilegioiden ehdoksi sen, että yrittäjä rakentaa ja käynnistää kaivoksen ja sulaton kolmen seuraavaan vuoden aikana.¹⁹

Vaikka Omeljanoff panosti kaivoksen rakentamiseen ja toiminnan käynnistämiseen, hanke ajautui heti alussa vaikeuksiin. Sulaton rakentamista viivästytti tulipalo, joka tuhosi rakennustarvikkeita sisältävän varaston. Malminetsintää edistettiin palkkaamalla saksalainen vuori-

17 Thürstedt 1914.

18 Roms 2004, 31–32.

19 Thürstedt 1914, 5.

komissaari Gustaf Albrecht, joka oli jo ehtinyt tehdä vahvan uran Senaatin palveluksessa. Koekaivauksissa kupariesiintymä saatiin laajennettua, minkä lisäksi alueelta löydettiin merkittävä tinamalmio. Omeljanoff anoikin Senaatilta kahden vuoden jatkoaikaa, mutta sekin osoittautui riittämättömäksi. Uusi lainahakemus ei enää mennyt Senaatissa läpi ja Omeljanoffin hanke kaatui vuonna 1840.²⁰

Gustaf Albrecht oli jättänyt Omeljanoffin yrityksen vuonna 1839, minkä jälkeen hän teki itsenäisesti malminetsintää Pitkärannan itäpuolella. Hän löysi useita uusia malmisuonia, joihin hän haki valtausoikeudet ja privilegit. Albrecht käynnisti myös kahden kuparisulaton rakennustyöt, joista niin sanottu Aleksandra-sulatto valmistui Kelinojan ja toinen Impilahden suun itäpuolelle. Albrecht ei saanut yrityksistään huolimatta tarvittavaa rahoitusta eikä privilegioita, joten hänkin joutui luopumaan hankkeestaan. Tämän jälkeen Pitkärannan kupari-, rauta- ja tinamalmin louhintaa ja rikastusta yritti pietarilainen liikemies Henrik Klee. Hän avasi uusia malmisuonia, mutta ei lopulta onnistunut käynnistämään kannattavaa kaivostoimintaa.²¹

Miksi Pitkärannan ensimmäiset kaivoshankkeet epäonnistuivat? Vaikka jokaisen yrityksen tarina on erilainen, niiden kesken voidaan löytää yhdistäviä tekijöitä. Kaivosteollisuus on aina ollut pääomavaltainen ala, jossa kaivoksen taloudellinen menetys vaatii kärsivällisyyttä ja pitkäjänteistä työtä. Kaivosteollisuus edellyttää myös pitkälle erikoistunutta tekniologista osaamista, hyvää työjohtoa sekä taloudellisia taitoja. Malmin louhinnassa, rikastuksessa ja mineraalien jatkokäsittelyssä yhdistetään kone- ja materiaaalitekniikkaa, energiatekniikkaa sekä kemiaa. Tällaisten prosessien suunnittelu, rakentaminen ja ylläpito vaativat kokemusta ja osaavaa henkilökuntaa. Taustalle tarvitaan sitoutuneita rahoittajia, joilla on pitkämielisyyttä ja kykyä sietää tappioita. Kaivostoiminta sisältää näin ollen paljon riskejä, mutta onnistuessaan se tarjoaa mahdollisuuksia suuriin voittoihin. Paikallisesta näkökulmasta katsottuna kaivos tuo alueelle työtä ja pääomaa, mutta kaivoksilla on pitkäaikaiset vaikutukset ympäristöön, aluetalouteen ja sosiaaliseen rakenteeseen.²²

20 Thürstedt 1914, 6.

21 Thürstedt 1914, 7.

22 Mononen 2020.

Kuva 7. Pitkäranta Oy:n pääkonttori sijaitsi tässä rakennuksessa Pitkärannassa. Kuva: SA-kuva 1944.

Pitkärannan ensimmäisiltä yrittäjiltä puuttui, Gustaf Albrechtia lukuun ottamatta, teknologista osaamista ja kokemusta kaivostoiminnasta. Rahoitusta oli saatavissa hankkeiden käynnistämiseen, mutta sijoittajat vetäytyivät hankkeista, kun kaivokset joutuivat vaikeuksiin. Julkisen vallan tuki Pitkärannan teollistamiselle tuli epäsuorasti privilegioiden kautta, mikä oli hidas ja hankalasti hyödynnettävä keino teollisuuden kehittämiseen.

Pitkärannan ensimmäiset kaivoshankkeet eivät myöskään integroitu-neet paikallisyhteisöön. Kaivokset olivat ”ryöstöviljelmiä”, joista otettiin

paras malmi, minkä jälkeen malmiot hylättiin. Näin kaivoksista ei saatu kestäväää taloudellista hyötyä omistajille eikä myöskään aluetaloudelle. Sen sijaan kaivoksista tuli eristyneitä enklaveja, joilla ei ollut ympärillään tarvittavaa palvelutuotantoa. Ehkä räikein esimerkki ryöstöviljelystä oli Vsevolod Omeljanoff, joka toi Pitkärannan kaivokselle työvoimaksi venäläisiä maaorjia.²³

Siirtymä horisontaalisesti rakennettuun tuotantojärjestelmään

Historiantutkimus määrittää teollistumisen usein lineaariseksi poluksi, jossa yksi vaihe korvautuu kehittyneemmällä vaiheella teollisen vallankumouksen kautta. Tutkijat ovat käyttäneet tätä mallia myös Pitkärannan teollistumisen kuvauksessa. Suomen kaivoshistoriaa yksityiskohtaisesti tutkinut Evert Laine ei puhu ”vallankumouksesta”, mutta suuresta kehitysloikasta, jonka tuloksena Pitkärantaan syntyi suurteollisuuden yhdyskunta. Vaikka kyse oli edelleen alueen malmivarojen käytöstä, Pitkärannan yhdyskunnan seuraavaa kehitysvaihetta ohjasivat teollisuusmiehet, joilla oli vähän, tai tuskin lainkaan, yhteyttä aikaisemman vaiheen teollistumiseen. Tämän uuden teollisuuden toimintamallit rakentuivat modernin teollisen yhteiskunnan periaatteille. Paikkakunnalle kohdistui massiivisia taloudellisia investointeja, joilla rakennettiin suurtuotantoon tarvittavaa alueellista kapasiteettia, joka hyödynsi taas uusinta teknologiaa ja osaamista. Kuten Alfred Chandler on todennut, toinen teollinen vallankumous ei tarkoita pelkästään teollisen kapasiteetin lisäämistä, vaan monimutkaista yhteiskunnallista prosessia, jossa tuotanto, sen edellyttämät luonnonvarat ja pääoma sekä henkiset ja fyysiset kompetenssit sidotaan toisiinsa saumattomaksi järjestelmäksi. Erona aikaisempaan on ennen kaikkea mittakaava, jolla teollisuutta rakennettiin ja ohjattiin. Yksittäisten yrittäjien tilalle tulivat ammattimaisesti johdetut yritykset, joihin keskitettiin pääomaa ja osaamista.²⁴

²³ Roms 2004, 32–33.

²⁴ Chandler 1977.

Pitkärannan malmiesiintymät ja kiinteistöt siirtyivät pietarilaisen pankkiiriliike Meyer & Co:n omistukseen 23.2.1875. Uuden omistajan toimintaa johti englantilainen Edvard Mayer, joka oli saanut yhtiökumppanikseen Venäjältä luutnantti Carl Oskar Winbergin ja Henrik Theodor Schwartzin. Sijoittajat palkkasivat hankkeen teknilliseksi johtajaksi vuori-intendentti Hjalmar Furuohjelmin.²⁵ Uusi yhtiö päätti Furuohjelmin vuonna 1879 laatiman perusteellisen selvityksen pohjalta investointiohjelmasta, jolla Pitkärannan kaivokset kehitettäisiin kilpailukykyisiksi tuotantolaitoksiksi. Furuohjelmin laskelmissa alueella oli huomattava mineraalivarat, mutta aikaisemmat kaivoyhtiöt olivat etsineet ja hyödynneet ainoastaan parhaita ja helpoiten hyödynnettäviä esiintymiä. Tämä oli johtanut lyhytnäköiseen ja aggressiiviseen kaivuutoimintaan, jonka jäljet näkyivät edelleen Pitkärannan maisemassa. Uudessa suunnitelmassa jo olemassa olleet esiintymät yhdistettiin käytävillä, joiden kautta malmi voitiin siirtää tehokkaasti jatkojalostukseen. Karkea lajittelu voitiin tehdä uusilla koneilla jo kaivoksissa, mikä vähensi nostettavaa määrää ja nopeutti tuotantoa. Pitkärantaan tuotiin myös Yhdysvalloissa kehitettyjä timanttiporia, joilla päästiin tutkimaan syvemmällä maaperässä sijaitsevia esiintymiä ja kasvattamaan kaivosten malmimäärää. Malmin louhinnassa vähennettiin käsityön määrää ja räjäytyksiin käytettiin Nobelin kehittämää dynamiittia. Myös kaivoksissa tehtävä työ organisoitiin uudelleen. Tehottomaksi todettu päiväpalkkajärjestelmä korvattiin urakkatyöllä, joka nosti tuottavuutta ja toi lisää tehoa työprosesseihin.²⁶

Furuohjelm laati suunnitelmat myös malmin jatkojalostukselle. Kelinojan rappiolle ajautunut huuhtomo sekä Omeljanovin eteläpuolella sijainneet rouhimis- ja lajittelulaitteet uudistettiin ja Klee 1 -sulattamoon rakennettiin uudet kuilu-uunit. Pitkärannan malmin jalostusasteen nostamiseksi tarvittiin vielä uuttamislaitos, jossa heikompien malmien pitoisuutta voitiin nostaa. Uusi laitos nousi Laatokan rannalle Lamatgusaarta vastapäätä vuonna 1881. Laitos suunniteltiin ranskalaisen Frederic Claudetin 1870 hankkiman patentin mukaan, jota paranneltiin Furu-

25 Laine 1955, 18–20.

26 Laine 1955, 20–21.

hjelmin Falunissa saamien kokemusten pohjalta. Malmi hienonnettiin ensin valsseilla, minkä jälkeen se pasutettiin kloorin ja ruokasuolan avustamana. Uuttamisessa käytettiin vielä useita kemikaaleja, minkä tuloksena malmista erottuivat kupari, hopea ja rauta sekä jätteenä syntyvästä lipeästä natriumsulfaatti.²⁷

Kaivoksen toiminnan tehostuminen nosti yhtiön tuotantoa ja 1880-luvun lopulla Mayer & Co tuotti puhdasta kuparia kahdeksan kertaa enemmän kuin aikaisemmat kaivokset yhteensä. Tuotannon kasvattaminen uhkasi kuitenkin ehdyttää Pitkärannan rikkaimman kaivoksen eli Omeljanov 4:n malmivarat. Kuparia oli malmissa entistä vähemmän, eivätkä ongelmat ratkenneet, vaikka louhintaa tehtiin yhä syvemmällä maan alla. Timanttiporauksista saadut havainnot kertoivat, kuinka Pitkärannan malmivarat sijaitsivat kerroksittain maanpinnan alapuolella. Kupari- ja tinavarannot sijaitsivat saarekkeina lähellä maanpintaa ja mitä syvemmälle mentiin, sen suuremmaksi kohosivat malmin rautapitoisuudet. Geologi Otto Thürstedtin tekemän perusteellisen selvityksen mukaan Pitkärannan maaperässä riitti rautamalmia varovaisenkin arvioiden mukaan useiksi kymmeniksi vuosiksi.²⁸

Otto Thürstedtin tutkimusten perusteella Mayer & Co -yhtiö muutti strategiaansa ja huomio keskitettiin Pitkärannan rautamalmin louhintaan ja jalostukseen. Yhtiö levitti vaikutusalueitaan pohjoiseen Impilahden, Suojärven ja Salmin pitäjiin, joista oli saatavissa järvimalmia ja mahdollisesti myös uusia rautamalmiesiintymiä. Yhtiö osti myös noin 70 kilometrin päästä Lupikon ruukin, jossa oli jalostettu kuparia 1800-luvun puolivälistä saakka.

Suuret investoinnit malmikenttiin horjuttivat Mayer & Co:n taloutta. Kuparin hinta laski voimakkaasti 1800-luvun lopulla, mikä lisäsi paineita kaivosten kannattavuudelle. Strateginen siirtyminen raudan valmistukseen oli suuri riski, jota vahvisti vielä Senaatin asettama ehto, jonka mukaan yhtiön oli rakennettava Pitkärantaan masuuni kolmen vuoden sisällä tai oikeudet malmivarojen hyödyntämiseen raukeaisivat.²⁹

27 Laine 1955, 22–24.

28 Thürstedt 1907, 366.

29 Laine 1955, 25–28.

Pitkärannan teollisuuden pääomapulaan saatiin ratkaisu vuonna 1896, kun keisari hyväksyi Vuoriteollisuusyhtiö Laatokan perustamisen. Yhtiö oli fuusio, jossa Mayer & Co ja pietarilainen Rauta- ja Rautalanka Oy yhdistivät omistuksensa ja taloudelliset resurssinsa. Yhtiön toimipaikka oli Pietari ja osakepääomaa yhteensä 1,5 miljoonaa ruplaa. Johtajakolmikkoon kuuluivat Theodor Schwarz, Vasili Beck-Gerhard sekä Balthasar Herbert. Teknillisenä johtajana jatkoi insinööri Gustaf Gröndahl. Suomen Senaatin päätöksellä Vuoriteollisuusyhtiö Laatokka sai nimiinsä kaikki Mayer & Co:lle annetut valtaukset Pitkärannan, Suojärven ja Salmin alueella.

Uusi yhtiö käynnisti välittömästi investointisuunnitelman, jonka tärkein osa oli suuri rautamalmin rikastuslaitos. Se sijoitettiin Laatokan rannalle, lähelle satamaa, josta jalostettu rauta vietiin höyrylaivoilla Nevan suulle ja edelleen Pietarin markkinoille. Malmi kuljetettiin kaivoksista ilmaratoja pitkin rikastuslaitokseen, johon oli asennettu Gustaf Gröndahlin suunnittelemat neljä rouhijaa, kahdeksan kuulamylyä ja kahdeksan magneettista erotinta. Käyttövoimaa rikastuslaitoksille ja kaivoksille saatiin Uuksunjoelta, jonne yhtiö rakensi vesivoimalaitoksen vuonna 1899. Sähköä riitti myös kaivosalueen ja sitä ympäröivän asuinalueen valaisemiseen. Yhtiön investointiohjelmaan sisältyi myös masuuni, mutta sen rakentamista siirrettiin ja Pitkärannan malmi kuljetettiin toistaiseksi laivoilla Pietarin lähellä sijainneeseen suureen koksilla lämmitettävään masuuniin.³⁰

Vaikka investointiohjelma saatiin suurimmalta osalta toteutettua yhtiön omilla varoilla, kaivostoiminnan kehittäminen ja metallien jalostaminen vaativat jatkuvasti lisää pääomaa. Vuoriteollisuus Laatokan johto etsikin sopivaa partneria, jonka kanssa toteutettu fuusio vahvistaisi yhtiön omaa pääomaa ja varmistaisi tulevat investoinnit. Ajatukseen tarttui Aleksandrovskin teräsvalimo, jonka tuotantolaitokset sijaitsivat Nevan rannalla, Pietarin läheisyydessä. Tehtaalla oli läheiset suhteet Pitkärantaan, sillä yhtiön pääjohtaja Frans Koch oli yksi Vuoriteollisuus Laatokka-yhtiön pääomistajista. Aleksandrovskin teräsvalimoon oli alun perin kuulunut teräsvalimo ja teräskiskotehdas, mutta tuotantoon otettiin

30 Laine 1955, 30.

1800-luvun lopulla myös panssarilevyt, tykit, ammuksiset ja muut sotatarviketuotteet. Fuusio toteutettiin vuonna 1898 ja sopimuksen mukaan kaikki Vuoriteollisuus Laatokka -yhtiön kiinteistöt, valtaukset ja omistukset siirrettiin uuteen yhtiöön. Aleksandrovskin teräsvalimon pääoma kaksinkertaistettiin ja fuusion jälkeen yhtiöstä tuli suurin kaivos- ja metalliteollisuutta harjoittava yritys Viipurin läänissä.

Uusi yritys toteutti pikaisesti kesken jääneet hankkeet: Pitkärantaan rakennettiin masuuni ja sähköasemalta vedettiin puuttuvat voimajohdot kaivosalueelle ja tuotantolaitoksille. Samalla rationalisoitiin yrityksen toimintaa ja tuotannon sivuvirtoja hyödyntäneet pullo- ja punamultatehdas lopetettiin. Teollisuusyhteisöä vahvistettiin investoimalla kouluun, terveydenhoitoon ja infrastruktuuriin. Pitkärannasta kehittyikin 1800-luvun lopulla omaperäinen kansainvälinen teollisuusyhteisö, jossa läntinen teknologia ja osaaminen yhdistyivät venäläiseen pääomaan ja suomalaiseen työkalutuuuriin. Kuten seminaarinjohtaja K. A. O. Relander totesi:

Pitkäranta on pieni yhteiskunta ja omituinen kosmopoliittinen yhteiskunta, palanen suurta maailmaa keskellä erämaata. Niin kuin jo mainittiin omistaa Pitkärannan Pietarilainen pankkiirifirma Meyer & Winberg. Nämä ovat tehtaan hoitajaksi lähettäneet pietarilaisen saksalaisen. Yli-insinööri on ruotsalainen, muut insinöörit ovat osaksi suomalaisia, osaksi Venäjän saksalaisia, joskus on ollut ruotsalaisia, konttorihenkilökunta on suomalaisia ja ruotsalaisia. Kaivostyönjohtajat on yli-insinööri tuonut mukanaan Ruotsista, lasinpuhaltajat ovat enimmäkseen saksalaisia, muuraustyöhön on käytetty venäläisiä, muu työväki on suomalaisia, muutamia venäläisiä, virolaisia ja tanskalaisia lukuun ottamatta. Yllä olevasta voi arvata, minkälainen kielten sekoitus Pitkärannassa vallitsee.³¹

Teollisuus etabloitui Pitkärantaan 1800-luvun lopulla monestakin erisyystä. Tärkeimmät syyt löytyvät kaivos- ja metalliteollisuusyritysten organisaatioista sekä tuotantojärjestelmän horisontaalisesta integraatiosta. Pitkärannan kaivosteollisuuden työnjako selkeytyi, kun kaivosten ja

³¹ Relander 1893, 37–40.

tuotantolaitosten omistajiksi tulivat varakkaat pietarilaiset pankit, jotka pystyivät investoimaan ja sietämään alkuvaiheen taloudellisesti haastavia vuosia. Etabloitumista vauhditti myös professionalisoituminen, mikä organisoii työtä tehtaalla ja suunnittelukonttorissa. Pitkärantaa johtivat kansainväliset ammattijohtajat ja tuotannon laajentaminen tapahtui ammattilaisten ohjauksessa. Ammattitaitoisia työntekijöitä rekrytoitiin Ruotsin kaivoksilta esimiestehtäviin. Työntekijät saivat työtään rahoitusta ja Pitkärantaan rakennettiin yhteisö, jossa oli tarjolla terveys-, siivitys- ja vapaa-ajanpalvelut. Kaivokset, voima-asemat, jatkojalousyksiköt sekä Pitkärannan satamat ja logistiikkareitit integroitiin horisontaalisesti saumattomaksi verkostoksi. Näin tehostettiin luonnonvarojen käyttöä ja hallittiin ympäristöä. Pitkärannasta tuli moderni teollisuusyhteisö, jossa toimi Suomen suurin metalleja valmistava teollinen yritys.³²

Pitkärannan teollisuus oli kuitenkin täysin riippuvainen maailman-kaupan virtauksista. Maailmantalouden pitkä kasvu-ura käynnistyi 1870-luvun jälkipuoliskolla, kun rajat imperiumien välillä avautuivat ja kansainvälinen kultakanta integroi kansantalouksia toisiinsa. Uudet innovaatiot nopeuttivat tiedon ja teknologian virtausta ja infrastruktuuri-ratkaisut helpottivat energian, raaka-aineiden ja tuotteiden siirtoa. Suomen investointiaste oli 1800-luvun lopulla vuosittain yli 10 % ja investointien volyymi kasvoi yli viisinkertaiseksi 1900-luvun alkuun mennessä. Samoin Suomen ulkomaankauppa kasvoi koko 1800-luvun lopun kokonaistuotantoa nopeammin. Pitkäranta oli optimaalisesti sijoittunut Suomen ja Venäjän raja-alueelle, josta oli lyhyt matka Pietarin markkinoille, jossa teollinen kehitys oli nopeaa ja jossa tarvittiin raaka-aineita ja puolivalmisteita.³³

Maailmankaupan voimakas virtaus ei kuitenkaan turvannut Pitkärannan teollisuuden jatkuvuutta. Suurvallat ajautuivat poliittiselle ja taloudelliselle törmäyskurssille eri puolilla maailmaa, kun nopeasti kasvavalle teollisuudelle haettiin raaka-ainelähteitä ja markkina-alueita. Venäjän suurin haaste oli imperialistinen Japani, joka uhkasi keisarikunnan valta-asemaa Kaukoidässä. Kun neuvotteluyhteys Venäjään katkesi, Japani

32 Wallace 1972, 4–10.

33 Hjerpe 1988, 159–163.

Kuva 8. Pitkärannan selluloosatehdas sijaitsi ja sijaitsee yhä aivan Laatokan rannassa. Kyläasutusta on molemmin puolin lahtea. Kuva: Historian kuvakokoelma/Karjalan Liiton kokoelma, 1930-luku. Museovirasto.

teki yllätyshyökkäyksen Port Arthuriin vuonna 1904. Venäjä vastasi hyökkäykseen, mutta huonosti valmisteltu sota aiheutti poliittisen katastrofin, joka horjutti itsevaltaisen keisarin asemaa.

Venäjän sisäpoliittinen kriisi horjutti myös keisarikunnan taloutta. Pietari katkaisi globaalit talousvirtauksen, mikä käytännössä lopetti suurvallan modernisoitumisen. Huomattava joukko yrityksiä ajautui konkurssiin ja yksi uhreista oli Aleksandrovsikin teräsvalimo. Sen toimintaa rasittivat suuret velat, joilla yhtiö oli rahoittanut Pitkärannan kaivosten ja metallitehtaiden kehittämistä. Venäjän valtionpankki ryhtyi perimään saataviaan, ja vuonna 1903 Aleksandrovsikin teräsvalimo joutui valtiopankin haltuun. Tämä pysäytti Pitkärannan kaivosten ja teollisuuslaitosten toiminnan ja suurin odotuksin rakennetut laitokset alkoivat täyttyä vedellä. Valtionpankki etsi Pitkärannalle uutta omistajaa ja lopulta yhtiö myytiin brittiläiselle United Mining and Finance Corporationille. Kuparin hinnan romahtaminen sai kuitenkin aikaan sen, että kaivoksen käynnistäminen oli kannattamatonta. Pitkäranta palautui jälleen Venäjän valtionpankin omistukseen vuonna 1910 pide-

tyssä huutokaupassa ja pankin päätöksellä kaivos ja tuotantolaitokset suljettiin.³⁴

Vertikaalinen integraatio valtaa alaa

Norjalainen yrittäjä Christopher D. Diesen muutti perheineen vuonna 1907 Viipurin lähelle Rääsiän kartanoon. Hän perusti liikeyrityksensä kanssa Temola Ab -yhtiön, jonka tarkoituksena oli hankkia omistukseensa metsävaroja ja ryhtyä harjoittamaan sahateollisuutta Viipurin läänin alueella. Temola-yhtiö sai ensimmäisenä haltuunsa Rääsiön kartanon noin tuhannen hehtaarin metsävarat, joista kaadetut puut sahattiin Saimaan kanavan varrella sijainneessa Juustilan sahasa. Tämän jälkeen Temola Ab laajensi toimintaansa maailmansodan aikana kohti pohjoista, jossa houkutus oli lähes koskemattomassa tilassa olleet Venäjän entiset lahjoitusmaat. Yhtiö hankki ensin vuonna 1914 omistukseensa Ladoga Trävaru Ab:n Kotkaniemen sahan Salmin Lunkulansaaresta, ja kaksi vuotta myöhemmin se osti Pitkärannan kaivokset ja teollisuuslaitokset. Kaupan mukana Temola sai haltuunsa noin 3 000 hehtaaria maata ja metsää. Tämän jälkeen yhtiö eteni Aunukseen, josta ostettiin Tulemajärven rautatehdas ja siihen kuuluvat metsäalueet. Ostoillaan Temola Ab jäi historiaan uudella nimellään Diesen Wood Co Ab. Yhtiö osti vielä Nurmisaaren sahan sekä Gromoff ja Kumppanit Oy:n liiketoiminnat.³⁵

Christopher Diesenin investointipolitiikka heijasti uskoa avoimen maailmankaupan jatkumiseen myös maailmansodan ja poliittisten muutosten jälkeen. Yhtiö hankki itselleen suuret raaka-ainereservit, joista oli tarkoitus jalostaa sahatavaraa Venäjän ja Euroopan markkinoille. Pitkärannan kaivokset ja metallitehtaat olisivat muodostaneet yhtiön liiketoimintojen toisen tukijalan. Suomi, Venäjä, Eurooppa ja lopulta koko maailma eivät kuitenkaan palanneet 1800-luvun lopun ja 1900-luvun vapaakaupan ja liberaalin markkinatalouden aikaan. Suuret imperiumit

34 Laine 1955, 37–38.

35 Pelkonen 2001, 73–74.

hajosivat ja niiden tilalle tulivat kansallisvaltiot, jotka sulki rajansa. Rajat ylittävää kauppaa ohjattiin laeilla, säädöksillä ja rajoituksilla. Euroopan kartta muuttui mosaiikiksi, josta puuttuivat yhteiset talouden ja kaupan pelinsäännöt. Suomen kannalta suurin muutos oli keisarillisen Venäjän hajoaminen ja Neuvostoliiton synty. Maailman ensimmäinen sosialistinen yhteiskunta sulki rajansa ja ryhtyi kehittämään uutta yhteiskuntajärjestelmäänsä erossa Euroopasta.

Kun alkuperäinen, globaaleista virtauksista elävä liiketoimintastrategia menetti uskottavuutensa, Diesen Wood Co rakensi toimintansa itsenäisen Suomen teollistumistarinan osaksi. Yhtiö ei kilpaillut vain suurten metsäyhtiöiden kanssa, vaan uutena haastajana mukaan tuli myös Suomen valtio. Valtio osti vuonna 1918 enemmistön norjalaisen Hans Gutzeitin omistamasta yhtiöstä, joka hallitsi suuria metsäalueita Saimaan ympäristössä ja tuotti sahatavaraa, puuhioketta, sellua ja paperia useissa tehtaissa Itä-Suomessa ja Kymijoen suulla Kotkassa. Valtion omistama Enso-Gutzeit Oy levittäytyi kohti itää, jossa se törmäsi Diesen Wood Co:n imperiumiin Laatokan pohjoispuolella. Suomen valtio haastoi myös Diesen Wood Co:n kaivos- ja metalliteollisuuden ostamalla norjalaisilta sijoittajilta Outokummun kaivoksen. Siitä tuli 1920-luvulla Suomen suurin kuparimalmin louhija ja jalostaja. Diesen Wood Co joutui myös kamppailemaan raaka-ainevaroista, kun Suomen eduskunta sääti sisällissodan jälkeen niin sanotun Lex Pulkkinen -lain, joka rajoitti metsäyriyksen mahdollisuuksia hankkia itselleen raaka-ainevarastoja.³⁶

Diesen Wood Co oli täysin riippuvainen Euroopan sahatavara- ja selumarkkinoista, jotka aukenivat voimakkaaseen kasvuun ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Asiakkaiden näkökulmasta katsottuna Pitkäranta sijaitsi kuitenkin ”pussin perällä” eli kaukana Laatokan pohjoisrannalla, josta oli pitkät ja kalliit kuljetusmatkat Suomenlahdelle ja sieltä edelleen Itämeren kautta Eurooppaan. Toisaalta yhtiön haasteena oli myös Suomen metsäteollisuuden sisäinen kilpailu. Yhtiö keskitti toimintansa Laatokan pohjoispuolelle, jonka metsävaroista kilpaili huomattava joukko pieniä ja keskisuuria yrityksiä. Sen lisäksi Karjalan suuret metsävarat kiinnostivat metsäteollisuuden markkinajohtajia, joiden

³⁶ Kuisma 2006.

tehtaat sijaitsivat Kymijoen ja Kokemäenjoen suistossa sekä Vuoksen yläjuoksulla.

Diesen Wood Co ryhtyi rakentamaan metsäteollisuuskeskittymää pala palalta 1920-luvun alussa. Pitkärannan Pusunsaarelle nousi sulfaattisel-luloosatehdas, jonka maksimikapasiteetti oli noin 28 000 tonnia sellua vuodessa. Sellutehtaan raaka-aine saatiin yhtiön sahoilta, joiden jätteet ja rimat haketettiin ja vietiin maankuljetuksina Pitkärantaan jatkojalostusta varten. Sellun laatutasoa nostettiin kloorivalkaisulla, jota varten yhtiö rakensi amerikkalaisen Frank Fordin johdolla elektrokemiallisen tehtaan, jossa suolasta hajotettiin sähköllä klooria ja lipeää. Valkaisukemikaaleja valmistava tehdas tarvitsi runsaasti sähköä, jota saatiin Salmin pitäjän Tulemanjoen kahdesta voimalaitoksesta.³⁷

Sellutehdas integroitui horisontaalisesti sahoihin, voimalaitoksiin ja elektrokemialliseen tehtaaseen. Sen lisäksi Diesen Wood Co rakensi horisontaalisen ketjun, jolla yhtiön tuotteet kuljetettiin Laatokan rannalta Suomenlahden rannikolle. Yhtiön laivastoon kuului neljä suurta höyrylaivaa, kahdeksan hinaajaa ja 25 proomua. Niillä kuljetettiin sahatavara ja sellu Laatokan yli Nevalle ja sieltä edelleen Koiviston satamaan. Toinen yhteys oli 1920-luvun puolivälissä valmistunut Hiitola-Antrea-Viipuri-rata, joka tarjosi nopean ja kiinteän yhteyden Pitkärannasta Viipuriin ja edelleen Koiviston satamaan.³⁸

Diesen Wood Co:lla oli merkittävä rooli Laatokan pohjoispuolen ”Karjalan Klondikessa”, josta tuli 1920-luvulla Suomen dynaamisin metsäteollisuuskeskittymä. Viipurin sataman kautta kulki enemmän puutavaraa, paperia ja sellua kuin Kotkan ja Länsi-Suomen satamista. Diesen Wood Co oli Laatokan pohjoispuolen suurin yksittäinen toimija. Nurmisaaren sahalle asennettiin 6-kehäinen sahalaitos, jonka vuosituotanto oli 100 000 kuutiometriä. Suojärvellä yhtiö omisti Litsman sahan, joka tuotti vuosittain noin 10 000 kuutiometriä sahatavaraa. Salmin pitäjältä Diesen Wood Co hankki Miinalan ja Kotkaniemen sahat, joiden yhteenlaskettu vuosituotanto oli noin 30 000 kuutiometriä.³⁹

37 Pelkonen 2001, 75–76.

38 Pelkonen 2001, 74; Myös Michelsen 1989, 45–47.

39 Ahvenainen 1984, 339–341.

Diesen Wood Co:n nopea kasvu ajoi kuitenkin yrityksen taloudelliseen ahdinkoon 1930-luvun suuren laman vuosina. Sahatavaran kauppa hytyi ja valuuttakurssitappiot kaatuivat yrityksen niskaan. Kun vientiin perustuva liiketoimintamalli romahti kansainväliseen lamaan, yhtiö ajautui maksuvaikeuksiin. Obligaatiolainat, jotka Diesen Wood Co oli ottanut kotimaan markkinoilta investointeja varten, tulivat maksettavaksi. Kansallis-Osake-Pankki ei pystynyt pelastamaan yhtiötä, vaan se otettiin pankin hallintaan. Pitkän saneerausjakson aikana Diesen Wood Co ja Pitkäranta Bruk Ab sulautettiin toisiinsa ja yhtiö aloitti vuonna 1935 toimintansa uudelleen Pitkäranta Oy -nimisenä yrityksenä. Lopullisesti Diesen Wood Co:n ja sen seuraajan Pitkäranta Oy:n taru päättyi neljä vuotta myöhemmin, kun tehtaat jäivät Moskovan rauhassa Neuvostoliiton hallintaan.⁴⁰

Miksi Diesen Wood Co:n yritys Pitkärannan teollistamiseksi epäonnistui? Yhtiön liiketoimintamalli perustui sahateollisuuden noususuhdanteeseen. Yhtiö otti suuria riskejä, kun se osti yli 56 000 hehtaaria metsää Laatokan pohjoispuolelta ja rakensi modernin metsäteollisuuskeskittymän Pitkärannan Pusunsaarelle. Yhtiön alkuvaihe sai vauhtia markkinavirtauksesta, joka syntyi ensimmäisen maailmansodan jälkeen käynnistyneestä talouden nousukaudesta. Diesen Wood Co yritti kompensoida maantieteellistä asemaansa kaukana asiakkaista rakentamalla horisontaalisesti ja vertikaalisesti integroidun tuotantojärjestelmän. Sen strategisesti herkimmän osan muodostivat kuljetuskäytävät, joiden laivareitit kulkivat Neuvostoliiton alueelle Nevajoelle ja sieltä takaisin Suomen puolelle Koiviston satamaan. Suomi sai Tarton rauhanneuvotte luissa sovittua kuljetusoikeuden Nevajoelle, mutta käytännössä sopimus ei toiminut, koska Neuvostoliitto häiritsi kuljetuksia. Kun rahtiliikenne Nevajoella katkesi vuoden 1930 tienoilla, yhtiö joutui siirtämään kuljetukset rautateille. Ajoitus oli kuitenkin huono, sillä ratalinja Pitkärantaan valmistui vasta vuonna 1932, mikä oli liian myöhään yhtiön pelastamiseksi.⁴¹

40 Kuisma 2004, 34; Myös Hjerpe, Ikonen & Valkama 1993.

40 Laine 1950, 5.

40 Guagnini 2004, 598.

41 Palvo 2012.

Lopuksi: Teollisuuden maantiede Laatokan Pitkärannassa

Anthony Wallacen mukaan teollisuus ja teollistuminen ovat paradigmaattisia prosesseja, jotka etenevät epälineaarisesti ja ”vallankumousten” kautta. Toisin kuin kansallisessa historiankirjoituksessa annetaan ymmärtää, teollisuus ei ole kansalaisomaisuutta. Se on yritystoimintaa, jonka syntyä, kehitystä ja myös tuhoutumista säätelevät useat eri tekijät. Teollisuusyritykset hakeutuvat maantieteellisille alueille, jossa niille on tarjolla raaka-aineita ja energiaa. Niiden lisäksi ne tarvitsevat tietoa, teknologiaa, pääomaa ja työvoimaa. Teollistuminen on siten monen toimijan yhteispeliä, jossa suurimman riskin kantavat aina yrittäjät. Yrittäjyys on ilmiö, joka muuttuu suhteessa aikaan ja paikkaan. Yrittäjyydelle myönteiset yhteiskunnat vahvistavat yrittäjyyttä avaamalla rajoja, kehittämällä tieto- ja teknologiapääomaa sekä tarjoamalla mahdollisuudet pääoman ja työvoiman vapaalle liikkuvuudelle. Nämä tekijät eivät ole vakioita, vaan poliittiset, ideologiset ja taloudelliset tekijät muokkaavat yhteiskuntien suhtautumista yrittäjyyteen.⁴²

Laatokan pohjoisrannalla sijaitsevan Pitkärannan teollistumiskehitys kuvaa hyvin teollistumisen epälineaarista paradigmaa. Alueella oli suuret mineraali- ja metsävarat ja Laatokka takasi luonnollisen logistiikkareitin Suomenlahden rannikolle ja sieltä eteenpäin Euroopan markkinoille. Laatokka satoi yhteen myös Suomen ja Venäjän talusmaantieteelliset alueet, joihin kasaantui pääomaa, yrittäjyyttä sekä tietoa ja teknologiaa. Pitkäranta sijaitsi näiden resurssien virtausten risteyskohdassa, joten alue pääsi hyötymään niiden kehitystä ohjaavasta vaikutuksesta.

Pitkärannan teollistuminen tapahtui kolmessa jaksossa 1800-luvun puolivälin jälkeen. Vaikka jaksot seurasivat toisiaan, ne eivät olleet suoraan sidoksissa toisiinsa. Ensimmäisessä vaiheessa Pitkärannan malmivarat houkuttelivat alueelle yrittäjiä, jotka käyttivät teollisia tuotantomenetelmiä malmin louhintaan ja jalostukseen. Vaikka malmivarat olisivat riittäneet pitkäjänteiseen teolliseen toimintaan, yrittäjät tyytyivät lyhyen aikavälin tuottoihin ja teollinen toiminta tyrehtyi. Teollistumisen toinen vaihe toi Pitkärantaan huomattavia pääomia ja yrittäjiä, jotka rakensivat

42 Wallace 1972, 6–8.

horisontaalisesti integroidun tuotantojärjestelmän. Vaikka tuotantojärjestelmän kapasiteetti olisi riittänyt suuren mittakaavan teolliseen tuotantoon, poliittiset ristiriidat katkaisivat virtaukset ja Pitkärannan kaivos- ja metallitehtaat suljettiin. Kolmas vaihe Pitkärannan teollistamisessa käynnistyi 1900-luvun alussa, jolloin tuotanto hyödynsi Laatokan pohjoispuolen suuria metsävaroja. Vaikka raja Venäjälle sulkeutui, sahatarvalle ja sellulle avautuivat kasvavat markkinat Euroopassa. Tuotantojärjestelmästä hiottiin kilpailukykyinen horisontaalisella ja vertikaalisella integraatiolla. Sillä kompensoitiin Pitkärannan epäedullista sijaintia kaukana markkinoista. Pitkärannan teollistaminen kolmas vaihe törmäsi ensin 1930-luvun suureen lamaan ja sen jälkeen maailmansotaan, joka tuhosi yrittämisen mahdollisuudet Pitkärannassa.

Vaikka käsillä olevassa luvussa on esitelty teollisuutta ja teollistumista yhdellä paikkakunnalla, Pitkärannan teollistumisen historiasta saadaan tutkimustuloksia, joita voidaan hyödyntää laajemmin teollisuuden ja teollistumisen historian tutkimuksessa. Teollistuminen ei ole lineaarinen prosessi, joka syntyy ja kehittyy ja tuottaa tuloksena modernin teollisen yhteiskunnan. Sen sijaan teollisuus on rajat ylittävä epälineaarinen ilmiö, jonka syntyyn ja kehitykseen vaikuttavat monet samanaikaiset virtaukset. Teollisuus tuli Pitkärantaan myönteisten taloudellisten ja poliittisten virtausten mukana 1800-luvun alussa ja vaikutti alueen talouteen sekä sosiaaliseen ja ekologiseen rakenteeseen. Teollisuuden kehitystä ohjaavat virtaukset kuitenkin häiriintyivät 1900-luvun alussa, minkä seurauksena teollistuminen hidastui. Uudet virtaukset käynnistyivät uudelleen seuraavan, 1920–1930-luvun kehitysvaiheen aikana, mutta lopulta sota ja rajojen sulkeutuminen tuhosivat teollisuuden edellytykset Pitkärannassa.

Teollisuuden maantiede hahmottaa teollistumiskehitystä monitieteellisessä käsitteverkostossa, joka ottaa huomioon maantieteelliset, ekologiset, taloudelliset, sosiaaliset, poliittiset ja kulttuuriset tekijät. Transnationaali historia puolestaan tarkastelee teollistumista ilmiönä, jonka kehitykseen vaikuttavat monet rajat ylittävät virtaukset. Pitkärannan teollistuminen sitoutui alueen luonnonvaroihin, mutta siihen vaikutti ratkaisevasti myös Laatokka, sen ympärillä olevat kaupungit sekä vesi- ja kulkureitit. Näiden reittien poliittinen hallinta ohjasi niin Pitkärannan teollisuuden menestystä kuin menestymättömyyttä.

KIRJALLISUUS

- Ahtiainen, Pekka ja Jukka Tervonen 1996: *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseseen historiankirjoitukseen*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Ahvenainen, Jorma 1984: *Suomen sahateollisuuden historia*. WSOY, Porvoo.
- Alho, Keijo 1949: *Suomen uudenaikaisen teollisuuden synty ja kehitys 1860–1914*. Taloudellisen Tutkimuslaitoksen Julkaisuja, Sarja B:11. Suomen Pankki, Helsinki.
- Ankil, Robert E. 1992: Michael Porter's Competitive Advantage and Business History. *Business and Economic History* 21, 228–236.
- Biernacki, Richard 2015: Industrialization. Teoksessa *In International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. 2. p. Toimittanut James D. Wright. Elsevier, Amsterdam, 7356–7360.
- Chandler, Alfred D. Jr. 1977: *The Visible Hand. The Managerial Revolution in American Business*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.).
- Giddens, Anthony 1990: *The Consequences of Modernity*. Stanford University Press, Stanford.
- Guagnini, Anna 2004: Technology. Teoksessa *A History of the University in Europe*. Toimittanut Walter Rüegg. Vol. III. Cambridge University Press, Cambridge, 594–611.
- Haapala, Pertti 1999: *Talous, valta ja valtio. Johdanto näkökulmaan*. Teoksessa *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Toimittanut Pertti Haapala. Vastapaino, Tampere, 3–12.
- Haapala, Pertti 2018: *Näkökulmia muutokseen jatkuvuuteen*. Teoksessa *Suomen rakennehistoria*. Toimittanut Pertti Haapala. Vastapaino, Tampere, 20–23.
- Hjerpe, Reino 2017: Suomen talous itsenäisyyden aikana. *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 113 vsk. 3/2007, 331–349.
- Hjerpe, Riitta 1988: *Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos*. Kasvututkimuksia. Suomen Pankki, Helsinki.
- Hjerpe, Riitta, Ikonen, Vappu & Valkama, Päivi 1993: 1930-luvun lama ja Suomen velkaantumisen. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1/1993, 5–21.
- Kuisma, Markku 2006: *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kuisma, Markku 2004: *Kahlittu raha, kansallinen kapitalismi. Kansallis-Osake-Pankki 1940–1995*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Laine, Evert 1950: *Malmiäntä Suomessa 1809–1884. Geoteknillisiä julkaisuja* 49. Geologin tutkimuslaitos, Helsinki.
- Laine, Evert 1955: *Neljännesvuosisata maamme kaivostoimintaa, 1885–1910*. Geoteknillisiä julkaisuja 57. Geologinen tutkimuslaitos, Helsinki.
- Malmberg, Anders 1994: Industrial geography. *Progress in Human Geography*, 18(4), 532–540.
- Michelsen, Karl-Erik 1989: *Sähköstä ja suolasta syntyneet. Finnish Chemical Oy, Nokia Chemicals 1939–1989*. Nokia Chemicals, Helsinki.
- Mononen, Tuija 2020: *Kaivoskeskustelun käänne*. <https://ilmiomedia.fi/artikkelit/kaivoskeskustelun-kaanne/> (luettu 3.2.2020).

- Möttönen, Tuomas 2017: *Kasvun tekijät. Tutkimus Suomen teollistumisen ajan perustajayrittäjistä 1870–1990*. Jyväskylä Studies in Humanities 309. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Palvo, Veikko 2012: *Laatokan Karjalan talouselämästä*. <https://agricolaverkko.fi/keskustelu/viewtopic.php?t=6752> (luettu 2.2.2020).
- Pelkonen, Harri 2001: *Laatokan Karjalan sahateollisuuden historia*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pollard, Sidney 1981: *Peaceful Conquest. The Industrialization of Europe 1760–1970*. Oxford University Press, Oxford.
- Relander K. A. O. 1893: *Karjalan kuvia. Pitkäranta*, 37–40. https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/43329/p139_07_f416190_5.pdf?sequence=2 (luettu 15.12.2019).
- Roms, Jussi 2004: *Bergslagenista Pitkärantaan. Ruotsalaisten vuorimiesten siirtolaisuus Pitkärantaan 1874–1904*. Historian pro gradu –tutkielma, Helsingin yliopisto.
- Saunier, Pierre-Yves 2013: *Transnational History. Theory and History*. Palgrave MacMillan, Lontoo.
- Sorenson, Olav 2003: Social Networks and industrial geography. *Journal of Evolutionary Economics* 13, 513–527.
- Thürstedt, Otto 1907: Bidrag till Pitkaranta malmfälts historik. *Teknikern* 11.12.1907, 366–367.
- Thürstedt, Otto 1914: *Lisiä Pitkärannan malmikentän historiaan*. Geoteknillisiä tiedonantoja 2. Helsinki. http://tupa.gtk.fi/julkaisu/geoteknillinen/gt_s_002.pdf (luettu 2.2.2020).
- Wallace, Anthony 1972: *Rockdale. The Growth of and American village in the early Industrial Revolution*. Alfred A. Knopf, New York.
- Walton, John 1987: Theory and Research on Industrialization. *Annual Review of Sociology* 13, 89–108.

Laatokan rannoilta Jänisjoen latvoille

Pertti Rannikko

 <https://orcid.org/0000-0002-9529-0383>

Vesistöt niihin kuuluvine järvineen ja jokineen ovat muiden luontoelementtien tavoin ihmisille ja yhteiskunnille sekä resurssi että rajoite. Joet yhdistävät peräkkäiset järvet toisiinsa ja muodostavat vesireittejä, joita pitkin saattoivat ihmiset aikoinaan kulkea ja asuttaa aina vaan syrjäisempiä erämaita. Joesta saatiin kalaa ja koskipaikkoja opittiin hyödyntämään voimanlähteenä. 1800-luvun lopulla voimistuneen teollistumisen myötä ihmisten mahdollisuudet käyttää vesistöjä omiin tarkoituksiinsa kasvoivat entisestään. Samalla Laatokan tapaisten vesistöllisten solmukohtien vaikutusalueet suurenivat.

Laatokan vaikutus on ulottunut siihen laskevia ja siitä pois virtaavia vesistöjä pitkin itse järveä ja sen rantoja huomattavasti laajemmalle. Nevan kautta siirtyy Suomenlahteen vettä Laatokan valuma-alueelta, jonka vesipinta-ala on viisitoistakertainen itse järveen verrattuna.¹ Laatokkaan laskee useita kymmeniä jokia. Laajimmilleen Laatokan vaikutus on levittäytynyt siihen laskevien suurten järvivesistöjen Syvärin, Olhavanjoen ja Vuoksen kautta (ks. Kartta 1, s. 17). Syväri tuo vesiä Äänisestä, Olhavanjoki Ilmajärvestä ja Vuoksi Suomen puolelta Saimaan vesistöstä. Suomen puolelta Laatokkaan laskevista joista Vuoksen jälkeen merkittä-

1 Taskinen 1998, 5.

vin on ollut Jänisjoki, jonka koskilla on ollut suuri merkitys teollisuuden kehitykselle.

Jänisjoen pääuoma alkaa Loitimojärvestä, josta se laskee noin 50 kilometriä Suomen ja viisi kilometriä Venäjän puolella Jänisjärveen ja jatkaa loppuksi vielä 20 kilometriä Laatokkaan (Kartta 2). Loitimojärvi on Jänisjoen vesistön ylimpien haarautumien kokoaja-allas, johon laskee monia pienempiä jokia aina Ilomantsia ja Enoa myöten. Valtaosa Loitimosta sijaitsi ennen viime vuosien kuntaliitoksia Kiihtelysvaaran kunnan alueella, loppuosa Tuupovaaran puolella. Järven sokkeloisille rannoille ja ympäröiville vaaroille levittäytyi aikoinaan Oskolan kylä, joka sai Kiihtelysvaaran kylistä ensimmäisenä vakituiset asukkaansa keskiajalla Laatokalta tulleista uudisasukkaista.

Teollistumisen käynnistyessä Oskolaan ja muualle Jänisjoen latvavesille tuli joen alajuoksun ja Laatokan rantojen sahoilta ja tehtailta puun- ja metsänostajia. Kylästä tuli muutamaksi vuosikymmeneksi metsä- ja uittotyöläisten yhteisö, joka erottautui Kiihtelysvaaran talonpoikaisesta kulttuurisesta ja historiallisesta perinnöstä.

Jänisjoen alajuoksulle Hämekoskelle, Leppäkoskelle ja Läskelään rakennettiin 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa voimalaitoksia, sahoja ja paperitehtaita. Vielä ennen toista maailmansotaa ne sijaitsivat Suomen puolella. Tehtaiden ympärille kasvaneista tehdasyhdyskunnista muodostettiin vuonna 1922 Jänisjoen jokilaaksoon Laatokan rannalle oma kunta, Harlu.

Tarkastelen ja arvioin Laatokan merkitystä Jänisjoen varren kehityksessä keskittymällä Jänisjoen alajuoksun teollisuusalueeseen eli entiseen Harlun kuntaan sekä joen latvavesillä Loitimojärven ympäristöön ja Oskolan kylään. Tutkimuksessani nousee esiin vesistöjen rooli kulku- ja kuljetusreitteinä ja voimanlähteenä sekä maiseman ja asuinyhteisöjen muokkaajana. Samalla kun vesistöillä oli aktiivinen rooli yhteiskunnallisessa kehityksessä, muokkasivat ihmiset puolestaan omilla toimillaan jatkuvasti vettä ja vesistöjä.

Lähestymistapaa, jossa korostetaan materiaalsen luonnon aktiivista roolia yhteiskunnan ominaisuuksien muotoutumisessa, on kehitelty erityisesti toimijaverkkoteorian piirissä. Nimestään huolimatta toimijaverkkoteoriaa ei voida pitää varsinaisena teoriana. Käyttökelpoisin se on väl-

jänä tutkimuksellisenä viitekehystenä, jonka avulla voidaan ymmärtää, miten keskenään yhteismitattomat toimijat ja eritasoiset prosessit liittyvät yhteen. Toimijoina voivat olla inhimillisten toimijoiden ohella myös luonto ja muut ei-inhimilliset toimijat. Toimijaverkkoteoriassa puhutaan osatoimijoiden ja elementtien värväämisestä verkoston osiksi niin, että kukin osanen saadaan omaksumaan verkoston kannalta tärkeä rooli tai identiteetti.²

Toimijaverkkoajattelussa korostuu vuorovaikutuksen ja yhteyksien merkitys kilometreissä laskettavan välimatkan sijaan. Paikat ja toiminnat kytkeytyvät moninaisin sitein muihin paikkoihin ja järjestelmiin, jotka voivat sijaita lähellä tai kaukana. Tässä luvussa olen kiinnostunut siitä, miten vesistöt (Laatokka ja Jänisjoki) ovat liittäneet Jänisjoen jokilaakson teollisuusyhdyskunnat ja latvavesien kylät toisiinsa. Jänisjoen varren elämää ja yhteisöjä muuttaneet virikkeet ja vaikutusvalta ovat virranneet usein Laatokan rannoilta yläjuoksulle päin, mutta resurssit (vesi, vesivoima, puut) latvavesiltä Laatokalle päin.

Tutkimukseni keskiössä on Jänisjoen rooli jokivarren kehityksessä teollistumisen aikana ja sen jälkeen aina nykypäiviin saakka. Tutkimusalueilta on pyritty keräämään mahdollisimman monipuolinen aineisto. Tietoja on kerätty erilaisista lähteistä tutkimusprosessin edetessä tutkimuskysymysten ohjaamana. Kirjallisina lähteinä on käytetty paikallishistorioita, yrityshistorioita, tutkimusartikkeleita, kyläkuvauksia, tilastoja, sanomalehtiä, internet-sivuja sekä arkistoja ja kirjoittajan omia kenttätöitä ja haastatteluja. Aineiston analyysissä on kiinnitetty huomiota vesistöjen roolin ohella myös laajempiin yhteiskunnallisiin prosesseihin ja yhteyksiin. Näitä ovat valtakunnan rajan muutokset, neuvostojärjestelmän ja sen tuhoutumisen vaikutukset sekä metsäteollisuuden ja maa- ja metsätalouden rakennemuutokset.

Tulokulmani edustaa paikallistutkimuksen perinnettä, jossa ollaan kiinnostuneita siitä, miten globaalit prosessit ja paikalliset erityispiirteet yhdistyvät. Tutkimus ei keskity vain rajattuun paikallisyhteisöön, vaan

2 Toimijaverkkoteoriasta tarkemmin esim. Åkerman 2009; Toimijaverkkoajattelun omaksumiseen artikkelini näkökulmaksi inspiroi erityisesti Jarmo Kortelaisen tutkimukset, joissa hän on tarkastellut toimijaverkkoteorian pohjalta metsäteollisuuden ja vesiympäristön (erityisesti Pielisjoen) suhdetta. Kortelainen 1999; Kortelainen 2007.

Karta 2: Jänisjoen reitti voimalaitoksineen. Piirros: Augustine-Moses Gbagir 2020.

huomiota kiinnitetään myös niihin verkostoihin ja siirtymätiloihin, jotka vaikuttavat paikalliseen elämään ja uudelleenmäärittävät paikkoja.³

Jänisjoen ja jokimaiseman⁴ teollistuminen

Jänisjoki laskee Laatokkaan Hiidenselän kohdalla. Joen suuhun muotoutui vuosisatoja sitten kalastajien ja kauppamiesten suojaista tukikohta, johon pääsi aavalta Laatokalta turvaan. Joen suuta suojasivat monet saaret, joilta matkaa saattoi jatkaa Jänisjokea pitkin Jänisjärvelle ja muualle Itä-Suomeen. Kulkureitin ohella joki tarjosi myös elantoa, minkä ansiosta pysyvä asutus levittäytyi yhä pidemmälle jokea pitkin. Jänisjoki oli aikoinaan parhain Laatokan pohjoisosiin laskevista lohi- ja siikapitoisista joista, joihin vaelluskala nousi kudulle.⁵ Ihmisten ja kalojen ohella jokea pitkin kulki aikoinaan myös terva, jota kuljetettiin Pohjois-Karjalasta Jänisjoen suuhun ja edelleen Laatokkaa pitkin Nevanlinnaan ja nykyisen Pietarin tienoille.⁶

Maanviljelyskulttuurin levitessä jokivarsi tarjosi asukkaille tasaisia ja hedelmällisiä viljelysmaita sekä jokiniittyjä.⁷ Jänisjoen koskiin rakennettiin useita vesimyllyjä, joiden avulla vilja jauhettiin jauhoiksi.⁸ Jänisjoessa oli myös niin suuria koskia, että niiden valjastaminen teollisuuden voimanlähteeksi alkoi kiinnostaa liikemiehiä. Voimansiirto oli teollistumisen alkuvaiheessa vielä niin tehotonta, että teollisuuslaitokset piti sijoittaa voimanlähteensä viereen.

Jänisjoen koskista suurin putouskorkeus oli Läskelänkoskella, jolle oli matkaa joen suulta seitsemän kilometriä. Jänisjärvestä Laatokkaan laskevaa Jänisjoen osaa kutsutaankin toisinaan myös nimellä Läskelänjoki.

3 Paikallistutkimuksen kehityksestä erityisesti kylien tutkimuksen näkökulmasta Rannikko 2020.

4 Koska tässä luvussa huomio kiinnitetään siihen, miten maiseman muutos on osa laajempaa toimijaverkostoa ja toimijoiden käytäntöjä, viitataan maiseman käsitteellä lähinnä vain fyysiseen näkymään eikä ihmisten maisemakokemuksiin. Maisemantutkimuksessa on viime aikoina yleisemminkin kiinnosuttu yhä enemmän maiseman materiaalisuudesta ja avautumisesta ylipaikkallisiin toimijaverkostoihin. Häyrynen 2017.

5 Jääskeläinen 1917, 232–233.

6 Juvonen 1996, 314.

7 *Suomenmaa* 1923, 367–372.

8 Vauramo 1984, 19, 53, 76; Juvonen 1996, 298–307.

Ensimmäiset kauppasahat Läskelään rakennuttivat viipurilaiset kauppahuoneet 1700-luvun loppupuolella.⁹ Tuolloin elettiin niin sanotun Vanhan Suomen aikaa, jolloin Laatokka ympäristöineen kuului Venäjälle ja tukin myynti Ruotsin puolelta Venäjälle oli kielletty. Koska käytössä oli joen tarjoama hyvä uittoreitti, Jänisjoen varrella asuneet talonpojat pyrkivät viranomaisten kielloista ja valvonnasta huolimatta hanakasti harjoittamaan laitonta puunpyyntiä rajan yli.¹⁰ 1800-luvun alkupuoliskolla, kun Vanha Suomi oli palautettu Suomen yhteyteen, Läskelänkosket omisti Venäjän tykistöhallitus, jolla oli alueella pieni saha. Tuon ajan sahat tarvitsivat voimanlähteeksi virtaavaa vettä pyörittämään sahan vesipyörää. Vuonna 1860 tykistöhallitus päätti lopettaa sahalaitoksen toiminnan ja myydä huutokaupalla sahan, vesioikeudet, maat ja metsät. Korkeimman tarjouksen teki ruukinpatruuna Nils Ludvig Arppe, jota on myöhemmin kutsuttu Karjalan teollisuuden perustajaksi. Hän oli avannut 1850-luvun alussa Wärtsilän rautatehtaan Jänisjärven luoteiskolkkaan, Jänisjoen sivujoen Juvanjoen koskien äärelle. Enin osa tuotannosta meni Venäjälle Jänisjoen, Laatokan ja Nevan muodostamia vesireittejä hyödyntäen.¹¹

Arppe oli aloittanut teollisuustoimintansa jo ennen rautaruukkia hankkimalla eri puolilta Itä-Suomea useita vesisahoja, joista yksi sijaitsi Wärtsilässä. Samalla hän osti metsiä ja hankki itselleen vähitellen kymmenien tuhansien hehtaarien maaomaisuuden. Hän siirtyi sahauksesta rautateollisuuteen, koska katsoi esivallan määräysten rajoittavan metsänhakkuita ja sahaustoimintaa yritystoimintaansa haittaavasti. Vasta kun rajoitusmääräyksistä 1860-luvun alussa oltiin luopumassa, Arppe katsoi ajan olevan sopivan ryhtyä uudelleen harjoittamaan sahausliikettä.¹²

Wärtsilän sahan toiminta tosin hiipui vähitellen ja sitä ylläpidettiin lopulta vain rautaruukin tarpeisiin. Hiipumiseen vaikutti sekin, että sahan tuotteiden kuljettaminen Wärtsilästä Laatokan rannalle laivattavaksi oli hankalaa. Sen sijaan Läskelästä sahatavaran kuljettaminen Laatokalle oli monin verroin helpompaa. Arppe omisti laajoja metsäalueita Jänisjoen

9 Ahvenainen 1984, 70–73.

10 Saloheimo 1980, 169–173.

11 Hoving 1949, 59–60; Juvonen 2020, 141.

12 Hoving 1949, 59–62; Mustelin 1973.

vesistön varrella, joten raaka-aineen hankintakin oli edullista.¹³ Niinpä vuonna 1897 sahaustoiminta siirrettiin Läskelästä Laatokan rannalle Jänisjoen suulle vieläkin parempien kulkuyhteyksien äärelle. Läskelänkoskella ollut vesisaha purettiin ja joen suuhun rakennettiin höyrysaha.¹⁴ Voimanlähteenä käytettiin virtaavan veden sijasta höyryä, jota tuotettiin muun muassa polttamalla myyntiin kelpaamatonta sahausjätettä. Järven rannalle siirtymisen myötä tukkien hankinta-alue voitiin ulottaa laajemmalle Laatokan ranta-alueelle. Joen suuhun kehittyi sahatavarasatama ja oma yhdyskuntansa, joka tunnettiin aikaisemmin nimillä Joensuu tai Läskelänsuu ja nykyään nimellä Hiidenselkä.¹⁵

Läskelänkoskelle rakennettiin puretun vesisahan tilalle vuonna 1899 myös voimalaitos. Voimansiirtotekniikka oli kehittynyt niin, että vesi-voima voitiin muuntaa sähköksi ja myydä kahdeksan kilometrin päässä Impilahdella sijaitsevalle Välimäen rautakaivokselle. Tämä oli vasta toinen kerta, kun Suomessa siirrettiin sähkövoimaa. Ensimmäisenä sähköä siirrettiin vuotta aikaisemmin Salmassa sijaitsevista Uusunjoen koskista Pitkärannan kaivoksille. Laatokan pohjoisrannalla oltiin siten sähkönsiirron eturintamassa koko Suomessa.¹⁶

Sähkönsiirto Läskelästä oli tarkoitettu vain tilapäiseksi, sillä tavoitteena oli voiman siirtäminen Läskelänkoskesta oman puuhiomon ja paperitehtaan käyttöön. Läskelään valmistui puuhiomo vuonna 1903 ja ensimmäinen paperikone saatiin käyttöön vuonna 1906. Läskelän tehtaan valmistama paperi vietiin pääasiassa Venäjälle.¹⁷

Nils Ludvig Arppen kuoltua 1860-luvun alussa Wärtsilän rautatehtaan ja Läskelän sahan toimintaa jatkettiin. Yhtiön nimi muutettiin vuonna 1898 Wärtsilä Aktie Bolag -osakeyhtiöksi, joka puolestaan jaettiin useammaksi eri yhtiöiksi vuonna 1905. Läskelän teollisuuslaitokset ja Joensuun saha sekä suuri osa emoyhtiön metsämaista siirtyivät uudelle Läskelä Bruks Aktiebolagille.¹⁸

13 Hoving 1949, 62; Juvonen 1996, 320–325.

14 Ahvenainen 1984, 255.

15 Vauramo 1984, 62–68, 192–194.

16 Hoving 1949, 63; Keskinen 1993, 163.

17 Hoving 1949, 64–67.

18 Hoving 1949, 62–67; Haavikko 1984, 9–10.

Itä-Suomen koskien vesivoima kiinnosti myös länsisuomalaisia teollisuuden harjoittajia ja sijoittajia.¹⁹ Tamperelainen kauppaneuvos W. von Frenckell ja porilainen tehtailija F. A. Juselius hankkivat omistukseensa vuonna 1893 Jänisjoen varrelta Leppäkosken, joka sijaitsee Läskelänkoskelta kahdeksan kilometriä pohjoiseen. Kosken äärelle ehdittiin rakentaa ennen vuosisadan vaihdetta voimalaitos, saha, puuhiomo, paperitehdas ja tiilitehdas. Laatokan rannalta Rautalahdesta Leppäkoski Osakeyhtiö hankki satamapaikan, jonka kautta tehtaan tuotteet kuljetettiin Laatokkaa pitkin Sortavalan rautatieasemalle.²⁰

Muutama kilometri Leppäkosken pohjoispuolella sijaitsevaan Hämekoskeen iskivät silmänsä puolestaan viipurilaiset liikemiehet. Kauppias ja teollisuusmies Wilhelm Dippell hankki kosken omistukseensa ja perusti vuonna 1897 osakeyhtiön Hämekoski Aktiebolag. Yhtiö rakennutti paikalle vesivoimalaitoksen ja karpiiditehtaan, joka kuitenkin viiden vuoden kuluttua lopetettiin kannattamattomana, ja sen tilalle rakennettiin puuhiomo ja kartonkitehdas. Pääosin ulkomaille myydyt tuotteet kuljetettiin rautateille Jänisjärven kautta.²¹

Jänisjoki ja jokimaisema teollistuivat nopeasti. 1890-luvun alkaessa Jänisjärven ja Laatokan välinen jokimaisema oli vielä varsin luonnonmukainen. Läskelänkosken sahan ohella ihmistoiminnan jälkiä olivat lähinnä joen varren viljelykset ja vesimyllyt, joita oli rakennettu muutama kosiin lähikylien maanviljelijöiden jauhatustarpeita varten. Muutamassa vuodessa maisema teollistui dramaattisesti. Läskelänkosken sahan tilalle tuli paperitehdas ja Joensuuhun, Leppäkoskelle ja Hämekoskelle perustettiin kokonaan uudet teollisuusalueet. Jokimaisema alkoivat hallita säännöstelypadot, voimalaitokset ja punatiiliset tehdasrakennukset ja joen suuta saha ja satama lautatarhoineen. Joen rannoille ilmestyi teitä ja siltoja.

Jokimaiseman lisäksi teollistui myös itse Jänisjoki. Patojen vuoksi kosket tuhoutuivat ja veden virtaus muuttui, minkä vuoksi vaelluskala ei päässyt enää nousemaan Laatokasta jokeen kutemaan. Myös tehtaista valuneet jätteet pilasivat vesiä. Sitä mukaa kun Jänisjokeen rakennettiin

19 Kiinnostuksesta laajemmin Wolf 2004, 262–263.

20 Vauramo 1984, 184–187.

21 Vauramo 1984, 212–214.

Kuva 9. Läskeän paperitehtaan viereinen uittoränni. Kuva: O. Varsta 1939. Metsä-museo Lusto.

lisää voimalaitoksia ja tehtaita, heikkenivät kalasaaliit koko vesistön alueella.²² Vuonna 1908 Läskeän tehtaiden aiheuttamaa vesien likaantumista tutkimaan lähetetty kalabiologi T. H. Järvi toteaa katselmuksessaan käyneen selville, että ”kalastuselinkeinon harjoittajat ja kalastus-oikeuden omistajat Läskeän joen alajuoksulla olivat jokeen päästetyn runsaan puumassalian takia saaneet kärsiä taloudellisia tappioita”.²³

Jokilaakson tehdasyhteisöt

Teollinen vallankumous muutti merkittävästi myös Laatokan luoteis- ja pohjoisrannikon maataloutta ja viljelymaisemaa. Tehokkaampien koneiden ja työvälineiden käyttö kasvatti peltoalaa ja vastaavasti luonnon-

²² Jääskeläinen 1917, 233; Vihervuori 1985, 42–46.

²³ Järvi 1912, 96–97; Tehtaiden aiheuttamia ympäristöongelmia on tarkemmin käsitelty Simo Laakkosen ja Alla Bolotovan kirjoittamassa luvussa tässä kirjassa.

niittyjen ja laidunmaiden pinta-ala väheni. Jänisjoen laaksossa maatalous kehittyi teollisuuden rinnalla. Vaikka viljovat savikkomaat tarjosivatkin maataloudelle hyvät edellytykset, jäi alueen viljelmien keskimääräinen peltopinta-ala pienemmäksi kuin muualla Laatokan Karjalassa. Tätä on selitetty teollisuuslaitosten tarjoamalla ansiomahdollisuuksilla, joita hyödynnettiin useilla tiloilla rinnan maatalouden harjoittamisen kanssa.²⁴

Maatalous ja tehdas eivät yhdistyneet ainoastaan työntekijöiden ajankäytössä, sillä myös teollisuuslaitokset harjoittivat maataloutta. Niin Läskelässä, Leppäkoscella kuin myös Hämekoscella alettiin heti tehdastoiminnan käynnistyttyä raivata viljelysmaata ja pystyttää rakennuksia yhtiöiden omille maatiloille. Niinpä olennainen osa tehdasyhdyskuntien taloutta olivat tehtaiden omat maatilat talleineen ja navetoineen. Niillä tuotettiin elintarvikkeita yhtiön ruokalaan ja työntekijöiden perheille.²⁵

Keskeinen osa jokimaiseman teollistumista olivat työläisyhteisöjen syntyminen Jänisjoen alajuoksun tehtaiden ympärille. Lähialueen maatilat eivät riittäneet tyydyttämään kasvavaa työvoiman tarvetta, vaan väkeä oli hankittava runsaasti myös kauempaa. Varsin tavanomainen lienee ollut muun muassa Puustisen perheen muutto Tohmajärveltä Hämekoscelle sen jälkeen, kun Juhana-isä oli kuollut. Leskeksi jäänyt Anna-Kaisa ja lapsista vanhin, 18-vuotias Hermann, yrittivät selviytyä nuorempien lasten kanssa.

Tohmajärveä kiusasi jatkuvasti suuri työttömyys. Perheen lapset kasvoivat. Toimeentulo oli vähäisen köyhäinhuollon varassa. Eräänä päivänä Hermann huomasi lehdestä, että Hämekosken tehtaille haettiin työvoimaa. Sieltä tarjottiin myös asuntoja. Sitä tietoa perhe oli kipeästi kaivannut. Puolentoista vuoden kuluttua Juhanan kuolemasta Anna-Kaisa pakkasi vähäiset tavaransa ja kolme lastansa. He nousivat junaan Tohmajärven asemalta ja matkustivat Jänisjärvelle, joka sijaitsi Ruskealan pitäjässä Laatokan-Karjalassa. Perhe odotti muuton tuovan heille paremman tulevaisuuden.²⁶

24 Lintunen et al. 1998, 30–38; Alvi Patrikainen, ks. *Karjala* 16/1976.

25 Vauramo 1984, 184–215; Lintunen et al. 1998, 103.

26 Sitaatti on Anna-Kaisa ja Juhana Puustisen pojantytären Elsa Leppäsen kirjoittamasta sukutarinasta. Leppänen 2004, 16.

Työntekijöiden houkuttelemiseksi yhtiöt rakensivat suuria asuntokasarmeja ja pienempiä asuintaloja. Tehtaalaisten käytössä olivat myös saunat, pesutuvat ja mankelit. Tehdasyhdyskunnat olivat hyvin hierarkkisesti rakentuneita, sillä virkailijoilla oli omat asuinalueensa ja saunansa. Yhtiöt vastasivat tehdasyhdyskuntien monista peruspalveluista, muun muassa lääkintähuollosta. Läskelässä tehtaalla oli myös ammattikoulu.²⁷

Läskelästä, Leppäkoskesta ja Hämekoskesta muodostui omaleimaisia teollisuusyhdyskuntia, jotka olivat ympäristön maatalouskyliä tiiviimmin asuttuja. Ne olivat myös palvelukeskuksia, joissa ympärillä olevien kylien asukkaat kävivät asioimassa. Työntekijöiden määrän kasvaessa kasvoi myös tehdasyhteisöjen merkitys alueella. 1920-luvun alussa Läskelän puuhiomossa ja paperitehtaalla oli noin 400 työntekijää, Joensuun sahalla noin 450, Leppäkosken puuhiomossa ja paperitehtaalla noin 500 ja Hämekosken tehtailla noin 200.²⁸

Tehtaille ja sahoille töihin tulleet ihmiset vilkastuttivat Jänisjoen laakson elämänmenoa monin tavoin. Alueen kylät sijaitsivat verrattain pitkän matkan päässä kuntiensa keskuksista Sortavalasta ja Ruskealasta. Kehitys johti vääjäämättä siihen, että kasvavalla teollisuusalueella alettiin suunnitella omaa kuntaa. Ensin ehti aloittaa toimintansa vuonna 1918 Harlun seurakunta, ja vuonna 1922 perustettiin Harlun kunta. Leppäkosken tehtaan kasvun myötä Harlun vanhasta kylästä oli kehittynyt tehtaan kyljessä elävä yhdyskunta, jonka asukkaat saivat toimeentulonsa tehtaalta. Läskeläläisten harmiksi keskellä uutta kuntaa sijainnut Harlu valittiin kunnan hallinnon keskuspaikaksi.²⁹

Uuden kunnan nimeksi olisi soveltunut erinomaisesti myös *Jänisjoki*. Kunta sai kiittää olemassaolostaan teollisuudelle käyttövoimaa antaneita Jänisjoen koskia sekä joen tarjoamaa kuljetusreittiä, jota pitkin laajoilta metsäalueilta saatiin puut alajuoksun tehtaiden ja sahojen käyttöön. Jänisjoen merkitys Harlun kunnalle näkyy havainnollisesti Entiset harlulaiset -seuran teettämässä Harlun viirissä. Siinä on punaisella pohjalla valkoinen ratas ja siinä neljä valkoista puuta, jotka yhdessä kuvaavat

27 Vauramo 1984, 13–94.

28 *Suomenmaa* 1923, 370–371.

29 Vauramo 1984, 100–105; Kokko et al. 2001, 12–17.

Harlun teollisuuskuntaa ja siellä ollutta neljää puunjalostuslaitosta, Läskelää, Joensuuta, Leppäkoskea ja Hämekoskea. Viirin alaosaa hallitsee valkoinen aaltoileva viiva, joka kuvaa Jänisjokea.³⁰

Harlun kunnan henkikirjoitetun väestön määrä oli kunnan aloittaessa 5 300 ja 1930-luvun lopussa 7 200.³¹ Kunnan ensimmäiseen valtuustoon kuului 21 jäsentä, joista 11 kuului työväenpuolueisiin ja 10 porvarillisiin puolueisiin.³² Myöhemmissä valtuustoissa ero sosialistien hyväksi oli selvempi.³³ Teollisuusvaltaisen Harlun poliittinen ilmapiiri erosi hyvin selvästi maatalous- ja maalaisliittovaltaisen Laatokan Karjalan valtavirrasta. Harlu oli Viipurin läänin itäisessä vaalipiirissä ainoa kunta, jossa eduskuntavaleissa selvä enemmistö säännöllisesti äänesti työväenpuolueita. Koko vaalipiirissä porvaripuolueita äänesti yleensä kolme neljästä äänestäjästä.³⁴

Työväenliikkeen läpimurto tapahtui Jänisjoen jokilaaksossa, kuten yleisemminkin maaseudun teollisuuskeskuksissa, suurlakon 1905 aikoihin. Kyseisenä vuonna perustettiin Läskelän, Läskelänsuun ja Leppäkosken työväenyhdistykset Sortavalasta saadun herätteen innoittamina. Hämekoskelle perustettiin samana vuonna työväenyhdistys Värtsilän yhdistyksen tekemän retken tuloksena.³⁵ Samoihin aikoihin myös ammatillinen liike sai alkunsa alueella. Vuonna 1908 Läskelään perustettiin Paperi- ja Puuhiomotyöväen ammattiosasto ja Metallityölästen ammattiosasto.³⁶

Kunnan ja työväenliikkeen ohella keskeisiä vaikuttajia Harlussa olivat teollisuusyhtiöt ja Pohjoismaiden Yhdyspankki, jolla oli konttori Läskelässä. Yhtiöiden luotottajana pankki pystyi järjestelemään niiden omistuksia. Se oli saanut Leppäkoski-yhtiön osakekannan haltuunsa yhtiön taloudellisten vaikeuksien aikana ja myi osakkeet vuonna 1924

30 Tulkinta, että aaltoileva viiva kuvaa Jänisjokea, on peräisin Karjala-lehden Harlu-liitteestä. Ks. *Karjala* 16/1976, 6; Harlu-seuran kotisivuilla esitetään tulkinta, että viirin aaltoileva vesi kuvaa paitsi Jänisjokea myös Laatokkaa ja Jänisjärveä. Ks. <https://www.harlu-seura.com/> (luettu 19.2.2021).

31 STV 1924 ja 1940.

32 Vauramo 1984, 102.

33 SVT XXIX B, Vaalitulasto: Kunnallisvaalit vuosina 1921–1928.

34 SVT XXIX A, Vaalitulasto: Eduskuntavaalit vuosina 1924, 1930, 1936 ja 1939.

35 Soikkanen 1970, 108–109, 488.

36 Saavalainen et al. 1935, 9.

Läskelä-yhtiölle. Yhtiö rakensi Leppäkoskelle selluloosatehtaan, jonka tuotannosta valtaosa meni yhtiön omaan paperinvalmistukseen. Häme-koski-yhtiön osakkeet siirtyivät Läskelän ja Wärtsilä Osakeyhtiön omis-tukseen. Omaisuus jaettiin niin, että Wärtsilä sai tuotantolaitokset ja kosket, Läskelä 15 000 hehtaaria metsämaita.³⁷

Wärtsilä kiinnostui Jänisjoen tarjoamasta vesivoimasta laajemmin sitä mukaa, kun voimansiirtotekniikka kehittyi ja sähkönsiirto tehostui. 1900-luvun alussa tuli mahdolliseksi koota koskien voima sähkövoimak-si ja siirtää käytettäväksi kokonaan uudessa paikassa. Tyydyttääkseen Wärtsilän rautatehtaan kasvavaa energian tarvetta rakennutti yhtiö joen Jänisjärveen laskevaan osaan voimalaitokset vuonna 1908 Saarionkos-keen ja vuonna 1915 Vääräkoskeen.³⁸ Suomessa elettiin sähkövoiman myötä ”uuden merkillisen koskikauden kynnyksellä”³⁹, mikä tuli seuraavi-na vuosikymmeninä määrittämään myös Jänisjoen yhteiskunnallista tehtävää.

Latvavesien uitto- ja metsätyökylät

Jo ennen Laatokan ranta-alueiden teollistumista olivat Jänisjoen latva-alueet monin tavoin yhteydessä Laatokalle. Kun 1400-luvun lopulla pe-rustettiin uusi Ilomantsin pogosta, ei joen varrella sijainneita Oskolan ja Uskalin kyliä liitetty eräiden naapurikylien tavoin Ilomantsiin, vaan ne jäivät Sortavalan pogostaan.⁴⁰

Ihmisten toiminta alkoi Jänisjoen yläjuoksulla muuttaa joen virtaa-maa ja luonnontilaa jo ennen alajuoksun tehtaiden ja voimalaitospato-jen rakentamista. Kun karjanhoidon merkitys alkoi kasvaa, alettiin joki-varren maatiloilla tarvita yhä enemmän heinämaata. Sitä saatiin laske-malla järvien vedenpintaa alemmaksi. Yläjuoksun suurimman järven Loitimon ympäristökylissä Oskolassa ja Konnunnimessä heräsi 1850-

37 Hoving 1949, 73–87.

38 Vihervuori 1985, 8–9.

39 Näillä sanoilla aikakautta kuvasi Väinö Voionmaa vuonna 1922 ilmestyneessä oppikirjassaan *Suomen talousmaantieto*.

40 Könönen & Kirkinen 1975, 77–90.

Kuva 10. Jänisjoen varrella olevan Läskelä-yhtiön Leppäkosken selluloosatehtaan ilmarata. Taustalla laaja hakkuualue. Kuva: SA-kuva 1944.

luvulla ajatus laskea vettä järvestä kanavoimalla Oskolankoski. Seuraavalla vuosikymmenellä kaivuutyöt saatiin suoritettua ja järveä laskettua kaksi metriä. Vesijätön heinäkasvu oli kuitenkin huonoa, joten koko maatuma myytiin lopulta Läskelän ja Värtsilän teollisuuslaitoksille.⁴¹

Kun Nils Ludvig Arppe hankki 1830- ja 1840-luvuilla mittavan maaomaisuuden Jänisjoen vesistön varrelta, hän osti myös Oskolasta neljä tilaa. Tiloilla oli metsämaata yhteensä yli 4000 tynnyrinalaa, joista

⁴¹ Juvonen 1996, 212–217; Vihervuori 1985, 8–9.

Arppe maksoi 50 kopeekkaa tynnyrialalta. Hän hankki metsää alun perin sahojaan varten, mutta rautatehtaiden osoittautuessa kannattavammiksi puita käytettiin ruukkien masuuneissa puuhiilenä.⁴² Raaka-aineensa Wärtsilän rautaruukki sai lähiseudun järvistä. Useina vuosina eniten järvimalmia nostettiin Loitimosta, mikä työllisti alueen väkeä paitsi malmin nostossa myös sen kuljettamisessa.⁴³

Puunjalostuslaitosten perustaminen Jänisjoen alajuoksulle ja kasvava puuntarve näkyivät Jänisjoen varrella ja vesistön sivuhaaroilla niin yhtiöiden maanostojen kuin puunostojenkin lisääntymisenä. Kun kaupat tehtiin pelkistä puista, sai ostaja oikeuden hakata sovitulta pinta-alalta kaikki määrämät täyttävät puut. Hakkuuaika kesti usein jopa kymmenen vuotta.⁴⁴ Puutavarayhtiöt eivät aina tyytyneet pelkkiin puihin vaan ostivat talonpojilta myös kokonaisia maa- ja metsätiloja. Yhtiöille metsämaiden ostaminen oli varmuustoimenpide, jolla ne halusivat turvata raaka-aineiden jatkuvan saannin. Tilojen siirtymistä metsäyhtiöille edisti suuren maailman virtauksista syrjässä elävien tilallisten tietämättömyys metsiensä arvosta. Metsäteollisuusyhtiöiden maanostot saivat erityisesti Itä-Suomessa sellaiset mittasuhteet, että valtiolta ryhtyi vuonna 1915 rajoittamaan ostoja lainsäädännöllisin keinoin.⁴⁵ Ennen uutta lainsäädäntöä ehdivät lukuisat Jänisjoen vesistöalueen maa- ja metsätilat siirtyä talonpojilta yhtiöiden omistukseen. Vedenjakajat muodostivat puun uittamisen takia selkeät rajat metsäyhtiöille, eikä kauppoja tehty vedenjakajien yli. Jänisjoen vesistöalueella omistajina näkyivät Läskelä Oy, Leppäkoski Oy, Hämekoski Oy, Wärtsilä-yhtiö, Pitkäranta Oy ja Laatokan Puu Oy.⁴⁶

Ensimmäiset savotat alkoivat parhaiden uittoväylien läheltä Loitimojärven rantamaisemissa ja Jänisjoen varressa. Loitimoon laskevat pienemmät joet olivat vielä perkaamatta uittokelpoisiksi. Uitoista huolehti kukin puutavaran ostaja itse. Uittajien keskinäinen kilpailu siitä, kuka sai puunsa ensin pääuittoväylille, tuli kalliiksi ja aiheutti ristiriitoja.

42 Mustelin 1975, 175; Juvonen 1996, 323; Juvonen 2020, 124–125.

43 Puustinen 2013, 122; Juvonen 1996, 327; Sykkö 1991, 5.

44 Peltonen et al. 1977, 409–410.

45 Rannikko 1987, 26–27.

46 Keronen 1989, 160–161; Björn 2006, 334; Juvonen 2020, 126–127.

Vuonna 1913 perustettiin Jänisjärven Lauttausyhdistys, jonka piiriin kuului koko Jänisjoen vesistö Laatokalta joen alkulähteiden sivuhaaroille saakka. Viipurin läänin kuvernöörille jätetyn yhdistyksen sääntöehdotuksen olivat allekirjoittaneet Läskelä Bruks A.B., Hämekoski A.B., Lepäkoski Fabrikers A.B., Suomalainen Puuliike O.Y. ja A. Ahlström O.Y.⁴⁷

Lauttausyhdistyksen vedet jaettiin viiteen lauttausväylään: Korpijärven, Jänisjoen, Jänisjärven, Läskelänjoen ja Soanjoen väyliin.⁴⁸ Niistä selvästi pisin oli 120-kilometrinen Jänisjoen uittoväylä, jonka keskuserämaan Loitimoon koottiin puut vesistön latvavesiltä Kiihtelysvaaran, Tuupovaaran, Enon ja Ilomantsin pitäjien alueelta. Yhdistys aloitti väylien kunnostamisen uittokelpoisiksi muun muassa perkaamalla koskia ja rakentamalla patoja ja uittorännejä. Oli myös hankittava uittokalustoa kuten hinaajia, hevospontooneja ja veneitä. Puut saatiin talvikelillä vedettyä hevosilla uittopurojen varsille, josta ne uitettiin keväällä sulamisvesien turvin pääuittoväylille. Loitimolla ja Jänisjärvellä puut kuljetettiin lauttoina, joita siirrettiin alkuvuosina elävällä hevosvoimalla ja myöhemmin hinaajilla.⁴⁹

Uittotyövoiman yhdistys sai pääosin paikkakuntalaisista, jotka olivat talvella metsätöissä ja kesällä uittossa. Maataviljelevän väestön lisäksi suuri osa heistä oli työväestöä, joka hankki pääasiallisen elatuksensa metsä- ja uittotöistä.⁵⁰ Metsätyön eteneminen noudatti tarkoin vuodenaikojen vaihtelua. Talviset tukinhakkuut ja keväiset purouitot vaativat suuren määrän työvoimaa. Kun puut oli saatu latvavesiltä pääuittoväylille, työllisti uitto enää varsinaiset uittomiehet, joista useat olivat uittossa syksyyn saakka.⁵¹

Massa- ja paperitehtaiden perustaminen Jänisjoen alajuoksulle lisäsi kuitupuun hakkuita yläjuoksulla. Kuitupuun teko alkoi elokuussa, jo ennen talvista tukkisavottaa. Yhtiöt ostivat jatkuvasti enemmän puuta

47 Keronen 1989, 159–160; Oksala 1924, 5–11.

48 Vuonna 1925 Jänisjärven Lauttausyhdistyksen toiminta-alueeseen liitettiin suoraan Laatokkaan laskevat Kiteenjoen, Tohmajoen ja Ryttyojan vesistöt. Sierla 1933, 26–29.

49 Oksala 1924, 19–33; Eino Tikkasen haastattelu 1980-luvulta.

50 Oksala 1924, 34.

51 Uittossa mukana olleiden muisteluiden mukaan Loitimon ja Jänisjärven välillä työskenteli 1920- ja 1930-luvuilla kesäisin 6–8 uittoporukkaa, joissa oli yhteensä 150–200 uittomiestä. Peltonen et alia 1977; Eino Tikkasen haastattelu 1980-luvulta.

yksityisiltä metsänomistajilta. 1920–1930-luvulla metsäyhtiöiden omien metsien merkitys oli kuitenkin vielä suuri, ja hakkuut Loitimon ympäristössä ja Oskolan metsissä olivat tuolloin kiihkeimmillään. Työmaat olivat pääosin Läskelä Oy:n savottoja sen jälkeen, kun Leppäkoski Oy ja Hämeikoski Oy olivat siirtyneet Läskelän omistukseen.⁵²

Metsätöiden keskus oli Läskelä-yhtiön talo Riihivaarassa, jossa myös yhtiön työnjohtaja asui ja organisoii hakkuita.⁵³ Läskelä Oy omisti lähiympäristössä maita tuhansia hehtaareita.⁵⁴ Uiton keskeisin paikka oli Jänisjoen niska Oskolankoskella, jonne tukkilautat Loitimon yli hinattiin. Nuorena uittotoissa mukana ollut oskolalainen Uuno Sykkö kuvaa uittoja muistelmissaan *Kun kylä eli* seuraavasti:

Uittomiesten topparoikat kulkivat keväisin purojen ja jokien rannoilla, mistä kuului vesien auetessa veteen vieritettävien tukkien ja propsipinojen kolina. Kesä kesältä lipui puulautta toisensa perästä Loitimon selkiä pitkin, ensin hevoskiertoponttuulla, sitten vinssiveneiden voimalla ja myöhemmin moottorihinaajan vetämänä. Lautta ankkuroitiin kosken niskalle, mistä sitten laskumiehet saappanilla seisten, keksit kourissa, mustiksi paahunein niskoin solivat tukit ja pöllit tammenaukosta kosken kuohuihin pitkälle matkalleen sahoihin ja tehtaisiin.⁵⁵

Oskolan pääkylä sijaitsi Oskolankosken ympäristössä, jonne perustettiin vuonna 1902 Kiihtelysvaaran eteläisen osan ensimmäinen koulu. Koulun oppilasmäärä oli alkuvuosikymmeninä vuodesta riippuen 60–90. Monista muista syrjäisistä kouluista poiketen Oskolan koulu sai heti pitkäaikaisen ja aktiivisen opettajan, jonka aikana koulu oli kylän henkisen elämän keskus. Nuorisoseurakin toimi innokkaasti, järjesti erilaisia kursseja ja julkaisi säännöllisesti omaa lehteä.⁵⁶

52 Keronen 1989, 157–162; Rannikko 1987, 8, 38–40.

53 Sykkö 1991, 36–41, 80–100.

54 Pohjois-Karjalan maarekisteri ja erikoisluettelöjäljennökset: Kiihtelysvaara, Oskola.

55 Sykkö 1991, 5.

56 Peltonen et al. 1977, 338–341, 500–504.

Oskolan keskeistä asemaa koko pitäjän alueella 1900-luvun alkupuolella kuvaa hyvin se, että neljäntuhannen asukkaan Kiihtelysvaaran kolmesta äänestysalueesta yksi oli Oskolan äänestysalue.⁵⁷ Metsistä saadut palkka- ja puunmyyntitulot toivat rahatalouden Jänisjoen latvavesille. Osuusliike Kauppa-Sammon myymälän perustamisen lisäksi vuonna 1922 perustettiin Oskolan Osuuskassa. Se toimi itsenäisenä vuoteen 1935 saakka, jolloin se sulautettiin naapurikylä Huhtilammin Osuuskasaan.⁵⁸

Metsistä saadut tulot kytkivät Jänisjoen latva-alueet osaksi globaalia markkinataloutta ja sen suhdannevaihteluja. 1920-luvun lopulla alkaneen talouslaman myötä joen alajuoksun tehtaiden tuotanto ja puuraaka-aineen tarve romahtivat.⁵⁹ Laman syövereihin joutunut Läskelä Oy ajautui taloudelliseen ahdinkoon ja luotonantajansa Pohjoismaiden Yhdyspankin valvontaan. Seurauksena oli yhtiön siirtyminen vuonna 1935 Kymi Oy:n omistukseen.⁶⁰ Jänisjoen latva-alueilla oli metsätöitä tarjolla lamavuosina niukasti. 1930-luvun puolivälissä nousukausi kasvatti puutavaran kysynnän ennätyksellisen suureksi. Hakkuut ja uitot jatkuivat entiseen malliin uuden omistajan nimissä. Nousukausi päättyi syksyllä 1939, kun toinen maailmansota alkoi.⁶¹

Neuvostoliiton ja Venäjän aika jokilaaksossa

Sotien jälkeen mikään ei jatkunut Jänisjoen varrella entiseen tapaan. Uusi raja katkaisi Jänisjoen ja seudun asukkaat vaihtuivat Neuvostoliitolle luovutetun Harlun kunnan alueella kokonaan. Harlulaisia maataloussiirtolaisia asutettiin runsaasti Jyväskylän ja Pieksämäen tienoille. Runsaaslukuinen teollisuusväestö hakeutui eri puolille Suomea paikkakun-

57 Kansanedustajavaalien asiakirjat 1924–1929. Kuopion läänin itäisen vaalipiirin keskuslautakunnan arkisto.

58 Parpola 2003, 34, 67.

59 Romahdus näkyi Harlun kunnan teollisuustyöntekijöiden määrän laskuna vuosien 1928 ja 1931 välillä 1280:stä 830:een. SVT XVII, Teollisuustilasto vuosilta 1928 ja 1931.

60 Hoving 1949, 97–99.

61 Keronen 1989, 162–163.

nille, joista evakkotyöläiset arvelivat voivansa saada työtä.⁶² Uudet asukkaat Harlun seutu sai Neuvostoliiton eri puolilta, usein aivan toisenlaisista oloista ja kulttuureista.⁶³

Kaikki Jänisjoen varren teollisuuslaitokset vaurioituivat sodassa, mutta vahinkojen suuruus vaihteli. Huonoiten kävi Hämekosken tehdasrakennuksille, jotka sortuivat talvisodan pommituksissa melkein maan tasalle. Tehdasta ei käynnistetty sotien jälkeen enää uudestaan, mutta voimalaitoksen toimintaa jatkettiin. Uusia asukkaita Hämeenkoskelle tuli enää vähän.⁶⁴ Leppäkosken ja Läskelän tehdasrakennukset ja voimalaitokset olivat pystyssä, mutta ne vaativat mittavia korjauksia. Koneet ja kalusto oli sotien aikana evakuoitu osin Neuvostoliiton ja osin Suomen puolelle. Ne saatiin kuitenkin takaisin niin, että ensimmäiset paperikoneet saatiin toimintaan vuoden 1945 loppuun mennessä.⁶⁵

Leppäkosken ja Läskelän tehtaat kuuluivat neuvostoaikaan samaan kombinaattiin, joten Läskelän paperitehdas sai selluloosan Leppäkoskelta. Läskelän tehdas säilyi suhteellisen pienenä yksikkönä eikä tuotanto juuri lisääntynyt 1930-luvun jälkipuolen tasosta. Koneistoja korjattiin, mutta ei modernisoitu. Leppäkosken tehdasta sen sijaan uudistettiin ja automatisoitiin 1960-luvulla. Sellun ja paperin tuotanto sekä työntekijämäärät olivat huomattavasti suurempia kuin Suomen aikana. Tehdas kuitenkin suljettiin vuonna 1988, kun perestroikan myötä alettiin kiinnittää huomiota tehtaan ympäristöä saastuttaviin jätevesipäästöihin. Tehdasrakennuksissa tuotantoa jatkoi Sortavalan suksi- ja huonekalukombinaatin sahausosasto.⁶⁶

Läskelän ja Harlun taajamissa osa asuintaloista ja julkisista rakennuksista säästyivät sodassa pahemmilta vaurioilta, mutta valtaosa kuitenkin tuhoutui.⁶⁷ Asuntokanta uudistui tehtaiden rakentaessa uusia asuntoja

62 Leena Alasen tutkimuksessa tarkastellaan erilaisen taustan omaavien siirtolaisten sijoittumista, minkä vuoksi teollisuusvaltaisesta Harlusta lähteneet valittiin yhdeksi tutkittavaksi ryhmäksi. Alanen 1975, 77–100.

63 Kokko et al. 2001, 106, 113.

64 Kokko et al. 2001, 38.

65 Verigin 2020, 293.

66 Nevalainen 2010, 438; Tehtaalla työskennelleen Vladimir Smirnovin haastattelu 19.1.2019.

67 Sodan aiheuttamia aineellisia tuhoja on tarkasteltu laajemmin Jarkko Koukkusen kirjoittamassa luvussa tässä kirjassa.

työntekijöilleen. Suomalaisperäisiä rakennuksia on kuitenkin edelleen käytössä, kuten Läskelässä rautatieasema ja Pohjoismaiden Yhdyspankin talo sekä Harlussa entinen kunnantalo, jossa toimii nykyinen paikallishallinto. Molemmissa taajamissa ovat suomenaikaiset koulurakennukset edelleen koulukäytössä.⁶⁸

Läskelän Joensuun vanha satama- ja sahakylä on sotien jälkeen tunnettu nimellä Hiidenselkä. Saha kasvoi neuvostoaikana huomattavasti suuremmaksi kuin se oli ennen sotia. Tiiviistä asutuksesta huolimatta maisema säilyi maalaisempuna kuin Läskelässä ja Harlussa. Noin kilometrin päähän vanhasta kylästä venäläiset rakensivat uuden asuinalueen, jonka yksi- ja kaksikerroksiset asuintalot koottiin osin lähisaarilta purettujen suomalaistalojen hirsistä.⁶⁹

Yhteiskuntajärjestelmän muutos näkyi luovutetun Karjalan maatalousmaisemassa selvemmin kuin tehdasyhdyskunnissa. Yksittäiset tilat liitettiin aluksi yhteen kolhooseiksi, mutta jo muutaman vuoden päästä kolhooseja yhdistettiin valtiontiloihin eli sovhooseihin. Pitkärannan piirissä, johon entisen Harlun kunnan aluekin kuului, kaikki kolhoosit lakkautettiin huhtikuussa 1956 ja yhdistettiin paikallisiin sovhooseihin.⁷⁰ Jänisjoen varrelle Läskelän kupeeseen perustettiin Jänis-nimiseen kylään sovhoosi, johon alueen kolhoosit liitettiin ja joka sai nimekseen Harlu. Sovhoosilla oli navettoja, sikaloita ja hevostalleja pääkylän lisäksi myös muissa kylissä. Lehmiä oli enimmillään noin 3 000 ja työhevosaia satakunta.⁷¹

Hajallaan sijainneet asuinrakennukset eivät sopineet keskusjohtoiseen suurmaatalouteen. Suomalaisrakennuksia alettiin purkaa ja siirtää tiivisiin keskuskyliin. Erityisen järjestelmällistä rakennusten purkamisen ”perspektiivittömistä” kylistä oli 1960-luvun alussa. Syrjemmällä sijaitsevien peltojen, niittyjen ja laidunten käyttö oli vaivalloista, joten ne jäivät hoitamatta.⁷²

68 Lintunen et al. 1998, 193–194; Vauramo 1984, 53; Pertti Rannikon kenttätöyhavainnot vuodelta 2019.

69 Lintunen et al. 1998, 193; Pertti Rannikon kenttätöyhavainnot vuodelta 2019.

70 Laine 2010, 408–415.

71 Vladimir Smirnovin ja Marina Saskovan haastattelu 19.11.2019.

72 Lintunen et al. 1998, 20; Isatšenko 2005, 36–37; Vladimir Smirnovin ja Marina Saskovan haastattelu 19.11.2019.

Kun harlulaiset siirtolaiset 1990-luvulla pääsivät käymään entisissä kotikylissään, he löysivät kotitalojensa ja navettojen kivijalkoja sekä viljelysmaat muuttuneina ”kesällä kauniisti kukkiviksi luonnonniityiksi”.⁷³ Luovutetun Karjalan maaseutumaisemaa tarkastelleet tutkijat erottelevat yleensä kolme päällekkäistä kulttuurimaisemaa ja rakennuskerrostumaa: suomalaisen, neuvostoaikaisen ja Venäjän aikaisen.⁷⁴ Venäjän kautta leimaa sovhoosijärjestelmän purkamisen ja maatalouden romahdus, mikä kiihdytti vuosituhannen vaihteessa entisestään maatalouskylien tyhjenemistä ja peltojen vesakoitumista. Jäniksen kylässä on jäljellä karjataloutta harjoittava yritys, jonka toiminta on aikaisempaa huomattavasti pienimuotoisempaa: lehmiä on jäljellä noin sata.⁷⁵

Sosialismin romahtamista seurannut talouden äkillinen ja perinpohjainen muutos lamaannutti rajantakaisen Karjalan teollisuuden. Valtion omistamat metsäteollisuus- ja puunkorjuuyritykset muuttuivat yksityisten omistamiksi osakeyhtiöiksi. Monet niistä osoittautuivat kannattamattomiksi ja ajautuivat taloudelliseen kriisiin. Vielä Neuvostoliiton loppuaikoinakin satoja ihmisiä työllistäneet Läskelän ja Leppäkosken tehtaat olivat vararikon partaalla ja välillä pysähdyksissä. Pitempiaikaisten sijoittajien löytäminen on ollut vaikeaa tehtaille, joiden koneet ja rakennukset ovat vanhoja.⁷⁶

Harlussa entisen Leppäkosken tehtaan tiloissa toimiva saha on ehtinyt vaihtaa jo useamman kerran omistajaa. Välillä on tilanne joksikin aikaa vakiintunut ja työntekijöiden palkat voitu maksaa säännöllisesti. Työntekijöiden määrää ei kuitenkaan enää ole laskettu sadoissa vaan kymmenissä. Tehdasrakennukset olivat vuonna 2019 edelleen käytössä, sillä siellä oli aloittanut liimapalkkeja valmistava yritys.⁷⁷

Läskelän tehdas oli jo 1970-luvulla alkanut valmistaa sanomalehtipaperin sijaan kääre- ja tapettipaperia, joilla oli kysyntää ympäri Neuvostoliittoa.⁷⁸ Sosialismin romahtamisen jälkeiset seisokit ja palkanmaksu-

73 Kokko et al. 2001, 113; Matkakertomuksia harlulaisten kotiseutumatkoiosta on julkaistu mm. *Nuori Karjala* -lehdessä. Esimerkiksi numeroissa 1/1995, 1/2000, 1/2001 ja 4/2006.

74 Isatšenko 2005; Böök 2006.

75 Vladimir Smirnovin ja Marina Saskovan haastattelu 19.11.2019.

76 Läskelän paperitehdas opettelee markkinataloutta. *Helsingin Sanomat* 30.9.1995.

77 Harlu. Yle, TV2, Kotimaa nyt 31.8.2001; Vladimir Smirnovin ja Maria Saskovan haastattelu 19.11.2019.

78 Nevalainen 2010, 438; Läskelän paikallishallinnon viralliset kotisivut, www.laskela.ru (luettu 26.10.2019).

vaikeudet aiheuttivat tehtaan 500 työntekijälle koko 1990-luvun ajan toimeentulo-ongelmia ja epävarmuutta. Vuonna 1999 tehdas sai uudet omistajat, jotka investoivat jonkin verran uusiin koneisiin. Vanhan koneiston modernisointi olisi vaatinut kuitenkin paljon suurempia investointeja ja tehtaan toiminta päättyi vuonna 2004.⁷⁹ Läskelänkosken voimalaitos sen sijaan on edelleen toiminnassa. Pietarilainen Nord Hydro korjasi voimalaitoksen ja uusi turbiinit muutama vuosi sitten. Myös Harlun (tunnettiin aikaisemmin Leppäkoskena) ja Hämekosken voimalaitoksissa on tehty peruskorjauksia ja ne ovat toiminnassa.⁸⁰

Jänisjokilaakson puunjalostuslaitoksista on viime vuosina parhaiten selviytynyt Laatokan rannalla Hiidenselässä toimiva saha. Laitos uudistettiin vuosina 2008–2009 siirtämällä Paltamosta toimintansa lopettaneen Vapo Timberin sahan laitteisto Hiidenselkään, jossa on nykyisin automatiikalla toimiva pyörösaha lajittelu- ja pakkauslaitteineen. Monia aikaisemmin ihmistyönä tehtyjä työvaiheita hoidetaan koneellisesti, joten saha työllistää enää 30–40 työntekijää. Sahayhtiön aikaisemmin omistamat kahden perheen talot on yksityistetty ja asukkaat ovat remontoineet osan asunnoista. Kylässä toimii terveysasema, koulu, lastentarha, kulttuuritalo ja kirjasto.⁸¹

Metsäyhtiöiden yksityistämisen myötä niiden aiemmin tuottamat palvelut ja asunnot niin ikään yksityistettiin tai siirrettiin julkishallinnon ylläpidettäviksi tai lopetettiin. Entisen Harlun kunnan kylistä ja taajamista eniten palveluja on Läskelässä. Kylään on rakennettu äskettäin myös sekä ortodoksinen että luterilainen kirkko. Sortavalasta tulevan asfalttitiien varrella sijaitsevan Rautalahden neuvostoaikainen turkissovhoosi on lopetettu, mutta kylään on tullut uusia matkailuyrityksiä, muun muassa Laatokan rannalla sijaitseva kasvava lomakylä. Ilmeisesti Harlun ja Läskelän teollinen ympäristö ja historia ovat syynä siihen, ettei alueella ole kovin runsaasti kesämökkejä.⁸²

79 Kortelainen & Kotilainen 2003, 392; Vladimir Smirnovin haastattelu 19.11.2019.

80 ELY Kainuun ja Hämeen matkakertomus 2014.

81 Sahalaitteita Hiidenselässä asentamassa olleen Antti Sivosen haastattelu 23.10.2019; Karjalan kylät: Hiidenselkä. *Karjalan Sanomat* 7.11.2018; Vladimir Smirnovin ja Maria Saskovan haastattelu 19.11.2019.

82 Pertti Rannikon kenttätyöhavainnot vuodelta 2019.

Suomen aikaisen kuntakeskuksen Harlun asukasmäärä on viime vuosina laskenut ollen nykyään alle 900. Nuorten perheiden muutettua pois työpaikkojen perässä on Harlun koulun oppilasmäärä laskenut 20 vuodessa kahdestasadasta 60 oppilaaseen.⁸³ Myös Läskelän asukasmäärä on työpaikkojen hävittyä laskenut. Vuonna 2015 siellä oli suunnilleen saman verran asukkaita kuin Hiidenselässä eli noin 1500. Entisen Harlun kunnan alueella väki on tällä vuosikymmenellä vähentynyt ollen nykyään noin 5000.⁸⁴ Asutuksen painopiste on siirtynyt lähemmäksi Laatokkaa, jonka rannoilta asutus muutama sata vuotta sitten lähti levittäytymään sisämaahan päin.

Vesistöjen supistuvat tehtävät ja muuttuvat merkitykset

Jänisjoen ja Laatokan tuotannollinen rooli, maisema sekä sosiaalinen merkitys ovat ehtineet muuttua monta kertaa 1890-luvulta nykypäivään tultaessa. Joki ja jokimaisema ovat teollistuneet ja muokanneet jokivarren asutusta ja synnyttäneet omaleimaisia asuinyhteisöjä. Joen alajuoksulla perustetut tehtaot saivat käyttövoimansa sen koskista ja joki tarjosi kulkureitin raaka-aineen kuljetukselle. Laatokan kautta avautui sahojen ja tehtaiden tuotteille kuljetusreitit.

Valmiiden tuotteiden kuljettaminen Laatokan kautta maailmalle nousi ongelmaksi aikaisemmin kuin raakapuun kuljettaminen Jänisjokea pitkin. Sahatavaran kuljetus Läskelän Joensuusta vientisatamiin tapahtui proomuilla, jotka hinattiin Laatokan yli ja Nevan kautta Pietarin vientisatamaan. Paperilastit vietiin useimmiten Laatokkaa pitkin 1890-luvun alkupuolella valmistuneelle Karjalan radalle, joka kulki Laatokan länsirantaa.⁸⁵

83 Harlun koulusta kävi vieraita. *Nokian Uutiset* 16.10.2017; Harlun koulun kotisivut, www.skolaharlu.edisite.ru (luettu 14.12.2019).

84 Asukaslukutiedot on saatu Läskelän ja Harlun paikallishallintojen virallisilta kotisivuilta. Entinen Harlun kunnan alue on nykyään jakautunut kahteen paikallishallintoalueeseen, Harluun ja Läskelään. Suomeksi näitä paikallishallintoja kutsutaan usein maalaiskunniksi, vaikka ne ovatkin huomattavasti pienempiä kuin Suomen kunnat.

85 Vauramo 1984, 187, 200; Kuujo 1987, 74.

Laatokka ei ollut kuljetusreittinä paras mahdollinen, sillä myrskyt estivät usein liikennöimisen ja laivaston ylläpitäminen aiheutti yrityksille kustannuksia. Varsinainen purjehduskausikin kesti vain viisi kuu-kautta.⁸⁶ Suomen itsenäistyminen tiukensi valtakunnan rajan valvontaa Laatokalla. Tämä vaikeutti laivaliikennettä huolimatta siitä, että Tarton rauhansopimuksessa oli sovittu suomalaisten laivojen kauttakulusta Nevalla Laatokan ja Suomenlahden välillä.⁸⁷ Joensuussa sijainnut saha yritti sitkeästi pitää yllä Nevan laivakuljetuksia, mutta 1920-luvun lopulle tultaessa oli senkin luovuttava niistä.⁸⁸

Laatokan pohjoispuolen kunnat ja teollisuuslaitokset toimivat aktiivisesti rautatien saamiseksi. Läskelä saatiin liitettyä valtakunnalliseen rataverkkoon vuonna 1925, Hämekoski ja Harlu jo pari vuotta aikaisemmin.⁸⁹ Laatokan merkitys Jänisjoen laakson metsäteollisuuden tuotteiden kuljetuksissa jäi rautatien valmistuttua marginaaliseksi.

Raakapuun kuljettamisessa Jänisjoki säilytti keskeisen asemansa talvi-sotaan saakka. Uusi raja katkaisi uittoreitin ja puun kuljetuksen joen alajuoksulle. Puun kuljetus siirtyi niin Suomessa kuin rajan toisella puolellakin vähitellen maantie- ja rautatiekuljetuksiin ja uitto Jänisjoen vesistöissä loppui kokonaan. Viimeinen tukkilautta uitettiin Loitimojärven yli vuonna 1953, nostettiin kuorma-autoihin ja ajettiin Tohmajärven sahalle.⁹⁰

Kun Jänisjoen merkitys kuljetusreittinä romahti, korostui sen rooli sähkön tuottajana molemmin puolin rajaa. Jänisjoen laakson puunjalostuslaitoksista on toiminnassa enää Laatokan rannalla Hiidenselässä toimiva saha, mutta sen sijaan Hämekoskessa, Leppäkoskessa ja Läskelänkoskessa toimivat edelleen voimalaitokset. Suomen puolella toiminnassa ovat 1900-luvun alkupuolella rakennetut Saarion ja Vääräkosken voimalaitokset Tohmajärvellä. Niiden yläpuoliseen Jänisjoen osaan Kiihtelysvaraana Wärtsilä-yhtiö rakennutti 1950-luvulla Vihtakosken ja Ruskeakosken voimalaitokset.⁹¹

86 Hämynen 1993, 226.

87 Kuujo 1987, 56–60.

88 Ahvenainen 1984, 338.

89 Vauramo 1984, 228; Hämynen 2010, 127–130.

90 Keronen 1989, 166–167.

91 Vihervuori 1985, 25–26.

Voimallaitoksista johtuva Loitimön vedenkorkeuden säännöstely on vaikuttanut haitallisesti vesistön kalakantoihin sekä aiheuttanut tulvavahinkoja ja rantavyörymiä. Alueen kyläyhdistysten aloitteesta on käynnistetty kehittämishankkeita haittojen vähentämiseksi.⁹² Suomen puoleiset neljä voimallaitosta ovat nykyään Pohjois-Karjalan Sähkön omistuksessa. Ne eivät työllistä paikallista väkeä, sillä niitä valvotaan monitoireista Joensuusta käsin.

Asutus rakenne ja asuinyhteisöt ovat muuttuneet dramaattisesti molemmin puolin rajaa sotien jälkeisinä vuosikymmeninä, mikä ei johdu ensisijaisesti vesistöjen roolin muutoksista vaan siitä riippumattomasta yhteiskuntarakenteiden kehityksestä. Jänisjoen laaksossa asukkaat ja yhteiskuntajärjestelmä vaihtuivat sotien seurauksena. Suomen aikainen hajautettu maaseutu-asutus ei soveltunut keskusjohtoiseen suurmaatalouteen, vaan väestö keskitetiin muutama suurempaan keskuskylään. Keskeisessä asemassa olivat vanhat tehdasyhdyskunnat, joissa Häme koskea lukuun ottamatta puunjalostusteollisuus jatkui. Keskuskylien kasvun ansiosta alueen kokonaisväkimäärä saavutti Suomen aikaisen tason. Väki alueella alkoi vähetä vasta metsäteollisuuden ja suurmaatalouden romahtaessa sosialismin luhistumisen myötä.

Suomen puolella maa- ja metsätalouden rakennemuutos alkoi huomattavasti aikaisemmin kuin rajan toisella puolella.⁹³ Uuden rajan ja uiton päättymisen merkitys näkyi Loitimön ympäristössä lähinnä siten, että siellä ei 1950-luvulla koettu samanlaista kasvun ja kukoistuksen kautta kuin Itä-Suomen metsätyövaltaisilla alueilla yleisesti. Väkimäärä alkoi vähetä ja suorastaan romahti 1960-luvulle siirryttäessä. Kehitykseen vaikutti ennen muuta metsätyön koneellistaminen, joka toteutettiin koko maassa hyvin nopeasti.⁹⁴ Kun metsätöitä ei enää ollut, metsätyön ja pienviljelyn yhdistelmältä hajosi perusta. Pellot ovat metsittyneet, tienvarret pusikoituneet ja avoimet maisemat hävinneet samalla tavalla kuin

92 Sutela et al. 2009.

93 Suomen ja Venäjän maaseudun kehitystä vertaillut Leo Granberg (2015) arvioi rakennemuutoksen käynnistyneen Venäjällä 25 vuotta myöhemmin. Samaa osoittavat myös Venäjän Karjalan eri piirejä kuvaavat väkilukutilastot, joita on koottu Variksen toimittamaan kylätutkimusjulkaisuun. Varis 2016, 14–15.

94 Rannikko 1987, 53–64.

rajan toisella puolella Jänisjoen jokilaakson kylissä. Oskolan koulu lakautettiin vuonna 1961, kun kylän asutuksen painopiste siirtyi Loitimon rannoilta lähemmäksi päätieta Haapalosolle.⁹⁵ Oskolan maarekisterikylän alueella asui 1900-luvun alussa miltei 600 ihmistä ja vuosisadan puolivälissä noin 500.⁹⁶ Tällä hetkellä meitä⁹⁷ ympärivuotisia asukkaita on alle 50.

Väen vähetessä entistä useampi Jänisjoen rannoilla liikkuja on kesäasukas, ulkopuolinen retkeilijä tai virkistyskalastaja.⁹⁸ Loitimoon laskevilla Jänisjoen vesistön lukuisilla latva- ja oja-alueilla on sekä rauhalliseen joki- ja järvimelontaan että haastavampaan koskimelontaan sopivia osuuksia. Kesäasukkaat ja vakituiset asukkaat tapaavat toisensa vuosittain Oskolan-koivun juhannusjuhlassa. Alueen aktiivisimpia toimijoita on paikallinen metsästysseura, jonka jäsenistöä valtaosa asuu muualla. Vielä 1990-luvulla Oskolan Erän metsästäjät olivat mukana Läskelä-yhtiön entisten maiden silloisen omistajan Kymi Oy:n edustushirvijahdeissa. Heidän tehtävänään oli ajaa hirviä passissa odottavien yhtiön oman väen ja vieraana olleiden elinkeinoelämän johtomiesten ammuttaviksi. Maiden nykyinen omistaja UPM myy parhaillaan kesämökkintontteja Loitimon rannalta. Kysymys metsäyhtiön maaomaisuuden alkuperästä saattaa johdattaa paikallisia keskustelijoita vielä nykyään muistelemaan sadan vuoden takaista uittokautta.

Lopuksi: Hydrososiaalinen toimijaverkko

Isaac Land esittelee tämän kirjan johdanto-osassa termin *hydrososiaalinen*, jonka hän määrittelee yhteiskunnallis-luonnontieteelliseksi prosessiksi, jossa vesi ja yhteisö vaikuttavat toisiinsa ajassa ja paikassa. Oma tulokulmani on korostuneen hydrososiaalinen, sillä olen keskittynyt tarkastelemaan Laatokan valuma-alueen yhden osan, Jänisjoen vesistön, muuttuvaa roolia monipuolisessa toimijaverkostossa. Luvun raamina

95 Peltonen et al. 1977, 338; Sykkö 1991.

96 Kiihtelysvaaran henkikirjat vuosilta 1890, 1910, 1950, 1955 ja 1960.

97 Artikkelin kirjoittaja on asunut Oskolassa vuodesta 1986 lähtien.

98 Sutela et al. 2009, 20–21.

olevan toimijaverkkoteorian tavoitteiden mukaisesti olen pyrkinyt kuvaamaan, millä tavoin vesistö ja yhteiskunta, ei-inhimillinen ja inhimillinen, kietoutuvat yhteen ja tuottavat muuntuvaa todellisuutta.

Veden ja yhteiskunnan yhteenkietoutumisen kartoittaminen on kuljettanut minut kymmenien kilometrien päähän Laatokasta Jänisjoen latvavesille. Kun tutkitaan virtaavan veden hyödyntämistä, on myös tutkimuskentän liikuttava ja venyttävä. Joen varrelta on löytynyt toimintoja ja toimijoita, jotka ovat keskeisesti vaikuttaneet Laatokan ranta-alueiden kehitykseen. Järven ja valuma-alueen vuorovaikutus on tärkeä osa Laatokan suurjärvenkin historiaa. Hydrososiaaliseen rantahistoriaan onkin aiheellista sisällyttää maan ja veden vuorovaikutuksen tutkiminen myös järveen laskevien jokien varsilla.

Jänisjoki vesineen ja eliöineen oli jo olemassa ennen kuin ensimmäiset ihmiset tulivat Laatokan rannoille. Joki virtaa edelleen, mutta toimijaverkkoon on tullut jatkuvasti uusia toimintoja ja toimijoita, ja samalla vesistön rooli on muuttunut. Toimijaverkkoteorian ajatuksena on, etteivät toimijat tuota verkostoa vaan verkosto tuottaa toimijat. Ajatus soveltuu hyvin hydrososiaaliseen tutkimukseen, sillä esimerkiksi yrityksestä tulee sähköntuottaja vasta, kun se on saanut ”värvättyä” mukaan verkostoon koskessa virtaavan veden ja sopivaa teknologiaa.

Jokien yhteiskunnallinen merkitys oli monipuolisimmillaan ja suurimmillaan teollistumisen alkuaikoina. Ruukinpatruuna Nils Ludvig Arppe saattoi perustaa Värtsilään rautatehtaan sen jälkeen, kun hän pystyi yhdistämään Jänisjoen vesistön koskien voiman ja järvien malmin osaksi raudantuosannon prosessia. Valmiiden tuotteiden kuljetuksessa voitiin hyödyntää Jänisjoen, Laatokan ja Nevan muodostamia vesireittejä.

Arppe perusti sahojakin, mutta puunjalostusteollisuuden läpimurto tapahtui vasta 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Tuolloin Jänisjoen alajuoksun suurten koskien tarjoama käyttövoima ja joen tarjoama puuraaka-aineen kuljetusreitti alkoivat houkuttaa suomalaisia liikemiehiä. Valmis sahatavara ja paperi voitiin kuljettaa Laatokkaa ja Nevaa pitkin markkinoille. Joen varteen rakennettujen paperikoneiden voimanlähteenä toimi joessa virtaava vesi, jonka virtausta ohjattiin säännöstelypadoilla. Puunjalostusyritykset rakensivat jokilaaksoon tuotantorakennusten

lisäksi myös asunnot ja peruspalvelut houkuttelemaan työvoimaa. Näin tehtaiden ympärille muodostuneiden toimijaverkostojen osaksi kasvoivat työläisyhteisöt huolehtimaan tehtaiden työvoimasta.

Jänisjoen latvavesien kylissä elämä muuttui, kun ne tulivat riippuvaisiksi alajuoksun ja Laatokan rantojen puunjalostusyriytysten tarjoamista metsä- ja uittotöistä. Tärkeäksi toimijaksi Jänisjoella tuli uittoyhdistys, jonka yhtiöt perustivat yhteisuitojen organisoimiseksi. Puuntarpeen kasvaessa puun hankinta-alueet laajenivat Jänisjokeen virtaavien sivujokien ja purojen varsille. Laajimmillaan toimijaverkosto oli toisen maailmasodan puhjetessa. Jänisjoen merkitys verkoston synnylle ja olemassaololle oli keskeinen, sillä se oli määrännyt tehtaiden sijainnin.

Sodan jälkeen uusi raja katkaisi Jänisjoen, ja toimijaverkon osat joutuivat eri puolille rajaa. Veden virtaamissuunta oli vuosisatoja suunnannut Jänisjoen latvavesien kyliä Laatokalle, ja puun varassa tapahtunut teollistuminen oli jatkanut yhteyttä. Uusi raja katkaisi uittoreitin ja nopeutti puun kuljetuksen siirtymistä maanteille. Puita ei toimitettu enää Jänisjoen alajuoksulle vaan muihin tuotantolaitoksiin. Neuvostoliiton aikana Jänisjoen laakson paperitehtailla tuotanto jatkui ja jopa kasvoi, mutta sosialismin romahtamisen myötä niiden toiminta päättyi. Paperikoneet olivat saaneet tehtaiden perustamisesta lähtien prosessivetensä Jänisjoesta, jonne se palautui jätevetenä ja saastutti joen lisäksi myös Laatokan. Perestroikan myötä vesistöjen saastumiseen alettiin kiinnittää entistä enemmän huomiota, mikä johti sellu- ja paperikombinaatin lopettamiseen.

Kun Jänisjoen rooli puun kuljetusreitinä loppui, korostui joen rooli sähkön tuottajana molemmin puolin rajaa. Voimansiirtotekniikan kehityessä pystyttiin Jänisjoen koskista saatu sähkövoima siirtämään yhä kauemmaksi. Tehtaiden voimalaitosten lisäksi laitoksia rakennettiin myös joen yläosan koskiin. Jänisjoessa on tällä hetkellä toiminnassa seitsemän voimalaitosta, kolme Venäjän ja neljä Suomen puolella. Alun perin paikallisen teollisen tuotannon voimansiirtotekniikaksi perustetut laitokset ovat siirtyneet sähköntuotantoon erikoistuneiden yritysten omistukseen ilman yhteyttä paikalliseen teolliseen tuotantoon.

Uitosta ja paperitehtaista poiketen voimalaitokset eivät niiden rakentamisvaiheen jälkeen ole juurikaan työllistäneet paikallista väkeä. Jänis-

joki ja sen rannat eivät ole enää työympäristö vaan ihmisten vapaa-ajan maisemaa ja virkistystyksen lähde. Joella ja rannoilla liikkuvat nykyään melojat, kalastajat ja kesämökkiläiset, joita houkuttelee vesi ja jokimaisema. Luonto- ja ympäristöarvot ovat tulleet Jänisjoella ja sen rannoilla aikaisempaa tärkeämmiksi.

Käyttämäni aineistoa analysoidessa käy ilmi, miten Jänisjoen vesistöalueen toimijaverkostot ja toiminnat ovat muuttuneet historian kuluessa. Toimijaverkkoajattelu on auttanut minua analysoimaan vesistön ja yhteiskunnan välisiä monitasoisia prosesseja ja vuorovaikutussuhteita. Se on antanut empirian puhua ja sallinut tilannekohtaiset tulkinnat. Toimijaverkkoajattelu on yksi varteenotettava vaihtoehto pohdittaessa tutkimuksellista viitekehystä hydrososiaalisten prosessien empiirisen analyysin tueksi.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (Joensuun toimipiste)

Kiihtelysvaaran henkikirjat vuosilta 1890, 1910, 1950, 1955 ja 1960.

Kuopion läänin itäisen vaalipiirin keskuslautakunnan arkisto: Kansanedustajavaalien asiakirjat 1924–1929.

Pohjois-Karjalan maarekisteri ja erikoisluettelojäljennökset: Kiihtelysvaara, Oskola

Kiihtelysvaara-Seuran kotiseutuarkisto

Eino Tikkasen (s. 1921) nauhoitettu haastattelu Loitimon uitoista, haastattelun ajankohta todennäköisesti 1980-luvun puoliväli, haastattelija ei tiedossa

HAASTATTELUT JA KENTTÄTYÖT, PERTTI RANNIKKO

Havainnointia Harlun, Häme kosken ja Läskelän alueella 6.12.2018, 25.6.2019, 5.8.2019 ja 19.11.2019

Saskova, Marina (s. 1963), paikallishistorian harrastaja, haastateltu Läskelässä 19.11.2019

Sivonen, Antti (s. 1968), laiteasentaja, haastateltu Enon Löytöjärvellä 23.10.2019

Smirnov, Vladimir (s. 1951), manuaalisorvari (eläkkeellä), haastateltu Läskelässä 19.11.2019

KIRJALLISUUS

- Ahveninen, Jorma 1984: *Suomen sahateollisuuden historia*. WSOY, Helsinki.
- Alanen, Leena 1975: *Laatokankarjalaiset toisen maailmansodan jälkeen. Sosiologinen tutkimus laatokankarjalaisen siirtoväen alueellisesta ja ammatillisesta uudelleensijoittumisesta sekä väestörakenteesta*. Joensuun korkeakoulun Karjalan tutkimuslaitos, Joensuu.
- Björn, Ismo 2006: *Tuupovaaran historia*. Tuupovaaran ja Ilomantsin historiatoimikunta, Joensuu.
- Böök, Netta 2006: Suomalaiskylästä neuvostokyläksi. Kurkijoen sotienjälkeisistä muutoksista. *Alue ja ympäristö* 35(2), 42–54.
- Granberg, Leo 2015: Maaseudun rakennemuutos Suomessa ja Venäjällä. Teoksessa *Venäjän palatseissa ja kaduilla*. Toimittaneet Markku Kivinen ja Leena Vähäkylä. Gaudeamus, Helsinki, 63–73.
- Haavikko, Paavo 1984: *Wärtsilä 1934–1984*. Oy Wärtsilä Ab, Helsinki.
- Hoving, Victor 1949: *Kymin osakeyhtiö 1872–1947 II*. Kymin Osakeyhtiö, Kuusankoski.
- Hämynen, Tapio 1993: *Liikkeellä leivän tähden. Raja-Karjalan väestö ja sen toimeentulo 1880–1940*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Hämynen, Tapio 2010: Toimeentulo ja elinkeinot Viipurin läänissä 1917–1939. Teoksessa *Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI*. Toimittaneet Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurminen. Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö, Joensuu, 89–136.
- Häyrynen, Maunu 2017: Kansallinen maisemakuvasto ja maisemantutkimuksen paradigmanmuutos. Teoksessa *Näkyväksi seipitetty maa. Näkökulmia Suomen visualisointiin*. Toimittaneet Mari Mäkiranta, Ulla Piela & Eija Timonen. Suomen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 231–245.
- Isatšenko, Tatjana 2005: Karjalan kannaksen kulttuurimaiseman muuttuminen. *Idäntutkimus* 12(4), 31–41.
- Juvonen, Jaana 1996: *Vanhan Tohmajärven historia*. Tohmajärven kunta, Tohmajärvi.
- Juvonen, Jaana 2020: *Tohmajärven ja Wärtsilän historia 1868–2018*. Tohmajärven kunta, Tohmajärvi.
- Järvi, T.H. 1912: Kaksi tehtaista aiheutunutta kalastolle vaurioita aiheuttanutta veden likaantumistapausta. *Suomen Kalatalous* 1, 96–111.
- Jääskeläinen, Viljo 1917: Pohjois-Laatokan kaloista ja kalastuksesta. *Suomen Kalatalous* 4, 231–302.
- Keronen, Eino 1989: Savotan pyörteissä. Teoksessa *Etesmutkaisia matkoja Kiihtelysvaaran menneisyyteen*. Toimittaneet Sisko Noponen ja Toivo Turunen. Kiihtelysvaara-Seura, Kiihtelysvaara, 155–189.
- Keskinen, Risto (toim.) 1993: *Suomen energiatekniikan historia. Teknis-historiallinen tutkimus energian tuottamisesta ja käytöstä Suomessa 1840–1980. Osa 1*. Tampereen teknillinen korkeakoulu, Tampere.
- Kokko, Paavo et al. (toim.) 2001: *Tehtaiden savu ja kukkaketoja. Kuvia Harlusta*. Harluseura ry, Jyväskylä.
- Kortelainen, Jarmo 1999. The river as an actor-network. The Finnish forest industry utilization of lake and river systems. *Geoforum* 30(3), 235–247.
- Kortelainen, Jarmo 2007: Miten vesi toimii. Metsäteollisuuden ja vesiympäristön hybridi liitto. *Terra* 119(3–4), 243–253.

- Kortelainen, Jarmo & Kotilainen, Juha 2003: Ownership Changes and Transformation of the Russian Pulp and Paper Industry. *Eurasian Geography and Economics* 44(5), 384–402.
- Kuujo, Erkki 1987: *Laivat Laatokalla*. Karjalan Kirjapaino Oy, Lappeenranta.
- Könönen, Aulis V.A. & Kirkinen, Heikki 1975: *Pohjois-Karjalan historia I. Keskiajalta Stolbovan rauhaan*. Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö, Joensuu.
- Laine, Antti 2010: Neuvostovaltion alkuvaiheet 1950-luvun ensivuosiin asti. Teoksessa *Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI*. Toimittaneet Yrjö Kaukiainen ja Jouko Nurminen. Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö, Joensuu, 390–416.
- Leppänen, Elsa 2004: *Olit ennen kuin olitkaan. Sukutarina Karjalan kunnailta*. Kirjakamari, Turku.
- Mustelin, Olof 1973: *Nils Ludvig Arppe. Karjalan teollisuuden perustaja*. WSOY, Helsinki.
- Nevalainen, Pekka 2010: Suojasäästä pysähtyneisyyden aikaan. Teoksessa *Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI*. Toimittaneet Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurminen, Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö, Joensuu, 417–461.
- Oksala, Arvi 1924: *Jänisjärven lauttausyhdistys 1913–1923*. Sortavalan Kirjapainon Osakeyhtiö, Sortavala.
- Parpola, Antti 2003: *Turvallisesti vaarojen keskellä. Kiihtelysvaaran Osuuspankki 1903–2003*. Oy Spiritus Historiae Ab, Helsinki.
- Peltonen, Mauri et al. (toim.) 1977: *Kiihtelysvaara ennen ja nyt*. Kiihtelysvaaran kunta ja Kiihtelysvaaran seurakunta, Kiihtelysvaara.
- Puustinen, Kauko 2013: Laatokan Karjalan historialliset ruukit. *Geologi* 65(4), 118–125.
- Rannikko, Pertti 1987: *Metsätalous ja kylä*. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 81, Joensuu.
- Rannikko Pertti 2020: Monipaikkainen syrjäkylä. Teoksessa *Maalla! Koetut paikat*. Toimittanut Silva Tedre. Kirjokansi, Joensuu, 143–162.
- Saavalainen, T., Matalamäki Tauno & Jouhki, Feodor 1935: *Kolmekymmentä vuotta Läskelän työväen järjestötoiminnasta ja sivistyspyrkimyksistä*. Kansan Voima Osakeyhtiön kirjapaino, Sortavala.
- Saloheimo, Veijo 1980: *Pohjois-Karjalan historia III, v. 1722–1809*. Joensuun korkeakoulu, Joensuu.
- Sierla, Viljo O. 1933: Uittoyhdistysten kuljettamat puumäärät vv. 1922–1927. *Acta Forestalia Fennica* 39. Suomen Metsätieteellinen Seura, Helsinki.
- Soikkanen, Hannu 1970: *Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia*. Tammi, Helsinki.
- STV 1924 ja 1940: *Suomen tilastolliset vuosikirjat vuosilta 1924 ja 1940*. Tilastollinen päätoimisto, Helsinki.
- SVT XVIII A: Suomen virallinen tilasto. *Teollisuustilasto vuosina 1928 ja 1931*. Tilastollinen päätoimisto, Helsinki.
- SVT XXIX A: Suomen virallinen tilasto. *Eduskuntavaalit vuosina 1924, 1930, 1936 ja 1939*. Tilastollinen päätoimisto, Helsinki.
- SVT XXIX B: Suomen virallinen tilasto. *Kunnallisvaalit vuosina 1921–1928*. Tilastollinen päätoimisto, Helsinki.
- Suomenmaa* 1923: *Maantieteellisen-taloudellinen ja historiallinen tietokirja. Viides osa: Viipurin lääni*. Tietosanakirja-Osakeyhtiö, Helsinki.

- Sutela, Tapio et al. 2009: *Jänisjoen vesistön säännöstelyn kehittäminen. Yhteenvedo ja suositukset*. Pohjois-Karjalan ympäristökeskuksen raportteja 6/2009, Joensuu.
- Sykkö, Uuno 1991: *Kun kylä elää*. Omakustanne, Joensuu.
- Taskinen, Juha 1998: *Laatokan seitsemän merta*. Bajonnoi, Savonlinna.
- Varis, Eira (toim.) 2016: *Karjalaiskylä Venäjän muutoksessa*. Mediapinta, Tampere.
- Vauramo, Eino (toim.) 1984: *Harlu. Laatokan-Karjalan nuorin siirtopitäjä*. Harlun pitäjäseura, Pieksämäki.
- Verigin, Sergei 2020: Sortavalan uudet asukkaat. Teoksessa *Sortavala. Muutosten ja muistojen kaupunki*. Toimittaneet Tapio Hämynen & Hannu Itkonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 282–297.
- Vihervuori, Aune 1985: *Jänisjoen vesistön kala- ja rapukannoille aiheutuneet vahingot ja niiden kompensointi*. Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos, Helsinki.
- Vioonmaa, Väinö 1922 [1905]: *Suomen talousmaantieto*. Kolmas uudistettu ja laajennettu painos. WSOY, Porvoo.
- Wolf, Charlotta 2004: Kauppa, teollisuus ja liikenne. Teoksessa *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*. Toimittaneet Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jorma Nurminen. Otava, Helsinki, 249–289.
- Åkerman, Maria 2009: Hybridit ja ympäristön politiikka. Teoksessa *Vihreä teoria. Yhteiskunta ympäristöteoriassa*. Toimittanut Ilmo Massa. Gaudeamus, Helsinki, 238–258.

LEHDISTÖ

- Helsingin Sanomat* 30.9.1995, Läskelän paperitehdas opettelee markkinataloutta
- Karjalan Sanomat* 7.11.2018, Karjalan kylät: Hiidenselkä
- Karjala* 16/1976 (Harlu-liite), Harlun viiri
- Karjala* 16/1976 (Harlu-liite), Patrikainen, Alvi, Maanviljelystä teollisuuspitäjässä
- Nokian Uutiset* 16.10.2017, Harlun koulusta kävi vieraita
- Nuori Karjala* -lehti: numerot 1/1995, 1/2000, 1/2001 ja 4/2006

SÄHKÖISET LÄHTEET

- ELY Hämeen ja Kainuun matkakertomus 2014: Venäjän Karjalan pienet vesivoimalaitokset ja padot, Matkakertomus 14.10.2014. http://www.fincold.org/wp-content/uploads/2014/06/matkakertomus_venajankarjala_2014sp.pdf (luettu 28.10.2019)
- Harlun koulun kotisivut, www.skolaharlu.edisite.ru (luettu 14.12.2019)
- Harlun paikallishallinnon viralliset kotisivut, www.harluadm.edisite.ru (luettu 14.12.2019)
- Harlu-seuran kotisivut, <https://www.harlu-seura.com/> (luettu 19.2.2021)
- Karjalan kierros. Harlu. Yle, TV2, Kotimaa nyt 31.8.2001. Suunnittelu, käsikirjoitus ja ohjaus: Jari Hakkarainen. Toimittaja: Katja Remsu. DVD katsottavissa mm. Joensuun pääkirjastossa.
- Läskelän paikallishallinnon viralliset kotisivut, www.laskela.ru (luettu 26.10.2019)

III

Ihmisen jäljillä

Kuva 11. Aamupesulla Aunuksen Viteleessä Laatokan itärannalla. Kuva: SA-kuva 1941.

Ristiaallokossa: Laatokan pilaantumisen ja suojelun ympäristöhistoriaa

Simo Laakkonen

 <https://orcid.org/0000-0003-0126-1838>

Alla Bolotova

 <https://orcid.org/0000-0002-8683-211X>

Ihminen on muuttanut niin veden määrää kuin laatuakin aikojen saatossa. Maatalouden, kaupungistumisen ja teollistumisen myötä menneen vuosisadan aikana vesistöjen saastuminen on noussut merkittäväksi ongelmaksi lähes jokaisessa vesistössä, jonka valuma-alueella on ollut asutusta. Laatokkakaan ei ole säästynyt saastumiselta. Milloin, missä ja miksi saasteongelmista alettiin keskustella Laatokan alueella? Entä milloin vesiensuojelun tarve nostettiin esille Karjalan suurjärven rannoilla?¹ Haemme vastauksia näihin kysymyksiin selvittämällä Laatokan saastumisen ja suojelun ympäristöhistorian päävaiheita 1800-luvun lopulta eli autonomian ajalta 2000-luvun alkuun.

1 Kiitokset Suomen kalastusmuseoyhdistys ry:n puheenjohtajalle, Ari Lappalaiselle mahdollisuudesta tutustua yhdistyksen arkistomateriaaliin Riihimäen välivarastolla, jonne osa Laatokan arvokkaasta kulttuuriperinnöstä on ollut sijoitettuna kalastusmuseon perustamista odotettaessa. Eeva Raikkeelle kiitokset kuvan 12 ja Anni Vesteriselle kuvakarttojen 3 ja 4 teknisestä käsittelystä sekä Koneen Säätiölle taloudellisesta tuesta.

Vesistötutkimukselle olennainen käsite on valuma-alue, joka luo järjestä moninkertaisesti laajemman kokonaisuuden kuin mitä järvi itse on. Laatokan valuma-alueen vesipinta-ala on peräti 15 kertaa suurjärven pinta-alaa suurempi (ks. Kartta 1 s. 17), joten ympäröivä alue vaikuttaa Laatokkaan poikkeuksellisen voimakkaasti. Tarkemmin katsottuna Laatokan ympärillä on kolme suurta valuma-aluetta. Lännessä valuma-alue ulottuu pitkälle Saimaan järvisuudulle, josta vedet laskevat Vuoksen kautta Laatokan luoteisrannalle. Idästä, Äänisen valuma-alueelta vedet laskevat Syväriä myöten Laatokan kaakkoiskulmalle. Kolmas mittava valuma-alue on Laatokasta etelään. Sen keskellä sijaitsee Ilmajärvi, josta vedet laskevat Olhavanjokea myöten Laatokan etelärannalle. Lisäksi Laatokan ympärillä on muutamia pienempiä valuma-alueita, joilta siihen virtaa useita lyhyitä jokia. Laatokasta, joka on käytännössä sen edellä mainittujen valuma-alueiden kokooja-allas, vedet laskevat Nevajokea myöten Nevalahteen, Suomenlahteen ja Itämereen. Nevajoen valuma-alueen pääjärvet – Laatokka, Ääninen, Saimaa ja Ilmajärvi – ovat Euroopan suurimpia järviä, jotka muistuttavat monella tavalla Pohjois-Amerikan suuria järviä, joita Isaac Land esittelee kirjan toisessa luvussa. Tästä merkittävästä vesistöalueesta voidaan siksi puhua hyvällä syyllä Euroopan suurina järvinä, koska vähäjärvisellä mantereellamme ei ole mitään vastaavaa – Laatokka valuma-alueineen on Euroopassa ainutlaatuinen järviolue.

Kirjamme keskiössä on ranta, jolla viisi hyvin erilaista olomuotoa kohtaavat toisensa. Siinä, missä maa on suhteellisen paikallaan pysyvä mineraalien muodostama elementti, muodostaa vesi jatkuvasti liikkuvan ja olomuotoaan (kaasu, neste, kiinteä) muuttavan ainesosan. Ilma ja sen ilmiöt, kuten ilmanpaine, tuulet ja myrskyt liikuttavat puolestaan niin vettä kuin maaperän pintaakin. Eliöt muodostavat rannan neljännen elementin. Maanisäkkäät, linnut, kalat, hylkeet, hyönteiset, kasvit ja pieneliöt hyödyntävät maata, vettä ja ilmaa ja liikkuvat pitkiä matkoja niitä myöten. Rannan viides ja uusin elementti on ihminen. Lajin edustajat ovat perinteisesti liikkuneet pitkiä matkoja vesitse, ja heidän mukanaan ovat kulkeutuneet myös rantoja koskevat kulttuuriset arvostukset, tiedot ja toiminnot. Näiden tekijöiden virtaavasta luonteesta johtuen Laatokkaa on syytä tarkastella sen rantoja hieman laajemmissa sosioekologisissa puitteissa – maan, veden, ilman, eliöiden ja ihmisten ristiaallokossa.

Tässä luvussa lähestymme Laatokan rantoja ympäristöhistorian näkökulmasta. Ympäristöhistoriassa tarkastellaan ihmisen ja muun luonnon välistä vuorovaikutusta ajassa. Ympäristöhistorian lähestymistavat voidaan jakaa luontoa koskevia yleisiä näkemyksiä ja käytänteitä selvittävään sekä erityisiä kriisejä selvittävään lähestymistapaan.² Viimeksi mainitussa kohteeksi otetaan erityisesti ympäristön ja sen muutosten aiheuttamat yhteiskunnalliset konfliktit. Tutkimuksemme keskittyy Laatokan saastumisen ja suojelun ympäristöhistoriaan. Lähestymme teemaamme toimijaverkkomallin näkökulmasta, jossa tutkittava ilmiö pyritään yhdistämään asiaan oleellisesti liittyneisiin mikro- ja makrotason toimijoihin.³ Ympäristöoikeudenmukaisuuden kannalta katsoen saastumisen haitat ja hyödyt eivät yleensä jakaudu yhteiskunnallisesti kovin tasaisesti. Olennaista tutkimukselle on siksi myös ympäristöpolitiikalle ominainen intressi- ja resurssinäkökulma.⁴ Minkälaiset mahdollisuudet yhteiskunnan eri ryhmillä on ollut saada ja jakaa tietoa ja osallistua ongelmien ja niiden ratkaisujen määrittelyyn?

Aiemmin vesien saastumisen historiaa Laatokalla on tutkittu pääasiassa Vuoksessa ja lähialueilla, esimerkiksi Kannaksella, niin Suomen⁵ kuin neuvostovalan alla.⁶ Venäläiset tutkijat ovat selvittäneet myös luonnontieteellisten tutkimusten historiaa Laatokalla.⁷ Yleiskuvaa Laatokan saastumisen ja suojelun ympäristöhistoriasta ei ole kuitenkaan aiemmin koostettu näin pitkältä ajalta.

Luku pohjautuu tutkimuskirjallisuuteen, historialliseen lehdistötutkimukseen ja Kansallisarkiston, Suomen kalastusmuseoyhdistyksen ja Metsäteollisuus ry:n arkistoihin sekä Viipurin aluearkiston viranomaisasiakirjoihin. Arkistoaineistoja on käyty läpi osana Itämeren pilaantumisen ja suojelun ympäristöhistorian tutkimusohjelmaa.⁸ Mitään järjestelmällistä arkistotutkimusta Laatokan ympäristöhistoriasta ei kuitenkaan

2 McNeill 2003, 6; Myös Schönach 2014.

3 Toimijaverkkoajattelusta Lehtonen 2008; Ks. myös Pertti Rannikon kirjoittama luku tässä kirjassa.

4 Ympäristöpolitiikan lähestymistavoista Haila & Jokinen 2008.

5 Seppovaara 1984; Myllyntaus 1991; Korjonen-Kuusipuro 2013.

6 Kochetkova 2013; Kochetkova 2018; Kochetkova & Pokidko 2019a; Kochetkova & Pokidko 2019b.

7 Rukhovets & Filatov 2011.

8 Aiemmasta monitieteisestä vesihistorian tutkimuksesta Laakkonen & Laurila 1999; Laakkonen & Laurila 2001; Laakkonen et al. 2007.

ole ollut mahdollista tehdä. Siksi lukumme kykenee muodostamaan Laatokan saastumisen ja suojelun ympäristöhistoriasta vain yleiskuvan, jonka toivomme kuitenkin tarjoavan lähtökohtia tarkemmille jatkotutkimuksille. Ympäristöhistorian näkökulmasta katsoen Laatokan horisontti on rannaton.

Pietari ja kutsumaton vieras

Laatokkaan valuu 70:n suuremman ja pienemmän joen kautta tuhansien järvien vedet Maanselän kumpaiseltakin vietteeltä, ja Nevajoki ne sitten vie Laatokasta ulos Suomenlahteen. Lukemattomat Vellamon tyttäret vievät täten veronsa tälle hallitsevalle, suuremmalle sisarelleen – vievät vetensä läpikuultavat, kirkkahat kuin kristalli, liian viattomat oikeastaan, tullakseen suuren pääkaupungin saastaisuuden huuhtojiksi.⁹

Näin kuvasi Zacharias Topelius vuonna 1873 vesien pitkää matkaa Suomen suuriruhtinaskunnan ja emo-Venäjän joilta ja järviltä Laatokan kautta Suomenlahteen. Merkittävintä tässä maalailevassa ja avarakatseisessa valuma-alueiden kuvauksessa on se, että Topelius määritteli yli puolitoista vuosisataa sitten kyseisen vesireitin myös veden puhtauden ja likaisuuden näkökulmasta. Syykin tälle käy kuvauksesta selväksi: pääkaupunki Pietari.

Pietari Suuri perusti 1703 Nevajoen suulle sataman ja sotilastukikohdan, josta tehtiin Venäjän uusi pääkaupunki vuonna 1712. Kaupungin väestö kasvoi nopeasti: vuonna 1750 kaupungissa asui 100 000 ja vuonna 1800 jo 200 000 asukasta. Pietarista muodostui koko Itämeren alueen suurin kaupunki. Kanavien, hallintorakennusten, linnoitusten, kirkkojen ja palatsien rakentamisessa ei säästely ja Pietarin keskustasta muodostui vaikuttava näky: Venäjän uusi ikkuna läntiseen Eurooppaan säihkyi kultakupoleineen kauas. Lähemmässä tarkastelussa ikkunassa näkyi kuitenkin säröjä, sillä jossain asioissa Nevan metropoli säästi.

9 Topelius [1873] 1984, 104.

Pietarin vesijohtolaitos oli riittämätön ja tarvittavia yleisiä viemäreitä ja etenkin kokoojaviemäreitä ei rakennettu kaupunkiin lainkaan.¹⁰

Pietarilaisten tilanne kävi tukalaksi, kun kaupunkiin saapui kutsumaton vieras – kolera. Intiasta saapunut kulkutauti alkoi raivota Euroopassa 1800-luvun alussa. Läntisen Euroopan kaupungit ryhtyivät investoimaan vuosisadan puolivälistä lähtien merkittäviä summia vesijohtoihin, viemäreihin ja yleiseen terveydenhoitoon, ja 1800-luvun lopulla kolera ei aiheuttanut enää mittavia epidemioita Länsi-Euroopassa.¹¹ Pietarissa, joka oli tuolloin Euroopan neljänneksi suurin metropoli, vastaavia uudistuksia ei tehty ja koleraepidemiat jatkuivat keisarillisessa pääkaupungissa aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka.¹² Suomella oli 1900-luvun vaihteessa naapurina Pohjois-Euroopan epäterveellisin suurkaupunki.¹³ Niin venäläiset kuin suomalaiset lehdet painottivat sarkastisesti, että Venäjän jatkuvien koleraepidemioiden synnä ei ollut tauti, *kolera vibrio*, vaan pikemminkin heikko keisarillinen yhteiskunta, *kolera russica*, ja erityisesti sen sairas pääkaupunki, *kolera Petropolitana*.¹⁴

Laiminlyönneistään johtuvien koleraepidemioiden pakottamana Pietari alkoi viimein etsiä kaupungin läheisyydestä vaihtoehtoisia vesilähteitä. Pääkaupunkiin ehdotettiin jo vuonna 1908 johdettavaksi järvivettä Laatokasta, pohjavettä keisarillisen kesäkaupungin Tsarskoje Selon hiekkamailta, Duderhofin kukkuloilta Nevalahden rannalta ja jopa Suomen suuriruhtinaskunnan puolelta.¹⁵ Vain Laatokasta katsottiin kuitenkin saatavan suurkaupungille riittävästi puhdasta raakavettä.¹⁶ Asiaa valmisteellut komissio pyrki lunastamaan Laatokan rannalta suunnitellulta vedenotto paikalta laajan alueen, jossa kaikki vesiä saastuttava toiminta

10 Keisarin ajan Pietarista Bäter 1976.

11 Suomessakin pahin koleraepidemia oli 1850-luvulla. Viimeinen huomattavampi koleraepidemia vuosina 1871–1872 vaati koko maassa enää noin 300 kuolonuhria. von Bondsdorff 1978, 103.

12 Patterson 1994.

13 G. V. L., Mitenkö koleraa rajalla odotettiin. *Suomen terveydenhoitolehti* 2/1909, 21–24.

14 Koleran. *Nya Pressen* 29.7.1910, 5. Venäjän vetämättömästä koleraepidemiasta julkaistiin useita pilkkakirjoituksia ja runoelmia. Esim. Laulajapoika, Kolera. *Tuulispää* 25.9.1908, 2; Pietarissa. *Kurikka* 1.12.1911, 17; Konr. ReijoWaara: Serkukset Kolera ja Lavantauti kohtaavat toisiaan maantiellä. *Suomen terveydenhoitolehti* 1.9.1909, 10.

15 Vattenförsörjningen och kanalisationen i Petersburg. *Hufvudstadsbladet* 6.10.1908, 8; Till frågan om Petersburgs förseende med vatten ur Ladoga. *Hufvudstadsbladet* 9.11.1908, 4.

16 Pietarin vesijohto ja Laatokka. *Käkisalmen Sanomat* 2.11.1908, 2; Petersburgs dricksvatten. Hvilka åtgärder kunde vidtagas till dess förbättrande? *Hufvudstadsbladet* 9.10.1910, 12; Vesijohto Laatokalta Pietariin. *Inkeri* 22.11.1913, 2.

olisi kiellettyä. Komissio ehdotti myös lain säätämistä ”Laatokan suojelemiseksi kaikelta saastutukselta”. Aloite Laatokan puhtauden lakisäätöksi suojelemiseksi tuli siten hieman ironisesti Pietarista. Komissio toivoi, että Laatokan vesijohdon rakentamiseen päästäisiin keväällä 1914.¹⁷ Työt aloitettiin, mutta maailmansota ja viimeistään sitä seurannut Venäjän sisällissota 1917–1922 teki niistä lopun: kevät ei enää koittanut keisarillisen Venäjän pääkaupungille.

Kaupunkien ja teollisuuden aiheuttamat haitat Suomen puoleisella Laatokalla

Suomen suuriruhtinaskunnassakaan ei ollut syytä juhlaan, koska Laatokan alueella huolenaiheena oli koleran sijaan toinen saastuneen veden levittämä vitsaus – lavantauti.¹⁸ Sortavalan kaupunki oli rakennettu paksun savipatjan päälle, mistä syystä useimmista kaupungin kaivoista ei saatu kunnon pohjavettä. Sortavalan väestö haki suurimman osan juoma- ja käyttövedestään sangoilla tai hevosvoimin saaveilla Laatokan lähimmästä lahdesta, Läppäjärvestä. Talvella vesi otettiin lahden yleisistä avannoista. Sortavalan rantavedet pysyivät pitkään kohtuullisen puhtaina, koska valumat vähän vettä käyttävästä, jätteitä kierrättävästä ja vähän teollistuneesta kaupungista pysyivät pieninä.¹⁹ Kaupungin rantaan laskevat puiset viemärit alkoivat vähitellen kuitenkin saastuttaa edellä mainittuja vedenottoaikoja. Viemärinsuista tuli taattu ravinnonlähde niiden lähellä viihtyvillä lahnansukuisille kaloille, pasureille.²⁰ Kasvatvat päästöt kaupungista ja valumat viljelyksiltä johtivat paikallisten asukkaiden mukaan lopulta lähilahtien, Läppäjärvien ja Vakkolahden, ja järvistä etenkin matalan Airanteen saastumiseen ja leväongelmiin.²¹

17 Veden johtaminen Laatokasta Pietariin. *Inkeri* 25.2.1914, 2.

18 Lavantauti on bakteerin aiheuttama suolistosairaus, joka leviää ulosteiden saastuttaman veden tai ruuan välityksellä ja tappaa hoitamattomana sairastuneista 10–20 prosenttia. Lavantaudista Tampereella ks. Koskinen 1999.

19 Kaupunkiyhdyskunnan eri kehitysvaiheiden päästöjen määrällisestä arvioinnista 1850–2000, ks. Laakkonen & Lehtonen 1999.

20 Jääskeläinen 1917, 272; Kaupungin vedenottoaika. *Laatokka* 2.4.1914, 2.

21 Piirilääkäri: Sortavalan juomavesi. *Laatokka* 28.2.1903, 2; Hyvää juomavettä! *Laatokka* 22.9.1908, 1; Sortavalan juomavesi. *Raja-Karjala* 10.2.1912, 2; Lavantauti. *Laatokka* 19.12.1912, 2.

Ulkopuoliset asiantuntijat olivat 1900-luvun alussa samaan mieltä kuin kasvava joukko sortavalalaisia: kaupungin rantavedet olivat saastumisen takia juomakelvottomia ja asialle tuli tehdä jotain.²² Sortavalan kaupunginvaltuusto päättikin 1910-luvulla rakennuttaa insinööritoimisto YIT:n suunnitteleman modernin likaviemäri- ja vesijohtoverkon, johon raakavesi johdettiin läheiseltä Helmijärveltä.²³ Verkoston valmistuttua kaupunkilaiset saivat viimein puhdasta juoma- ja käyttövetä. Laatokan rantavedet kuitenkin likaantuivat entisestään, koska vesi- ja viemäriverkosto teki mahdolliseksi vesikäymälöiden käyttöönoton, korkeiden kerrostalojen rakentamisen ja suurempien teollisuuslaitosten perustamisen.²⁴ Aikalaisten mielestä viimeistään kaupungin rantaan perustetut uudet teollisuuslaitokset samensivat rantavesiä siinä määrin, että kirkkaita ja puhtaita vesiä suosiva siika ei 1930-luvun lopulla enää noussut perinteisille kutupaikoilleen Sortavalan kaupungin vuonomaasiin lahtiin (Kartta 3).²⁵

Jokien teollistaminen – eli niissä olevien energia- ja raaka-aineresursien laajamittainen ja pysyvä käyttöönotto sekä virtavesien säätely tuotantoelämän ehdoilla – alkoi Laatokan pohjoisilla rannoilla Jänisjoelta.²⁶ Sortavalan itäpuolella sijaitsevan Jänisjoen alajuoksu, noin kaksikymmentäneljä kilometriä pitkä Läskelänjoki, oli sivuhaaroinen ollut perinteisesti pohjoisen Laatokan parhaita siika- ja lohijokia.²⁷ Läskelänjoen kolmestatoista koskesta suurimpia ryhdyttiin valjastamaan 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa ja niiden yhteyteen ryhdyttiin perustamaan moninaisia puunjalostuslaitoksia, joita Pertti Rannikko on esitellyt edellä olevassa luvussa. Tuotannossa syntyneet jätteet – roskat, sahanpuru, jätemassa, käytetyt kemikaalit ja koneöljyt – päästettiin sellaise-

22 Sortavalan vesijohtokysymys. *Laatokka* 19.12.1912, 2; Sortavalan vesijohtokysymys. *Rajavahti* 13.12.1913, 2; Sen sijaan lääkintöhallitus katsoi myöhemmin Läppäjärvien veden juomakelpoiseksi. Ks. Sortavalan kaupungin vesijohtokysymys. *Laatokka* 10.5.1913, 3.

23 Sortavalan kaupungin vesijohtokysymys. *Laatokka* 13.12.1913, 2.

24 Nimimerkki Wasara valitti, että maataloutta harjoittava Sortavalan kaupunki ei tuntenut järkiperaistä lannanhoitoa ja ehdotti kaupungissa olevan lannan hyödyntämistä, jotta kasvinravintoaineita ei laakettaisi "oikonaan" Laatokkaan. Kevät. *Karjalan Ääni* 6.5.1922, 4.

25 Santeri Riihimäki: Mikä on syynä siikojen vähenemiseen Pohjois-Laatokalla? *Laatokka* 12.6.1937, 5; Riihimäki oli Laatokan Kalastajaseurojen Liiton kalastusneuvoja.

26 Jakobson 2002.

27 Jääskeläinen 1917, 232.

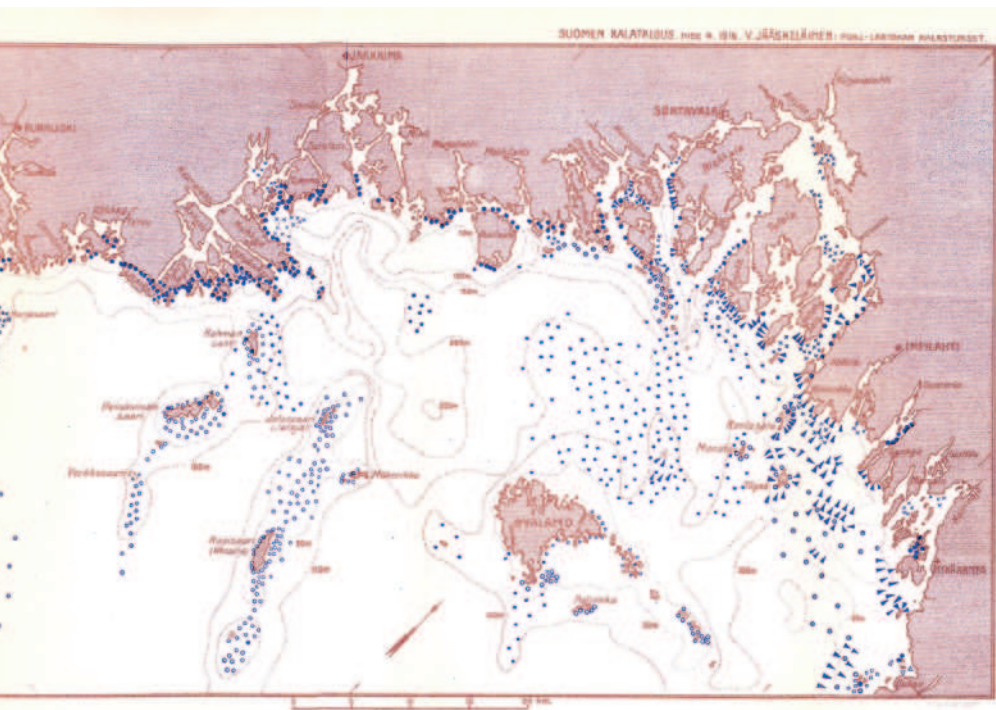
Kartta 3. Kalastus oli merkittävä elinkeino ja ravinnon lähde Pohjois-Laatokalla. Karttaan on merkitty pisteillä Laatokan pääsaaliskalojen – lohien, nieriän, siian, muikun ja kuoreen – tärkeimmät pyyntipaikat. Lähde: Jääskeläinen 1917, kartta 1.

naan jokeen. Saastumisen toteen näyttämiseksi tarvittiin kuitenkin vielä luonnontieteiden apua. Sellaista ei jokivarren maalaiskunnille ollut saatavilla, koska maalaiskunnissa ei ollut olemassa kaupunkien tavoin lakisääteistä terveydenhoitolautakuntaa, joka olisi voinut omin valtuuksin, voimin ja laboratorioin tehdä tarvittavat tutkimukset. Saastekysymyksiä selvittäminen oli kiinni voimavaroista ja vallasta.

Lainsäädännöllisessä ”pattitilanteessa” paikallinen asukas, kauppias A. S. Waschko ryhtyi toimeen. Hän päätti tilata omalla kustannuksellaan ja viipurilaisen asianajotoimiston avustuksella luonnontieteellisen tutkimuksen Läskelänjoen tilasta.²⁸ Hän tilasi tutkimuksen kalastustarkastajalta, joka oli valtiollinen kalatalouden etuja valvova viranomaisena. Tämän virkatyön yhtenä uutena ja kasvavana ongelma-alueena oli teolli-

²⁸ T. H. Järvi, Asianajotoimisto Fritz Wiik, Viipuri, 1909. Tammik. 18 p., No 39. Kalastustarkastajan kirjekonseptit 1889–1923. Da 10. Maataloushallitus. Kansallisarkisto.

suuden aiheuttama vesistöjen saastuminen. Kalastustentarkastaja T. H. Järvi teki syys-lokakuun vaihteessa 1908 tutkimuksen Läskelänjoesta tehtaiden ylä- ja alajuoksulla. Hän määritteli puumassan määrän joki-vedestä planktonhaavilla otetuin näyttein. Rekihaavilla ja haralla otettiin pohjasta kasvi- ja eläinnäytteitä, jotka säilöttiin formaliiniin analysoitavaksi. Vesinäytteitä otettiin joen eri vesikerroksista ja näytteet kuljetettiin kylmäsäilytyksessä rautateitse Helsingin kaupungin terveydellisten tutkimusten laboratorioon, jossa niistä tehtiin fysikaaliset ja kemialliset analyysit.²⁹

Järvi julkaisi tutkimustuloksensa Läskelänjoen tilasta vuonna 1912 *Suomen Kalastuslehdessä*, jolloin tiedot levisivät ympäri maata. Tulosten mukaan ”Läskelän tehtaan jätevesi katselmuksen aikana puumassallaan

29 Vesinäytteitä kuljetettiin yleisesti rautateitse 1800-luvun lopulta lähtien Helsingin laboratorioihin analysoitaviksi. Laakkonen 1999, 7–16.

saastutti veden Läskelän joessa tehtaasta alkaen ainakin yli 2 km päähän tehtaasta alaspäin”. Koemielessä jokeen jätetyt pyydykset likaantuivat yhden yön aikana kauttaaltaan puumassalla. Laajemmin ottaen jätemassa vaikeutti kalojen nousua jokeen kutemaan ja hävitti sekä jo laskettua mätää että kutupaikkoja. Vaikka Läskelän tehdas toimi tutkimuksen aikana vain puolella teholla ja Hämekosken tehdas ei tulipalon takia ollut lainkaan toiminnassa, tutkimustulos oli yksiselitteinen: Läskelänjoki oli 1900-luvun alussa pahoin saastunut.³⁰

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Jänisjoen alueen ongelmat nousivat uudelleen esille. Vuonna 1937 Ruskealan, Suistamon ja Harlun kunnan sekä viiden kalastuskunnan edustajat katsoivat, että tuotannon kasvaessa Jänisjärven ja Jänisjoen kalasto – etenkin lohi, siika ja harjus – olivat huolestuttavasti vähentyneet ja aiemmin yleinen ankerias oli hävinnyt kokonaan. Läskelänjoen teollisuuslaitosten padot estivät aelluskalojen nousun ja Jänisjärven säännöstely tuhosi puolestaan kalojen luonnollisia kutupaikkoja. Lisäksi ”erikoisesti Läskelän ja Leppäkosken paperitehtailta jokeen laskema lipeämyrky ja sulfittijätteet aiheuttivat kalojen kuolemista”. Edustajat lähettivät pöytäkirjaotteen maataloushallitukselle vaatien puunjalostusyhtiöitä rakennuttamaan jokeen tarpeelliset kalaportaat sekä puhdistuslaitteet.³¹ Läskelänjoki oli neljässä vuosikymmenessä muuttumassa elävästä luonnonympäristöstä lähes elottomaksi teolliseksi joeksi.

Ongelmat eivät rajoittuneet Läskelänjoen ympäristöön. Kuten edellä on esitetty, norjalaistaustainen Diesen Wood Ab osti vuonna 1920 Pitkärannan maalaiskunnassa sijainneen sahan, rakennutti Tulemajokeen vesivoimalan ja läheiselle Pusun- eli Nurmisaarelle sulfaattiselluloosatehtaan, joka alkoi klooritehtaan valmistuttua tuottaa valkaistua sellua. Muutaman vuoden sisällä sulfaattiselluloosatehtaan käynnistämisestä Laatokan Kalastajaseurojen Liitto lähetti maataloushallitukselle selvitys-

30 Järvi 1912, 106–113.

31 Pöytäkirja tehty Jänisjärven ympäristön kalastuskuntien edustajain kokouksessa kalanviljelyslaitoksen huoneustossa Suistamon kunnan Ulmalan kylässä 12. päivänä syyskuuta 1937 sekä Maataloushallitukselle, Harlussa maaliskuun 18 päivänä 1938. Kumpikin asiakirja: Maataloushallituksen kalataloudellisen tutkimustoimiston vesien likaantumistutkimuksia. Vesiliikaannus 133. Suomen kalastusmuseoyhdistys ry:n varastoarkisto, Riihimäki.

pyynnön tehtaan saasteista ja niiden vaikutuksista vesistöön. Toimeen ryhtyi Viljo Jääskeläinen, joka toimi kalastustentarkastajain manttelinperijän, maataloushallituksen kalataloudellisen tutkimustoimiston kalastusbiologina. Sortavalassa syntynyt ja koulunsa käynyt Jääskeläinen oli oikea henkilö tähän tehtävään, koska hän oli aiemmissa tutkimuksissaan perehtynyt syvällisesti Laatokan kalastusoloihin ja kaloihin.³²

Sortavalan tavoin myös Pitkärannan väestö oli ottanut Laatokasta juoma- ja käyttövetensä. Elokuun alussa vuonna 1927 tekemässään pienimuotoisessa tutkimuksessa Jääskeläinen havaitsi omakohtaisesti, että Pitkärannan rantavedet olivat muuttuneet rikinmakuisiksi ja juomakelvottomiksi. Yhtiö kuljettikin puhdasta vettä paikkakuntalaisten käyttöön muualta. Koekalastuksen ja -maistamisen perusteella Jääskeläinen totesi, että saasteet olivat antaneet myös kaloille vastenmielisen ”lipeänrikin” maun tehden niistä syömä- ja myyntikelvottomia. Tehtaan edustalta pohjasta nousi pohjarahauksissa ”rikiltä tuoksahavaa sinertävää selluloosa-lietemassaa, missä tavallisia pohjalla eläviä, kalojen ravintona olevia eläimiä en havainnut”. Laatokan pohja kärsi tehtaan edustalla hapen puutteesta ja oli biologisesti kuollut. Jääskeläisen mukaan ”selluloosalikaannusta” oli silmämääräisesti arvioiden havaittavissa ainakin kilometrin päässä tehtaasta. Diesen Wood Ab:n omien tutkimusten mukaan rannikkovedet olivat vielä kahden kilometrin päässä tehtaasta enemmän tai vähemmän likaantuneita.³³

Ongelmia oli myös Laatokan vastarannalla. Saksan Mannheimista kotoisin oleva metsäteollisuusyhtiö, Zellstoffabrik Waldhof AG, perusti viimeisimmän ja suurimman yrityksen Laatokan alueelle. Pääosin saksalaisten omistaman tytäryhtiön, Oy Waldhof Ab:n rakennuttama sulfittiselluloosatehdas valmistui Käkisalmen kaupunkiin Laatokan rannalle Vuoksen toisen suuhaaran kohdalle vuonna 1931. Tehdas otti käyttövetensä Laatokasta ja johti jätevedet Vuoksen suussa olevan Satamalahden kautta takaisin Laatokkaan. Myrkyllisimmät jätekemikaalit pyrittiin johtamaan tehtaan lähelle jätelampeen, josta päästettiin jätevesiä pari

32 Jääskeläinen 1917; Jääskeläinen 1921; Jääskeläinen 1925.

33 Laatokan Kalastajaseurojen liitolle, Sortavala, Helmik. 25. 1929, V. J. Maataloushallituksen kalataloudellisen tutkimustoimiston kirjjekonseptit 1924–1930. Maataloushallitus. Kansallisarkisto; Jätevesikomitean kiertokysely 1937. Kiertokirjeet 1937–1939. Metsäteollisuus ry:n arkisto. Helsinki.

kertaa vuodessa Vuokseen, mikä aiheutti kalakuolemia. Tuotannossa syntyneet kaasut johdettiin korkeaan savupiippuun, mutta silti Käkisalmissa haisi ajoittain kuvottavalle.³⁴

Laatokan Kalastajaseurojen Liiton hoitokunta huolestui Waldhofin tehtaan saasteista jo ennen tuotannon aloittamista. Lopullisen sysäyksen toiminnalle antoi heti syksyllä 1931 kaupungin Satamalahdessa tapahtunut laaja kalakuolema, jota seurasi pienempi kalakuolema kesällä 1933.³⁵ Kalakuolemat johtivat ilmoituksen tekemiseen Viipurin lääninhallitukselle ja poliisille. Kalataloudellinen tutkimustoimisto ryhtyi yhteistyössä yhtiön kanssa tekemään jätevesiselvityksiä.³⁶ Jääskeläisen tutkimuksissa selvisi, että Waldhofin tehtaan edustalla Laatokan pohjalla oli paksu, hai-seva kerros jäteselluloosaa, jota bakteerit pyrkivät hajottamaan, minkä seurauksena vesi pohjalla oli sulfittipitoista, hapanta ja ”täysin happivaapa”.³⁷ Siten Laatokan pohja oli myös Käkisalmen edustalla saastumisen aiheuttaman happikadon takia biologisesti kuollut. Waldhof-yhtiön mukaan kilometrin päässä tehtaalta ei pohjassa ollut havaittavissa enää jättemassaa ja suurin osa jätelipeästä hävisi Laatokan syvyykseen. Rantavedet eivät haisseet rikkivedylle kolmen kilometrin päässä ja Laatokan vesi oli juomakelpoista viiden kilometrin etäisyydellä.³⁸ Laatokan vesien todellisten asiantuntijoiden eli paikallisten kalastajien mielestä tehtaan perustamisen jälkeen kalantulo oli vähentynyt Vuoksen suun molemmilla puolin jopa kymmenien kilometrien päässä rannikosta.³⁹

Vuoden 1902 vesilain määräysten vastainen vesistöjen pilaaminen ei rajoittunut Sortavalan kaupungin, Läskelänjoen, Pitkärannan ja Käkisalmen puunjalostustehtaitten läheisyyteen. Käytännössä eri teollisuuden

34 Huovila et al. 2008, 18, 45, 66, 74, 82, 149, 164; Hajuhaista niin joella kuin kaupungissa oli todellinen, vaikka paikallisen sanonnan mukaan ”sulfit luktar fint, men sulfat luktar fant”.

35 Omituista kalojen kuolemista Käkisalmen satamalahdessa. *Käkisalmen Sanomat* 8.8.1931, 2; Eikö ilmeistä epäkohtaa saada korjattua? *Käkisalmen Sanomat* 13.7.1933, 1.

36 Kalataloudellinen tutkimuslaitos (vuosikertomus 1932 ja 1936). Maataloushallituksen kalataloudellisen tutkimustoimiston kirjekonseptit 1931–1937. Maataloushallitus. Kansallisarkisto; Viipurin Lääninhallitukselle, Maataloushallituksen puolesta, Kesäk. 17 p:nä 1940. Maataloushallituksen kalataloudellisen tutkimustoimiston kirjekonseptit 1938–1944. Maataloushallitus. Kansallisarkisto.

37 O. Y. Waldhof A. B., Käkisalmi, 30.9.1933, V. J. Maataloushallituksen kalataloudellisen tutkimustoimiston kirjekonseptit 1931–1937. Maataloushallitus. Kansallisarkisto.

38 Svar på avfallsvattenskommitténs rundskrivelse till träförädlingsindustrierna. Oy Waldhof Ab, Kexholm, 27.9.1937, Blomqvist. Vesiliikaannus 133. Maataloushallituksen kalataloudellisen tutkimustoimiston vesien liikaantumistutkimuksia. Suomen kalastusmuseoyhdistys ry:n varastoarkisto, Riihimäki.

39 Eikö ilmeistä epäkohtaa saada korjattua? *Käkisalmen Sanomat* 13.7.1933, 1.

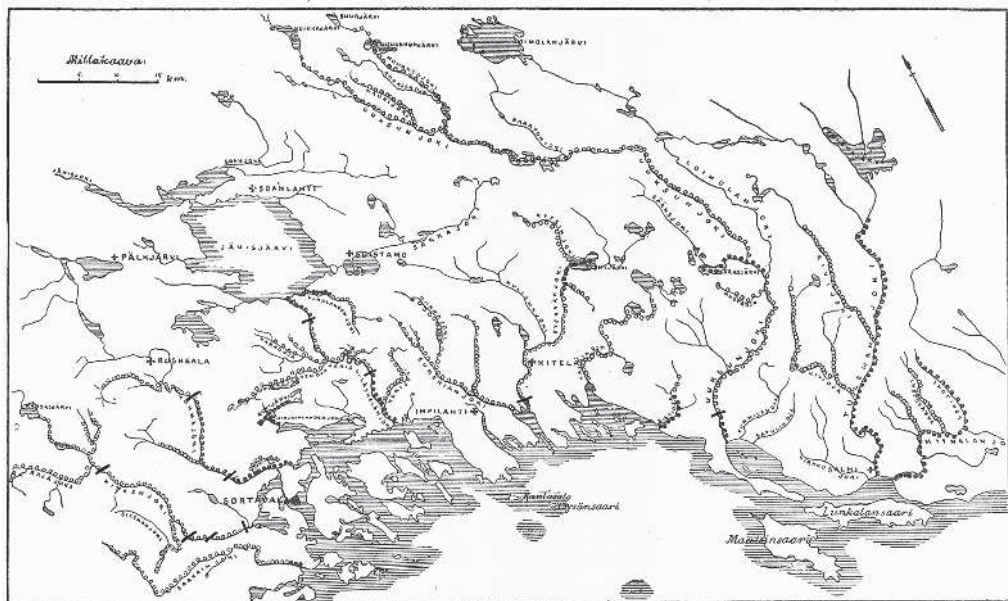
alojen perusrakenteet, toiminnot ja päästöt vaikuttivat lähes jokaiseen Pohjois-Laatokan jokeen ja sitä kautta alueen rantavesiin. Kun jokien valtaväylä oli perinteisessä käytössä jätetty aina niin sanotuksi kuninkaan väyläksi, vapaaksi vaelluskalojen nousulle, sen sijaan sähköntuottaminen voimaloissa edellytti poikkipatojen rakentamista. Suomen puoleiseen Laatokkaan laski 40 yli viisi kilometriä pitkää jokea, joista 21 jokeen oli perinteisesti noussut lohikaloja lisääntymään. Teollistamisen ja sähköistämisen myötä lähes jokaiseen lohijokeen, myös Vuokseen, rakennettiin poikkipatoja, jotka estivät kalojen nousun joko kokonaan tai osaksi. Siksi jo suuriruhtinaskunnan aikana selvitettiin patojen vaikutuksia lohen ja järvilohen nousulle esimerkiksi Hiitolanjoella. Kaiken kaikkiaan Laatokan vaelluskalojen perinteinen nousualue oli Suomen itsenäistytessä patojen takia puolittunut (Kartta 4).⁴⁰

Toinen jokien teollistamiseen liittyvä vesistöihin vaikuttava tekijä oli uitto. Laatokkaan laskevien jokien latvavesien, purojen, järvien, jokiharojen ja valtaväylien voimakas muokkaaminen miljoonien tukkien vuositonta uittoa varten häiritsi sekä jokien perinteistä moninaiskäyttöä että kalojen lisääntymistä. Uitettaessa tukit ruhjoivat jokiuomia ja tukeista liuenneet kemikaalit, kuten parkkihappo, saastuttivat vesiä. Tukeista irtoava kaarna ja nila tuhosivat pohjalle vajottuaan kutusoraikkoja sekä jo laskettua mätiä. Lauttauksen aiheuttama liike ja melu häiritsivät kaloja ja uppotukit kalastusta. Lisäksi poltto-, propsi- ja tukkipuulauttojen laajamittainen ja pitkäaikainen seisottaminen ja varastointi jokisuihin ja lahtiin häiritsi merkittävästi arvokalojen kutua Laatokan rantavyöhykkeellä.⁴¹ Laatokan arvokkain saaliskala, siika, menetti käytännössä lähes kaikki parhaimmat kutupaikkansa pohjoisen Laatokan rannikolla vesien saastumisen ja puiden lauttauksen vuoksi. Myös muiden arvokalojen, kuten lohen, järvilohen ja nieriän kannat vähenivät.⁴²

40 Viipurin läänin kuvernöörille. Elokuun 15 p:nä 1903. Da 6, Kalastuksentarkastajan kirjekonseptit 1889–1923. Maataloushallitus. Kansallisarkisto; Jääskeläinen 1917, 230–234; Kalataloudellinen tutkimuslaitos (vuosikertomus 1934). Maataloushallituksen kalataloudellisen tutkimustoimiston kirjekonseptit 1931–1937. Maataloushallitus.

41 Puutavaraaliikkeiden Laatokan kalastukselle tuottamat haitat. *Karjala* 22.7.1925, 2; Käkisalmen Sanomille Jorma Raekallio: Kalavesien hoitotoimenpiteistä sisävesillämme. *Käkisalmen Sanomat* 17.8.1939, 5; Raekallio oli Viipurin läänin maanviljelysseuran kalatalousneuvoja.

42 Santeri Riihimäki: Mikä on synnän siikojen vähenemiseen Pohjois-Laatokalla? *Laatokka* 12.6.1937, 5.

Loobien ja järvelöiden nykyistä nousua esittävät tähtöiset pisteet; avonaiset pisteet osoittavat alueita, joilla vain puurohi esiintyy. Poikittainen viiva joon ylitse merälitsee patoa.

Kartta 4. Lähes jokainen pohjoiseen Laatokkaan laskeva joki padottiin ensimmäiseen maailmansotaan mennessä. Padot on merkitty kartan jokiin poikkiviivoilla. Lähde: Jääskeläinen 1917, kartta 4.

Laatokan rantojen ja jokivarsien asukkaiden näkemykset saastumisen haitoista eivät syntyneet tyhjiössä. Huomattava osa Laatokan asukkaista näki ja koki saastumisen haitat omakohtaisesti. Lisäksi rivikansalaiset lukivat ahkerasti sanomalehtiä ja osin ammattilehtiäkin. Lukemista riitti: alueen sanomalehdet saattoivat kirjoittaa 1800-luvun lopulta alkaen hyvinkin ärhäkkäästi niin paikallisista, lähialueiden kuin muun Suomenkin saastetapauksista.⁴³ Vuoksen jokivarren asukkaat ja kunnat valittivat puunjalostusteollisuuden saasteista taajaan. Puunjalostusteollisuus nostatti protesteja myös Viipurin seudulla.⁴⁴ Laatokan rannoilla tunnet-

43 Korjonen-Kuusipuro 1999; Laakkonen, Laurila, Rahikainen 1999; Lahtinen 2005.

44 Pitkällinen vesiriita päättynyt. Nurmin selluloosatehdas velvotettu ryhtymään erikoistoimenpiteisiin, ettei vesi Rakkolanjoessa saastuttuisi. *Viipurin Sanomat* 8.5.1914, 4; Vuoksen veden tutkimista vaaditaan. *Käkisalmen Sanomat* 30.1.1934, 2; Sulfaattitehtaiden jätelipeä vaarallista kalakannalle. *Käkisalmen*

tiin tietysti hyvin myös Pietarin pitkäaikaiset saasteongelmat. Vastaavasti muualla Suomessa kirjoitettiin Laatokan vesiongelmistä.⁴⁵ Saastumiskeskustelulla oli siten Suomessa pitkät, 1800-luvun lopulle kurrottautuvat painomusteen värjäämät juuret, jotka ulottuivat Laatokan lisäksi lähes kaikkiin Suomen päävesistöihin.

Jätevedenpuhdistus on ollut teollistumisen ja kaupungistumisen aikakaudella vesiensuojelun päämenetelmä ympäri maailman. Jätevedenpuhdistamojen rakentaminen alkoi Suomen kaupungeissa ennen ensimmäistä maailmansotaa ja nopeutui seuraavina vuosikymmeninä.⁴⁶ Sor-tavalan ja Käkisalmen kaupungit tai Lahdenpohjan kauppala eivät tänä aikana tehneet mitään vesiensuojelun eteen.⁴⁷ Läskelänjoen metsäteollisuusyhtiöt eivät käytettävissä olevan aineiston pohjalta myöskään tehneet mitään vesiensuojelun tai kalastonhoidon eteen.⁴⁸ Sen sijaan Diesen Wood Co otti Viipurin lääninhallituksen vaatimuksesta 1920-luvun lopulla Pitkärannan selluloosatehtaassaan saksalaisia niin sanottuja Wolffin suodatus- ja puhdistuslaitteita käyttöön jätemassan ja myrkyllisen lipeän vähentämiseksi jätevesistä.⁴⁹ Silti kalat alkoivat kalastajien mukaan 1930-luvun lopulla hävitä Pitkärannan selluloosatehtaan

Sanomat 2.4.1935,1; Tehtaiden jätevesien vaikutusta tutkimaan on asetettu komitea. *Käkisalmen Sanomat* 1.7.1937, 3; Vesiemme puhtaus. *Laatokka* 26.8.1937, 3; Jorma Raekallio: Kalavesien hoitotoimenpiteistä sisävesillämme. *Käkisalmen Sanomat* 17.8.1939, 5; Vuoksesta ks. Seppovaara 1984, 111, 114–125.

45 Esimerkiksi uutinen ”Puutavaraaliikkeiden Laatokan kalastukselle tuottamat haitat” julkaistiin useissa lehdissä, jotka on seuraavassa lueteltu aikajärjestyksessä julkaisupäivän mukaan: *Karjala* 22.7.1925, 2; *Iltalehti* 23.7.1925, 1; *Maakansa* 23.7.1925, 2; *Uusi Suomi* 24.7.1925, 8; *Jaakkiman Lehti* 24.7.1925, 2; *Kansan Voima* 25.7.1925, 2; *Hämeen Sanomat* 25.7.1925, 2. Tiedot levisivät siten nopeasti ympäri Suomen.

46 Vertaileva tutkimus kunnallisen vesiensuojelun historiasta Suomen kaupungeissa 1800-luvun lopulta vuoden 1962 vesilakiin, ks. Laakkonen, Laurila, Rahikainen 1999.

47 Täydellinen viemäri- ja vesijohtoverkosto parantaisi kaupungin terveydellisiä eoloja. *Käkisalmen Sanomat* 19.6.1937, 3. Kaupunginlääkärin mielestä pääviemäriä olisi tullut jatkaa lähemmäksi Vuoksen koskia viemäriverisien laimentamiseksi.

48 Läskelä-Bruks Ab velvoitettiin useampaan otteeseen rakentamaan kalaportaat Läskelänjokeen sekä osallistumaan tarvittaessa kalavesien hoitoon T. H. Järvi, Viipurin läänin maaherralle Läskelän kosken patoamista kosk. asiassa. Huhtikuun 25. p. 1921. Kalastustarkastajan kirjekonseptit 1889–1923. Da 20. Maataloushallitus. Kansallisarkisto. Jääskeläinen (1917, 233) mainitsee yhdet kalaportaat Läskelänjoessa Hämekosken poikkipadon kohdalla.

49 Lausunto, P. B. ja V. J., Helsingissä, Maataloushallituksessa, joulukuun 16 p:nä 1930 & Viipurin läänin Herra Maaherralle. Jakob Solin, Viipurissa, 5 päivänä joulukuuta 1928. Molempien lähteenä on Vesilikaannus 133. Maataloushallituksen kalataloudellisen tutkimustoimiston vesien liikaantumistutkimuksia. Suomen kalastusmuseoyhdistys ry:n varastoarkisto, Riihimäki. Yhtiö vastasi myös kalanpoikasten velvoiteistutuksista.

Kuva 12. Valtavien raakapuumäärien uittaminen joissa ja varastointi Laatokan ranta-
vesissä haittasi niin kalojen kutua kuin kalastustakin. Kuvassa Pitkäranta Oy:n tukki-
lautat täyttävät useamman lahden. Kuva: Historian kuvakokoelma/Karjalan Liiton
kokoelma, Museovirasto.

vaikutusalueelta.⁵⁰ Käkisalmissa Oy Waldhof Ab rakennutti tehdasalueen rantaan vuonna 1934 lankuista yksinkertaisen laskeutusaltaan, johon osa jätekuiduista jäi suurimman osan jätemassasta päätyessä edelleen Laatokan pohjaan.⁵¹ Muutoin kalanviljelyllä ja laajoilla kalanpoikasten istutuksilla pyrittiin hidastamaan Laatokan kalakantojen heikkenemistä.⁵²

Nämä edistysaskeleet, lyhyetkin sellaiset, kuvaavat yksityisten kansalaisten, Laatokan kalastajien ja maanomistajien, etujärjestöjen, alueen kuntien, Viipurin lääninhallituksen ja valtion kalatalousviranomaisten ponnistuksia vesiensuojelun eteen. Laatokan suojeluponnistelut jouduttiin kuitenkin lopettamaan tilanteessa, jota itsekin evakoksi joutunut kalatutkija Viljo Jääskeläinen kuvasi kesäkuussa 1940 kuivakkaasti: ”Yllämainitun alueen jouduttua Neuvosto-Liitolle ei asia enää anna aihetta enempään.”⁵³

Neuvosto-Laatokan saastuminen ja rehevöityminen

Laatokan pohjoiselle rannalle oli ominaista graniittisen kallioperän ja savi- maiden vuorottelu, suurehkot korkeuserot, laaja saaristo, melko tiheä asutus ja vahva metsäteollisuus. Laatokan eteläpuolinen rantavyöhyke oli sen sijaan alavaa, soista ja historiallisesti harvaan asuttua. Eteläisen puolen joet olivat hitaasti virtaavia, mikä vaikeutti niiden valjastamista ja teollisuuden kehittämistä. Osin näistä tekijöistä johtuen Laatokan pohjoisten ja eteläisten rantojen väestömäärät, elinkeinot ja yhteiskunnalli-

50 Santeri Riihimäki: Mikä on synnä siikojen vähenemiseen Pohjois-Laatokalla? *Laatokka* 12.6.1937, 5.

51 Landtbruksstyrelsens, Betr. värt avloppsvatten i Wuoksenmyrningen, Oy Waldhof Ab, 21.12.1934. Vesilikaannus 133. Maataloushallituksen kalataloudellisen tutkimustoimiston vesien likaantumistutkimuksia. Suomen kalastusmuseoyhdistys ry:n varastoarkisto, Riihimäki.

52 Liittoon kuuluu 21 kalastajaseuraa ja lähes 1 600 henkilöjäsentä. Laatokan kalastajat kasvattivat viime vuonna 1 milj. haukea. *Käkisalmen Sanomat* 8.2.1936, 3; Vesiemme puhtaus. *Laatokka* 26.8.1937, 3; Tehtaiden jätevesien vaikutusta tutkimaan on asetettu komitea. *Käkisalmen Sanomat* 1.7.1937, 3.

53 Viipurin Lääninhallitukselle, Maataloushallituksen puolesta, Kesäk. 17 p:nä 1940. Maataloushallituksen kalataloudellisen tutkimustoimiston kirjekonseptit 1938–1944. Maataloushallitus. Kansallisarkisto; Eräs kirjoittaja ehdotti valvutuneesti vesikäymälöiden vesistöjä saastuttavien jätteiden hyödyntämistä maataloudessa ravinteina: Viljelysmaitten fosforinpuutetta voidaan torjua monin keinoin. Eräitä kotimaisia mahdollisuuksia tarjolla. *Laatokka* 13.1.1944, 3.

set olot erosivat toisistaan huomattavasti jo ennen ensimmäistä maailmansotaa.

Pietarista alkoi loppuvuonna 1917 vallankumous, mikä sai erään suomalaisen kirjoittajan kuvailemaan kaupunkia seuraavin sanoin: ”Pietari, tuo ruumiillisten ja henkisten tautien, koleran ja bolshevismien pesäpaikka.”⁵⁴ Nuori neuvostovaltio otti V. I. Leninin johdolla kuitenkin tehtäväkseen niin vesi- ja viemäriverkostojen rakentamisen kuin sähköistämisen. Pääasiassa Leningradin sähkösaannin turvaamiseksi Olhavanjokeen valmistui vuonna 1927 Neuvostoliiton ensimmäinen vesivoimalaitos, joka oli aikansa suurimpia koko Euroopassa. Sen lähelle nousi runsaasti sähköä tarvitseva Olhavan alumiinisulatto, joka hyödynsi läheisen Tihvinän alumiinimalmi- eli bauksiittiesiintymiä. Vuonna 1938 rakennettiin Laatokkaan laskevan Säsjoen (Sääsjoen) varteen toinenkin alumiinisulatto. Säsjoen rannalle nousi vuonna 1928 myös Sjasskin sulfittiselluloosaa ja paperia tuottava tehdaskombinaatti ja sen viereen rakentajien kaupunki, Sjasstroi.⁵⁵ Läheiselle ala-Syvärille perustettiin pakkotyöväkien yhdyskunta Svirstlag ja henkilökunnan asuinalue Svirstroi, joiden viereen valmistui vuonna 1933 suuri vesivoimalaitos teollisuuslaitoksineen.⁵⁶ Näiden suurien ja muiden pienempien hankkeiden seurauksena teollisuuden jätevedet alkoivat kuormittaa paikallisesti myös Laatokan eteläisen osan laskujokia ja matalia lahtia.

Etenkin Pietarin synkeän kolerahistorian takia Neuvostoliiton terveysviranomaiset olivat hyvin perillä vesistöjen saastumisen vaaroista. Neuvostoliitto perustikin vuonna 1922 ensin valtion terveysviraston ja sen jälkeen terveystarkastusviraston, joiden yhtenä tehtävänä oli seurata vesistöjen saastumista ja kontrolloida saastuttajia. Vesiensuojelua ohjeistettiin 1930-luvulla lainsäädännöllä, jossa painotettiin erityisesti teollisuuden jätevesipäästöjen seurantaa. Olhavan sulatto aiheutti fosforipäästöjä, mutta niitä ei pidetty haitallisina, koska fosforin katsottiin tuolloin yleisestikin hyödyttävän kalakantoja.⁵⁷ Padon haitoista ei sen

54 K., Suomi ja Inkeri: Pietari, tuon ruumiillisten ja henkisten tautien, koleran ja bolshevismien pesäpaikka. *Nuori Voima* 1919, 26.

55 Aranovski 2010; Sokolov 2010, 212–214.

56 Svirstroy 2020; Itä-Karjalan pakkotyöleireistä mm. *Kangaspuro* 2000.

57 Käsitös fosforin hyödyllisyydestä kalastolle oli tuolloin yleinen kansainvälisen vesitutkimuksen piirissä. Kasviravinteiden käsitehistoriasta ks. Laakkonen & Parpola 2010.

sijaan ollut epäselvyyksiä. Kalastajat protestoivat välittömästi, kun Olhavanjokeen rakennettu voimalapato esti muikun vaelluksen joessa. Kirjailija Aleksei Tolstoi kritisoi jättiläispadon ”pirullisia” seurauksia luonnolle.⁵⁸ Patoprotestit olivat Laatokan eteläpuolella kuitenkin yhtä turhia kuin Laatokan pohjoispuolellakin – sähkö oli niin kapitalistisille kuin sosialistisille teollistuville yhteiskunnille tärkeämpi hyödyke kuin vaeluskalat.

Neuvosto-Laatokan ainoat hieman suuremmat historialliset asutuskeskukset olivat Pähkinälinna ja Uusi-Laatokka (Novaja Ladoga), joiden päästöt olivat suhteellisen vähäiset. Siksi aiemmat ajatukset raakaveden johtamisesta Leningradiin Laatokasta, jonka ”vesi ei pääse saastumaan”, nousivatkin uudelleen esille 1920-luvun lopulla. Ajatuksen innoittamana Laatokan hydrobiologiaa tutkittiin laajalti 1930-luvun alussa, mutta suunnitellun runkovesijohdon rakentamisesta Laatokalta Leningradiin luovuttiin lopulta pääasiassa korkeiden kustannusten johdosta.⁵⁹

Toinen maailmansota oli katastrofi Laatokan seudun väestölle sekä Suomen että Neuvostoliiton puolella. Alueen koko suomalaisväestö sekä suurin osa venäläisväestöstä ja Laatokan rantain teollisuudesta, mukaan lukien sellutehtaat ja alumiinisulatot, evakuoitiin.⁶⁰ Voitto toisessa maailmansodassa kulutti kuitenkin Neuvostoliiton voimat loppuun ja valloitetun Karjalan asuttaminen siirtoväestöllä, maaseudun tilojen ja tuotantorakenteiden kollektivisointi, tuhottujen ja tyhjentyneiden kaupunkien sekä teollisuuslaitosten kärsimien tuhojen korjaaminen kesti pitkään.⁶¹ Toisen maailmansodan vaikutuksesta Laatokan, joka oli nyt ensimmäistä kertaa kokonaisuudessaan Neuvostoliiton hallussa, jätevesikuormitus väheni merkittävästi.⁶²

Laatokan rantavedet alkoivat kuitenkin saastua sitä myöden, kun alueelle asetuttiin siirtoväkeä muualta Neuvostoliitosta ja teollisuuden pyörät saatiin pyörimään. Vuonna 1962 julkaistun tutkimuksen mukaan

58 Tolstoi 1923.

59 Suurkaupungin ”kaivo”. *Työläisen ja talonpojan kalenteri* 1928, 171; Glezerov 2007.

60 Neuvostoliiton osalta ks. Gilbert 2007, 121; Molshanov 1945.

61 Outi Fingerroosin ja Maunu Häyrysen toimittaman *Takaisin Karjalaan* -kirjan (2012) artikkelit kuvaavat sodanjälkeistä Karjalaa niin suomalaisten kuin venäläisten näkökulmasta.

62 Suomen kemiallisen metsäteollisuuden tuotanto ja sitä myötä päästöt puolittuivat toisen maailmansodan aikana palaten sotaa edeltävälle tasolle vuonna 1950; Laakkonen, 2004, 185–187.

vain yhdellä Laatokan neljästä sulfittitehtaasta oli jätevedenpuhdistamo. Muissa tehtaissa jätekuittujen määrää pyrittiin vähentämään mekaanisin keinoin ja neutralisoimalla jätevesien kemikaaleja. Tutkimuksen mukaan Laatokan pohja oli tehtaiden jätevesiviemärien ympärillä keskimäärin noin puolen kilometrin etäisyydellä hapetonta eli kuollutta. Tehtaiden aiheuttama fysikaalinen ja kemiallinen saastuminen ulottui 10 kilometrin ja bakteerien vaikutus 20 kilometrin päähän.⁶³ Todennäköisesti Laatokan rantavesien saastetilanne oli 1960-luvun alussa melko samanlainen kuin 1930-luvun lopulla.

Kokonaisuutena katsoen Laatokka oli 1950-luvulla vielä puhdas järvi. Muutos järven yleisessä tilassa ja saastumisen luonteessa alkoi vasta seuraavalla vuosikymmenellä. Suurimpana syynä oli Laatokan teollistuva eteläosa. Olhavanjoen vesi oli luontaisesti poikkeuksellisen fosforipitoista, koska Laatokan muista valuma-alueista poiketen Ilmajärven valuma-alue koostui pääasiassa pehmeistä kerrostuneista kivilaaduista, joista fosforia liukeni helposti valumavesiin. Tällä laajalla valuma-alueella oli suhteellisesti eniten maatalousmaata ja neuvostovalta perustikin sinne satoja kolhooseja ja sovhooseja, joista useista kasvoi yli 100 000 eläimen sika- ja karjatiloja.⁶⁴ Lisäksi neuvostomaataloutta alettiin modernisoida pääsihteeri Nikita Hruštšovin aikana ottamalla käyttöön koneita ja väkilannoitteita, mikä kasvatti osaltaan maa- ja karjatalouden päästöjä. Eniten Olhavanjoen fosforikuormitusta kasvatti kuitenkin se, että Olhavan alumiinisulatolla ruvettiin 1960-luvun alussa tuottamaan alumiinin sijaan alumiinioksidia ja käyttämään raaka-aineena Tihvinän bauksiitin sijaan Kuolan niemimaalta tuotavaa nefeliini- ja apatiittirikastetta. Tämä muutos moninkertaisti Olhavan sulaton jätevesien fosforipitoisuuden. Eri tekijöiden seurauksena Olhavanjoen fosforipitoisuus nousi neuvostotutkimusten mukaan 1950-luvun lopun tasoon verrattuna lähes viisinkertaiseksi 1970-luvun loppuun mennessä.⁶⁵

63 Dengina 1962, ks. Okun et al. 1965, 896.

64 HELCOM 2013, 81–82; Laatokan Venäjän puoleisella valuma-alueella oli ao. aikana kaiken kaikkiaan 600 tehtaan lisäksi 700 suurta karjatilaa. Markku Viljamaa & Riitta Niinioja: Laatokka on pahoin saastunut. *Helsingin Sanomat* 19.8.1996, 2.

65 Rukhovets & Filatov 2011, 10, 32.

Ravinnepestöjen näin raju nousu vaikutti koko Laatokkaan, sillä Olhavanjoen vedet kulkeutuivat Coriolis-ilmiön mukaisesti ensin itä-rantaa myötäillen Laatokan pohjoisosaan, josta ne päätyivät järven länsi-rantaa seuraten lopulta Nevajokeen ja Suomenlahteen. Ihmistoiminnan seurauksena myös Laatokan kahden muun päävaluma-alueen laskujoen, Syvärin ja Vuoksen, fosforipitoisuudet kaksinkertaistuivat. Lisäksi Laatokkaan laskevien lukuisten pienten jokien pitoisuuden nousivat 1960- ja 1970-lukujen kuluessa 1,5–4-kertaisiksi. Näiden muutosten tuloksena Laatokkaan päätyneen kokonaisfosforin vuosikuormitus nousi 1960-luvun alun 2 400 tonnista vuosina 1982–1983 huippuunsa, yli 8 000 tonniin.⁶⁶

Laatokka on karun valuma-alueensa ja suuren tilavuutensa ansiosta ollut luontaisesti kirkasvetinen ja vähäravinteinen järvi. Suurjärvi pysyi neuvostotutkimusten mukaan vähäravinteisena aina 1970-luvun puoliväliin saakka. Tämän jälkeen järvi alkoi ihmistoiminnan seurauksena rehevöityä nopeasti. Laatokan vuonoihin ja ulapalle ilmestyi sinilevää, pahimmillaan hernerokkaa muistuttavia levälauttoja. Kasvavasta laivaliikenteestä päätyi järveen jäteöljyä. Järven eliöihin, kaloihin ja etenkin laatokannorppiin alkoi kertyä myös ympäristömyrkyjä. Laatokan saastuminen ja rehevöityminen alkoi uhata sen vedestä riippuvaisten paikallisten asukkaiden ja Leningradin väestön terveyttä. Tilannetta ei helpottanut, että kolera palasi Venäjälle 1960-luvun lopulla.⁶⁷ Taudinaiheuttajia, sinileviä, raskasmetalleja ja muita ympäristömyrkyjä sisältävä Laatokan vesi alkoi olla Nevajoessa niin saastunutta, ettei sitä pystytty enää puhdistamaan täysin juomakelpoiseksi. Laatokan tilan heiketessä myös Nevalahti ja Suomenlahti alkoivat saastua.⁶⁸ Laatokan suojelun tarve määriteltiin jälleen pääasiassa Nevajoen suiston metropolin näkökulmasta käsin. Myös Itämeren kansainvälisen suojelusopimuksen allekirjoittaminen vuonna 1974 kasvatti päästöjen poliittista merkitystä.⁶⁹

66 Rukhovets & Filatov 2011, 31–33, Fig. 1.14.

67 Koleraan sairastui Venäjällä 1960-luvun lopussa ja 1970-luvun alussa yli 10 000 ihmistä ja kulkutautiin varauduttiin myös Leningradin alueella. F. R-2182. Op. 1, d. 134, s. 15. Viipurin alueellinen arkisto, Viipuri, Venäjän federaatio.

68 Markku Viljamaa & Riitta Niinioja: Laatokka on pahoin saastunut. *Helsingin Sanomat* 19.8.1996, 2.

69 Itämeren suojelusopimuksen poliittisesta historiasta Laakkonen & Räsänen 2007.

Kohti puhtaampaa Laatokkaa

Neuvostovalta toi toisessa maailmansodassa valloittamilleen alueille paitsi tiukan keskusjohtoisen poliittisen hallinnon, myös uudistuksia. Neuvostovalta perusti kaikille vallatuille alueille vesistötutkimukseen keskittyneitä valtion laitoksia.⁷⁰ Neuvostoliiton tiedeakatemian limnologian laboratorion vuosien 1956–1963 tutkimusohjelmissa selvitettiin laajalti Laatokan hydrokemiallisia ja -biologisia perusprosesseja. Näiden laajojen selvitysten perusteella pystyttiin myöhemmissä tutkimuksissa hahmottamaan järven ekologiassa tapahtuvia suuria muutoksia.⁷¹ Pohjoiselle Laatokalle luotiin myös ympäristöviranomaisten verkosto, joka seurasi nimenomaisesti alueen vesistöjen saastumista, tarkasti ja luvitti tuotantolaitoksia. Lisäksi neuvostotutkijat alkoivat selvittää jo vuonna 1940 kalastusmahdollisuuksia vallatulla pohjoisella Laatokalla, jossa alkoi sodan jälkeen ilmetä samanlaisia teollisuuden ja sen saasteiden aiheuttamia ongelmia kuin ennen sotaa.⁷² Vastoin yleistä käsitystä neuvostotutkijat ja -viranomaiset olivat toisen maailmansodan jälkeen tietoisia Laatokan ja sen jokien saastumistilanteesta ja vesiä pilaavista toiminnoista.⁷³

Ympäristöviranomaiset pyrkivät vaikuttamaan Laatokan suojelun puolesta huolimatta alueen hallinnollisista jakolinjoista sekä resurssien ja poliittisen vaikutusvallan puutteesta. Kun paperipulasta kärsivässä Neuvostoliitossa pyrittiin 1960-luvulla nostamaan metsäteollisuuden tuotantokapasiteettia, suunnitellut suurtehtaat ohjattiin Laatokan sijaan rakennettaviksi Baikalille, joka oli laskelmien mukaan ainoa järvi Laatokan ohella, jossa oli tarpeeksi makeaa vettä tehtaiden kulutukseen.⁷⁴ Baikal, joka oli tilavuudeltaan lähes 30 kertaa Laatokkaa suurempi, kesti teollisuuden jätevesiä periaatteessa paremmin. Laatokalla neuvostoviranomaiset suuntasivat vesiensuojelutoimet järven ylivoimaisesti suurimpaan pilaajaan, Olhavan alumiinisulattoon, jonka fosforipäästöjä

70 Cetkauskaitė & Laakkonen 2019.

71 Rukhovets & Filatov 2011, 10–11; Petrova 1945.

72 Pištšula & Pravdin 1940; Gusev 1969; Kudersky et al. 1996.

73 Filtzer 2010; Cetkauskaitė & Laakkonen 2019.

74 Josephson et al. 2013, 227.

vähennettiin merkittävästi vuosina 1980–1983. Neuvostoviranomaisten vesiensuojelutoimien tuloksena Laatokan kokonaisfosforikuormitus laski 1980-luvun lopussa neljänneksellä, hieman yli 6 000 tonniin vuodessa.⁷⁵ Siten neuvostovalta toteutti ensimmäiset merkittävät vesiensuojelutoimet Laatokalla.

Jos kaupunkien ja teollisuuslaitosten kuriin saaminen ei ollut helppoa Suomen aikana, se ei ollut sitä neuvostovallan aikanakaan. Käkisalmen, joka oli saanut uusilta vallanpitäjiltä nimen *Priozersk* (Järvenrantainen), tapaus on tästä hyvä esimerkki.⁷⁶ Neuvostotutkijat varoittivat 1960-luvulla Käkisalmen paperi- ja sellukombinaatin olevan yksi Laatokan pääsaastuttajista.⁷⁷ Ratkaisuja tilanteeseen haki etenkin Leningradin oblastin eli kaupunkia ympäröivän laajan hallintoalueen asutuskeskusten kunnallistekniikasta ja sitä kautta vesiensuojelusta vastuussa oleva organisaatio, Lenoblispolkom.⁷⁸ Vuonna 1965 Priozerskin paperi- ja sellukombinaatti velvoitettiin rakennuttamaan yhteistyössä Lenoblispolkomin kanssa tehtaan ja kaupungin tarpeisiin kokoojaviemärit ja jätevedenpuhdistamo.⁷⁹ Velvoite ei miellyttänyt kombinaatin johtoa, joka ryhtyi viivyttämään rakennustöiden aloittamista jättäen jopa puhdistamon rakentamiseen jo myönnettyjä varoja käyttämättä.⁸⁰ Lopulta kombinaatin johto päätti sivuuttaa koko veloitteen ottamalla väliaikaisella luvalla jätevesiensä päästöaltaaksi tehtaan pohjoispuolella, lähellä Laatokan rantaa sijainneen Pärnälammen, uudelta nimeltään Drozdovonjärven. Lupien ”väliaikaisuus” kesti lopulta neljännesvuosisadan. Päästöjen kasvaessa pieni järvi muuttui vähitellen kemialliseksi kaatopaikaksi, josta virtasi myrkyllisiä jätevesiä Nevajokeen. Leningradin vesihuollon ollessa uhattuna asian merkitys muuttui kansalliseksi, ja vuonna 1984 Neuvostoliiton ministerineuvosto julkisti erityismääräyksen Laatokan ja sen lähijärvien vesivarojen puhtauden turvaamisesta.⁸¹

75 Rukhovets & Filatov 2011, 32.

76 Priozerskin suomenkielinen käännös on Pekka Hakamiehen (2012, 85) muotoilema.

77 Gusev 1969; Mosevitsh 1969.

78 Lenoblispolkom: Leningradskii oblastnoi Sovet narodnik deputatov, Leningradin alueen kansanneuvoston edustajiston suunnittelu- ja hallinto-organisaatio.

79 Postanovlenije Lenoblispolkoma №173 ot 28.4.1965 g. O stroitelstve vodoprovoda i kanalizatsii v Priozerske [Vedenjakelun ja viemärien rakentamisesta Priozerskiin]. Viipurin alueellinen arkisto, Viipuri.

80 F. R-2182, op.1, d. 27, s. 2. Viipurin alueellinen arkisto, Viipuri.

81 Janshin & Melua 1991, 122.

Kuva 13. Saksalaisen Zellstofffabrik AG:n tytäryhtiön Käkisalmeen rakennuttama sulfiittisellutehdas valmistui Laatokan rannalle vuonna 1931. Tehtaan tuotanto päättyi vuonna 1986, kun neuvostoviranomaiset sulki tehtaan ympäristöhaittojen vuoksi. Kuva: Enson kokoelma, Metsämuseo Lusto.

Suurimman riskin kombinaatin jätteet, jätevedet ja ilmansaasteet muodostivat kuitenkin Priozerskin asukkaille, jotka ryhtyivät glasnostin hengessä protestoimaan saasteita vastaan. Esille nostettiin jopa kaupungin evakuoiminen mikäli saasteita ei saataisi kuriin. Päätös paikallisen paperi- ja selluloosakombinaatin sulkemisesta tehtiin lokakuussa 1986. Päällimmäisenä syynä sulkemiseen oli kaupunkilaisten juomaveden fenolipitoisuus, joka ylitti sallitun rajan seitsenkertaisesti. Keskeinen osuus sulkemispäätöksen tekemisessä oli alueen ympäristöterveystoimiston päälliköllä, mikä osaltaan osoitti, että protesteilla oli Neuvostoliitossa vaikutusta mikäli ne tulivat järjestelmän sisältä.⁸² Kombinaatin lopettaminen toi vauhtia neljännesvuosisadan viivästyneeseen jäteveden-

82 Laajemmin ks. Goryshin 1989a ja 1989b; Käkisalmen saastuttava sellutehdas suljettiin. *Helsingin Sanomat* 17.10.1986, 35.

puhdistamon rakentamishankkeeseenkin ja neuvosto-Käkisalmen biologinen jätevedenpuhdistamo valmistui lopulta vuonna 1988.⁸³ Myös Läskelänjoen tuotantokoneistoltaan pahoin vanhentunut ja huonosti kannattanut Leppäkosken sellutehdas Karelija suljettiin samoihin aikoihin osin ympäristösyistä.⁸⁴

Vuonna 1985 alkaneen avautumisen aikakausi merkitsi aiempaa vaipaampaa tiedottamista ja kansalaiskeskustelua ympäristöongelmista. Avoimuuden suurin käytännön merkitys oli kuitenkin sillä, että Suomen ja Neuvostoliiton vesiensuojeluviranomaiset saattoivat aloittaa yhteistyön. Yhteisenä tavoitteena oli kalliiden jätevedenpuhdistamojen rakennushankkeiden käynnistäminen kansainvälisellä osarahoituksella. Yhteistyön tuloksena Sortavalan ensimmäinen biologinen jätevedenpuhdistamo valmistui vuonna 1989, joskin kolmasosa jätevesistä johdettiin edelleen kaupungin edustalle. Ongelmana oli lisäksi perustusten sortuma, mikä vioitti kolmasosaa puhdistamosta. Pitkärantaan valmistui kaupungin ja selluloosatehtaan yhteiskäyttöön biologinen jätevedenpuhdistamo vuonna 1990, ja puhdistetut jätevedet johdettiin puolen kilometrin päähän rannasta. Lahdenpohjan jätevedet oli johdettu Laatokkaan sellaisinaan, kunnes kaupunkiin valmistui vuonna 1995 biologinen jätevedenpuhdistamo, joka sekä vaati nopeasti korjaamista. Sortavalaan valmistui uusi biologinen puhdistamo vuonna 2003, mistä lähtien kaupungin kaikki jätevedet puhdistettiin ja johdettiin aiempaa ulommaksi Laatokalle. Tämä oli tarpeen, sillä Helmijärven ehdyttyä Sortavala joutui ottamaan juoma- ja käyttöveden jälleen Laatokan rantavesistä. Vesi- ja jätevesikysymysten ratkaisemiseksi kaikissa kolmessa kaupungissa pyrittiin laajentamaan ja uusimaan myös vesi- ja viemäriverkostoa.⁸⁵

Lisäksi ympäri Laatokkaa sijaitsiviin pieniin asutuskeskuksiin, kuten Räisälään (Melnikovoon) ja Aunuksen Viteleeseen, rakennettiin pienempiä jätevedenpuhdistamoita. Vaikka paikallisia ongelmia on edel-

83 Janshin & Melua 1991.

84 Työntekijöiden omistukseen siirtynyt Läskelän tehdas avattiin välillä uudelleen. Markku Viljamaa & Riitta Niinioja: Laatokka on pahoin saastunut. *Helsingin Sanomat* 19.8.1996, 2.

85 Kari Kiuru: Sortavalan jätevesien puhdistamo hajoamassa. Lahdenpohjan vedet valuvat suoraan Laatokkaan. *Helsingin Sanomat* 20.4.1993; Aila Käyhty: Lahdenpohjan puhdistamo valmistui viimein Karjalaan. *Helsingin Sanomat* 29.6.1995, A9; Simola et al. 1996, 167; Tanskanen & Savolainen 2006.

leen etenkin matalalla Olhavanlahdella⁸⁶ sekä kaupunkien edustoilla, kalastus, uiminen ja virkistäytyminen Laatokan rannoilla alkaa olla taas mahdollista. Vesiensuojelutoimien ansiosta Laatokan kaupunkien ja kuntakeskustojen rantavedet alkoivat vähitellen puhdistua 2000-luvun kuluessa.

Suurin syy sille, että Laatokka saattoi toipua alennustilastaan, oli Neuvostoliiton romahdus. Neuvostojärjestelmän kaatuminen, teollisen tuotannon puolittuminen, maataloustuotannon jyrkkä alamäki, väestön väheneminen alueella ja kulutuksen yleinen lasku olivat kaikki myönteisiä muutoksia Laatokan jokien, lahtien ja rantojen tilan näkökulmasta. Järven ravinnekuormitus, joka oli huipussaan 1980-luvun alussa, puolittui 2000-luvun alkuun tultaessa.⁸⁷ Laatokka alkoi hitaasti palautua.

Lopuksi

Ranta mielletään helposti vain rantaviivaksi. Käytännössä ranta on viiden elementin – maan, veden, ilman, eliöiden ja ihmisten – vuorovaikutussuhteiden tihentymä ja kohtaamispaikka. Rantaviivalta ranta ulottuu kauas metsään, syvälle maapohjaan ja pohjavesiin, kauas järven selälle sekä ylös taivaalle. Niin luonnonvoimat kuin ihmisyyhteisöt muokkaavat rantaviivaa, joka muodostaa viiden pääelementin yhteisen historian ääri- viivat.

Verkostonäkökulmasta katsoen Laatokan ympäristöhistorialliset ääri- viivat ovat muovautuneet kansainvälisessä vuorovaikutuksessa. Maanviljelys mullisti saapuessaan alueen väestö- ja yhteiskuntahistorian. Venäjän länteen työntämä uusi pääkaupunki Pietari ja Intian niemimaalta lähtöisin oleva kolerabakteeri korostivat järvioltaan vesivarojen merkitystä. Sittenmin Saksassa ja Ruotsissa kehitetyt puunjalostusteknologiat ja Yhdysvalloissa keksitty vaihtovirtatekniikka muuttivat niin jokia kuin järveä. Laatokkaa muokkasivat syvällisesti myös erilaiset poliittiset

86 Sekä Olhavan sulatto että Säsjoen sellu- ja paperitehdas olivat vielä 2010-luvun alussa HELCOM:n Itämeren pahimpien saastuttajien listalla. HELCOM 2013, 50–80.

87 Rukhovets & Filatov 2011, 31–32.

ideologiat ja kansainvälisen voimapolitiikan keskuksat Tokiossa, Moskovassa, Berliinissä ja Washingtonissa. Suurvaltapolitiikan jäljet siivottiin lopuksi bakteerien ja kemikaalien voimalla: angloamerikkalaisilla ja suomalaisilla jätevesien puhdistustekniikoilla. Laatokka on kansainvälisen ristiaallokon muovaama järvi.

Paikallisesti tarkasteltuna Laatokan pilaantuminen alkoi sen pohjoisosissa jo autonomian ajan lopulla. Suomalaisten, norjalaisten ja saksalaisten liikemiesten rakennuttamat puunjalostustehtaat olivat Laatokan ensimmäiset huomattavat saastuttajat. Sotien välisenä aikana uusia puunjalostustehtaita rakennettiin niin Neuvostoliiton kuin Suomen puolelle. Toisen maailmansodan luonnolle antaman hengähdystauon jälkeen tehtaat ja kaupungit jatkoivat rantavesien saastuttamista neuvostovallan alla. Laatokan ylivoimaiseksi suurimmaksi saastuttajaksi nousi nyt eteläisen Laatokan alumiinisulatot ja maatalous fosforipäästöineen: koko järviällä alkoi rehevöityä.

Ensimmäiset pyrkimykset suojella Laatokkaa saastumiselta nousivat esille keisarillisessa pääkaupungissa Pietarissa, jonka vesihuolto oli täysin riippuvainen Laatokan vedestä. Suomen puolella kaupungit eivät tehneet mitään ja puunjalostustehtaat vain vähän vesiensuojelun eteen. Neuvostoliiton tutkijat ja viranomaiset veivät vesiensuojelua hitaasti eteenpäin, kunnes neuvostojärjestelmän avautuminen teki mahdolliseksi kansainvälisen viranomaisyhteistyön ja puuttuvien jätevedenpuhdistamoiden rakentamisen Laatokalle noin 10–15 vuoden viiveellä Suomen oman vesiensuojelun kehitykseen verrattuna. Pohjimmiltaan Laatokan pelasti kommunistisen hallinnon ja sitä kautta sosialistisen maatalouden ja teollisuuden kaatumisen. Venäjän federaation vakautuminen, Laatokan Karjalan nivoutuminen Pietarin vaikutusalueeseen ja Laatokan muuntuminen luonteeltaan vapaa-ajan ja luonnon ympäristöksi lupaaivat hyvää järven tulevaisuudelle. Topeliuksen mainitsemien Vellamon tyttärien, Laatokan päävaluma-alueiden, suojelu on Äänisen ja Ilmajärven osalta Venäjän ja Saimaan osalta Suomen valtio johdon vastuulla. Huolenpito Pohjois-Euroopan suurista järivistä edellyttää kansainvälisen yhteistyön jatkamista.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto, Helsinki

Kalastustarkastajan kirjjekonseptit 1889–1923. Da 10. Maataloushallituksen arkisto.

Maataloushallituksen kalataloudellisen tutkimustoimiston kirjjekonseptit 1924–1944. Maataloushallituksen arkisto.

Metsäteollisuus ry:n arkisto, Helsinki

Kiertokirjeet 1937–1939. Jätevesikomitea. Keskusliiton ympäristönsuojeluvaliokunnat.

C Ympäristönsuojelu.

Suomen kalastusmuseoyhdistys ry:n varastoarkisto, Riihimäki

Maataloushallituksen kalataloudellisen tutkimustoimiston vesien likaantumistutkimuksia. Vesiliikannus 133.

Viipurin alueellinen arkisto, Viipuri

F. R-2182, op.1, d. 27, s. 2.

F. R-2182. Op. 1, d. 134, s. 15.

Postanovleniye Lenobispolkoma №173 ot 28.4.1965 g. O stroitelstve vodoprovoda i kanalizatsii v Priozerske.

KIRJALLISUUS

Aranovski, I. M. 2010: *Kak sozdavalas aluminiyeva promyshlennost SSR* [Kuinka Neuvostoliiton alumiiniteollisuus luotiin]. Natsionalnoe obozrenie, Moskova.

Bater, James H. 1976: *St. Petersburg. Industrialization and Change*. Edward Arnold, Lontoo.

Bondsdorff, Bertel von 1978: *Läkare och läkekonst i Finland under 300 år 1640-1940*. Ekenäs Tryckeri, Tammisaari.

Cetkauskaite, Anolda & Laakkonen, Simo 2019: Water Pollution and Protection in the Lithuanian Soviet Republic. Teoksessa *Nature and Iron Curtain. Environmental Policy and Social Movements in Communist and Capitalist Countries 1945–1990*. Toimittaneet Astrid Mignon Kirchhof & J. R. McNeill. Pittsburgh University Press, Pittsburgh, 36–54.

Dengina R. C. 1962: Dlja zaštšity Ladožkogo ozera ot zagrijaznenija [Laatokkaa suojeltava saastumiselta], *Bumažnoi promyshlennosti* [Paperiteollisuus] 37(9), ei sivunumeroita.

Filtzer, Donald 2010: *The Hazards of Urban Life in Late Stalinist Russia: Health, Hygiene, and Living Standards, 1943–1953*. Cambridge University Press, Cambridge.

Fingerroos, Outi & Häyrynen, Maunu (toim.) 2012: *Takaisin Karjalaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Gilbert, Martin 2007: *The Routledge Atlas of Russian History*. Routledge, Oxford.

Goryshin, G. A. 1989a: *Ladoga*. Planeta, Moskova.

- Goryshin, G. A. 1989b: *Gljadja v glaza Ladoge* [Katso Laatokan silmiin]. Sovjetski pisatel, Pietari.
- Gusev, A. G. 1969: Vlijanie zagrjaznenii na rybnye zapasy Ladožkogo ozera [Saastumisen vaikutus Laatokan kalakantoihin]. Biologitšeskie resursy Ladožkogo ozera. *LO Nauka*, 210–223.
- Haila, Yrjö & Jokinen, Pekka (toim.) 2008: *Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka?* Vastapaino, Tampere.
- Hakamies, Pekka 2012: Karjala venäläisin silmin. Neuvostoasukkaat luovutetussa Karjalassa. Teoksessa *Takaisin Karjalaan*. Toimittaneet Outi Fingerroos & Maunu Häyrynen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 75–106.
- HELCOM 2013: *Base project. Report on the status of Russian hot spots*. HELCOM, Helsinki.
- Huovila, Marja et al. 2008: *Waldhofin aika Käkisalmessa. Puu nosti, sota tuhosi*. Käkisalmi-Säätiö, Lahti.
- Jakobson, Eva 2002: Industrialization of Rivers. A Water System Approach to Hydropower Development, *Knowledge, Technology, & Policy* 14(4), 41–56.
- Janshin, A. L. & Melua, A. I. 1991: *Uroki ekologitšeskii prošetov* [Päätelmiä ekologisista virheistä]. Mysl, Moskova.
- Josephson, Paul et al. 2013. *An Environmental History of Russia*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Järvi, T. H. 1912: *Kaksi tehtaista aiheutunutta kalastolle vaurioita tuottanutta veden likaantumista*. Suomen kalastusyhdistys, Helsinki, 106–113.
- Jääskeläinen, Viljo 1917: Pohjois-Laatokan kaloista ja kalastuksesta. *Suomen kalatalous* 4, 231–302.
- Jääskeläinen, Viljo 1921: *Über die Nahrung und die Parasiten der Fische im Ladogasee nebst einem Verzeichnis der in Finnland bisher konstatierten Fischhelminthen nach ihren Wirten geordnet*. Annales Academiae scientiarum Fennicae. Series A 14(3). Suomalainen tiedeakatemia, Helsinki.
- Jääskeläinen, Viljo 1925: *Katsaus kalastuksiin merenrannikolla ja Laatokalla v. 1924*. Kalataloudellinen tutkimustoimisto, Helsinki.
- Kangaspuro, Markku 2000: Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä vuosina 1920–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kochetkova, Elena 2018: Between water pollution and protection in the Soviet Union, mid-1950s–1960s. Lake Baikal and River Vuoksi. *Water History* 10(2–3), 223–241.
- Kochetkova, Elena & Pavel Pokidko 2019a: Soviet industrial production and waste dispersal. A case study of pulp and paper plants on the Karelian Isthmus, 1940s–1980s. *Scandinavian Economic History Review* 67(3), 269–282.
- Kochetkova, Elena & Pavel Pokidko 2019b: Technological style and ecology in the USSR in the 1940s and 1950s. The case of the Karelian Isthmus. *Laboratorium: Russian Review of Social Research*, 10(3), 35–56.
- Kotšetkova, Elena 2013: Modernizatsija sovetkoi tselljulozno-bumažnoi promyšlennosti v 1953–1964 gg.. Služai Enso-Svetogorska [Neuvostoliiton paperi- ja massateollisuuden uuden aikaistaminen vuosina 1953–1964. Enso/Svetogorska]. *Laboratorium* 3, 13–42.

- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina 1999: Aallon harjalla. Pietarsaari vesiensuojelun edelläkävijänä. Teoksessa *Harmaat aallot. Ympäristönsuojelun tulo Suomeen*. Toimittaneet Simo Laakkonen, Sari Laurila & Marjatta Rahikainen. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 125–141.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina 2013: *Yhteinen Vuoksi. Ihmisen ja ympäristön kulttuurinen vuorovaikutus Vuoksen jokilaaksossa 1800-luvulta nykypäiviin*. Oulun yliopisto, Oulu.
- Koskinen, Mika 1999: Lavantautia hanasta. Kulkutaudit, kuolema ja Tampereen vesikysymys. Teoksessa *Harmaat aallot. Ympäristönsuojelun tulo Suomeen*. Toimittaneet Simo Laakkonen, Sari Laurila, Sari & Marjatta Rahikainen. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 107–124.
- Kudersky L. K. et alia 1996: Fishery of Lake Ladoga. Past, present and future. *Hydrobiologia* 322, 57–64.
- Laakkonen, Simo 1999: Ympäristöpolitiikan kemisti. Vesitutkimusverkosto 1900–1940. Teoksessa *Harmaat aallot. Ympäristönsuojelun tulo Suomeen*. Toimittaneet Simo Laakkonen, Sari Laurila ja Marjatta Rahikainen. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 7–16.
- Laakkonen, Simo 2001: *Vesiensuojelun synty. Helsingin ja sen merialueen ympäristöhistoria 1878-1928*. Gaudeamus, Helsinki.
- Laakkonen, Simo 2004: Warfare. An Ecological Alternative for Peacetime? The indirect impacts of the Second World War on the Finnish Environment. Teoksessa *Natural Enemy, Natural Ally. Historical Studies in War and the Environment*. Toimittaneet Edmund Russell ja Richard Tucker. Oregon State University Press, Corvallis, 175–194.
- Laakkonen, Simo & Laurila, Sari (toim.) 1999: The history of urban water management in the Baltic Sea Region, teemanumero. *European Water Management* 2(4), 29–76.
- Laakkonen, Simo & Laurila, Sari (toim.) 2001: Man and the Baltic Sea, teemanumero. *AMBIO – A Journal on the Human Environment* 30(4–5), 263–326.
- Laakkonen, Simo, Laurila, Sari & Rahikainen, Marjatta (toim.) 1999: *Harmaat aallot. Ympäristönsuojelun tulo Suomeen*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Laakkonen, Simo et al. (toim.) 2007: Science and governance of the Baltic Sea, teemanumero. *AMBIO – A Journal on the Human Environment* 36(2–3), 123–286.
- Laakkonen, Simo & Lehtonen, Pekka 1999: A quantitative analysis of discharges into the Helsinki urban sea area in 1850–1995. The history of urban water management in the Baltic Sea, teemanumero. *European Water Management* 2(4), 30–39.
- Laakkonen, Simo & Parpola, Antti 2010: Rehevöitymiskäsitysten historiaa. Teoksessa *Itämeren tulevaisuus. Toimittanut Saara Bäck et al.* Gaudeamus, Helsinki, 82–97.
- Lahtinen, Rauno 2005: *Ympäristökustelua kaupungissa. Kaupunkiympäristö ja ympäristöasenteet Turussa 1890–1950*. Turun yliopisto, Turku.
- Lehtonen, Turo-Kimmo 2008: *Aineellinen yhteisö*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- McNeill, John 2003: Observations of the Nature of Environmental History. *History and Theory* 42, 5–43.
- Mosevitch, M. V. 1969: O nekotoryh faktorah, vlijajuštških na sanitarnoe sostožanie Ladožkogo ožera [Laatokan sanitääriseen tilaan vaikuttavista tekijöistä]. Teoksessa *Materialy zasedanija gigenižeskogo obštšestva. 17 ijunja 1969 goda*. Vserossijskoe nautšnoe meditsinskoe obštšestvo gigeništov i san vratšej. Len. obl. otdelenie, Pietari, ei sivunumeroita.

- Myllyntaus, Timo 1991: *Electrifying Finland. The transfer of a new technology into a late industrialising economy*. Macmillan: Lontoo.
- Okun, D. A. et al. 1965: A Review of the Literature of 1964. On Wastewater and Water Pollution Control. *Journal (Water Pollution Control Federation)* 37(7), 1049–1137.
- Patterson, David K. 1994: Cholera diffusion in Russia, 1823–1923. *Social Science & Medicine* 38(9), 1171–1191.
- Petrova, N. A. (toim.) 1982: *Antropogennoe vtrofirovanie Ladožkogo ozero* [Ihmistoiminnan aiheuttama rehevöityminen Laatokalla]. Nauka, Pietari.
- Piščšula, G. V. & I. F. Pravdin 1940: *Ryba i rybnyi promysel severnoi tšasti Ladožkogo ozero* [Kalat ja kalatalous Laatokan pohjoisosassa]. Pištšepromizdat, Pietari, 1–36.
- Rukhovets, Leonid & Filatov, Nikolai (toim.) 2011: *Ladoga and Onego – Great European Lakes. Observations and Modelling*. Springer, Praxis, Chichester.
- Schönach, Paula 2014. Ympäristöhistoria. Teoksessa *Polkuja yhteiskuntatieteelliseen ympäristötutkimukseen*. Toimittanut Ilmo Massa. Gaudeamus, Helsinki, 105–119.
- Seppovaara, Ossi 1984: *Vuoksi. Luonto ja ihminen vesistön muovaajina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Simola, Heikki, Viljanen, Markku, Slepukhina, Tatyana & Murthy, Raj (toim.) 1996: *The First International Lake Ladoga Symposium*. Kluwer Academic Publisher, Dordrecht.
- Sokolov, V. V. 2010: *Otšerki ekologo-klimatitšeskoj istorii Rossii* [Esseitä Venäjän ilmastollisesta historiasta]. RGGMU, Pietari.
- Tanskanen, Anna-Liisa & Savolainen, Jukka 2006: Vesialan Karjala-yhteistyö alue- ja paikallistasolla. *Vesitalous* 5, 18–21.
- Topelius, Zacharias [1873] 1984: *Matkustus Suomessa*. Toimittanut Aarni Krohn. Kustannus Oy Littera, Espoo. Alkuperäisteos Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

LEHDISTÖ

- Helsingin Sanomat* (HS) 1986, 1993, 1995, 1996
Hufvudstadsbladet 1908, 1910
Inkeri 1913, 1914
Karjala 1925
Karjalan Ääni 1922
Käkisalmen Sanomat 1908, 1931, 1933, 1937, 1939
Laatokka 1903, 1908, 1912, 1913, 1914, 1937, 1944
Nya Pressen 1910
Raja-Karjala 1912

SÄHKÖISET LÄHTEET

- Sortavalan vesi- ja jätevesihuollon parantaminen (KA6000) <https://kareliacbc.fi/fi/projects/sortavalan-vesi-ja-jatevesihuollon-parantaminen-ka6000#home> (luettu 15.2.2020).
- Svirstroy 2020. <https://en.wikipedia.org/wiki/Svirstroy> (luettu 15.1.2020).
- Tolstoi, Aleksei 1923: *Volhovstroj*. <https://ruslit.traumlibrary.net/book/tolstoyan-ss10-10/tolstoyan-ss10-10.html#work001016> (luettu 10.1.2020).

Poltetut rannat: Laatokan rantaseutujen tuhot toisessa maailmansodassa

Jarkko Koukkunen

 <https://orcid.org/0000-0002-8767-2170>

Laatokalla oli laajana Suomen ja Neuvostoliiton rajalla sijaitsevana vesistönä huomattava merkitys sotatoimille toisessa maailmansodassa. Suurjärvi erotti toisistaan Karjalankannaksen ja Laatokan Karjalan operaatioalueet ja vaikutti monin eri tavoin sitä ympäröivien rantaseutujen kohtaloihin. Lisäksi Laatokka mahdollisti sulana kautenaan sekä lopputalven vahvan jääpeitteen aikana suuret joukkojen ja tarvikkeiden kuljetukset. Talvi- ja jatkosotien aikana Laatokan rannoilla käytiin lukuisia taisteluita, jotka vaurioittivat myös rantaseutua. Pommitusten ja muun taistelu-toiminnan ohella sekä suomalaiset että neuvostoliittolaiset joukot sovelsivat nimittäin laajamittaisesti poltetun maan taktiikkaa.

Tässä luvussa esittelen ja arvioin Laatokan ranta-alueiden hävitystä sota-aikoina poltetun maan taktiikan näkökulmasta. Maantieteellisesti olen rajannut tarkastelun Suomelle ennen talvisotaa kuuluneisiin Laatokan rantaseutuihin. Poltetun maan taktiikkaa on kautta historian käytetty keinona vaikeuttaa vihollisen toimintaa sen valtaamalla alueilla. Taktiikan periaatteena on tuhota viholliselle käyttökelpoisia liikennereittejä, varastoja, rakennuksia tai elintarvikkeita, jotka helpottaisivat sen taktisia, operatiivisia tai strategisia päämääriä. Poltetun maan taktiikkaa

käyttäneiden asevoimien resurssit riittivät harvoin kaiken viholliselle potentiaalisesti hyödyllisen materiaalin tuhoamiseen, joten hävitysten kohdentamiseen ja priorisointiin vaikuttivat voimakkaasti maantieteelliset seikat sekä sääolosuhteet ja vuodenaajat.¹

Käsittelen Laatokan ranta-alueiden hävitystä kolmena kronologisena tapahtumasarjana. Ensimmäisessä osassa tarkastelen hävitystoimintaa talvisodan aikana. Tämän jälkeen tutkin, millaisia tuhoja alueet kohtasivat jatkosodan alkuvaiheessa kesästä 1941 vuoden loppuun. Tätä seurasi asemasotavaihe, joka rauhoitti rintamatilannetta useiksi vuosiksi. Kolmannessa osassa analysoin tuhoamistoimintaa kesäkuussa 1944 alkaneesta puna-armeijan suurhyökkäyksestä aselevon alkamiseen syyskuuhun 1944. Talvisodanaikaista hävitystoimintaa käsittelevä osio pohjautuu väitöskirjatutkimukseeni, jossa käsittelen koko Suomen itärajan alueella talvisodan aikana tapahtunutta hävitystoimintaa.² Jatkosodan aikaisen hävityksen tarkastelu on jatkoa väitöskirjatutkimukselleni ja pohjautuu osittain sen aikana löytämäni jatkosodan aikaiseen lähdeaineistoon.

Arvioin hävitystoimintaa suomalaisten näkökulmasta ja suomalaisen arkistoaineistoon pohjaten. Sodanaikaisten tapahtumien tutkimisessa olen hyödyntänyt suomalaisjoukkojen sotapäiväkirja- ja asiakirjaaineistoa. Näiden aineistojen perusteella on mahdollista luoda riittävän yksityiskohtainen kuva hävitystoiminnan kehittymisestä talvi- ja jatkosodan aikana. Joukkojen asiakirja- ja sotapäiväkirja-aineistosta saatavaa tietoa vertailemalla on mahdollista saada varsin selkeä kuva tapahtumien kulusta ja toiminnan tavoitteista. Erityisen kiinnostavaa on näiltä osin tutkia nimenomaan Laatokan seutuja, sillä, kuten tunnettua, suurjärven erottamat Karjalankannaksen ja Laatokan Karjalan rintamat koettiin Suomen olemassaolon kannalta kaikkein keskeisimmiksi ja uhanalaisimmiksi rintamalohkoksi. Laatokka puristui rintamien väliin, sekä sillaksi että esteeksi.

Tutkimusaiheittani käsitellään tutkimuskirjallisuudessa verrattain vähän. Kokonaisvaltaista tutkimusta poltetun maan taktiikan käytöstä talvi-

1 Carell 2005, 331–332; *Hävitysohjesääntö* 1938, 11.

2 Koukkunen Jarkko 2020: *Hävitysten talvi. Poltetun maan taktiikan kehitys ja käyttö talvisodassa 1939–1940*.

ja jatkosodissa ei ole toistaiseksi tehty, vaan aihetta on käsitelty lähinnä toisen maailmansodanaikaista pioneeritoimintaa laajemmin käsittelevien teosten yhteydessä. Uusinta tutkimustietoa aihepiiristä edustaa Janne Mäkitalon *Räjähtävää voimaa 1. Suomalaisten pioneeritaktiikan kehittyminen itsenäisyyden aikana* (2019), joka tarjoaa erityisen runsaasti tietoa hävityskoulutuksen kehityksestä itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä. Aiemmin samaa aihepiiriä on käsitellyt Eero-Eetu Saarinen teoksessaan *Pioneeriaselajin historia 1918–1968* (1975). Laajemmalla kannalta suomalaisen sotataidon kehitystä kuvaa Vesa Tynkkynen kirjoittama *Hyökkäyksestä puolustukseen* (1996), joka sivuaa osaltaan myös hävitystoiminnan merkityksen muutosta suomalaisessa sotilasajattelussa viivytys- ja puolustustaisteluiden käymisessä itsenäisyyden alusta talvisodan alkuun. Laatokan rannikkopitäjien rakennustuhojen selvittämisessä ja havainnollistamisessa olen hyödyntänyt Johannes Virolaisen teosta *Siirtokarjalaiset 1941–1944, Kotiinpaluu, jälleenrakennus, uusi lähtö* (1989) ja Yrjö-Pekka Mäkisen ja Ilmari Lehmusvaaran toimittamaa teosta *Karjala 3* (1982).

Laatokan ranta-alueiden tuhot talvisodassa

Suomalaiset valmistautuivat poltetun maan taktiikan käyttöön mahdollisissa sotatoimissa Neuvostoliittoa vastaan jo ennen toisen maailmansodan alkua. Hävitystoiminnan koulutuksen kehitys sitoutui pioneeriaselajin kehitykseen itsenäisyyden alkuvuosista lähtien. Ilmasto- ja maasto-olosuhteiden hyödyntäminen nousi 1920-luvun lopulla yhdeksi suomalaisen sotilasajattelun kulmakivistä. Tällöin poltetun maan taktiikan merkitys kasvoi, sillä hävitystoiminnan avulla oli mahdollista kasvat-
taa luonnonesteiden ja ilmasto-olosuhteiden vaikutusta vihollisen etenemiseen varsin kustannustehokkain keinoin. Laatokan rannikkoalueiden maasto-olosuhteilla ja erityisesti jokiuomilla oli suurta merkitystä taisteluille, koska joet ovat merkittäviä puolustustaisteluja tukevia luonnonesteitä.³

3 Mäkitalo 2019, 274–275, 322–324; Tynkkynen 2014, 25, 54.

Kuva 14. Pommitusten jälkiä Sortavalassa alkuvuodesta 1940. Kuva: SA-kuva.

Toista maailmansotaa edeltäneet Suomen puolustussuunnitelmat lähtivät oletuksesta, että Suomi ei ehtisi toteuttaa liikekannallepanoa kokonaisuudessaan ennen kuin puna-armeijan joukot ylittäisivät valtakunnan rajan. Sodan uhatessa raja-alueille sijoitettujen suojajoukkojen tehtävänä oli konfliktin alkaessa hidastaa neuvostojoukkojen etenemistä Suomen sisäalueille, kunnes kenttäarmeija ehtisi ryhmittyä puolustukseen pysäyttääkseen vihollisen etenemisen. Poltetun maan taktiikalla oli ennakkosuunnitelmissa merkittävä rooli suojajoukkojen taisteluissa erityisesti talviolosuhteissa.⁴

Talvisotaa edelsi syksyn 1939 kestäneiden ylimääräisten kertausharjoitusten aika, jonka ansiosta suomalaisjoukot olivat sodan alkaessa ehtineet valmistella hävitystoimintaa. Valmisteluja tehtiin joka puolella sotatoimien uhan alaisina olleilla alueilla. Sotatoimien kannalta tär-

4 Perus-240/1. Kan. A. Esik. oper. toim. (toim. III) 1939. [1] I/II, Armeijakunnan esikunta, Sota-asiainosasto, n:o 175/III/239 op.sal./34. Erikoismääräys II ryhmittymiskäskyyn I Armeijakunnalle VK 1–VK 2. Hävitys- ja kenttälainnoitustyöt. KA; Mäkitalo 2019, 392; Saarinen 1975, 139, 162; Tervasmäki 1978, 72, 84; Tervasmäki, Vuorenmaa & Juutilainen 1978, 90.

keimmäksi nähdyllä Karjalankannaksella suomalaisjoukkojen määrä oli suurin ja hävitystoiminnan valmistelut laajimmat. Syrjäisemmillä ja harvaan asutummilla seuduilla Laatokan Karjalassa ja erityisesti tätä pohjoisemmassa Suomessa hävitysvaivastelujen resurssit olivat vaatimattomammat.⁵

Suomalaisjoukot kohdistivat hävitysvaivastelunsa alueille, joiden kautta puna-armeijan arvioitiin suuntaavan Suomeen kohdistuvan hyökkäyksensä päävoimat. Tämä tarkoitti suurimpia rajat ylittäviä liikennereittejä ympäristöineen. Rautatielinjat olivat suuren kuljetuskapasiteettinsa takia erityisen tärkeitä hävittää. Neuvostojoukkojen pääetenemisreiteiltä syrjässä sijainneiden seutujen hävityksen vaikutuksen vihollisen toiminnalle suomalaiset katsoivat minimaaliseksi, joten tällaisilla alueilla valmisteluja tehtiin vain vähän.⁶

Laatokan ranta-alueista hävitystä valmisteltiin toisaalta Karjalankannaksen itäosissa ja toisaalta Laatokan Karjalan eteläosien rannikkoalueilla. Karjalankannaksen itäosan puolustuksesta vastasi kenraalimajuri Erik Heinrichsin komentama III armeijakunta, jonka vastuualueena oli Vuoksen ja Laatokan länsirannikon välinen alue. Armeijakunnan suojajoukkoina itärajan läheisyydessä toimivat varusmiehistä, nuorista reserviläisistä ja rajajoukoista kootut Raudun ryhmä ja Metsäpirtin Osasto, joiden tehtävänä oli sodan alkaessa vetäytyä viivytystaisteluja käyden III armeijakunnan pääpuolustuslinjalle, joka tukeutui Vuoksen ja Taipaleenjoen vesistöihin. Alueella ei kuitenkaan ennen soita juurikaan valmisteltu hävityksiä, koska rajan ylittäneet liikenneyhteydet, joita neuvostojoukkojen arvioitiin käyttävän hyökkäysreiteinään,

5 Perus-240/1. Kan. A. Esik. oper. toim. (toim. III) 1939. [1] I/II, Armeijakunnan esikunta, Sota-asiainosasto, n:o 175/III/239 op.sal./34. Erikoismääräys II ryhmityskäskeyn I Armeijakunnalle VK 1–VK 2. Hävitys- ja kenttälinoitustyöt. KA; Perus-240/1. Kan. A. Esik. oper. toim. (toim. III) 1939. [1] I/II, Yleisesikunta, Osasto 3, Oper. toim., n:o 181/VK 27/Op. sal. Kannaksen pakkotyhjentymissuunnitelma ”VK27”, KA; Karhu 1932, 50–52, 220; Kilin 2002, 6; Takala 2017, 94; Tervasmäki, Vuorenmaa & Juutilainen 1978, 90–91; Tynkkynen 2014, 20–21; Usva 1975, 167.

6 Perus-240/1. Kan. A. Esik. oper. toim. (toim. III) 1939. [1] I/II, Armeijakunnan esikunta, Sota-asiainosasto, n:o 175/III/239 op.sal./34. Erikoismääräys II ryhmityskäskeyn I Armeijakunnalle VK 1–VK 2. Hävitys- ja kenttälinoitustyöt. KA; Perus-1727/5. Rajaesikunta. Oper.toim. 1939–1940. [8] I/III. Rajaesikunta. Kajaaniassa lokakuun 28 p:nä 1939. Hävitysvaivastusohje, KA; Perus-2454/1. III/JR 12. Esikunta. 1939–1940. [10]. III/JR 12. Sissitoimintaohjeet. KA; SPK 2787, Päämaja. Operatiivinen osasto. Maavoimatoimisto, 9.11.1939, jaks0 40, KA, DA; Takala 2017, 94.

sijaitsivat sisämaassa. Lisäksi lähinnä rannikkoa suojajoukkona toimineelle Metsäpirtin Osastolle ei alistettu lainkaan pioneerijoukkoja, joilla olisi ollut paras osaaminen ja kyky hävitysten valmisteluihin.⁷

Pohjoisempaan Laatokan Karjalassa IV armeijakunnan vastuualueella oli Laatokan koillisrannikon merkitys sodankäynnin kannalta huomattavasti suurempi. Itärajan ylittänyt, Salmin ja Impilahden kautta Sortavalaan kulkenut niin sanottu Laatokan rantatie oli puna-armeijalle erinomainen etenemisreitti Laatokan pohjoisosan kautta syvemmälle Suomeen ja lopulta Karjalankannasta puolustavien Suomen kenttäarmeijan päävoimien selustaan. Tien varrella sijaitsi paljon siltoja sekä suuria asutuskeskuksia, jotka suomalaisten oli tärkeää hävittää neuvostojoukkojen etenemisen vaikeuttamiseksi. Laatokan koillisrannikon puolustuksesta vastanneen 13. divisioonan sotaa edeltäneistä hävitysvalmisteluista huomattava osa keskittyikin rantatien liikennöinnille keskeisiin kohteisiin ja rantatien varrella sijainneisiin asutuskeskuksiin.⁸

Talvisota alkoi 30.11.1939 aamulla puna-armeijan ylitettyä Suomen valtakunnanrajan useista kohdista. Hyökkäyksen voima yllätti monin paikoin suomalaiset, jotka olivat odottaneet vihollisen etenevän suurin voimin ainoastaan Karjalankannaksella. Neuvostojoukkojen suuren ylivoiman vuoksi rajan läheisyyteen sijoitetut suomalaiset suojajoukkopataljoonat joutuivat usein vetäytymään viivytystaisteluita käyden selkeästi suunniteltua nopeammin. Samanaikaisesti taisteluiden kanssa käynnistyi suomalaisten poltetun maan taktiikan mukainen hävitystoiminta.⁹

Pääsotanäyttämöllä eli Karjalankannaksen itäosissa taistelut alkoivat aamuhämärissä. Lähimpänä Laatokan rannikkoa toimineen Metsäpirtin Osaston vastuualueella hävitystoiminta alkoi pian sodan sytyttyä. Rajan läheisyydessä viivytyksasemissa oli vain kaksi rajakomppaniaa, jotka joutuivat ylivoiman edessä irtautumaan asemistaan iltaan mennessä.

7 Kilkki 1978a, 20–21; Saarinen 1975, 177; Tervasmäki, Vuorenmaa & Juutilainen 1978, 108–109.

8 Perus-4087/4. IV AK. Esik. pion tsto. 1939–1940. [12] II/II,IV AKE, N:o 484/ / / Pion. kom.: Pioneerikäsky N:o 15, Sortavala 4.11.3., KA; Perus-4087/6. IV AK. Esik. pion tsto. 1939–1940. [14] III/III, 13. DE, pion. komentaja: Hävitysten toimeenpanosuunnitelma: Salmin suunta, KA.

9 Perus-1233/2. I/JR 36. Esik. Tilannekatsaus N:o 8 ajalta 2.12.39–2.3.40. 1939–1940 KA; Chew 1971, 11–13; Juutilainen 1985, 69–70; Kilin 2002, 15; Raunio 2004, 42; Siilasvuo 1940, 16; Usva 1978, 255.

Tällöin Metsäpirtin Taipaleenjoen eteläpuolella sijainnut osa jäi kokonaisuudessaan neuvostojoukkojen haltuun.¹⁰ Puna-armeijan eteneminen Metsäpirtin alueella ei ollut aggressiivista, joten suomalaiset pystyivät pitämään viimeisen Taipaleenjoen eteläpuoleisen tukikohtansa Neosaaren hallussaan 6.12.1939 saakka. Suomalaisjoukot hävittivät Metsäpirtin alueita sisämaassa, mutta eivät Laatokan rannikon välittömässä läheisyydessä. Tämä johtui rannikkoseutujen harvasta asutuksesta ja liikenne-reittien vähäisyydestä. Hävitys keskittyi rajalta Metsäpirtin kirkonkylään ja sieltä edelleen Taipaleenjoelle johtaneen tien ympäristöön.¹¹

Suurin hävitys Metsäpirtin alueella oli kirkonkylällä, joka tuhottiin pääosiltaan sodan ensimmäisenä aamuna. Raskaasta tehtävästä vastasi paikallisista suojelukuntalaisista koottu osasto. Vaikka oman paikkakunnan kirkonkylän tuhoaminen oli osaston miehille henkisesti vaikeaa, he suorittivat tehtävänsä tehokkaasti, sillä kirkonkylän rakennuksista ehjäksi jäi vain muutama. Kylän kirkkoa osasto ei onnistunut polttamaan, mutta senkin tuhosi myöhemmin suomalainen tykistö.¹²

Johtuen Metsäpirtin Osaston suojajoukkojen nopeasta vetäytymisestä sodan ensimmäisenä päivänä, suurin osa pitäjän rakennuksista jäi hävittämättä. Puna-armeijan hyökkäystoiminta oli verrattain passiivista, mikä antoi suomalaisille mahdollisuuden hävitysten täydentämiseen vihollislinjojen taakse lähetettyjen hävityspartioiden avulla. Kiivaiten hävityspartiot toimivat 2.–3.12.1939, jolloin suomalaispartiot polttivat ainakin Haapasaaren ja Koselan kylän rakennuksia. Hävitykset Metsäpirtin alueella päättyivät itsenäisyyspäivänä Neosaaren tukikohdan evakuointiin ja hävittämiseen sekä Taipaleenjoen lossin tuhoamiseen. Lossi oli ollut ainoa keino Taipaleenjoen ylittämiseen jo ennen sodan alkamista, sillä suomalaisjoukot olivat vieneet kaikki veneet joen itärannalta vaikeuttaakseen puna-armeijan vesistönylitystä. Kodeistaan sekasorron vallassa paenneet paikalliset joutuivat jonottamaan omaa lossivuoroaan pelokkaissa tunnelmissa taisteluiden raivotessa jo Laatokan ranta-alueella.¹³

10 Kilkki 1978b, 38.

11 SPK 3283, Metsäpirtin sk., 30.11.1939, jakso 10, KA, DA; Kilkki 1978b, 38; Sorko 1998, 129–130; Sorko 2010, 95.

12 SPK 3283, Metsäpirtin sk., 30.11.1939, jakso 10, KA, DA; Koponen 1999, 106; Sorko & Seppänen 2005, 42.

13 SPK 262, 10.DE, tsto II, 3.12.1939, 6.12.1939, jaksot 43, 61. KA, DA; SPK 3283, Metsäpirtin sk., 30.11.1939, jaksot 11–12, KA, DA; Ahto 1978, 84; Oksanen 2010, 69; Sorko 1998, 129–130; Sorko 2010, 95.

Tässä tapauksessa puolustustaisteluita tukenut joki muuttui hengen-vaaralliseksi esteeksi pakoon pyrkineille siviileille, joiden evakuointiin viranomaiset eivät olleet kiinnittäneet riittävästi huomiota.

Laatokan itäpuolella sotatoimet etenivät vastoin suomalaisten ennakkoletuksia. Järven rannalla olevan Salmin etelärajalta lähti sodan ensimmäisenä päivänä etenemään kaksi neuvostodivisioonaa. Ennen sotaa suomalaiset olivat arvioineet, että teiden huonon kunnon vuoksi Suomen puolelle voisi hyökätä vain murto-osa neuvostovoimasta. Salmin alueen puolustuksesta vastanneen 13. divisioonan komentaja pyysi lupaa tulenavaukseen saatuaan vahvistuksen vihollisuuksien alkamisesta. Pyyntöön vastattiin käskyllä aloittaa Suojärven, Salmin ja Uomaan pitäjien evakuointi sekä hävittäminen.¹⁴

Laatokan rannikkopitäjien, kuten Salmin, raja-aluetta puolustivat heikot suomalaiset suojajoukot, jotka joutuivat irtautumaan viivytyksensä nopeasti puna-armeijan ylivoiman takia. Sisämaahan johtaneiden teiden sillat räjäytettiin heti sodan alettua. Ensimmäisen sotapäivän aamuna tulipalot roihusivat jo Salmin itäisimpienkin kylien, Käsnäselän ja Orusjärven, suunnilla. Jalan kulkevien pelokkaiden siirtolaisten lisäksi kaikilla teillä kuljetettiin länttä kohti myös evakkokuormastoja, jotka masensivat ja huolestuttivat taisteluun valmistautuvien kenttäarmeijan joukkoja.¹⁵

Seuraavien päivien aikana taistelut siirtyivät Laatokan pohjoisrannan tiheämmin asutuille seuduille. Suomalaisjoukot vetäytyivät viivyttäen Laatokan rantatietä pitkin räjäyttäen siltoja ja polttaen rannikon asutuskeskuksia puna-armeijan etenemistä ja huoltoa vaikeuttaakseen. Mantereella suomalaiset polttivat muun muassa Miinalan, Varpaselän, Tuleman, Uudenkylän, Tunnisenojan ja Uuksalonpään kyliä. Lisäksi hävityksiä tapahtui Laatokan rannan välittömässä läheisyydessä sijaitsevalla suurella Lunkulansaarella. Saaren yhdisti rannikkoon silta, jonka suomalaisjoukot onnistuivat räjäyttämään heikentäen ainakin hetkellisesti

14 Perus-1233/2. I/JR 36. Esik. Tilannekatsaus N:o 8 ajalta 2.12.39–2.3.40. 1939–1940 KA; SPK 1325, JR 34.1.12.1939, jakso 7, KA, DA.

15 Perus-1147/13. IV AK. Esik. tied. toim. 1939. [15] II/II, Kapteeni Tarkan ilmoitus 30.11. klo 15.00, KA; SPK 325, 13.D/Toimisto III, 30.11.1939, jakso 14, KA, DA; SPK 1420, JR 37, 30.11.1939, jakso 11, KA, DA; SPK 1458, II/JR 37, 30.11.1939, jakso 4, KA, DA; Juutilainen 1985, 71.

saaren käyttökelpoisuutta puna-armeijan majoitus- ja huoltoalueena. Viimeiset viivytystaisteluiden aikaiset hävitykset Salmin pitäjän alueella tapahtuivat 5.12.1939, mutta niitä täydennettiin partiotoiminnan avulla vielä myöhemmin.¹⁶

Suomalaisten asetuttua puolustukseen Uuksunjoki-linjalle ja torjuttua puna-armeijan ensimmäiset hyökkäykset sitä vastaan 5.12.1939 hiljeni hävitystoiminta hetkeksi. Puolustusasemasta jouduttiin kuitenkin luopumaan kolmen päivän jälkeen, jolloin suomalaisjoukot polttivat Uuksun kylän. Samana päivänä poltettiin myös Laatokan keskeisin teollisuusyhteisö, Pitkäranta. Taajaman hävitys oli valmisteltu jo ennakolta, mutta aamulla 8.12.1939 hävityskäskey peruttiin tuntemattomaksi jääneestä syystä. Tieto ei saavuttanut ajoissa hävitysvastuussa ollutta osastoa, joka aloitti taajaman polttamisen oletettuaan virheellisesti vihollisen päässeen sen läheisyyteen. Hävitysten alkamisesta kuultuaan 13. divisioonan pioneerikomantaja lähti henkilökohtaisesti paikalle estääkseen taajaman laajemman polttamisen, mutta hän myöhästyi dramaattisesti huonokuntoisten teiden hidastaessa hänen kulkuaan. Laatokan vilkas taajama tuhoutui Laatokan rannan puoleisilta osiltaan lähes täydellisesti. Tuholta säästyi sillan mantereeseen yhdistämällä Pusunsaarella sijainnut sellutehdas.¹⁷

Uuksunjoki-linjan hylkäämisen jälkeen suomalaisjoukot vetäytyivät joulukuun 8. ja 9. päivän aikana puolustusasemaan, joka alkoi Laatokan rannalta Impilahden Haukkalahdesta jatkuen Kitelän, Ruokojärven, Sulkulammen ja Syskyjärven kautta Varpajärvelle. Viimeiset laajempi-
muotoiset hävitykset keskittyivät näihin joulukuun 1939 päiviin. Suurimmaksi osaksi tuhoamista tapahtui Laatokan rantatien ympäristössä. Suomalaisten oli vaikeutettava puna-armeijan huollon liikennöintiä tiellä mahdollisimman paljon, jotta vihollisen hyökkäys ei onnistuisi murtamaan suomalaisten puolustusta.¹⁸

16 T-19168/9. Pm – Shist.tsto. Taistelukertomus, otteet. 1939-1940. [24]. Viivytystaistelut IV Armeijakunnan rintamaloikolla Laatokan pohjoispuolella, KA; SPK 1420, JR 37, 30.11.1939, jaksot 11–12, 14, KA, DA; SPK 1454, I/JR 37, 1.12.1939, jaksot 13, KA, DA; Juutilainen & Vuorenmaa 1978, 27.

17 SPK 277, Sotapoliisi/12.D, 8.12.1939, jaksot 2, KA, DA; SPK 296, 13.D KSS-toimisto, 8.12.1939, jaksot 122–123, KA, DA; SPK 305, 13. D Pion. kom, 8.12.1939, jaksot 9, KA, DA; Juutilainen & Vuorenmaa 1978, 30.

18 SPK 305, 13. D, Pion. kom, 8.12.1939, jaksot 10, KA, DA; Juutilainen 1985, 89, 96–100; Juutilainen & Vuorenmaa 1978, 50–51.

Viivytystaisteluvaiheen viimeiset hävitystoimet talvisodan aikana Laatokan pohjoisrannikolla olivat Kitelän, Hunukan ja Ruokojärven kylien alueilla tapahtuneet rakennusten polttamiset. Hunukan tapauksessa 13. divisioonan pioneerikomantaja perui hävityskäskyn vedoten viivytystaisteluvaiheen päättymiseen, mutta tuhoamistehtävän saanut osasto ehti kuitenkin polttamaan osan kylästä. Kitelän kylä oli suunniteltu säästettäväksi hävitykseltä, mutta suomalaisjoukot eivät olleet noudattaneet käskyä. Kylästä oli joulukuun 9. päivänä 1939 pystyssä enää kirkko, jonka eräs suomalainen pioneeriosasto ansoitti. Kirkko räjähti eräänä yönä joulukuun puolivälissä neuvostosotilaiden mentyä sisään rakennukseen. Ruokojärvellä suomalaiset puolestaan polttivat illalla 9.12.1939 kylän eteläiset talot ilmeisesti raivatakseen lisää ampuma-alaa kylän alueella olleiden puolustusasemiensa eteen.¹⁹

Suomalaiset onnistuivat pääosin joulukuun 1939 mennessä vakauttamaan puolustusasemansa puna-armeijan hyökkäyksistä huolimatta. Laatokan rantalohkolla puna-armeijan hyökkäyksen voima laantui uuden vuoden vaihteeseen mennessä. Suomalaiset jatkoivat aktiivista partiointia vihollisen selustassa joulukuun loppupäivät. Partiot hävittivät erityisesti Kitelän eteläpuolella ja Laatokanniemen alueella. Esimerkiksi tapaninpäivänä partiot polttivat useiden kylien alueella yhteensä noin 50 rakennusta.²⁰

Laatokalle eristykseen jäänyt suomalaisten hallussa ollut Mantsin linnake ei sekään jäänyt toimeettomaksi, vaan häiritsi Laatokan rantatietä tykkituloillaan ja lähettämällä hävityspartioita, jotka katkoivat tietä räjäytyksin. Hävityspartiot polttivat ehjinä löytämiään rakennuksia muun muassa Lunkulansaareissa, jossa ne jouluyönä polttivat saarella 45 aiemmin hävityksiltä säästynyttä rakennusta.²¹ Linnakkeen sijainti Laatokassa saarella oli sekä vahvuus että heikkous. Sodan alkuvaiheessa alkutalven

19 SPK 305, 13. D, Pion. kom, 8.12.1939, jaksot 10, KA, DA; Juutilainen & Vuorenmaa, 1978, 50; Kokkonen 1971, 52–53; Partanen 1959, 56.

20 Juutilainen 1978a, 50, 58–59, 64–65; Juutilainen 1978b, 91; Kokko 1950, 21.

21 Perus-1147/13: IV Armeijakunta, Esikunnan tiedustelutoimisto (toimisto II): Tilanneilmoitukset: 1939. [15] I/II. Ryhmä Olkkosen ilmoitus tilanteesta 26.12.39 klo 19.15. KA; T-19168/9. Pm – Shist.tsto. Taistelukertomus, otteet. 1939–1940. [25]. Liite n:o 445 IV AK:n sotapäiväkirjaan. Ryhmä Olkkosen ilmoitus tilanteesta 27.12 klo 8.50. KA; SPK 582, Er.P 23, 15.–19.12.1939, jaksot 6–8, KA, DA; Juutilainen 1978, 64–65; Kalervo, *Kansa taisteli* 2/1966, 41; Kokko 1950, 21.

petolliset jääolosuhteet suojasivat linnaketta voimakkailla hyökkäyksiltä jäätä pitkin, mutta toisaalta ne vaikeuttivat linnakkeen laivoilla toteutettuja huoltokuljetuksia. Jääpeitteen paksuuntuessa lisääntyi myös vihollishyökkäyksen mahdollisuus, joka tosin ei koskaan toteutunut.²²

Tammikuun 6. päivänä 1940 suomalainen IV Armeijakunta aloitti Kitelän alueella suuren vastahyökkäyksen, joka johti niin sanottujen Lemetin mottien syntymiseen. Suomalaisten menestys johtui suurelta osin Kitelän alueella toimineiden neuvostojoukkojen huoltovaikeuksista. Niiden taustalla oli suomalaisten partioiden häirintäiskut sekä poltetun maan taktiikan käyttö Laatokan rantatien ympäristössä. Tuhot olivat mittavat: lähes kaikki kylät Laatokan rantatien ympäristössä poltettiin ainakin osittain, ja suuri määrä siltoja ja siltarumpuja räjäytettiin, minkä lisäksi suomalaiset pyrkivät muutenkin katkomaan tietä parhaansa mukaan. Sisämajoitusmahdollisuuksia oli puna-armeijan sotilaille erittäin vähän, mikä kasvatti paleltumisista johtuneiden tappioiden osuuden muutamissa osastoissa yli 20 prosenttia. Laatokan jääpeitteen paksuuntuminen kuitenkin vaikeutti neuvostomottien tuhoamista, sillä puna-armeija onnistui avaamaan jälle huoltotien, joka kiersi suomalaisten puolustusasemat. Jäätietä pitkin kulkeneet kolonnat onnistuivat toimitamaan saarretuille neuvostojoukoille riittävästi tarvikkeita, jotta kaikkien mottien puolustusta ei onnistuttu sodan päättymiseen mennessä murtamaan.²³

Laatokan jääpeite oli tärkeä tekijä myös puna-armeijan etenemissuunnitelmissa talvisodan loppuvaiheessa. Laatokan rantatie osoittautui jo sodan alkuvaiheessa liian haavoittuvaksi etenemisreitiksi syvemmälle Suomeen, joten neuvostojoukot ottivat tavoitteekseen jatkaa etenemistään jäätä myöden. Arvioiden mukaan jää olisi ollut riittävän kantava vielä useita viikkoja, mikäli sota olisi jatkunut maaliskuun alkupuolta pidemmälle. Rauhan saavuttaminen kuitenkin esti venäläisten suunnit-

22 Perus-1147/13: IV Armeijakunta, Esikunnan tiedustelutoimisto (toimisto II): Tilanneilmoitukset: 1939. [15] I/II. Ryhmä Olkkosen ilmoitus tilanteesta 26.12.39 klo 19.15. KA; T-19168/9. Pm – Shist.tsto. Taistelukertomus, otteet. 1939–1940. [25]. Liite n:o 445 IV AK:n sotapäiväkirjaan. Ryhmä Olkkosen ilmoitus tilanteesta 27.12 klo 8.50. KA; SPK 582, Er.P 23, 15.–19.12.1939, jaksot 6–8, KA, DA; Juutilainen 1978, 64–65; Kalervo 1966, *Kansa taisteli* 2/1966, 41–42; Kokko 1950, 21.

23 Halsti 1955, 184; Juutilainen 1985, 147, 152, 156, 178–179.

telman toteutuksen eikä puna-armeijaa ehtinyt hyödyntää löytämäänsä heikkoutta suomalaisten Laatokan rantaseutujen puolustuksessa.²⁴

Kesän 1941 hyökkäysvaiheen aiheuttamat tuhot

Laatokan rantapitäjät eivät säästyneet taisteluilta ja hävitystoimilta kesäkuussa 1941 alkaneessa jatkosodassakaan. Lähtökohdat sotatoimille olivat talvisotaan verrattuna erilaiset, mutta tavoite poltetun maan taktiikan käytölle samanlainen. Aluetta puolustanut puna-armeija pyrki vaikeuttamaan hyökkäävien suomalaisten joukkojen etenemistä kaikin mahdollisin keinoin. Hävitystoimintaan vaikuttivat myös kesäolosuhteet, joiden takia perusteet poltetun maan taktiikan käytölle muuttuivat.

Suomalaiset valtasivat talvisodassa menettämänsä alueet takaisin jatkosodassa kahdessa vaiheessa. Ensin suomalaisjoukot valtasivat Laatokan Karjalan alueet jatkaen etenemistään vuoden 1939 rajan itäpuolelle. Tämän jälkeen vuorossa oli edellisen konfliktin päänäyttämö Karjalankannas. Talvisodan tapaan Laatokan ranta-alueet joutuivat laajamittaisten hävitysten kohteiksi niin Kannaksella kuin Laatokan Karjalassakin.

Laatokan rannikkoalueet olivat kärsineet mittavia tuhoja jo talvisodan aikana, joten vain reilun vuoden kestäneen rauhan aikana neuvostoliittolaisilla ei ollut mahdollisuutta eikä aikaa korjata sodan aiheuttamia tuhoja. Näin ollen hävitettäväkään ei raunioituneissa rantakylissä ollut yhtä paljon kuin talvisodan aikana. Tärkeimmät liikenneyhteydet oli kuitenkin välttävästi korjattu ja edellisen sodan tapaan suurin osa hävitystoiminnasta keskittyi niiden ympäristöön.

Suomalainen kenraaliluutnantti Erik Heinrichsin komentama Karjalan Armeija aloitti 10.7.1941 hyökkäyksensä Laatokan Karjalaan. Sortavalan suomalaisjoukot valtasivat 15. elokuuta ja saavuttivat Laatokan luoteisrannan viisi päivää myöhemmin. Taisteluiden aikana puna-armeija räjäytti Sortavalassa ja sen ympäristössä useita siltoja sekä tulitti kaupunkia raskaalla tykistöllä aiheuttaen lukuisia tulipaloja.²⁵ Samanaikaisesti

24 Juutilainen 1985, 231–234.

25 Nurmio, Juutilainen & Kallioniemi 1989, 14, 30–31, 37.

Sortavalan valtaustaisteluiden kanssa etenivät IV Armeijakunnan joukot Laatokan rannikkoa pitkin kaakkoon. Suomalaiset saavuttivat Tuuloksenjoen heinäkuun 24. päivänä ryhmittyen puolustukseen. Armeijakunta jatkoi hyökkäystään 3.9.1941 tavoitteenaan Syvärin joki. Lähimpänä Laatokan ranta hyökkäsi suomalaisten 5. divisioonaa, joka valtasi Auenuksen kaupungin 5. syyskuuta, jonka jälkeen Osasto Lagus saavutti Syvärin rannikon 7.9.1941, jolloin suomalaisten eteneminen pysäytettiin.²⁶

Kun suomalaisjoukot saivat jatkosodan alkuvaiheessa valloitettua takaisin talvisodassa menettämänsä seudut, selvitti sotilashallinto vuosina 1941–1942 alueiden rakennuskannan tilan. Selvityksessä tutkittiin palautettujen pitäjien rakennuskannan kunto luetteloiden tuhoutuneet ja vaurioituneet rakennukset sekä niiden prosentuaalinen osuus talvisotaa edeltäneestä rakennuskannasta. Tämä oli välttämätöntä jo pelkästään alueiden uudelleen asuttamisen vuoksi, sillä evakkoväestön paluumuuttoa vaikeuttivat asuinrakennusten tuhoutumiset, miinoitukset, räjähtämättömät ammukset sekä huoltovaikeudet.²⁷

Taulukko 1. Luettelo tuhoutuneesta rakennuskannasta Laatokan rannikkopitäjissä 1939–1941. Rakennusmäärät perustuvat vuoden 1939 lukuihin. x = tiedot puuttuvat. Lähde: Virolainen 1989, 88–89.

Kunta	Asuinrakennuksia	Tuhoutunut täysin	%	Vaurioitunut	%	Säilynyt	%
Harlu	1062	278	26,2	327	30,8	210	11,2
Hiitola	x	x	x	x	x	x	x
Impilahti	1550	839	54,1	711	45,9	x	x
Jaakkima	x	x	x	x	x	x	x
Kaukola	720	72	10,0	x	x	648	90,0
Kurkijoki	x	x	x	x	x	x	x
Käkisalmi	x	x	yli 80	x	x	x	x
Käkisalmen mlk	1029	285	27,7	x	x	744	72,3
Lahdenpohja	x	x	x	x	x	x	x
Lumivaara	x	x	x	x	x	x	x
Metsäpirtti	1040	800	76,9	240	23,1	x	x
Pyhäjärvi	1079	221	20,5	858	79,5	x	x
Sakkola	1104	598	54,2	191	17,3	315	28,5
Salmi	2026	917	45,2	1109	54,8	x	x
Sortavala	x	x	n. 50	x	x	x	x
Sortavalan mlk	2806	390	13,8	750	26,8	1666	59,4

26 Niitemaa & Kallioniemi 1989, 280, 284, 291–294; Nurmio, Juutilainen & Kallioniemi 1989, 60.

27 Takala 2017, 105–106; Virolainen 1989, 81–84, 87–89.

Taulukko 1 kuvaa Laatokan ranta-alueiden pitäjien kärsimiä tuhoja suomalaisten tekemän selvityksen perusteella. Tiedoissa on monia epätarkkuuksia ja luotettavuusongelmia, mutta ne kuvaavat kuitenkin vähintään välttävästi sitä, miten talvisodan ja jatkosodan alkuvaiheen tuhot Laatokan lähiympäristössä kohdentuivat. Laatokan rantakaupungeista Sortavalan ja Käkisalmen rakennusmääristä sotilashallinnon viranomaisilla ei ollut tarkkoja tietoja, joten niiden tuhoutumisprosentit olivat karkeita arvioita. Talvisodan aikainen, jatkosodan alkuvaiheen tapahtumia aktiivisempi, asuinrakennusten hävittäminen ilmenee luvuista hyvin. Suurimmat tuhot kärsineet Impilahti, Metsäpirtti ja Salmi sijaitsivat talvisodan puolustusasemien itäpuolella.²⁸ Taulukon mukaan näiden pitäjien kaikki asuinrakennukset joko tuhoutuivat tai vaurioituivat. Tämä on epätodennäköistä johtuen pitäjien asutuksen hajanaisuudesta ja hävityksiä toteuttaneiden suomalaisjoukkojen vähäisyydestä. Vaurioituneiksi on todennäköisesti arvioitu myös kaikki rakennukset, jotka olivat kärsineet esimerkiksi sääolosuhteista oltuaan pitkään tyhjiällä. Luvut kuvaavat kuitenkin hyvin sitä, millaiseksi suomalaiset viranomaiset kokivat rakennustilanteen vuonna 1942.

Taulukosta voidaan havaita, kuinka suuri merkitys Laatokalla oli erityisesti harvaan asutun Laatokan Karjalan asutuksen keskittymisessä. Suurin osa alueen merkittävimmistä asutuskeskuksista sijaitsi Laatokan rannan läheisyydessä, koska se mahdollisti muun muassa päätoimisen kalastuksen ja teollisuuden tuotteiden tehokkaan kuljettamisen vesiteitse. Rauhan aikana rannan läheisyys sai alueet kehittymään ja kukoistamaan, mutta sodan tullen korostui alueiden infrastruktuurin herkkyyks laajamittaisille tuhoille pommitusten ja poltetun maan taktiikan käytön vuoksi.

Jatkosodan alkuvaiheessa rakennuksia ei hävitetty samassa mittakaavassa kuin talvisodassa. Sotatoimien alkaminen vuoden lämpimimpänä ajankohtana ja suomalaisjoukkojen kaikkiin vuodenaikoihin soveltuva telttamajoituskalusto merkitsivät sitä, että puna-armeijan ei kannattanut tuhlaa rajallisia resurssejaan asuinrakennusten hävittämiseen. Neuvostojoukkojen vetäytyessä ne keskittivätkin poltetun maan taktiikan

²⁸ Katso Liite 1.

mukaiset hävitystoimensa liikenneyhteyksien mahdollisimman perusteelliseen tuhoamiseen. Laatokan rantaseuduilla puna-armeija tuhosi mahdollisuuksiensa mukaan myös rantapitäjien satamalaitteita estääkseen suomalaisia hyödyntämästä niitä sotatoimissaan.²⁹

Laatokan pohjoisrannalla oleva Sortavalan kaupunki oli jäänyt talvisodan aikana rintaman taakse säästyen sen vuoksi suomalaisten hävitystoimilta. Jatkosodassa kaupunki ei kuitenkaan pelastunut tuhoilta, sillä sinne kohdistui laajahkoja punailmavoimien pommituksia ja sen hallinnasta käytiin ankaria taisteluja. Vetäytyvät neuvostojoukot räjäyttivät siellä muun muassa useita siltoja sekä ampuivat kaupunkia raskaalla tykistöllä.³⁰ Kaupungin rakennuksista tuhoutui karkean arvion mukaan puolet. Sortavalan maalaiskunnan tuhot olivat myös mittavat, sillä suomalaisviranomaisten vuoden 1942 arvion mukaan noin 40 % rakennuksista oli tuhoutunut tai vaurioitunut (Kartta 5).

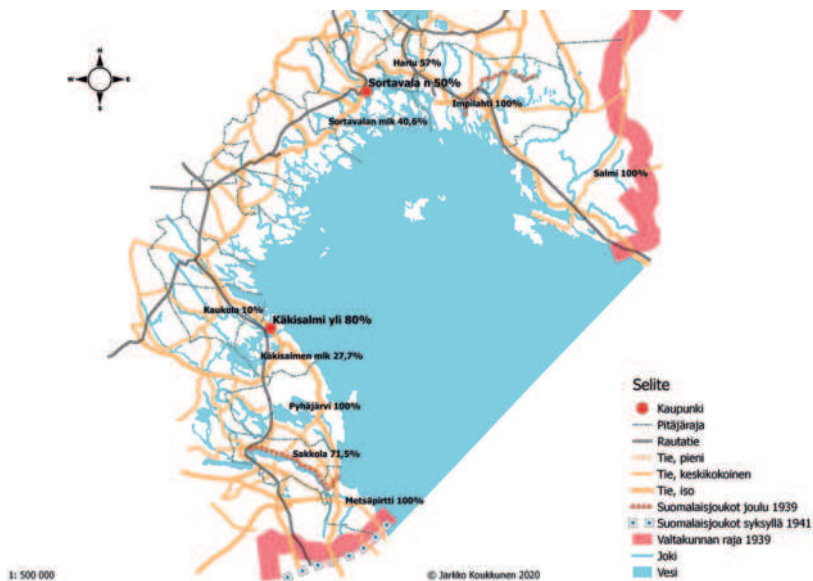
Impilahden pitäjä kärsi Sortavalan seudun tavoin laajamittaisesti sekä talvi- että jatkosodan taistelutoiminnasta. Suomalaisten selvityksen mukaan pitäjän kaikki rakennukset joko tuhoutuivat tai vaurioituivat. Vaikka tämä luku onkin todennäköisesti liioiteltu, kuvaa se hyvin suomalaisten kokemusta tuhojen laajuudesta. Kuten edellä todettiin, talvisodan aikana suomalaisjoukot polttivat Pitkärannan teollisuustaajaman sekä lukuisia pienempiä asutuskeskittyymiä. Jatkosodan alkuvaiheen taistelut aiheuttivat seudulle uusia tuhoja. Muun muassa Pitkärannassa taistelutoiminta sytytti tulipaloja, joita taajaman takaisinvallanneet suomalaisjoukot joutuivat sammuttamaan. Sotien aikainen laajamittainen hävittäminen kohdistui pitäjän keskusalueille, joten käsitys rakennuskannan täydellisestä tuhosta oli vallitsevissa olosuhteissa ymmärrettävä.³¹

Laatokan länsirannalla laajimpia tuhoja jatkosodan alkuvaiheen aikana kokivat Käkisalmen ja Pyhäjärven pitäjät. Neuvostojoukot polttivat Käkisalmen kaupungin niin perusteellisesti, että vain alle 20 % rakennuskannasta jäi jäljelle. Kaupunkia ympäröivän maalaiskunnan alueella

29 SPK 4630, VI AK, pion. kom., 21.–26.7.1941, jaksot 7–9, KA, DA; SPK 5468, 5.DE pion.tsto, 19.7.1941, jakso 5, KA, DA; Kuussaari & Juutilainen 1989, 167, 185.

30 Nurmio, Juutilainen & Kallioniemi 1989, 27, 30; Pajari & Rantalainen 1979, 64, 67.

31 SPK 6021, 11. DE. Pion.kom., 19.7.1941, jakso 25, KA, DA.

Kartta 5. Laatokan ranta-alueiden kärsimät tuhot vuoden 1942 selvityksen mukaan. Lähde: Luovutettu Karjala -verkko palvelu; Virolainen 1989, 88–89.

rakennuksia tuhoutui selkeästi vähemmän johtuen alueen laajuudesta ja puna-armeijan ajoittain kaoottisesta vetäytymisestä.³² Pyhäjärven pitäjän oli talvisodassa jäänyt rintamalinjojen taakse eikä siksi ollut kärsinyt laajoja tuhoja. Kesällä 1941 vetäytyvät puna-armeijan joukot polttivat kuitenkin tämänkin kirkonkylän rakennuksia laajalti. Taulukon 1 mukaisesti viidesosa pitäjän rakennuksista oli tuhoutunut ja loput vaurioituneet vuoteen 1942 mennessä. Täysin tuhoutuneet rakennukset olivat tuhoutuneet taisteluissa, mutta vaurioituneiksi ilmoitetuista suurin osa oli kärsinyt vain pitkistä tyhjillään olosta. Viitteitä suurimittaisesta hävitystoiminnasta Pyhäjärven kirkonkylän ulkopuolella ei ole, eikä tietoinen tuhoaminen ollut mahdollistakaan ottaen huomioon puna-armeijan nopean vetäytymisen alueelta.³³

32 SPK 5929, 10.D, 21.8.1941, jaksot 92, KA, DA; SPK 11724, JR 36, 21.8.1941, jaksot 24–25, KA, DA; SPK 11726, JR 36, 21.–22.8.1941, jaksot 4–5, KA, DA; Kuussaari & Juutilainen 1989, 186.

33 SPK 5929, 21.–22.8.1941, jaksot 93, 96–97. KA, DA.

Kuva 15. Lohdutonta maisemaa Käkisalmessa loppuvuodesta 1941. Kuva: SA-kuva.

Jatkosodan alkuvaiheen taistelut kasvattivat Laatokan ranta-alueiden jo ennestään suurimittaisia tuhoja. Monet asutuskeskukset olivat suomalaisten 1942 tekemän selvityksen mukaan suurelta osin hävitettyjä. Lisäksi sekä suomalaiset että neuvostoliittolaiset joukot olivat hävittäneet liikenneyhteyksiä laajamittaisesti vaikeuttaakseen hyökkäävän osapuolen etenemistä ja huollon toimintaa. Jatkosodan alkuvaiheessa Laatokan länsirannan asuinrakennuksia olivat hävittäneet vain suomalaiset, koska puna-armeija ei ollut edennyt siellä talvisodan aikana Taipaleenjokea kauemmaksi. Tällöin jatkosodan taisteluiden aikana Laatokan länsirannalla oli enemmän ehjiä rakennuksia tuhottavaksi. Laatokan itärintamalla taistelut kulkivat samoja reittejä kuin talvisodassa, joten hävitettävää ei ollut enää paljon jäljellä.

Kesän 1944 vetäytymistaisteluiden aikaiset hävitykset

Puna-armeijan suurhyökkäys alkoi Karjalankannaksella 9.6.1944 johtaen muutamassa päivässä suomalaisten puolustuslinjojen murtumiseen ja vetäytymiseen Laatokan länsirannaltakin kohti länttä. Suomalaisten päävoimat Laatokan itärannalla olivat puolestaan Aunuksen seudulla, josta joukkoja siirrettiin kiireisesti Kannakselle pysäyttämään Neuvostoliiton hyökkäystä. Voiman siirto Kannakselle johti viikon kuluttua suurhyökkäyksen alkamisesta myös Aunuksen Ryhmän vetäytymiseen. Vetäytymisen aikana käytiin ankaria taisteluita Laatokan molemmilla rantaseuduilla. Niihin liittyi jälleen laajaa hävittämistä voimakkaan ja nopeasti etenevän vihollisen liikkeen hidastamiseksi.³⁴

Suomalaisjoukot olivat valmistautuneet puna-armeijan suurhyökkäyksen torjuntaan verrattain heikosti. Hyökkäyksen voima yllätti suomalaiset, jotka vetäytyivät Karjalankannaksella kesäkuun aikana nopeaan tahtiin. Hävitystoiminnan järjestelyihin ei ollut aikaa eikä resurssejakaan, joten hävitettiin ainoastaan tärkeimmät kohteet, joiden hävityksiä oli valmisteltu osin jo asemasotavaiheen aikana. Näitä olivat joukkojen liikkumiselle ja huoltoyhteyksien toimivuudelle kriittiset kohteet, kuten sillat, siltarummut ja rautatielinjat.³⁵ Rautatielinjojen, siltojen ja siltarumpujen hävittäminen on ylipäätään haastava tehtävä, ja se vaatii oikeanlaisen koulutuksen sekä välineet. Tästä syystä kesän 1944 hävitystehtävät olivat lähes täysin pioneerien vastuulla. Kannaksella Laatokan läntisellä rantaseudulla hävityskohteita oli vain muutamia mutta sitäkin tärkeämpiä. Tuhojen suppeutta selittää se, että Metsäpirtin alueella 19. prikaatin joukot vetäytyivät pääasemasta vain noin 20 kilometrin matkan Taipaleenjoelle ja pitivät asemansa tiukasti sodan loppuun saakka. Prikaatin alueella oli 21 hävitettävää kohdetta, joihin käytettiin lähes 6 000 kg räjähdysainetta. Kohteet olivat suurimpien teiden varsilla sijainneita siltoja, ja ne hävitti prikaatin pioneerikomppania.³⁶

34 Maunula & Vuorenmaa 1989, 16–19; Nevalainen 1994, 450.

35 SPK 20660, 19. Pr. Pion.K, 15.–18.6.1944, jaksot 12–14, KA, DA; Saarinen 1975, 380, 383, 385, 387.

36 SPK 20584, 19. Pr., 15.6.1944, jakso 3, KA, DA; SPK 20660, 15.–18.6.1944, 19. Pr. Pion.K, jaksot 12–14, KA, DA; Saarinen 1975, 384.

Siltojen tuhoaminen oli tehokasta, koska Metsäpirtin alueella pioneerit olivat valmistelleet tärkeimpien siltakohteiden hävitystä jo vuoden 1944 helmikuusta. Tuolloin Viisjoen ja Taipaleenjoen siltoihin rakennettiin panoskaivot sekä tehtiin valmiit panokset, ja maaliskuussa sillat myös koepanostettiin. Hyvien ennakkovalmisteluiden ansiosta ne olivat suurhyökkäyksen alkaessa nopeasti hävitettävissä. Siltojen räjäyttäminen oli tärkeää erityisesti neuvostojoukkojen panssarivaunujen ja muun raskaan kaluston hidastamiseksi.³⁷

Taistelut saavuttivat Laatokan itäpuolen rantaseudun kesäkuun 1944 lopulla. Jo taisteluiden alkuvaiheessa Laatokka oli osoittanut vaarallisuutensa suomalaisten puolustusjärjestelyille, kun puna-armeija onnistui nousemaan Tuuloksessa järven kautta maihin suomalaisten selustaan. Aktiivisin vaihe hävitystoiminnalle oli heinäkuun alku, jolloin suomalaisjoukot vetäytyivät viivytystaisteluja käyden Laatokan rantatietä pitkin luoteeseen kohti vuoden 1940 rauhansopimuksen rajaa. Hävitettyjen kohteiden määrä oli tällä alueella Karjalankannasta suurempi, koska joukkojen vetäytymismatka oli huomattavasti pidempi, yli 100 kilometriä.³⁸

Suomalaisjoukot aloittivat vetäytymisensä vuoden 1939 aikaisen itärajan takaa Aunuksesta Syvärin sillanpääasemasta, jonka tyhjentämisen jälkeen joukot kävivät ankaria viivytystaisteluita Laatokan ranta-alueilla. Siirtyminen viivytystaisteluihin ja lähtö puolustusasemista vihollisen suuren ylivoiman edessä oli nopeaa eikä laajamittaisia hävityksiä juuri suoritettu. Lähinnä hävitettiin Laatokkaan virtaavien jokien yli rakennettuja siltoja ja muita kohteita, joiden tuhoaminen hidastaisi vetäytyviä suomalaisia seuraavaa puna-armeijaa.³⁹

Siltojen hävitykset oli Laatokan itäpuolellakin valmisteltu etukäteen asemasodan aikana, mikä nopeutti niiden tuhoamista. Hävitysten onnistuminen oli suomalaisten puolustustaisteluita ajatellen kriittisen tärkeää. Vihollisen ylivoiman ja korkeasta mekanisointiasteesta johtuvan suuren etenemisnopeuden vuoksi olisi vesistöjen ylityspaikkojen eli

37 Saarinen 1975, 387.

38 SPK 4631, VI AK, pion.kom, 27.–29.6.1944, jaksot 20–27, KA, DA; Saarinen 1975, 389, 393–394.

39 SPK 4631, VI AK, Pion. kom., 27.6.1944, jakso 29, KA, DA; SPK 20652, 15 Pr. Pion. K, 26.6.1944, jakso 8, KA, DA; Saarinen 1975, 393.

siltojen valtaaminen ehjinä saattanut johtaa suomalaisten puolustuksen romahtamiseen Laatokan Karjalassa. Onnistuneiden puolustustaisteluiden ansiosta suomalaiset saivat neuvostojoukkojen etenemisen pysähtymään U-asemaan eli Pitkäranta-Loimola-linjalle.⁴⁰

Laatokan rantatiellä oli siltojen lisäksi muitakin suomalaisia askarruttaneita hävityskohteita. Karkun ja Rajakonnun välisellä tieosuudella suomalaiset panostivat 20 puhelinpylvästä tavoitteenaan luoda niiden avulla tien sulkeva este. Uuku-Pitkäranta-rautatieosuutta suomalaiset purkivat heinäkuun alkupuolella 1944 useiden kilometrien matkalta. Rataa myös tuhottiin repimällä ja räjäyttämällä, kun sen purkamiseen ei ollut aikaa. Rataa purkamalla joukot saivat talteen runsaasti käyttökelpoista rakennusmateriaalia muun muassa puolustusasemiensa vahvistamiseen.⁴¹

Kesän 1944 ainoa laajamittaisempi asutuskeskukseen kohdistunut hävitys Laatokan rantaseuduilla tapahtui Pitkärannassa. Taajamaa oli jo talvisodassa ja jatkosodan alkuvaiheessa hävitetty laajalti, koska se oli sijainniltaan tärkeä teollisuuskeskus, jonka kautta taistelut talvi- ja jatkosodassa säännönmukaisesti etenivät. Heinäkuussa 1944 taistelut olivat jälleen saavuttaneet Pitkärannan alueen. Ensimmäisenä suomalaiset polttivat 10.7.1944 Pitkärannan sahan lautatarhan ja hieman myöhemmin vesitornin. Pitkärannan teollisuusalueella 15. heinäkuuta suomalaiset tyytyivät teollisuuslaitosten sijaan tuhoamaan alueelle johtaneen sillan ja satamalaiturit sekä rannalta että läheiseltä Pusunsaarelta estääkseen puna-armeijaa ottamasta satamaa käyttöön.⁴²

Laatokan rantaseutujen asutuskeskukset kärsivät kesällä 1944 hävitystoiminnan sijaan muun taistelutoiminnan ja lentopommitusten aiheuttamista vaurioista. Tuhot olivat kuitenkin summittaisempia kuin poltetun maan taktiikan mukainen hävitystoiminta. Kuten edellä on esitetty, Laatokan ranta-alueita oli hävitetty laajalti jo talvisodassa ja jatkosodan alkuvaiheessa, joten tuhottavia kohteita ei asemasodan aikaisesta

40 SPK 20562, 15. Pr. Pion.K., 26.6.1944, 30.6.–10.7.1944, jaksot 8, 14–17, 22–23, KA, DA; Saarinen 1975, 389.

41 SPK 4631, VI AK, Pion.kom, 9.7.1944, jakso 51, KA, DA; SPK 20562, 15 Pr. Pion.K., 30.6.1944, jakso 15, KA, DA.

42 SPK 4631, VI AK, Pion.K., 3.7.1944, jakso 37, 64, KA, DA; SPK 20562, 15. Pr. Pion.K., 9.7.1944, jakso 23, KA, DA.

jälleenrakennuksesta huolimatta ollut yhtä paljon kuin ennen toisen maailmansodan alkua.⁴³

Kesän 1944 hävitystoiminnan päätavoite oli mahdollisimman suuren esteen rakentaminen vihollisen etenemiselle mahdollisimman pienellä aika-, tarvike- ja henkilöstöresurssien käytöllä. Määrällisesti huomattavan ylivoimainen vihollinen tuli pysäyttää hyödyntämällä kaikkia mahdollisia keinoja. Kesäolosuhteissa poltetun maan taktiikkaa sovellettiin tuhoamalla lähinnä siltoja, millä vaikeutettiin jokien ja järvien ylittämistä. Hyvän ennakkosuunnittelun ja -valmistelun sekä pioneerijoukkojen osaamisen ansiosta suomalaiset onnistuivat pyrkimyksessään pääosin hyvin.

Lopuksi

Laatokan rantaseudut kärsivät toisen maailmansodan aikana mittavia tuhoja. Poltetun maan taktiikan käyttö, tykistötuli, ilmapommitukset ja muu taistelutoiminta tuhosivat laajamittaisesti sekä rannikkoalueiden rakennuskantaa että liikenneinfrastruktuuria. Mitkään Laatokan ranta-alueet eivät täysin säästyneet sodan tuhoilta, mutta hävitysten laajuus vaihteli paljon riippuen siitä, kuinka tärkeiksi eri alueet sodankäynnin kannalta muodostuivat.

Talvisodassa tuhoutui suuri osa Suomen vielä vuonna 1939 voimassa olleen itärajan ja pääpuolustuslinjan välisestä alueesta, kun suomalaiset suojajoukot käyttivät ensimmäisen kerran poltetun maan taktiikkaa osana viivytystaisteluitaan. Laatokan länsirannikolla tuhot olivat pahimmat rajapitäjä Metsäpirtin alueella. Laatokan itärannalla taas suomalaisten vetäytymismatka Salmista lähtien oli pidempi, jolloin tuhotkin ulottuivat useampien pitäjien alueelle. Suomalaisten onnistuttua pysäyttämään puna-armeijan etenemisen niin Karjalankannaksella kuin Laatokan Karjalassakin tarve poltetun maan taktiikan käytölle pääosin päättyi. Eriytisesti ilmapommitukset aiheuttivat kuitenkin tuhoja sodan loppuun saakka.

43 SPK 17762, Laat. RPr., 1.7.1944, 8.7.1944, jaksot 211, 259, KA, DA; Virolainen 1989, 226–229; 246–248.

Poltetun maan taktiikan käyttö talviolosuhteissa tieurien läheisyydessä oli perusteltua mekanisoituja puna-armeijan joukkoja vastaan omista raskaista menetyksistä huolimatta. Liikenneyhteyksien hävitykset vaikeuttivat vihollisjoukkojen etenemistä ja huoltamista, ja asuinrakennusten polttaminen puolestaan esti neuvostojoukkoja pääsemästä sisä-majoitukseen, mikä heikensi niiden toimintakykyä talvisodankäynnissä.

Kesällä 1941 alkanut jatkosodan hyökkäysvaihe koetteli jälleen Laatokan ranta-alueita. Tällä kertaa hyökkääjinä olivat suomalaiset ja taisteluita käytiin etenkin sodan alkuvaiheessa alueilla, joilla ei talvisodan aikana ollut taistelutoimintaa. Pommitukset ja tykistön käyttö tekivät jälleen tuhoa erityisesti tiheimmin rakennetuilla alueilla, kuten Sortavalassa, mutta kesäolosuhteet muuttivat poltetun maan taktiikan soveltamista. Laatokan länsirannalla tapahtui kylläkin asutuskeskusten polttamisia, mutta talvisotaan verrattuna huomattavasti vähäisemmän. Aiemmat asuinrakennusten polttamiset eivät jatkosodan alussa kesäkauden lämpimän sään ja telttakaluston vuoksi merkittävästi vaikeuttaneet suomalaisten etenemistä, joten venäläisten hävitysten kohteena olivat liikenteen solmukohtat.

Neuvostoliiton aloitettua suurhyökkäyksensä Karjalankannaksella kesäkuussa 1944 joutui Suomi jälleen puolustuskannalle ja aloittamaan siviilien ja myös armeijansa vetämisen pois kesällä ja syksyllä 1941 valtaamiltaan alueilta. Huomattava osa jo talvisodan ja jatkosodan alkuvaiheen aikana sotatoimien kohteiksi joutuneista alueista jäi näin jälleen taistelukentiksi. Osin jo jälleenrakennetut alueet kohtasivat uudelleen laajoja tuhoja. Suomalaiset kohdistuvat hävitystoimintansa tällä kertaa lähes täysin liikenneyhteyksiin sekä muun muassa satamalaitteisiin välttämällä asutuskeskusten tuhoamista. Tämä johtui pääosin resurssien puutteesta. Paras hyöty suhteessa käytettyihin resursseihin saatiin hidastamalla puna-armeijan etenemistä ja vaikeuttamalla sen huollon toimintaa hävittämällä sillat sekä jossain tapauksissa purkamalla tai repimällä rautatielinjat. Rakennuskantaa sodan tässä vaiheessa tuhoutui lähinnä tykistötulella ja ilmapommituksissa.

Kaiken kaikkiaan Laatokan rantaseudut kokivat mittavia tuhoja sekä talvi- että jatkosodassa. Laatokan rannan läheisyydessä olleet maantiet olivat hyökänneille joukoille tärkeitä etenemisreittejä, mikä merkitsi tais-

teluiden keskittymistä näille alueille. Yleisimmin käytettyjen liikenne-reittien varsilla sijaitsivat myös tärkeimmät hävityskohteet, kuten suuret sillat, tärkeät teollisuuslaitokset sekä merkittävät asutuskeskukset. Laatokan rannat saivat toisen maailmansodan aikana kärsiä runsaasti siitä, että ne olivat, ja olivat olleet jo vuosisatoja, tärkeitä ihmisten sosiaalisen vuorovaikutuksen, liikkumisen, elinkeinoelämän ja kaupan keskittymiä. Toisen maailmansodan jälkeen Laatokan rantaseuduilla on vielä vuosikymmenien jälkeenkin nähtävissä sodan tuhoja, väkivallan jälkiä ranta-luonnossa ja rakennetussa ympäristössä. Viime vuosina arkeologit ovat käynnistäneet sodan ympäristöön jättämiä jälkiä kartoittavia tutkimus-hankkeita, jotka täydentävät historiantutkimuksen menetelmin rakenta-maamme kuvaa sodan tuhoista.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Perus-240/1. Kannaksen Armeija. Esikunnan operatiivinen toimisto (toimisto III). 1939.

Perus-1147/13. IV Armeijakunta. Esikunnan tiedustelutoimisto (toimisto II). Tilanneilmoitukset. 1939.

Perus-1233/2. Jalkaväkirykmentti 36. I pataljoonan esikunta. 1939–1940.

Perus-1727/4. Rajaesikunta. Operatiivinen toimisto (toimisto III); Pohjois-Suomen Ryhmä.

Esikunnan operatiivinen toimisto (toimisto III); V armeijakunta. Esikunnan operatiivinen toimisto (toimisto III). Taistel- ja tilanneilmoitukset, salainen kirjeenvaihto. 1939–1940.

Perus-2454/1. Jalkaväkirykmentti 12. III pataljoonan esikunta; 8.komppania; 9.komppania.

Luettelovihkot, tiedustelupäiväkirja, diaarit, päiväkäskyt, puhelinsanomat, salainen kirjeenvaihto.III/JR 12. Esikunta. 1939–1940.

Perus-4087/4. IV Armeijakunta. Esikunnan pioneeritoimisto. 1939–1940.

Perus-4087/6. IV Armeijakunta. Esikunnan pioneeritoimisto. 1939–1940.

T-19168/9. Päämaja – Sotahistoriallinen toimisto. Taistelukertomus, otteet. 1939–1940.

Kansallisarkiston digitaaliarkisto, Sotapäiväkirjat, Talvisodan sotapäiväkirjat

SPK 277, Sotapoliisi/12.D <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1471877> (luettu 26.1.2014).

SPK 296, 13.D. KSS-toimisto <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1581543> (luettu 13.3.2014).

SPK 305, 13. D. Pioneerikommentaja <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1469912> (luettu 12.2.2014).

SPK 325, 13. D./Toimisto III <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1470114> (luettu 13.2.2014).

SPK 582, Er.P 23 <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1475799> (luettu 18.4.2014).

SPK 1325, JR 34 <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1741591> (luettu 25.1.2014).
SPK 1420, JR 37 <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1504968> (luettu 27.3.2014).
SPK 1454, I/JR 37 <http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=36857> (luettu 29.3.2014).
SPK 1458, II/JR 37 <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1506124> (luettu 4.4.2014). SPK 2787,
Päämajana. Operatiivinen osasto. Maavoimatoimisto <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1559807> (luettu 10.2.2017).
SPK 3283, Metsäpirtin sk. <http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=39724> (luettu 12.4.2015).

Sotapäiväkirjat, Kansallisarkiston digitaaliarkisto, Jatkosodan ja Lapin sodan sotapäiväkirjat

SPK 4630, VI AK. Pioneerikomentaja. <http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=86524>
(luettu 9.7.2019).

SPK 4631, VI AK. Pioneerikomentaja. <http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=86525>
(luettu 2.10.2019).

SPK 5468, 5. DE. Pioneeritoimisto. <http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=79827> 9.7.2019.

SPK 17762, Laat. RPr. Esikunta <http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=79560> (luettu
3.10.2019).

SPK 20562, 15. Pr. Pioneerikomppania <http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=69911>
(luettu 4.10.2019).

SPK 20584, 19. Prikaati <http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=69946> (luettu 1.10.2019).

SPK 20660, 19. Pr. Pioneerikomppania <http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=70041>
(luettu 3.10.2019).

SPK 5929, 10. D. <http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=87147> (luettu 17.9.2019).

SPK 6021, 11. DE. Pioneerikomentaja <http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=79856>
(luettu 9.7.2019).

SPK 11724, JR 36. <http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=78527> (luettu 17.9.2019).

SPK 11726, JR 36. <http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=58342> (luettu 17.9.2019).

KIRJALLISUUS

Ahto, Sampo 1978: Torjuntataistelut Itä-Kannaksella. Teoksessa *Talvisodan historia 2*. WSOY, Helsinki, 83–101.

Carell, Paul 2005: *Poltettu maa. Taistelut Volgan ja Veikselin välillä*. Gummerus Kustannus Oy, Jyväskylä.

Halsti, Wolf H. 1955: Talvisota 1939–1940. 1. Teoksessa *Suomen Sota 1939–1945*. Otava, Helsinki.

Juutilainen, Antti 1978a: IV Armeijakunnan sotatoimet viivytysvaiheen päättymisestä tammikuun alkuun. Teoksessa *Talvisodan historia 3*. WSOY, Helsinki, 49–74.

Juutilainen, Antti 1978b: IV Armeijakunnan vastahyökkäys ja taistelut tammi-helmikuussa. Teoksessa *Talvisodan historia 3*. WSOY, Helsinki, 75–115.

Juutilainen, Antti 1985: *Mottien maa. IV Armeijakunnan sotatoimet talvisodassa*. WSOY, Helsinki.

Juutilainen, Antti & Vuorenmaa, Anssi 1978: IV Armeijakunnan viivytystaistelut. Teoksessa *Talvisodan historia 3*. WSOY, Helsinki, 27–47.

- Kalervo, Reino 1966: Hävityspartioita Laatokan rantatiellä talvisodassa. *Kansa Taisteli* 2/1966, 41–46.
- Kilin, Juri 2002: *Puna-armeijan sotatoimet Laatokan Karjalassa talvisodassa*. Snellman-instituutti, Kuopio.
- Kilkki, Pertti 1978a: Kannaksen Armeija. Teoksessa *Talvisodan historia 2*. WSOY, Helsinki, 16–29.
- Kilkki, Pertti 1978b: Suojajoukkotaistelut. Teoksessa *Talvisodan historia 2*. WSOY, Helsinki, 33–47.
- Kokko, Arvo 1950: *Mantsi, Järisevä, Koivisto: Karjalan kuulut linnakkeet*. WSOY, Helsinki.
- Kokkonen, Pekko 1971: Kitilän kirkon räjäyttäminen. *Kansa Taisteli* 2/1971, 52–53.
- Koponen, Paavo 1999: *Karjalan kirkkokummut*. Tammi, Helsinki.
- Koukkunen, Jarkko 2020: *Hävitysten talvi. Poltetun maan taktiikan kehitys ja käyttö talvisodassa 1939–1940. Väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto, Joensuu*.
- Kuussaari, Eero & Juutilainen, Antti 1989: Itä-Kannaksen valtaus. Teoksessa *Jatkosodan historia 2*. WSOY, Helsinki, 113–191.
- Maunula, Aatos & Vuorenmaa, Anssi 1992: Vetäytyminen Aunuksesta ja Ääniseltä. Teoksessa *Jatkosodan historia 5*. WSOY, Helsinki, 13–87.
- Mäkinen, Yrjö-Pekka & Lehmusvaara, Ilmari (toim.) 1982: *Karjala 3. Karjalan yhteiskunta ja talous*. Karisto, Hämeenlinna.
- Mäkitalo, Janne 2019: *Räjähtävää voimaa 1. Suomalaisen pioneiritaktiikan kehittyminen itsenäisyyden aikana*. Edita, Helsinki.
- Nevalainen, Pekka 1994: Ensimmäisestä maailmansodasta nykypäivään. Teoksessa *Karjalan kansan historia*. Toimittaneet Heikki Kirkinen, Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo. WSOY, Helsinki, 347–550.
- Niittemaa, Vilho & Kallioniemi, Timo 1989: Karjalan Armeijan eteneminen Syvärille. Teoksessa *Jatkosodan historia 2*. WSOY, Helsinki, 371–317.
- Nurmio, Heikki, Juutilainen, Antti & Kallioniemi, Timo 1989: VII ja I Armeijakunta valtaavat Laatokan luoteisrannikon. Teoksessa *Jatkosodan historia 2*. WSOY, Helsinki, 59–87.
- Oksanen, Atte 2010: Evakkolasten kadotettu koti. Teoksessa *Sodan kasvattamat*. Toimittaneet Sari Näre, Jenni Kirves & Juha Siltala. WSOY, Helsinki, 58–85.
- Pajari, Risto & Rantalainen, Veikko 1979: Ilmapuolustus talvisodassa. Teoksessa *Talvisodan historia 4*. WSOY, Helsinki, 61–99.
- Partanen, Y. S. 1959: Tällaisako on kuolla? *Kansa Taisteli* 2/1959, 55–57.
- Raunio, Ari 2004: *Sotatoimet. Suomen sotien 1939–45 kulku kartoin*. Genimap Oy, Vantaa.
- Saarinen, Eero-Eetu 1975: *Pioneeriaselajin historia 1918–1968*. Pioneeriupseeriyhdistys, Helsinki.
- Siilasvuo, Hjalmar 1940: *Suomussalmen taistelut*. Otava, Helsinki.
- Sorko, Kimmo 1998: *Keskisuomalaisten Taipale 1939–1940: Jalkaväkirykmentti 19 (28), Kevyt Osasto 7, Niemen patteristo, Keskisuomalaiset kaatuneet*. Gummerus, Jyväskylä.
- Sorko, Kimmo & Seppänen, Erkki 2005: *Kempin rykmentti: Jalkaväkirykmentti 30/21 1939–1940*. Gummerus, Jyväskylä.
- Tervasmäki, Vilho 1978: Maanpuolustussuunnitelmat. Teoksessa *Talvisodan historia 1*. WSOY, Helsinki, 49–87.

- Tervasmäki, Vilho, Vuorenmaa, Anssi & Juutilainen, Antti 1978: Ylimääräiset harjoitukset. Liikekannallepano, joukkojen keskittäminen ja sotavalmius. Teoksessa *Talvisodan historia* 1. WSOY, Helsinki, 89–203.
- Tynkkynen, Vesa 2014: *Hyökkäyksestä puolustukseen. Taktiikan kehittymisen ensimmäiset vuosikymmenet Suomessa*. Maanpuolustuskorkeakoulu, Helsinki.
- Usva, Kalevi 1975: Talvisodan sotatoimet Pohjois-Suomessa, operaatioalue ja taistelusuunnitelmat. *Tiede ja Ase* 33, 165–198.
- Usva, Kalevi 1978: Taistelut Suomussalmella. Teoksessa *Talvisodan historia* 3. WSOY, Helsinki, 253–303.
- Virolainen, Johannes 1989: *Siirtokarjalaiset 1941–1944. Kotiinpaluu, jälleenrakennus, uusi lähtö*. Otava, Helsinki.

PAINETUT LÄHTEET

- Hävitysohjesääntö* 1939. 2.p. Otava, Helsinki.
- Karhu, Ilmari 1932: *Suomen sotilasmaantieto*. Valtioneuvoston paino, Helsinki.

SÄHKÖISET LÄHTEET

- Luovutettu Karjala -verkkopalvelu. <http://www.luovutettukarjala.fi/> (luettu 10.10.2019).

Laatokan vesien muuttuvat kuvat

Alfred Colpaert

<https://orcid.org/0000-0001-5833-7309>

Augustine-Moses Gbagir

<https://orcid.org/0000-0003-3322-6631>

Luonnonhistoriallisesta näkökulmasta Laatokan suurjärven tarina alkaa hyvin kaukaa menneisyydestä, kauempaa kuin edellä historiallisissa teksteissä on esitetty. Niissä järvisseudun historiaa on arvioitu sekä kirjallisten aineistojen että maastoretkien tuottaman havaintoaineiston valossa. Tässä luvussa katsomme Laatokkaa puolestaan ilmasta käsin, mutta sitä ennen muistutettakoon lyhyesti suurjärven alueen pitkän aikavälin fyysisistä muutoksista.

Suurjärvi syntyi niin sanotun Yoldiameren valtavasta vesimassasta, josta nykyään Laatokkana tunnettu vesialue kuroutui omaksi kokonaisuudekseen noin 10 000 vuotta sitten. Järven varhaisin lasku-uoma kulki Suomenlahteen sittemmin Viipurin kaupunkina tunnetun seudun suuntaan Heinjoen Vetokallion kynnyksen kautta. Jääkauden jälkeinen maannousu, joka oli ja on edelleenkin nopeinta pohjoisessa, kallisti Laatokan järven niin, että sen eteläinen matala rantaviiva siirtyi. Tämä johti Nevajoen nykyisen lasku-uoman syntyyn noin 3 300 vuotta sitten. Samasta syystä syntyi noin 9 500 vuotta sitten yhteys Äänisestä Laatokkaan Syvärin eli Svirjoen kautta. Nevan synnyn jälkeen Laatokan pinta laski

Kuva 16. Olhavanjoen alava maisema Uusi-Laatokan edustalla Etelä-Laatokalla. Kuva: Alfred Colpaert 2019.

nopeasti noin 12 metriä,¹ ja se sai oman järvellisen muotonsa. Merkittävä maisemallinen mullistus Laatokan alueella tapahtui vuonna 1818, kun Kannaksen Suvantojärvestä puhkaistiin kapea kynnys Laatokkaan, jolloin suurjärven pinta laski jälleen runsaat 12 metriä. Väestön kannalta lasku oli sikäli hyödyllinen, että järven pohjasta paljastui runsaasti viljelyskelpoista maata. Vuonna 1857 puhkaistiin vielä Kiviniemen kosken uoma, minkä jälkeen Vuoksen vedet tulivat osaksi Laatokan valuma-aluetta.

Monien rantatyyppien Laatokka

Nyky-Laatokkaan laskevat näin ollen lännestä ylijaraisen Vuoksen vedet pitkin Taipaleenjoen näyttävää uomaa, kun taas idästä vyöryy suurjärveen Äänisen vettä Syvärin kautta. Etelästä Laatokkaan virtaavat puolestaan Ilmajärven sekä Säsjoen vesiä Olhavanjoen (Kuva 16) kautta. Näiden lisäksi Laatokkaan laskee kymmeniä pienempiä jokia. Kokoa-

¹ Saarnisto 2003, 22–63.

Kuva 17. Suomalaisstolaita Laatokan pohjoisrannan kallioisissa maisemissa seudun takaisinvaltauksen riemastuttamina. Kuva: SA-kuva 1941.

mansa vesimassat Laatokka vapauttaa lopulta Nevajoen kautta Suomenlahteen.

Kuten käsillä olevan kirjan johdantoluvussa on todettu, nykyinen Laatokka on Euroopan suurin järvi, pinta-alaltaan 18 135 km², keskisyvyydeltään 51 metriä ja syvimmältä kohdaltaan 230 metriä. Järven tilavuus on 908 km³, veden viipymä on 12,3 vuotta, rantaviiva 1 570 km ja kokonaisvaluma-alue on 70 120 km². Järven syvimmät kohdat ovat pohjoisissa ja matalimmat (13 metriä) järven eteläisissä osissa.² Järven pohjoisrannat ovat vuonomaisia jylhiä kalliorantoja (Kuva 17), kun taas läntiset, eteläiset ja itäiset rannat matalia. Varsinkin itärannalla on luonnonkauniita hiekkarantoja (Kuva 18). Laatokassa elää Laatokan järvilohi, nierä ja muita kalalajeja sekä uhanalaisena lajina laatokannorppa.

Laatokkaa ovat kuormittaneet ensisijaisesti vedenäristen yhdyskuntien jätevedet, puuteollisuus ja maatalous. Rantojen suurimmat kau-

² World Lake Database 2020.

Kuva 18. Puhdas hiekkaranta Viteleen kylän lähellä Aunuksessa Laatokan itärannalla. Kuva: Alfred Colpaert 2019.

pungit ovat Sortavala, Käkisalmi (nyk. Priozersk), Pähkinälinna (Šlisselburg), Uusi-Laatokka (Novaja Ladoga) ja Pitkäranta (Kuva 19), joiden yhteenlaskettu väkiluku on noin 100 000. Yhdyskuntavedet laskettiin vielä 2010-luvullakin lähes puhdistamattomana Laatokkaan.³ Teollisuuslaitokset Laatokan rannoilla ovat olleet lähinnä puuteollisuutta. Kuten edellisistä luvuista on käynyt ilmi, Käkisalmen, Harlun ja Läskelän paperi- ja sellutehtaat perustettiin jo Suomen aikana, ja niiden toiminta jatkui Neuvostoliiton ja Venäjän aikana, kunnes ne suljettiin 1980-luvun loppupuolella. Pitkärannan sellutehdas perustettiin niin ikään jo 1920-luvulla, ja sen tuotanto jatkuu yhä. Myös lähellä Uusi-Laatokan kaupunkia, Sjasstroissa, sijaitsee toimiva sellutehdas. Siellä tapahtui vuonna 1998 onnettomuus, jossa 700 000 kuutiometriä myrkyllistä jätelietettä valui Säsjokeen, noin kilometrin päähän Laatokan rannasta.⁴ Maatalouden fosfori- ja typpipäästöt ovat olleet merkittävä Laatokan vesiä kuormittava tekijä, mutta niiden määrä on vähentynyt Neuvostoliiton romahduksen jälkeen.

3 Laatokkaan virtaa yhä puhdistamatonta jätevettä. Yle 22.8.2019.

4 Laatokan ympäristöonnettomuuden jälkihoito hoitamatta. MTV Uutiset 28.4.1999.

Kuva 19. Satelliittikuva Pitkärannan tehdasalueesta. Jätevedenpuhdistamon pyöreät altaat erottuvat selvästi. Kuva: Google Earth 2020.

Yksi ensimmäisistä Laatokan maantieteellistä pitkää kehityskaarta kuvaavista tutkimuksista on arkeologi Julius Ailion *Die geographische Entwicklung des Ladogasees in postglazialer* vuodelta 1915.⁵ Myöhemmistä samaa tematiikkaa käsittelevistä tutkimuksista mainittakoon Irina Delusin Laatokan jääkauden jälkeisiä vaiheita kartoittava artikkeli *A review of the research on the history of Lake Ladoga* (1998),⁶ pietarilaisten vesi-

⁵ Ailio 1915, 159.

⁶ Delusin 1998, 247–258.

alan professoreiden Leonid Ruhovetsin ja Nikolai Filatovin teos *Ladoga and Onego – Great European Lakes. Observations and Modelling* (2010) sekä geologi Matti Saarniston esitys *Laatokan ja Vuoksen vaiheet* (2014). Laatokan luonnonhistorialliseen kartoitukseen merkittäviä kontribuutioita ovat neljän kansainvälisen ja monitieteisen Laatokka-symposiumin julkaisut, jotka kertovat myös 1990-luvun suomalais-venäläisestä tiedeyhteistyöstä. Symposiumit järjestettiin Joensuussa 1993⁷ ja 1996⁸, Petroskoissa 1999⁹ ja Novgorodissa 2002¹⁰.

Lehtivihreän kaukokartoitus satelliittikuvin

Tässä luvussa arvoimme Laatokan ekologisen tilan muutoksia satelliittikuvien avulla. Ekologisella tilalla tarkoitetaan vesistön rehevyyttä, jota tutkimme tässä kasviplanktonin määrän muutoksia seuraamalla. Suurjärven vedenlaadun seuranta on kallista ja vaatii laboratoriovälineitä ja tutkimusveneitä. Tilannetta on kuitenkin helpottanut se, että 2000-luvulla on kehitetty useita satelliittipohjaisia järjestelmiä, joiden avulla saadaan luotettavia tietoja merien ja järvien tilastakuten veden kirkkaudesta ja kasviplanktonpitoisuuksista. Plankton eli keijusto koostuu kasvi-, eläin- ja bakteeriplanktoneista, jotka ovat yhteyttämiskykyisiä sinivihreitä mikroskooppisia eliöitä. Kasvit, kuten myös kasviplankton, sisältävät lehtivihreää eli klorofyllimolekyylejä, joissa yhteyttäminen tapahtuu. Yhteyttämisellä kasvi muuttaa ilmakehän hiilidioksidia aurinгонvalon avulla sokeriksi ja hapeksi. Lehtivihreää eli klorofylliä on kahta tyyppiä, klorofylli-a:ta, joka käyttää violettivihreää ja oranssipunaista valoa, ja klorofylli-b:tä, joka absorboi parhaiten sinistä valoa.¹¹

Klorofylli-a:n määrä korreloi hyvin kasviplanktonin biomassan kanssa,¹² ja se voidaan helposti havaita satelliittikuvista. Kaukokartoituksella

7 Simola et alia 1995.

8 Simola et alia 1997.

9 Peltonen et alia 2000.

10 Simola et alia 2003.

11 Finch et alia 2014.

12 Cullen 1982, 791–803.

voidaan klorofylli-a:n määrä laskea käyttämällä empiirisiä kaavoja, jotka perustuvat violettivihreästä vedestä heijastuvan valon ja mitattujen klorofylli-a-määrien korrelaatioon. Kaukokartoitukselle perustuvat arviot ovat yleensä epätarkempia kuin paikan päällä tehdyt analyysit, mutta antavat rehevöitymisestä kustannustehokkaan ja riittävän luotettavan alueellisen kuvan. Rehevöitymisestä on huomattavan vaikea saada tietoa perinteisillä havaintomenetelmillä, kuten laivasta tehtävillä kartoituksilla, näytteenotoilla ja laboratorioanalyysillä. Lisäksi kaukokartoitusmenetelmillä saadaan ajallisesti vertailukelpoisia havaintoja, esimerkiksi Landsat-satelliittiaineistoja on saatavilla vuodesta 1972 ja MODIS-aineistoja vuodesta 2000. Esimerkiksi Pozdnyakov (et alia, 2013) on käyttänyt SeaWiFS-satelliittikuvia tutkiessaan Laatokan biokemiallisia ominaisuuksia vuosilta 1998–2004.¹³ SeaWiFS-satelliittijärjestelmä toimi vuodet 1998–2010, minkä jälkeen sen käyttöä ei enää jatkettu.

Satelliittikuvat ovat nykyisin helposti saatavilla, yleensä maksuttomia ja sovellettavissa moniin käyttötarkoituksiin. Yksinkertaisuudessaan satelliittikuva vastaa digitaalikameran värikuvaa. Yleensä satelliittikuva sisältää paitsi näkyvän valon, myös tietoa näkymättömästä valosta, kuten infrapuna- ja lämpösäteilystä, sekä eri kanavia eli samaa aallonpituutta sisältäviä kuvarastereita, joita voi olla jopa kymmeniä. Tutkimuksessamme olemme hyödyntäneet Copernicus Marine Environmental Monitoring Servicen (CMEMS:n) tuottamaa CHL-OC5-aineistoa, joka perustuu neljän satelliittijärjestelmän kombinaatioon (SeaWiFS, MERIS, MODIS, VIIRS&OLCI) ja 4 x 4 km:n resoluutiolla kuukausittain otettuihin, lähes pilvivapaisiin kuviin. CHL-OC5-data on nimenomaan suunniteltu ja luotu kuvaamaan klorofylli-a:n määrää sameilla ranta- ja järviaalueilla.¹⁴ CHL-OC5 on tuottanut käytettävissä olevia kuvia nykyhetkeen saakka. NASA SeaDAS -ohjelmiston avulla lasketusta datasta taas on saatavissa kesäkausien klorofylli-a:n keskimääräisiä kuukausiarvoja.¹⁵

13 Pozdnyakov et alia 2013.

14 Garnesson 2019.

15 NASA 2019.

Laatokan veden asteittainen kohentuminen

Muutos Laatokan veden laadun parantumisessa ei ole tapahtunut yhtäkään. Suurjärven ekologinen tila oli vielä 1950-luvulla pääosin erittäin hyvä, mutta tilanne muuttui selvästi 1960-luvun puolivälissä heikompaan suuntaan.¹⁶ Vielä 1960-luvulla järven tila mainittiin oligotrofiseksi (karuksi), mutta jo 1970-luvulla vesi arvioitiin mesotrofiseksi (keskiravinteiseksi), ja se lähestyi nopeasti eutrofista (rehevää eli runsasravinteista) tasoa. Myös raskaita metalleja, torjunta-aineita ja muita haitallisia aineita oli päässyt runsaasti järveen ja sen sedimentteihin. Järven suuren valuma-alueen sekä kaikkiaan 594 teollisuuslaitoksen, 680 suuren maatalousyrityksen ja Vuoksen vesistön kautta virtaavien jätevesien vuoksi järven ravinnekuormitus oli 1980-luvulla kokonaisuudessa yhteensä 0,4 km³ vuosittain.¹⁷ Laatokan eteläisessä Olhavanjoen lahdessa veden typen määrä oli vielä 1950- ja 1960-luvuilla 46 µg/l, mutta nousi dramaattisesti yli nelinkertaiseksi 1980-luvulla ollen 240 µg/l. Kuormitus on kuitenkin laskenut 1990-luvulta lähtien, jolloin pitoisuudet laskivat paperitehtaiden sulkemisen ja jätevedenkäsittelyn käyttöönoton seurauksena tasoon 120 µg/l.¹⁸ Sama laskeva kehitys voidaan todeta myös koko Laatokan osalta vuosina 1972–2000. Samaan aikaan kasviplanktonin primäärituotanto ja fosforipitoisuudet alenivat merkittävästi.¹⁹

Eräs Laatokan vesistöä uhannut ympäristöongelma löytyi Käkisalmen Heinämaan saaristosta, jonne upotettiin 1950-luvulla toisen maailmansodan aikainen saksalainen miinalaiva Kit, joka sisälsi radioaktiivista jätettä. Vasta vuonna 1991 hylky siirrettiin pois Laatokalta Venäjän arktiselle alueelle Novaja Zemljalle. Jätteiden määrästä ja laadusta ei ole tietoa, mutta nykyinen säteilytaso upotuspaikan ympärillä on matala.²⁰

Vuoden 1992 suomalais-venäläinen tutkimusmatka Laatokalle tuotti kattavasti vesinäytteitä, joista selvisi suurjärven sen hetkinen ekologinen tila. Varsinkin pohjoisrannat lähellä Sortavalaa ja Pitkärantaa olivat hy-

16 Drabkova et alia 1996, 1–3.

17 Drabkova et alia 1996, 2.

18 Naumenko et alia 2000, 75–87.

19 Letanskaya 2000, 114–121.

20 Gritchenko et alia 1996, 125–128.

vin rehevöityneet: elokuun 1992 klorofylli-a:n (kasviplanktonin lehtivihreän määrän) arvot Sortavalan lahdessa olivat 26 mg/m³. Korkeat arvot olivat myös Laatokan lounaisnurkassa, Metsäpirtin (Zaporozskoje) edustalla (11,9 mg/m³) ja Uusi-Laatokan (Novaja Ladoga) kaupungin edustalla (20–25 mg/m³).²¹ Sen sijaan Laatokan ulapalla arvot olivat pieniä (2–7 mg/m³). Lehtivihreän arvot korreloivat hyvin kasviplanktonin biomassan ja jossain määrin myös fosforipitoisuuksien kanssa, joten klorofylli-a:ta voidaan pitää hyvänä indikaattorina veden ekologista tilaa arvioitaessa.

Rantayhteisöjen tuottaman kuormituksen lisäksi myös ilmastomuutos on osaltaan vaikuttanut Laatokan veden muutoksiin. Keskimääräinen lämpötila alueella on vuosien 1950–2010 välisenä aikana kohonnut noin 1,5 astetta. Myös Laatokan sulan veden aika on havaittavasti pidentynyt tuona ajanjaksona: 210 päivästä 230 päivään. Vertailun vuoksi kerrottakoon, että Äänisen (Onegon) klorofylli-a:n arvot Petroskoin lahdessa vuosina 1999–2010 ovat ilman selvää trendiä vaihdelleet 1–7 mg/l välillä (keskiarvon ollessa 2–3 mg/l).²² Voidaan kuitenkin todeta, että Ääninen on kokonaisuudessaan huomattavasti puhtaampi kuin Laatokka. Äänisen suurin kuormittaja onkin vain yksi kaupunkiyhteisö eli Petroskoin kaupunki.

Saadaksemme tietoa Laatokan veden tilasta laskimme vuosijaksolta 1998–2019 kesä-, heinä-, elo-, syys- ja lokakuun klorofylli-a:n alueelliset arvot. Klorofylli-a-rastereiden resoluutio on neljä kilometriä. Kokonaisaineistosta valitsimme havainnoitavaksi heinäkuiset satelliittikuvat (Kuva 20), joissa veden laadun erot ovat selvimminkin nähtävissä. Kartoissa näkyvät heinäkuiset klorofylli-a:n arvot siten, että tummanvioletin sävyt ilmaisevat klorofylli-a:n matalia arvoja (< 5 mg/l), kun taas oranssi-punaiset sävyt kertovat korkeista arvoista (20–30 mg/l). Kartoissa näkyy vertailukohteina myös Suomenlahden itäosa sekä Ääninen. Maa-alueet näkyvät mustina ja puuttuvat tiedot harmaana. Tietojen puuttuminen johtuu yleensä pilvisyydestä.

21 Holopainen et alia 1996, 9–16.

22 Sharov et alia 2014.

Elokuu on kesän lämpimin kuukausi, joten silloin myös veden kasviplanktonin määrä on suurin. Koska klorofylli-a:n arvot eli lehtivihreän määrät ilmaisevat kasviplanktonin biomassan, ja kasviplanktonin määrä puolestaan on riippuvainen paitsi ravinteista, myös veden lämpötilasta, elokuiset mittaustulokset antavat vuoden suurimmat arvot. Muut viileämmät kuukaudet noudattavat samaa vuosittaiskehitystä, mutta lehtivihreän määrä on huomattavasti pienempi.

Aineistomme kesäkuisista arvoista päätellen eniten kasviplanktonia vuonna 2000 esiintyi Laatokan matalissa eteläosissa ja vähiten järven pohjoisosissa. Suomenlahden tila oli huono, ja myös Äänisen itäosissa oli runsaasti kasviplanktonia. Satelliittiaineiston perusteella kesäkuun klorofylli-a:n arvot paranevat kuitenkin huomattavasti nykypäivään tullessa sekä Laatokan että Äänisen osalta. Vuonna 2019 lähes kaikki Laatokasta mitatut arvot – lukuun ottamatta kapeaa rantavyöhykettä järven eteläosassa – olivat alle yhden mg/l. Äänisenkään arvot eivät enää ylittäneet havaintokynnystä kuin muutamassa paikassa.

Heinäkuiset klorofylli-a:n arvot ovat korkeamman lämpötilan vuoksi huomattavasti suuremmat kuin kesäkuisissa otoksissa. Korkeita arvoja käsittävien vesialueiden määrä kuitenkin vähenee vuosien 2007–2008 jälkeen. Laatokan eteläisten rantavesien kuormitus on todennäköisesti peräisin pohjasedimenteistä vapautuvasta fosforista,²³ joka on varastoitunut sinne 1950–1990-lukujen aikana. Myös Oltavanjoen vaikutus on ilmeinen, onhan joki suuren valuma-alueensa takia Laatokan suurin ulkoinen kuormittaja. Elokuun, vuoden lämpimimmän kuukauden, tulokset antavat nekin korkeita klorofylli-a:n arvoja. Vuosien 2000–2007 elokuina kasviplanktonin määrä oli korkea ja lähes koko järvi on tuon ajan satelliittiotoksissa oranssinpunainen. Vaikka kuormitusarvot Laatokalla yleisesti laskivat 2010-luvulle tullessa, joinakin vuosina on leväkukintoja esiintynyt runsaimmin kuin toisina, kuten oli esimerkiksi vuosina 2013, 2015 ja 2019 (Kuva 20).

Ilmojen ja vesien viiletessä syyskuiset klorofylli-a:n arvot alkavat otoksien mukaan hitaasti laskea järven pohjoisosissa, mutta muualla arvot ovat edelleen korkeita, varsinkin vuosina 2000–2007. Vuoden 2008

23 Ks. Ignatieva 1996, 129–136.

jälkeen alemmat arvot yleistyvät myös järven länsi- ja keskiosissa. Lokakuiset klorofylli-a:n arvot, aivan kuten kesäkuiset, ilmaisevat taas veden laadun paranemista. Veden lämpötila on lokakuun otoksissa alhainen, mutta myös pilvisuus on huomattava, mikä vaikuttaa puuttuvan tiedon ruutujen laajuuteen. Vuoden 2017 jälkeen lokakuun pilvisuus on ollut niin runsas, että kuvissa Laatokasta on vain pieni osa nähtävillä.

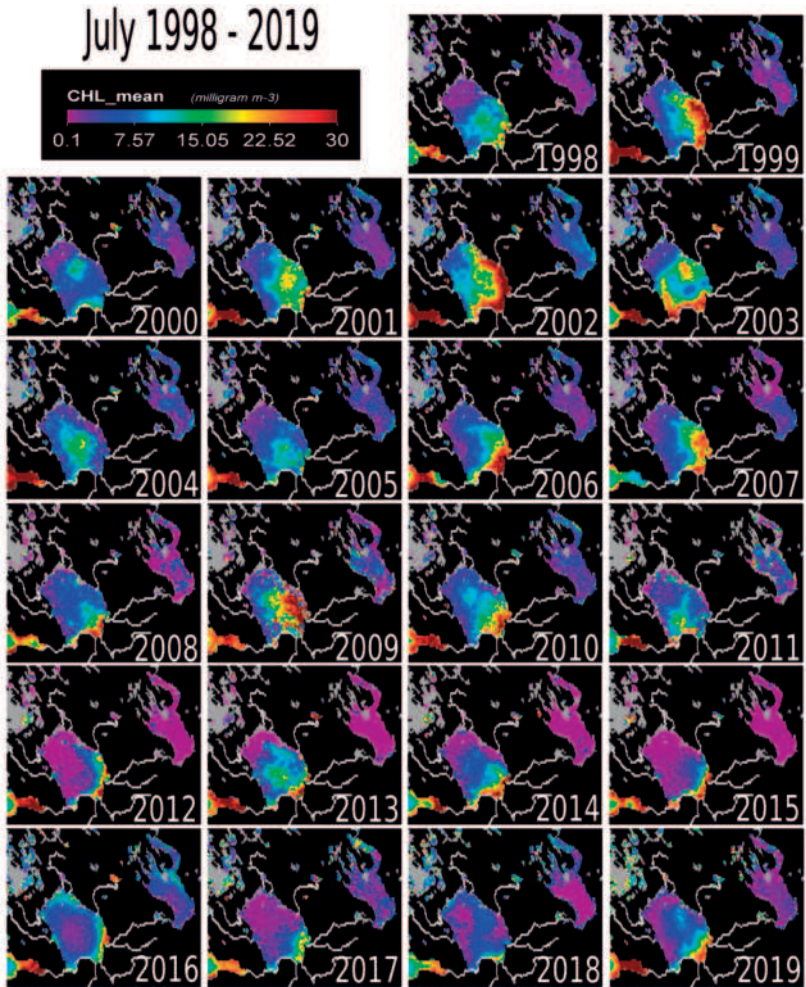
Kaiken kaikkiaan 2000-luku oli lämmin vuosikymmen – itse asiassa koko ilmaston mittaushistorian lämpimin kausi. Niin ikään vuodet 2000 ja 2015 olivat poikkeuksellisen lämpimiä. Korkea lämpötila edistää levien kasvua ja lyhentää myös jääpeitteen kestoa, minkä seurauksena valoisuus lisääntyy ja pintaveden lämpötila on korkeampi, mikä puolestaan taas lisää levien kasvua.

Kuvasta 20 näkyy myös se, että korkeiden klorofylli-a:n arvojen vuosia esiintyy yleensä sarjoina, esimerkiksi 2005–2007 sekä 2018 ja 2019. Vuodet 2008–2012 olivat selvästi parempien arvojen periodi, jolloin korkeita arvoja ilmeni lähinnä Laatokan itä- ja eteläisillä rannoilla. Syy kasviplanktonin keskittymiseen näille alueille on todennäköisesti se, että niitä kuljettavat kesällä ja syksyllä järven vastapäiset virtaukset, jotka syntyvät länsituulen ja maapallon pyörimisliikkeen eli niin sanotun Coriolis-ilmiön vaikutuksesta.

Toinen ilmiö, joka vaikuttaa kasviplanktonin keskittymiseen rannoille on suurille järville ominainen, niin sanottu terminen kynnyks (*thermal bar*), joka muodostuu keväällä ja alkukesällä.²⁴ Tällöin kylmän ulapan ja lämpimän rantaveden välillä muodostuu neliasteisesta vedestä koostuva lämpövalli. Vallin rakentuminen juontuu siitä, että neliasteisena vesi on tiheimmillään ja siksi raskaampaa kuin sitä kylmempi tai lämpimämpi vesi. Valli on havaittavissa jopa satelliittikuvissa.²⁵ Termisen kynnyksen vuoksi lämpimät ja ravinteikkaat sulamisvedet eivät pääse sekoittumaan puhtaampaan veteen ja näin syntyy tyypillinen sykloninen rannikkovirtaus.

24 Ks. Korhonen 2002; Rukhovets & Filatov 2010.

25 Esim. Malm ja Jönsson 1993.

Kuva 20. Heinäkuiset klorofylli-a:n alueelliset arvot Laatokalla 1998–2019. Musta = maa-alue. Harmaa = ei tietoa. Tummanvioletti = klorofylli-a:n matalat arvot. Oranssi-punaiset sävyt = klorofylli-a:n korkeat arvot. Kartoissa näkyvät Laatokan lisäksi Ääninen ja itäinen Suomenlahti. Lähde: Copernicus Marine Environmental Monitoring Service 2020.

Lopuksi

Laatokan suurjärven ekologisesta tilasta voidaan hyödynnetyn kuva-aineiston perusteella todeta, että vesialtaan eteläisin ja matalin osa on rehevöityneintä. Siellä kasviplanktonin kasvu saa ravinteita pohjasedimenteistä, ja siksi eteläosassa ei ole havaittavissa paranemista kaukokartoituksen menetelmiä käyttäen. Toisaalta tilanne ei ole myöskään huonontunut viimeisimpien kymmenen vuoden aikana (2009–2019). Kyseisenä aikana Laatokan syvemmissä pohjoisosissa tilanne on parempi ja kasviplanktonia vähemmän, joskin sielläkin esiintyy paikallisia eroja: etenkin koillisrannalla eli Pitkärannan tehdasalueen edustalla ja myös pohjoisessa Sortavalan rannoilla kasviplanktonia on enemmän jätevesikuormituksen takia. Koko järven kattava klorofylli-a:n arvojen lineaarinen regressioanalyysi (1998–2019; kesä-, heinä-, elo-, syys- ja lokakuun arvot) antaa kuitenkin selvän, maltillisen negatiivisen trendin, eli klorofylli-a on vähentynyt ja näin ollen keskimääräinen vedenlaatu on parantunut.

Ihmisen toiminnasta johtuvan kuormituksen väheneminen ei kovin nopealla aikataululla heijastu kasviplanktonin vähenemiseen ja sitä kautta Laatokan veden paranemiseen, koska myös ilmastonmuutoksen vaikutukset, lähinnä lämpeneminen ja jään väheneminen, edistävät järven rehevöitymistä. Ilmastonmuutoksen vaikutus sademääriin on hie-man epävarmempaa, mutta yleensä oletetaan sademäärän lisääntyvän, mikä tarkoittaa maasta tulevien ravinteiden hautoutuman lisääntymistä. Myös valuma-alueen metsähakkuut lisäävät veden kuormitusta, ja näin ollen on epävarmaa, tuleeko nykyinen positiivinen trendi Laatokan veden laadun kehityksessä jatkumaan. Laatokan veden tilaa voidaan entisestään parantaa vähentämällä yhdyskuntien jätevesien ja kalankasvatuksen kuormitusta sekä lisäämällä perinteistä kalastusta.

KIRJALLISUUS

- Ailio, J. 1915: Die geographische Entwicklung des Ladogasees in postglazialer Zeit. *Bull. de la Commission géologique de Finlande* 45, 159.
- Delusin, I. 1998: A review of the research on the history of Lake Ladoga. *Fennia – International Journal of Geography* 176(2), 247–258.
- Drabkova V. G., Rutnyantsev, V. A., Sergeeva, L. V. & Slepukhina, T. D. 1996: Ecological problems of Lake Ladoga. Causes and solutions. *Hydrobiologia* 322, 1–7.
- Finch, H. J. S., Samuel, A. M. & Lane G. P. F 2014: Plants. Teoksessa *Lockhart & Wiseman's Crop Husbandry Including Grassland*. Toimittaneet H. J. S. Finch, A. M. Samuel & G. P. F. Lane. Woodhead Publishing, Cambridge, 3–26.
- Cullen, J. J. 1982: The deep chlorophyll maximum. Comparing vertical profiles of chlorophyll-A. *Canadian Journal of Fisheries and Aquatic Sciences* 39, 791–803.
- Garnesson, P., Mangin, A., D'Andon, O. F., Demaria, J. & Bretagnon, M. 2019: The CMEMS GlobColour chlorophyll a product based on satellite observation. Multi-sensor merging and flagging strategies. *Ocean Sci.* 15, 819–830.
- Gritchenko, Z. G., Ivanova, L. M., Pantelev, Y. A., Tishkova, N. A., Ikäheimonen, T., Ilus, E. & Saxen, R. 1996: Joint Russian-Finnish study of radioactive contamination in the NW part of Lake Ladoga. *Hydrobiologia* 322, 125–128.
- Holopainen, A. L., Huttunen, P., Letanskaya, G. I. & Protopopova E. V. 1996: The trophic state of Lake Ladoga as indicated by late summer phytoplankton. *Hydrobiologia* 322, 9–16.
- Korhonen J. 2002: Suomen vesistöjen lämpötilaolot 1900-luvulla. *Suomen ympäristö* 566. SYKE <http://hdl.handle.net/10138/40478> (luettu 10.9.2019).
- Ignatieva, N. V. 1996: Distribution and release of sedimentary phosphorus in Lake Ladoga. *Hydrobiologia* 322, 129–136.
- Letanskaya, G. I. 2000: Phytoplankton monitoring of Lake Ladoga. Teoksessa *Proceedings of the Third International Lake Ladoga Symposium 1999*. Toimittaneet A. Peltonen, E. Grönlund & M. Viljanen. University of Joensuu, Joensuu, 114–121.
- Malm, J. & Jönsson, L. 1993: A Study of the Thermal Bar in Lake Ladoga Using Water Surface Temperature Data from Satellite Images. *Remote Sensing of Environment* 44, 35–46.
- Naumenko, M.A., Avinsky, V. A. et alia 2000: Current ecological state of the Volkhov Bay of the Ladoga Lake. *Ecological Chemistry* 9, 75–87.
- Pozdnyakov, D. V., Korosov A., Petrova N. A. & Grassl H. 2013: Multi-year satellite observations of Lake Ladoga's biogeochemical dynamics in relation to the lake's trophic status, *Journal of Great Lakes Research* 39(1), 34–45.
- Peltonen, A., Grönlund, E. & Viljanen M. 2000: *Proceedings of the Third International Lake Ladoga Symposium 1999*. University of Joensuu, Joensuu.
- Rukhovets, N. & Filatov, N. N. 2010: *Ladoga and Onego. Great European Lakes Observations and Modelling*. Springer, New York. <https://doi.org/10.1007/978-3-540-68145-8> (luettu 18.3.2021).
- Saarnisto, M. 2003: Karjalan Geologia. Teoksessa *Viipurin läänin historia 1. Karjalan synty*. Toimittaneet Matti Saarnisto. Gummerus, Jyväskylä, 22–63.

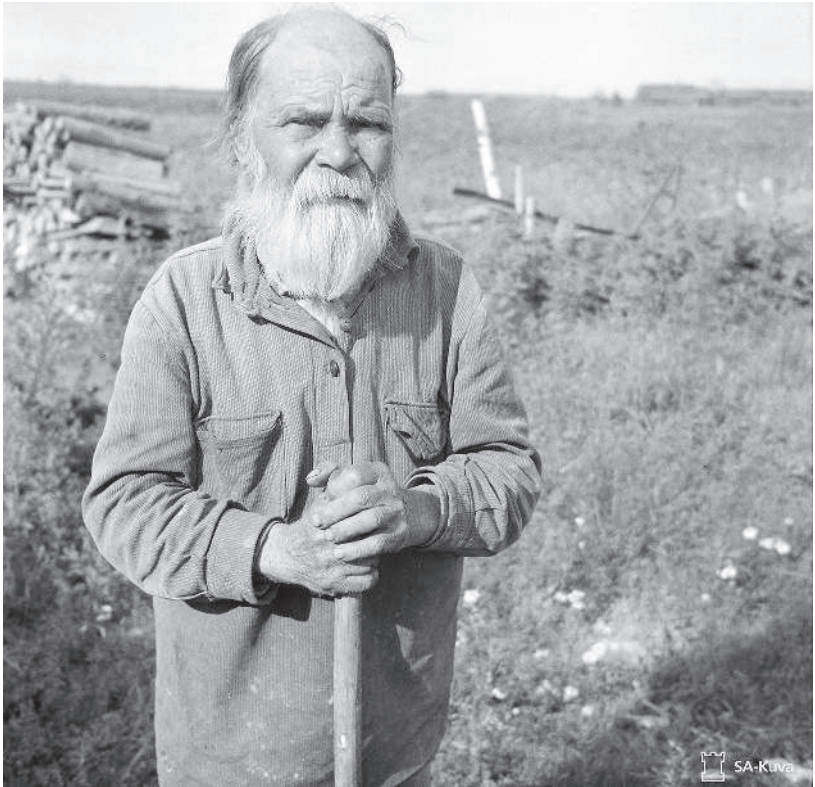
- Sharov, A. N., Berezina, N. A., Nazarova, L. E., Poliakova, T. N., & Chekryzheva, T. A. 2014: Links between biota and climate-related variables in the Baltic region using Lake Onega as an example. *Oceanologia* 56(2), 291–306.
- Simola, H., Viljanen, M., Slepukhina, T. & Murthy, R. 1995: *Abstracts of the First International Lake Ladoga Symposium 1993*. University of Joensuu, Joensuu.
- Simola, H., Viljanen, M., & Slepukhina, T. 1997: *Proceedings of the Second International Lake Ladoga Symposium 1996*. University of Joensuu, Joensuu.
- Simola, H., Terzhevik, A. Y., Viljanen, M. & Holopainen, I. J. 2003: *Proceedings of the Fourth International Lake Ladoga Symposium 2002*. University of Joensuu, Joensuu.

SÄHKÖISET LÄHTEET

- NASA 2019: The Official NASA (OB.DAAC) Processing Software, Feb: <https://seadas.gsfc.nasa.gov/> (luettu 13.12.2019).
- World Lake Database 2020. <http://wldb.ilec.or.jp/Details/Lake/EUR-37> (luettu 12.10.2019).

IV

Ei vettä rantaa rakkaampaa

Kuva 21. Miikula Jerisekoff, 81-vuotias kyläsuutari Viteleestä, Aunuksesta. Hänen esivanhempansa olivat asuneet seudulla vuosisatoja. Kuva: SA-kuva 1942.

Laatokka moniaistillisena muistikokemuksena

Oona Ilmolahti

 <https://orcid.org/0000-0003-2914-2128>

Maria Lähteenmäki

 <https://orcid.org/0000-0001-9142-659X>

Sortavalan Vakkosalmen kylässä varttuneen Eila Kivikk’ahon runo *Nocturne* (1942) on varhainen esimerkki karjalaisen kaipuun symboliksi nimetystä tekstistä, jossa keskiöön nousee aistikokemuksen välityksellä kuvattu Laatokka. Vaikka runon sitomista Laatokan maisemiin on arvioitu myös poissaoloa kuvaavaksi tyylikeinoksi,¹ leimaa tuota kollektiivisesti tärkeäksi muodostunutta runoa kaipuu omalle kotilahdelle: ”Vaivu uneen, niin et muista / saman tuoksun huokuvan / tuhansista tuomipuista / rantamilta Laatokan.”²

Laatokka muisti- ja aistikokemuksena on myös tämän luvun aiheena. Esittelemme ja arvioimme Laatokkaan sitoutuneita kokemuksia rantaasukkaiden kertomuksista, muistelmista ja aikalaiskirjoituksista. Pohdimme sitä, miten Laatokasta ja sen rannalla elämisestä on kerrottu moniaistillisena luontokokemuksena ja ihmisen ja vesistön välisenä

1 Kainulainen 2011.

2 Kivikk’aho 1942. Eila Sylvia Sammalkorpi, os. Lamberg (1921–2004) käytti kirjailijanimeä Eila Kivikk’aho.

suhteena. Mitä jälkiä rantaan lokalisoitunut elämä on jättänyt ihmisten muistoihin, ja miten vesistö on vaikuttanut heidän tapoihinsa käsittää elinympäristöään?

Aistihistorian jäljillä

Tämän luvun teoreettinen viitekehys asettuu luonnon ja ihmisen suhdetta ja siinä etenkin vesisuhdetta arvioivaan kansainvälisestikin nousevaan monitieteiseen tutkimussuuntaukseen,³ johon sisältyy elementtejä kokemuksen historian (*history of experience*) ja aistien historian (*sensory history*)⁴ tutkimusperinteistä. Näistä tulosuunnista historianantajat ovat 1990–2000-luvulta lähtien tulkinneet aikaisempaa syvällisemmin menneisyyden ihmisiä toimijoina sekä sosiaalisissa ja kulttuurisissa miljöissä että fyysisissä luonnonympäristöissään.

Kokemuksen käsitteen on nähty sisältävän sekä menneen ajan että nykyisyyden, aineellisen ja aineettoman, yksityisen ja yhteisöllisen. Sen on arvioitu heijastavan aina kokijan taustaa, kaikkea sitä, mitä häneen on elämän varrella kerrostunut.⁵ Sekä kokemus että aistit linkittyvät ranskalaisen filosofin Maurice Merleau-Pontyn hahmottelemaan havaitsemista ja havaintoa (*perception*) korostavaan tulkintaan. Kokemus syntyy ihmisen kehollisessa vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa ja muodostuu aistihavainnoista.⁶ Kehollisen tajunnan teoriassa korostetaan, että tajunnan rakentuminen ja toiminta ovat aina riippuvaisia kehon toiminnasta, ja mieli on kytkeytynyt kehon mahdollisuuksiin aistia ja olla vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa.⁷

Luvun tavoitteena on nostaa visuaalisuuden rinnalle myös muut ihmisen aistit ja niiden merkitys menneisyyden ihmisten tapoihin selittää ja kuvittaa ympäristöään. Tutkimuksessa on usein korostettu aistiha-

3 Veden ja vesistöjen tutkimuksesta esim. Laurén 2006; Korjonen-Kuusipuro 2012; Lehtimäki, Meretoja & Rosenholm 2018; Hastrup 2013.

4 Aistihistoriasta Smith 2010; Classen, Howes & Synnott 1994; Corbin 2005.

5 Perttula 2005, 115–119.

6 Merleau-Ponty hahmottelee teoriaa ensi kerran vuonna 1945 ilmestyneessä teoksessaan *Phénoménologie de la perception*. Ks. Merleau-Ponty 1998.

7 Kähkönen 2018, 132–134.

vaintoihin suhtautumisen kulttuurisidonnaisuutta. Toisaalta yhdysvaltalainen historioitsija Peter Charles Hoffer on kritisoinut ajatusta, että ruumiillinen kokeminen olisi niin aika- ja kulttuurisidonnaista, ettei tutkija kykenisi sitä ymmärtämään. Hän korostaa aistihistorian olevan lähteiden lukua uudesta näkökulmasta, ja toteaa tien menneisyyden aisteihin olevan nykytutkijoille avoin.⁸ Tästä lähtökohdasta on luontevaa tarkastella myös aistikokemusten värittämiä muistelu- ja kokemuskertomuksia ja pitää niitä ainakin jossain määrin relevantteina viitteinä ker-tojan luontosuhteesta nostalgisen muistelun rinnalla.

Nostalgisen muistamisen laukaisee usein aistikokemus, ja näin myös vesielementti voi toimia ärsykkeenä muisteleamiseen. Vesi voi nostaa esille vanhoja kokemuksia veden äärellä työskentelystä, rannan tuoksu- ja makuelämyksiä, nähtyjä maisemia tai uimisen ja hiekan tuottamia tuntoaistimuksia, mutta myös kuuloaistein havaittavan vedellisen äänimaiseman. Veden äänten on kansainvälisissä kyselytutkimuksissa todettu olevan ihmisille miellyttävimpien äänten joukossa.⁹ Vesi johtaa ääntä erityisen hyvin ja kuljettaa sitä pitkiäkin matkoja. Äänimaiseman (*sound-scape*) käsite on yleistynyt suomalaisissakin tutkimuksissa 1990-luvulta lähtien, ja sillä tarkoitetaan kaikkien kuultavissa olevien äänten kenttää: melun ja hiljaisuuden suhdetta, ihmisen ja luonnon tuottamien ään-ten kulloistakin kokonaisuutta.¹⁰ Äänet myös tunnetaan värähtelyinä kehossa. On esitetty, että äänet edesauttavat emotionaalista kiinnittymistä paikkoihin. Menneisyyden ääniä voi myös menettää. Äänet tulevat artikuloituksi usein vasta silloin, kun ne ovat uhattuina, muulloin ne hukkuvat arjen kokemusmaailman jokapäiväisyyteen.¹¹

Myös tuoksuaistimus on liitetty sekä pitkäkestoiseen muistiin että tunteisiin.¹² Neurologisen tutkimuksen mukaan tietyn tapahtuman muisto sijoittuu aivoissa useisiin sensorisiin paikkoihin, minkä vuoksi tietty tuoksu voi palauttaa mieleen hyvin monisäikeisen kuvan menneestä kaikkine koettuine tuntemuksineen. Tämä toimii myös toisin päin:

8 Hoffer 2003, 1–4.

9 Järviluoma 2017, 126.

10 Schafer [1992] 2015, XII; R. Murray Schafer esitteli *soundscape*-käsitteen 1960-luvun puolivälissä.

11 Järviluoma & Piela 2016, 7; Uimonen 2016, 15; Järviluoma & Wagstaff 2002, 9.

12 Löffström 2010, 13.

Kuva 22. Pojat rakentavat hiekkalinnoitusta Kalliosaaren hiekkarannalla Käkisal-
messä. Kuva: SA-kuva 1941.

muisteleminen voi herättää henkiin entiset aistikokemukset aktivoimal-
la ne aivojen osat, jotka reagoivat esimerkiksi hajuun tai tuoksuun.¹³

Metodeina tässä tutkimuksessa on hyödynnetty muistitiedon tiheää
monikertaista lukemista¹⁴ ja teemoittelua.¹⁵ Lähiluvun käyttökelpoisuu-
desta kertoo se, että sen avulla on mahdollista tavoittaa sekä yleinen
juonellinen narratiivi että muistelun pienet osatekijät.¹⁶ Kokemukselliset
muistelutarinat eli teemakirjoitukset, joita tässä tutkimuksessa hyödyn-
netään, perustuvat keräys- tai kilpailukutsuihin. Niissä ei ole tarkasti
strukturoituja kysymyksiä, vaikka aihepiiri on etukäteen rajattu. Tällöin
kirjoittajilla on mahdollisuus tehdä enemmän omia valintojaan kuin

13 Gottfried et al. 2004, 687–695.

14 Clifford Geertzin (1973) mukaan aineiston konteksteja ja merkityksiä tarkasti erottelemalla pyritään pääsemään mahdollisimman lähelle kertojanäntä. Lähiluvun menetelmässä tekstit luetaan moneen kertaan, jolloin jokaisella kerralla avautuu mahdollisuus uusille huomioille ja tulkinnoille. Mm. Pöysä 2015, 25–32, passim.

15 Teemoittelu analyysimenetelmänä etenee teemojen ryhmittelystä niiden yksityiskohtaisempaan arviointiin. Lähemmin mm. Aronson 1994.

16 Pikkanen 2012.

haastattelutilanteessa. Kirjoittajan ei tarvitse miellyttää haastattelijaa, ja muisteluun voi käyttää enemmän aikaa. Toisaalta tämän tyyppinen kirjoittaminen saattaa edistää fiktiivisyyttä. Teemakeruissa kirjoittaja sitoutuu joka tapauksessa moniin niin kerääjätahon kuin oman yhteisönsä lausumattomiin odotuksiin, jotka muokkaavat tekstin rakennetta ja sisältöä.¹⁷ Kansainvälisen ja monitieteisesti hyödynnetyn suullisen historian (*oral history*) lähtökohta on paitsi suullisen myös kirjallisen tai haastatteluaineiston käytössä ja analyysissä.¹⁸ Suomalaisessa muistitietotutkimuksessa kirjoitetulla muistitiedolla on ollut poikkeuksellisen keskeinen rooli.

Tutkimuksen päälähteenä on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston keruuaineisto ”Karjalaiset elämäkerrat” vuosilta 1983–1984. Tavoitteena on ollut arvioida jo aikaisemmin hyödynnettyä aineistoa uudella tavalla, niin sanotusti aistit valppaina. Keruun organisoivat Uudenmaan Karjalaisseurojen piiri ja Karjalan liitto. Aineistoa on täydennetty Karjalan liiton keruilla vuosina 1997–1998 (Karjalaiset naiselämäkerrat) ja 2001–2002 (Karjalaiset mieselämäkerrat).¹⁹ Näistä kokonaisuuksista tarkastelumme kohteeksi on valikoitunut Laatokkaan ja vesiluontoon liittyvillä avainsanahauilla 42 kirjoitusta. Muisteluista 22 (52 %) koskee naisia ja 20 (48 %) miehiä. Eniten (50 %) muistelijoita oli syntynyt 1910–1920-luvulla, 24 % 1890–1900-luvulla, 10 % ennen 1890-lukua ja 5 % 1930-luvulla; loppujen osalta syntymävuosi ei ole tiedossa. Kertojien ikä tekstin kirjoittamisaikana vaihteli vajaasta kuudestakymmenestä yli yhdeksäänkymmeneen. Kertoja oli 17 muistelmassa (40 %) joku muu kuin henkilö, jota muistelmassa koskee. Useimmiten kirjoitus käsitteli tällöin omaa vanhempaa ja siihen sekoittui kertojan omaa kokemuskerrontaa. Muutamassa tapauksessa tuotettu teksti oli perustunut haastatteluun tai kerronnan päähenkilön aikaisemmin laatimaan tekstiin – identifioituja toisen käden kertojia oli kuusi.²⁰

17 Pöysä 2006, 221–231.

18 Portelli 2006, 50–51.

19 Näistä keräyksistä on koottu antologia, ks. Kilkki 2004.

20 Luvussa hyödynnetyistä muistikertomuksista 26 on Karjalaiset elämäkerrat -aineistosta (1984), seitsemän Karjalainen nainen -keräyksestä ja seitsemän Karjalainen mies -keräyksestä. Sen lisäksi on hyödynnetty yksittäistä kertomusta vuonna 2008 järjestetystä Luontokokemuksia-keräyksestä ja yhtä yksityistä lahjoitusta, KRA S Hjördis Lukka.

Aineistoksi siivilöityneet kirjoitukset keskittyvät ajallisesti ja paikallisesti Suomen hallinnassa vuosina 1812–1944 olleeseen Laatokan pohjoisosaan. Eniten ne lokalisoituvat Impilahdelle (24 %) ja Sortavalan maalaiskuntaan (24 %), mutta myös Harluun (10 %), Jaakkimaan (10 %)²¹ ja Hiitolaan (10 %). Laatokan länsirannan kylistä mainitaan Pyhäjärven (2 %) ja Metsäpirtin (2 %) tienoot sekä idässä Salmin (14 %) alue. Loppujen muistelijoiden osalta ei ole tiedossa paikkakuntaa, mutta kerronta paikantuu niissäkin pohjoisen Laatokan alueelle. Kertojat ovat asuneet mainittujen pitäjien rantakylissä tai suurissa saarissa.

Hyödynnetty aineisto on syntyhetkellään tuotettu elämäkertakirjoitusten muotoon, joissa vastaajalla on vapaus kertoa omasta elämästä valitsemallaan tavalla. Tästä syystä ne ovat tutkimuksellisesti antoisia.²² Otoksen kirjoittajat ovat omaehtoisesti nostaneet Laatokan kotiseutunsa ja muistamisensa keskeiseksi rakennusaineeksi. Teemakirjoituksista esiin nousevat aistikokemuksiin perustuvat kuvakset voidaankin nähdä arkipäiväisen vesisuhteen avaimina. Niihin ei liity samanlaista muistamisen ja ajallisen välimatkan problematiikkaa kuin niin sanotun autenttisen todellisuuden rekonstruomisessa.

Vuonna 1944 luovutettua Karjalan aluetta koskevaa muistitietoa on tutkittu suhteellisen paljon, ja sillä on vakiintunut kaava.²³ Kertomuksissa toistuu lapsuuden tai nuoruuden elinpiirin kuvaaminen, karjalaiseksi miellettyyn elämäntapaan liittyvien piirteiden esiin nostaminen ja onneton loppu: evakkomatka, mahdollinen paluu, toinen lähtö ja ikuinen diasporinen kaipaus paitsi fyysiseen paikkaan myös kadotettuun (kuviteltuun) heimoyhteyteen.²⁴ Ulla Savolaisen mukaan muistelijat viittaavat todellisiin menneisyyden tapahtumiin ja tarkoittavat kirjoituksensa totuudenmukaisiksi menneisyyden kuvauksiksi.²⁵ Kyse on muistoista, jotka ovat muodostuneet merkitykselliseksi ja kertomisen arvoisiksi.

21 Jaakkimaan sijoittuvat myös kaksi hyödyntämäämme Kotimaisten kielten keskuksen murrenäytettä.

22 Pöysä 2015, 23.

23 Menneisyyden muistelemisessa tapahtuvasta juonellistamisesta ja tarinallistamisesta mm. Pöysä 2015, 79–80.

24 Armstrong 2004, 32–45; Armstrong nostaa pyhän tilan rinnalle arkielämän tason. Aineistosta havaitaan draaman kaaren (aurinkoinen nuoruuden onnela vs. sodan kauhut) mainitsee myös Kilkki 2004, 7.

25 Savolainen 2015, 56.

Kuva 23. Verkkojen kuivatusta Salmin Miinalan kylän rannassa 1930-luvulla. Kuva: Jukka Kokkosen yksityiskokoelma.

Kulttuurintutkimuksessa totuudellisuus ei ole tutkijalle itseisarvo, vaan juuri muistitietoaineiston subjektiivisuuden vuoksi kerronnassa korostuvat mielikuvitus, symboliikka ja halut.²⁶

²⁶ "Se mihin kertojat uskovat (se, että he uskovat sen) on historiallinen tosiasia aivan yhtä lailla kuin se, mitä todella tapahtui." Portelli 2006, 55–57.

Laatokan erityispiirteet muistojen raameina

Järven rannalla eläminen poikkeaa merenrantaelämästä,²⁷ vaikka niillä onkin monia yhtäläisyyksiä, etenkin kun puhutaan suurista järvistä. Hallitsevana diskurssina muistelmissa korostuvat Laatokan luonnonkauneus, luonnon vehmaus ja vaihtelevuus, jyrkkien kallioiden ja vuonomaisten lahtien merkitys sekä vesistön moni-ilmeisyys eri vuodenaikoina. Suojaisat, kalastukselle suotuisat lahdet ja pienet, mutta hedelmälliset maanviljelykselle sopivat maakaistaleet ovat luoneet pohjan useiden kertojien perheiden elannolle. Laatokka koettiin luontevana kulkuväylänä heikkojen tieyhteyksien rajamailla. Vesitieverkosto liittyi ajatukseen Laatokan laajuudesta: vesi yhdisti enemmän kuin erotti. Paikallisväestö kutsui Laatokkaa karjalaisten mereksi, jonka rannat koettiin paljon jylhempinä kuin mikään Suomen varsinainen merenranta.²⁸ Paikallisten näkökulmasta Suomenlahti kalpeni Laatokan rinnalla: ”Ellei Suomenlahti voisi kehua vettä suolaiseksi, saisi se kauniisti pyytää Laatokalta lupaa käyttää nimitystä meri.”²⁹

Luonnonkauneuden ohella toinen erityispiirre on Laatokan luonne raja-alueena – halkaisihan valtionraja Laatokan kahtia Metsäpirtti-Salmilinjalla jättäen etelän Neuvostoliiton alueeksi vesistön pohjoisen osan jäädessä Suomen puolelle. Aikaisempaa tiukemmin kontrolloitu, Tarton rauhan (1920) jälkeen vahvistettu itäraja oli monella tasolla Laatokan piirin elämään vaikuttanut tekijä. Se katkaisi keisarivallan aikaisia kulku- ja kalastusreitit, lopetti alueen talouteen keskeisesti vaikuttaneen Pietarin kaupan ja hävitti maisemasta niin keisarikunnan sota- ja huvialukset kuin Valamoon matkanneet pyhiinvaeltajat ja venäläiset lomanviettäjätkin. Ennen rajan sulkemista esimerkiksi vientikalasta lähes kaikki oli viety Pietariin.³⁰ Pietarin kaupan loppuminen heikensi merkittävästi Kannaksen seudun ja koko Laatokan piirin elinmahdollisuuksia vaa-

27 Ainakin kansainvälisyyden, vuoroveden, satamakaupunkien, satama-ammattien ja liikenteen laajuuden näkökulmista. Ks. Maria Lähteenmäen johdantoluku tässä kirjassa.

28 Wartiainen Eliel: Laatokka ja Valamo. *Suomen Urheilulehti* 1.9.1905, 500.

29 Laatokka puhuu... (kirj. aluepäällikkö Rautavaara). *Laivastolehti* 1.10.1928, 282; Myös Rautavaara Antero: Laatokka – Puolustuksemme paha omatunto. *Suomen sotilas* 17.11.1928, 972–974.

30 Hellevaara 1927.

tien paikallisilta sopeutumista uudenlaiseen kontrolloituun raja-arkeen, mikä on jättänyt jälkensä myös muistitietoon.³¹ Aluksi rajaa ylitettiin sa-
laa yön hämärissä, ja venäläiset saattoivat palauttaa pelikentältä väärälle
puolelle eksyneen pallon,³² mutta pian rautaesirippu asettui ylittämättö-
mästi sekä maastoon että järvenselälle.

Rajansulkemisen vuosia kutsuttiin kalastajien hallavuosiksi, sillä
Laatokalla liikkuminen oli entiseen vapaaseen kulkemiseen verrattuna
rajoitettua, majakoita oli sammutettu ja kalastusmahdollisuudet kaiken
kaikkiaan heikkenivät.³³ Myrskyissä kalastajia ajautui toisinaan rajan
väärälle puolelle,³⁴ ja kesti aikansa ennen kun he pääsivät takaisin kotei-
hinsa. Kalastajien vaikea tilanne johti vuodesta 1922 alkaen paikallisten
kalastajaseurojen perustamiseen ja Laatokan kalastajaseurojen liiton
organisointiin 1924.³⁵ Suomalaiskalastajien aseman huolestuttava hei-
kentymisen aluevesien kaventumisen ja kalakaupan tyrehtymisen takia
näkyi vahvana myös Suomenlahden rantakylissä ja saarilla.³⁶ Valtio neu-
votteli Tarton rauhaan perustuvan Laatokkaa koskevan kalastussopimuk-
sen, jossa määriteltiin muutamia sallittuja mairinnousupaikkoja rajan
molemmin puolin.³⁷ Valtioiden välillä kirjattiin myös sopimus koskien
kauppa- ja tavara-alusten kauttakulkua Nevalla. Raja teki Laatokasta Suo-
men näkökulmasta entistä tiukemmin ”eristetyt rajameren”, sillä Nevan
pitäminen auki suomalaiselle laivaliikenteelle oli venäläisten käsissä.³⁸

Laatokan piirin erityispiirteenä on ollut myös teollisen/urbanin ja
maalaismaisen/agraarin kohtaaminen monikulttuurisessa ympäristössä.

31 SKS KRA KE MIEHET II:1034; SKS KRA KE 88:018312.

32 SKS KRA KE 14:3065. Liikkumisesta ja uudesta rajasta myös esim. SKS KRA KE MIEHET IV:2530; SKS
KRA 88:1746; SKS KRA KE 14:3065; SKS KRA KE 99:1027; SKS KRA KE 100:1040; Hämäläinen 2002, 19.

33 Lampi K.: Laatokan kalastajain yhteistoiminnasta. *Rajaseutu* 1.4.1929, 84.

34 Mm. SKS KRA KE 14:3066; SKS KRA KE 88:1745; SKS KRA KE 100:1040–1041.

35 Lampi K.: Laatokan kalastajain yhteistoiminnasta. *Rajaseutu* 2/1929 1.4.1929, 84–86. 1920-luvun lopulla
Laatokan ympäristön kalastajaseuroja oli 14 ja niissä oli jäseniä vajaa 900 henkeä.

36 Lähteenmäki 2020.

37 Näitä olivat Venäjän puolella muun muassa Viteleen, Tuuloksen ja Miikkulaisenjoen suut. Suomalaiset
kalastajat eivät olleet tyytyväisiä sopimuksessa määriteltyihin paikkoihin ja kirjelmöivätkin kalapaikko-
jen lisäämiseksi. Rajan toisella puolen sijaitsi heidän mukaansa useita paikkoja, joissa kalastajat olivat
tottuneet nousemaan maihin ja yöpymään. Suomalais-venäläiset neuvottelut. *Kansan voima* 5.7.1924;
Laatokan kalastussopimuksen täydentäminen. *Suomen kalastuslehti* 3 1925, 45; Jääskeläinen Vilho:
Laatokka kalavetenä, Suomen matkailijayhdistyksen vuosikirja 1927, 60; Kalastus Laatokalla. *Karjalan
ääni* 10.3.1925.

38 Rautavaara Antero: Laatokka. Puolustuksemme paha omatunto. *Suomen sotilas* 17.11.1928, 973.

Pohjoisten rantojen 1700-luvun teollistumisen jäljet Pitkärannassa, ajallisesti vieläkin kaukaisempi Käkisalmen linnoitus, Sortavalan pikkukaupungin kadut, suistoseutujen viljelysmaat ja piensatamat sekä toisaalta eteläisten venäläisalueiden suurten jokisuiden, Nevan, Olhavan ja Syvärin ikiaikaiset asuinsijat ja teollisuuskeskittymät vuoropuhelivat suurjärven piirissä suomalaisen, karjalaisen ja venäläisen kulttuurin äänin, tavoin ja painotuksin. Elantoa Pohjois-Laatokalla antoivat yhtäältä pienet ja sirpaleiset peltopalstat, toisaalta kauppa, kalastus ja vesiliikenne sekä monipuolinen teollisuus. Käsillä olevan tutkimuksen muistelijat eivät olleet vain pientilallisten lapsia, vaan joukossa oli myös työläisperheiden jälkeläisiä, jotka olivat työskennelleet muun muassa Laatokan rannalla Lahdenpohjan vaneritehtaassa³⁹ ja Jänisjoen Läskelän paperitehtaalla.⁴⁰ Laatokan moni-ilmeiseen rantakylien elämäntapaan sopii ranskalaisen historioitsijan Gerard Le Bouëdecin ja Isaac Landin määritelmät puolimerellisistä (*paramaritime*) yhteisöistä, joissa asukkaiden elinkeinot ja identiteetit muotoutuvat maan ja veden välissä – kirjaimellisesti rannalla. Monet ranta-asukkaat työskentelevät kausiluontoisesti merellisten elinkeinojen parissa, vaikka samalla viljelevätkin maata. Vaikka vesistön kutsu romantisoidaan usein vastustamattomaksi seireeninlauluksi, on ihmisen elinkeinonhankinta Le Bouëdecin mukaan perustunut aikaan ja paikkaan sidottuihin mahdollisuuksiin ja realiteetteihin, ja käytäntö on sanellut elinkeinonmuodostumisen myös rantakylissä.⁴¹

Paikallisesta sekataloudesta kertoo jaakkimalaisella pientilalla kasvanneen muistelijan kuvaus perheensä elinkeinonhankinnasta, joka muodostui pienimuotoisesta viljelyksestä, kalastuksesta, metsätuloista sekä sivutoimista, kuten metsästyksestä ja hylkeenpyynnistä.⁴² Salmassa pienviljelystilalla vuonna 1906 syntynyt nainen on kertonut Pietarin-kauppaa harjoittaneesta isästään, joka rajan sulkeuduttua ja vakuuttamattoman proomun upottua Laatokan myrskyssä ryhtyi kalakauppiaksi myyden nuottakunnilta ostettua kuhaa.⁴³ Samankaltainen on kuvaus 1800-luvun

39 SKS KRA KE 13:02826-02827.

40 SKS KRA KE MIEHET V:3311–3312, 3316.

41 Le Bouëdec 2009; Ks. Maria Lähteenmäen kirjoittama johdanto tässä kirjassa.

42 SKS KRA KE 88:018407.

43 SKS KRA KE 88:018312.

lopun elannonhankinnasta Jaakkimassa. Sen lisäksi, että kertojan isä oli viljellyt neljään saareen jakautunutta pientilaansa, hän oli perustanut meijerin, kuljettanut meijerituotteet ja metsästysaaliit purjeveneellään Pietariin ja vaihtanut ne siellä elintarvikkeiksi, jotka hän myi kotipuolella paikallisille. Kaupankäynnissä oli tosin vaaransa ”kuoppaisen” Laatokan ylittämisen vuoksi,⁴⁴ ja rajan sulkemisen jälkeen laatokkalaisten leivänhankintaretket kapenivat.

Kaikkiaan Laatokan ranta-asukkaiden suhde omaan järveensä näyttää käytetyn tutkimusaineiston perusteella olevan suhteellisen yhteneväinen ja kertojan taustasta riippumaton. Erontekemisen politiikka rantaihmisten identiteetinmuodostuksessa konkretisoituu siihen, että ranta-asukkaiden ja kuivan maan asukkaiden elämänpiirit nähtiin erilaisina. Tämä korreloi merenrantayhteisöistä tehtyjen tutkimusten kanssa: Michael Pearson on osoittanut, että (meren) rannikolle sijoittuvilla yhteisöillä (*littoral societies*) ja ranta-asukkailla on kansallisuudesta riippumatta enemmän yhteistä toistensa kuin läheisten kuivan maan yhteisöjen kanssa. Pearsonin mukaan rannikkoyhteisöille on tyypillistä merellisten ja mantereellisten vaikutusten sekoittuminen: ranta-ihmiset näyttävät liikkuvan luontevasti veden ja maan välillä sekä elinkeinojen että kulttuurin näkökulmista.⁴⁵ Laatokan piirissä eroavaisuudet ilmenivät muun muassa erilaisista elämänpiireistä tulevien avioliitoissa. Erään muistelijan äiti ei koskaan sopeutunut elämään eristettynä saarella, kun taas isälle Laatokka oli kaikki kaikessa. Kertoja mainitsee ”saarelaisten” ja ”salolaisten” välillä olleen jännitettä, kun kumpikin piti itseään toista parempana.⁴⁶ Toisen kertojan sisämaassa kasvaneelle äidille Laatokan rannalla asuminen tarkoitti kylmiä tuulia ja jatkuvaa pelkoa vesillä olevista läheisistä. ”Meri oli ja pysyi äidilleni tuntemattomana ja kauhistuttavana. Alusta asti hän pelkäsi sitä.”⁴⁷

44 SKS KRA KE 100:018388.

45 Pearson 2006, 353–373.

46 SKS KRA KE 25:5362–5365.

47 Hämäläinen 2002, 16–17; Myös KE MIEHET V:3317.

Armoton ja kostava tenhotar

Vesielementti on erottamaton osa niin maailmansyntymyyttejä kuin luonnonfilosofioitakin. Veteen on liitetty fyysisiä aistikokemuksia, mutta myös ihmisen psyyke ja mielikuvitus.⁴⁸ Vesi on metaforana läsnä kaikkialla ihmisten kielissä ja kulttuureissa,⁴⁹ ja luonnon ja vesistöjen personoiminen on yleistä.⁵⁰ Toisaalta vesi on itsenäinen, luova ja tuhoisa toimija, joka pakenee ihmisen järkeä ja toimintaa.⁵¹

Metaforapuhe ja vesistön personoiminen pätevät myös Laatokka-kuvaukseen, jolle on tyypillistä vesistön käsittäminen elävänä olentona ja usein feminiininä. Kuten feminiinisistä olennoista usein, myös Laatokasta puhutaan vuoden kierrossa ja rytmisissä elävänä olentona, jonka mieliala vaihteli armottomasta lempeään. Vesistöä kuvataan vaikeasti tulkittavana feminiininä: oikukkaana tenhottarena, joka parhaimmillaan saattoi olla haaveksiva, tyyni ja herkkä, mutta hetkessä taas vihainen, raskasmielinen ja vaarallinen.⁵² Laatokasta on käytetty muistelmassa muun muassa seuraavia luonnesanoja: oikukas, itsepäinen, vihainen, kopea, julma, armoton, raju, ärtynyt, raivoava, tyyni, haaveksiva, raskasmielinen, herkkä ja hyväsydäminen, kuohahtelevainen, vallaton, rauhoittunut, lempeä, mahtava, vaarallinen, salaperäisen loistava, riehahteleva ja antelias.⁵³

48 Lehtimäki, Meretoja & Rosenholm 2018, 11–13; von Bonsdorff 2002, 220–221, passim.

49 Kielikuvatutkimuksen keskiössä on ajatus siitä, että ihmiset tulkitsevat maailmaa kulttuurisidonnaisten metaforien välityksellä. Metaforia käytetään etenkin elämänalueista, jotka ovat vaikeita konkreettisesti määrittellä. Yrjö Hosiainsluoman mukaan metafora on epäsuora kuvailmaisu, joka merkitsee enemmän kuin suoraan sanoo. Tieteen termipankki 10.12.2019: Kielitiede: metafora. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:metafora> (luettu 20.1.2020); Hosiainsluoma 2003, 577; Palmgren 1986, 112–113.

50 Esimerkiksi Vuoksen varrella asuneet ovat antaneet joelle inhimillisiä piirteitä, ja sen toimintaa on pidetty ihmisen toiminnan kaltaisena. Korjonon-Kuusipuro 2012, 104–105.

51 Lehtimäki, Meretoja & Rosenholm 2018, 17–18.

52 Muistelukerronnalle on tyypillistä, että samassa virkkeessä kerrotaan sekä vesistön vaaroista että sen lempeydestä. Esim. SKS KRA KE 93:19335; SKS KRA KE 35:07388; SKS KRA KE 20: 4466-4467; SKS KRA KE 57:12133.

53 Matkakuvauksia II: Valamo (kirj. V. J.). *Nuori voima* 1.3.1908, 36–37; Patokoski P.: Karjalan meri. *Toukomiä* 1.5.1925, 59; Härmäläinen 2002, 31, 34; Laatokka (kirj. Maria). *Työläisnaisten urheilulehti* 1.11.1926, 210; Forsman 1894, 14; SKS KRA KA 20:4467; T. Haaranen: Katoavaa Mantsinsaarta. *Laatokka* 11.11.1947; Laatokka, (kirjoittanut O. R.). *Kylväjä* 15.5.1923, 131; SKS KRA 54:12133; SKS KRA S Lukka, H., 480; Rauha Kuusalo: Lapsuuteni kultamailta. Sinulle – Pitkäranta. *Sisämaa-Laatokka* 4.3.1947; SKS KRA 76: 015741; Laatokka puhuu. *Laivastolehti* 1928, 1.10.1928, 282; Suomen Naisten Liikuntokasvatus Liiton retkeilyllä 6–7 p. kesäk. (kirj. Pännä). *Laatokka* 6.7.1922; Wartiainen Eliel: Laatokka ja Valamo. *Suomen*

Laatokka-kerronta asettuu osaksi historiallista jatkumoa, jossa luonto hedelmällisenä ja epärationaalisenä toimijana ymmärretään feminiiniksi ja vastakohtaksi miehelle järjen ja hallinnan maailmalle.⁵⁴ Tämä pätee erityisesti vesielementtiin. On sanottu, että vesi symboloi elämää ja (uudelleen)syntymää, mutta myös kuolemaa ja kadotusta; se on peili, josta nainen syntyy ja johon hän katoaa.⁵⁵ Myös luonnon haavoittuvuus, alistaminen ja hyväksikäyttö rinnastuvat usein naisen asemaan. Kukku Melkas on tulkinnut Aino Kallaksen romaanin *Pyhän Joen kosto* (1930) kritiikiksi luonnon hyödyntämiselle ja teknologiselle ajattelulle sekä kannanottona naisen itsemääräämisoikeuden puolesta. Teoksessa joki on pyhä ja feminiininen, ja kirjan miespuolinen päähenkilö tuhoutuu yrittäessään padota sitä.⁵⁶

Ankaraksi määriteltyyn luontoon on liitetty myös uskomusolentoja. Tässä mielessä vesi yhdistyy ajatukseen luonnonoloissa hengestään taistelevaan ihmiseen, jolle luonto on arvaamaton, vaarallinen paikka.⁵⁷ Vesistö voidaan käsittää vesialueen nimeä kantavana yksittäisenä persoonana, mutta myös erilaisten henkiolentojen (Ahti, Näkki) kotina.⁵⁸ 1800-luvun lopulla eurooppalaisessa kirjallisuudessa ja maalaustaiteessa esiintyi aggressiivisiä seireenejä ja merenneitoja, jotka saattoivat heittäytyä kalaverkkoihin tai vetää ihmisiä aaltoihin. On tulkittu, että fyysisyydessään uskomusolennot symboloivat naisen uhkaavaksi koettua seksuaalisuutta.⁵⁹ Suomalaisia vedessä eläviä feminiinisiä taruolentoja ovat muun muassa vetehinen (Kalevalan Vellamo), vedenneito ja havruuva (paha-ääninen pohjoinen seireeni). Nämä olivat vahvatahtoisia olentoja, jotka kostivat, jos luonnon ja ihmisen välistä tasapainoa rikottiin. Suuttuessaan he rankaisivat nostattamalla huonon sään.⁶⁰ Laatokankarjalai-

Urheilulehti 1.9.1905, 501; Härkönen livo: Laatokalla. *Kyläkirjaston kuvalehti* 1.12.1912, 151; Laatokka ja sen ympäristöt. *Helsingin kuvalehti* 30.9.1911, 177; Laatokka (kirj. O. R.) *Kylväjä* 15.5.1923, 131–135; SKS KRA KE 93:19335; Rautavaara Antero: Laatokka. Puolustuksemme paha omatunto. *Suomen sotilas* 17.11.1928, 972; Huomiota Laatokallekin (kirj. A. L.) *Karjala* 26.8.1928, 230; SKS KRA KE 76: 015741.

54 Dijkstra 1986, 82–83, 237.

55 Etenkin 1900-luvun taitteen kirjallisuudessa vesi ja nainen liitettiin tiukasti yhteen. Parente-Čapková 2006, 189.

56 Melkas 2006, 254–301.

57 Partanen 2009, 41–42.

58 Sepänmaa 2002, 13.

59 Dijkstra 1986, 258–271.

60 Timonen 1988, 31–33; Lauluveikko: Viikon viestit. *Jaakkiman Sanomat* 21.5.1924.

sisä loitsuissa on mainintoja Vetehisestä (veineukko), joka saatettiin nähdä esimerkiksi ennen onnettomuutta. Sitä kuvailtiin pitkäkätiseksi, tummaksi hahmoksi, jonka hiukset olivat pitkää meriheiniä.⁶¹

Hyvällä päällä ollessaan vedenhaltijat saattoivat myös auttaa ja antaa hyviä kalasaaliita.⁶² Lahjat piti kuitenkin ansaita ahkeruudella ja sinnikkyydellä: ”Laatokka oli antelias uutterille kalastajille.”⁶³ Kalastustaivat ovat eläneet pitkään suullisessa perinteessä: kalaa saadakseen oli saatava vedenhaltija puolelleen.⁶⁴ Usko vedenhenkiin ja persoonalliseen veteen, joka antoi ja otti, palkitsi ja kosti, liittyy osaltaan ihmisen ja luonnon välisen tilan tasapainoon. Jos saastutti (likasi) vettä ja sen asukkaita, saattoi itse sairastua.⁶⁵ Uskottiin, että ylimielisyys luonnon edessä kostautui. Paikallisperinteessä kerrottiin rikkaan miehen kerskaillleen omaisuudellaan, jolloin Laatokka oli syysmyrskyssä tuhonnut niin paljon tämän laivoja lasteineen, että mies köyhtyi yhdessä yössä.⁶⁶

Personoituna olentona Laatokka liikkui ja äänteli – ja myös söi ajoittaiset uhrinsa. Järvi vaati saaliinsa, ja siihen oli sopeuduttava. ”Toisinaan Laatokka oli sellainen kiehuva hornankattila ken lie silloin ollut vesillä niin harvoinpa enää kotiin selvis vesi vei omansa”, kertoo veljensä Laatokalle menettänyt mies.⁶⁷ Laatokan uhreista on muistitiedossa koskettavia kuvauksia. Eräs mies menetti molemmat vanhempansa, jotka syksyllä olivat naapureineen palaamassa Sortavalasta kotiin. Tuulen kaadettua veneen jauhosäkkien päällä nukkuneet naiset hukkuivat heti, isä sairastui menehtyen myöhemmin. Menetyksestä huolimatta kertoja kuvaa kirkasvetistä Laatokkaa rakastavasti ja kertoo kaivanneensa tuota aavaa sisävesistöä, jolle ei tunnu muualta löytyvän korvaajaa.⁶⁸ Toisen mieskertojan Riekkalansaaren kotilaiturista siikaverkoille lähtenyt isä ei koskaan palannut, ja kertoja pelkäsi pitkään vettä toivoen jokaisen laivan

61 Toiviainen Eino: Totta ja tarua Laatokan Karjalasta. Salaperäiset olennot, haltijat ja henget. Vedenhaltijoista. *Laatokka* 19.10.1946; ks. myös Haaranen T.: Katoavaa Mantsinsaarta *Laatokka* 11.11.1947.

62 Timonen 1988, 31–33; Myötämäki 2019.

63 SKS KRA KE 76:015741.

64 Juhannustaikoja. Lemmentaiat, metsästystaiat. *Laatokka* 22.6.1922.

65 Toiviainen Eino: Totta ja tarua Laatokan Karjalasta. Salaperäiset olennot, haltijat ja henget. Vedenhaltijoista. *Laatokka* 19.10.1946.

66 Tolvanen J.: Laatokan merenkulusta. Muistitietoa. *Laatokka* 16.6.1951, 3–4.

67 SKS KRA KE 53:11247.

68 SKS KRA KE 99:020811–020832.

tuovan isän takaisin. Kertomuksessa nousee esille kokemuksen arvoistaminen; naapurissa asunut Laatokan sääolosuhteet tunteva kalastaja oli varoittanut isää lähtemästä tuona päivänä ”merelle”. Veneen osia ja kalastustarvikkeita löydettiin myöhemmin, mutta aaltoihin jääneet vainajat siunattiin Laatokkaan hukkuneina. Kerronnassa korostuu veneen irtautuminen rannasta ja kotilaiturista, missä lapset vilkuttivat isälleen viimeisen kerran.⁶⁹

Veden selättäjät

Laatokan myrskykuvaukset ovat edellä kuvatun mukaisesti osin traagisia, mutta myös sankaritarinoita ihmepelastumisista. Suuren veden rannalla eläminen oli luonnon ja ihmisen rinnakkaiselon lisäksi taistelua elämästä. Selviytymispuhuntaan liittyy kaikuja maskuliinisesta sanastosta ja ajatuksesta miehestä vesistön kesyttäjänä: ”Maamme karuimpana ja vaarallisimpana merenä Laatokka ansaitsee miehisen miehen, merimiehen – – kunnioituksen.”⁷⁰

Veden selättäjät ja vaarallisista tilanteista selvinneet olivat todellisia Laatokan-kävijöitä: Euroopan suurimman järven yli taivaltamisen kerrottiin vaativan ”aikamiehen otteita”.⁷¹ Helmikuussa 1915 kerrottiin salmilaisien kalastajien jääneen talvinuottaa vetäessään myrskyn jalkoihin ja ajelehtimaan rikkoutuvalle jälle. Neuvokkaina merenkävijöinä he olivat tehneet kalastusvälineistä nuotion. Omaiset olivat jo ehtineet varautua pahimpaan, mutta kuin ihmeen kaupalla kalastajat saatiin pelastettua, tosin niin kangistuneina, ettei kukaan enää kyennyt omin voimin kiipeämään pelastusveneeseen.⁷² Lokakuun 1916 myrskyssä proomuun ajelehtimaan jääneet kolme ihmistä pelastuivat roikuttuaan aluksen upottua

69 SKS KRA KE MIEHET V:3270–3282; Myös SKS KRA 88:1745.

70 Rautavaara Antero: Laatokka – Puolustuksemme paha omatunto. *Suomen Sotilas* 17.11.1928, 972. Puhetavasta myös Hämmäläinen 2002, 31.

71 SKS KRA KE MIEHET:018388.

72 Salmilaisia kalastajia tuuliajolla Laatokalla. *Sortavalan Sanomat* 27.2.1915; Samankaltaisia uutisia myös mm. Laatokan kulkijain vaarat. Miehiä ajelehtimassa jäälautoilla. *Karjalan ääni* 02.04.1925; Söivät hevosien jäälautila nälissään ajelehtiessään Laatokalla. Neljä venäläisen kalastajan seikkailu. *Käkisalmen Sanomat* 2.3.1937; 4 kalastajaa vaarallisessa seikkailussa Laatokalla. *Käkisalmen Sanomat* 26.2.1938.

puunrungon varassa vedessä 17 tuntia.⁷³ Edellisenä talvena muuan impi-lahtelainen mies oli harhailut puolitoista vuorokautta pyryssä jäällä ja pelastunut löydettyään vihdoinkin rantaan ja lähdettyään kiertämään kotiinsa mantereen kautta. Hänen suistamolainen matkakumppaninsa – kuivan maan asukas – oli lähtenyt kielloista huolimatta palamaan jäätä myöten tuhoisin seurauksin.⁷⁴

Siihen, millaiseksi ranta-asukkaana ja Laatokan suhde muodostui, vaikutti ihmisen nöyryys luonnon edessä. Se linkittyi ihmisen ja luonnon väliseen rajanvetoon, ajatukseen lepyttämisestä, johon liittyi kaupantekoa yliluonnollisten voimien asuttaman luonnon kanssa.⁷⁵ Pohjoisen Laatokan rannat ovat äkkisiviä ja karikkoisia, joten paikalliset tiesivät rannikolla navigoimisen ja kalastamisen sekä talviteillä kulkemisen vaativan tottumusta. Ranta-asukkaat elivät tuulten ja säänvaihteluiden armoilla. Aikalaislehdistöön on kirjattu paikallisten huolet muun muassa kalastusvälineiden menettämisestä syysmyrskyissä,⁷⁶ jääteiden kestäväydestä, usvien ja sumujen eksyttämistä ihmisistä sekä saariin viedyn karjan hoidosta. Jäätiet olivat tärkeitä polttopuiden ja rehun kuljetukselle, ja leuto talvi vaikeutti saaristossa asuvien elämää viljelysmaiden ollessa mantereen puolella.⁷⁷ Paikallislehdet tiedottivatkin säännöllisesti Laatokan sääoloista, jään kantavuudesta ja laivojen kuluista.⁷⁸

Eräs kertoja on kuvannut eläneensä koko ikänsä Laatokan rannalla: ”Tiä Luatokka on oikeen oikulline järvi, ken sen tarkkaa tuntoa. Toukokuust elokuun loppuun, tiä kyl on oikeen tyyne ja rauhallinen... Mut ku

73 Äskeinen myrsky Laatokalla. ”GeorGIN” proomuun jääneet pelastuneet. *Sortavalan Sanomat* 26.10.1916.

74 Mies eksynyt pyryssä Laatokalla ja paleltunut kuoliaaksi. *Sortavalan Sanomat* 29.1.1916.

75 Stark 2002.

76 Mm. Vahinkoja kalastajille, pyydysten menetyksiä. *Suomen kalastuslehti* 2 1929, 25. Tässä kyse oli harvinaisen suuresta menetyksestä; lohiverkot olivat jääneet myrskyn takia järvelle ja jääneet sen jäätymässä kiinni. Metsäpirttiläiset menettivät 969 lohiverkkoa, pelastettua saatiin 46.

77 Saaristolaiset ja leuto talvi. *Kansan voima* 14.2.1925.

78 Mm. Jääsuhteet Laatokalla. *Jaakkiman Sanomat* 8.2.1911; Laivaliikenne Laatokalla alkanut. *Laatokka* 26.4.1910; Jääsuhteet Laatokalla. *Käkisalmen Sanomat* 28.4.1911; Hiidenselän jää kantaa. *Sortavalan Sanomat* 16.12.1915; Jääsuhteet Laatokalla. *Sortavalan Sanomat* 6.5.1916; Laatokan jääsuhteet ja kalastus. *Sortavalan Sanomat* 11.1.1917; Jääsuhteet Laatokalla. Pohjois-Laatokka vahvassa jäässä. *Karjala* 17.5.1917; Heikot jäät Laatokalla. *Kansan voima* 31.01.1924; Jääsuhteet Laatokalla. *Karjala* 10.4.1925; Laatokan jääsuhteet. Isolla Laatokallakin jäät liikkeessä. *Laatokka* 22.5.1926; Jääsuhteet Laatokalla. *Karjala* 28.4.1927; Laivaliikenne jatkuu Laatokalla. *Laatokka* 13.1.1934; Laatokan jäät repeilevät. *Laatokka* 21.3.1936; Laivaliikenne Laatokalla alkanut. *Käkisalmen Sanomat* 5.5.1936.

männiä ja syyskuuhun, ni sillo on jo hauskuuвет pois.”⁷⁹ Hän painotti, että omassa kylässä hukkumisia oli tapahtunut vähän, koska paikalliset tunsivat vetensä. Paikallistuntemus ja vuodennierron vaikutusten tietäminen määrittävät ranta-asukkaiden vesisuhdetta lukuisissa kokemukskertomuksissa. Suurjärven kanssa pärjäsi vain henkilö, joka tunsii Laatokan ja jonka järvi tunnusti omaksi ihmiskseen. Paikalliset arvelivat osaavansa tulkita veden äänensävyjä, ennustaa säätä ”sen mouriavasta äänestä” ja ennakoida järven ylle syksyisin nousevasta höyrypilvestä, minkälainen talvi oli tulossa.⁸⁰ Myös ranta-asukkaiden käyttämässä kiellessä on viittauksia veden äärellä elämiseen.⁸¹ Vesistön tuntemuksesta todistivat muassa lausahdukset ”Laatokan hevoset ajavat yhdeksällä kaviolla”⁸² ja ”yhdeksäs laine on suurin”.⁸³

Syksyisin ja talvisin harjoitetun koukkukalastuksen kuvaus kertoo sekin paikallisten vesisuhteesta: järvi on siinä aktiivinen toimija. Tarinan kertoja oli tovereineen laskemassa siimaa, kun talvinen myrsky alkoi nousta. Miehet eivät kuitenkaan malttaneet keskeyttää työtään:

Siiman laskemisessa oli pidettävä kiirettä, sillä jos Laatokka rupesi ”puhaltelemaan sieraimiinsa” oli äkkiä pantava rihma poikki ja lähdeävä pyrkimään kotirantaan. – – Jos ehdittiin kotirantaan, olivat siellä jo miehet vastassa, sillä useimmiten se juuri tässä rantaan tulossa, kareen matalassa vedessä särkyessä, löi nurin tai iski vesilastiin. Jos niin tapahtui, oltiin mennyttä miestä.⁸⁴

Myrskyn ylyessä ja veneen lopulta paiskautuessa rantakiviin kertoja oli onnistunut kiskomaan itsensä veneen päälle muiden menehtyessä aaltoihin. Hän oli uinut kovin ponnistuksin saareen ja syyttänyt viimeisellä tulitikulla kalastajamajan saunan kiukaan vain herätäkseen siihen,

79 Luatokasta ja sen tavosta. Koljunen Hilda, Jaakkima (tullut 15.4.1939). KOTUS.

80 SKS KRA S Lukka, H., 481.

81 Eräs kertoja mainitsee tätinsä käyttäneen sanontoja ”myrskyn merkki” ja ”ruakkilainen”, joka viit-tasi ruotsin kielen sanaan hylky (*vrak*), ja toteaa myös *hylky*-sanaa käytetyn voimasanan. SKS KRA MIEHET:1075.

82 SKS KRA KE 90:18728.

83 SKS KRA KE 30:6307.

84 SKS KRA S Lukka, H., 471–472.

että sauna oli tulella. Tämän jälkeen kertoja toteaa värjötelleensä kolme päivää pelastusta odottaen. Kertomus päättyy siihen, että kokemukseltaan – ja hylkeenpyyntiretkellä tapahtuneesta toisesta vaaratilanteesta – huolimatta mikään ei pitänyt kertojaa poissa Laatokalta: ”Sinne se paloi vaan mieli, antoi tai otti. Se oli kaikki kaikessa.”⁸⁵

Laatokka ei ollut vain miehisten kalastajien maailma, vaan myös rantakyläiset naiset ja lapset elivät tiiviissä kehollisessa vuorovaikutuksessa veden kanssa. He soutivat pitkiä välimatkoja arkisissa askareissaan, olivat mukana raskaassa nuotanvedossa⁸⁶ ja tunsivat vesistön yhtä hyvin kuin merimiehet tai ammattikalastajat. Naiskertoja on muistellut lapsuutensa yöllisiä kalanostoretkiä enonsa kanssa. Hän ajoi venettä enon nukkuessa hyttissä ja osallistui myös nuotantavetoon ja pitkille kalastusmatkoille.⁸⁷ Laatokan tavoille opittiin vanhempien ihmisten esimerkkiä seuraten. Impilahdella syntynyt naiskertoja on muistellut soutumatkaa isoisän kanssa, joka olisi päättynyt huonosti, jollei hän vaistonvaraisesti olisi osannut seurata kokeneen merenkävijän esimerkkiä.⁸⁸ Toisessa kertomuksessa eräs tyttö oli isoisänsä kanssa soutamassa kauniilla, tyyneellä ilmalla. Ukko ennusti pian myrskyn nousua. Kysyttäessä mistä hän sen tiesi, vastaus kuului: ”Katsoha, mite on Valamo suaret ylhäällä, se tietää myrskyy.” Odotettu myrsky myös saapui.⁸⁹

Suurjärven ja ilmaston ailahteleva luonne opittiin tuntemaan joka-päiväisessä liikkumisessa, ja syksyisin ja talvisin yhteys veteen oli erityisen fyysinen. Koulutiellä paleltiin vaatteet märkinä, ja pöksyt saattoivat jäätyä veneen penkkiin kiinni. Kelirikon aikana kuljettiin jäätietä pitkin ”kengät vettä täynnä, jää ympärillä hölskyen ja sydän pampppaillen.”⁹⁰ Jääteillä avantoon putoamisia sattui etenkin lapsille ja nuorille.⁹¹ Laskelän sahalla 15-vuotiaana aloittaneen naisen työmatka kulki ensin kaksi

85 SKS KRA S Lukka, H., 481–482.

86 Mm. SKS KRA KE 30:6308; SKS KRA KE 25: 5223–5224; SKS KRA KE 69:2906–2908, 2911; SKS KRA KE MIEHET II 1035; Kuva ja kuvateksti: ”Mursulan tormakat naiset lähdeössä nuotantavetoon.” Pitäjä pitäjältä: Impilahti. *Karjala* 39/1973 (liite 21), 8.

87 SKS KRA KE 69:2906–2911.

88 SKS KRA KE 90:18728–18729.

89 SKS KRA KE NAISET III:1252.

90 Helynen Senja ja Lindruus Sina: Muisteluksia Pitkärannan saaristosta. Pitäjä pitäjältä: Impilahti. *Karjala* 39/1973 (liite 21), 12.

91 Esim. SKS KRA KE 88:018408; SKS KRA KE 69:2911–2912.

Kuva 24. Brandtin perhe lähdössä ajelulle Laatokan jäätiellä Salmassa 1914. Kuva: Julius Brandt. Metsämuseo Lusto.

kilometriä laiturille ja siitä neljä kilometriä veneellä tehtaalle: ”Syksyllä piti olla paksut vaatteet, sillä laineet löivät yli veneen perän. Jäiset vaatteet oli kiskottava irti vastarannalla.”⁹² Syys- ja talvinuottauksessa rantakyläen asukkaat joutuivat kahlaamaan jää- ja vesisohjossa, ja vaikka jalkineita ja käsineitä tervattiin ja rasvattiin, ei kastumista voinut välttää.⁹³ Eräissä murremuistelmassa kerrotaan, kuinka neljä 12–15-vuotiasta lasta lähetettiin syksyllä nieriän pyyntiin, kun isännät eivät itse ehtineet. Lapset purjehtivat kalasaunalle, jossa he viettivät pitkiä aikoja kalastaen verkoilla ja joutuivat myrskyyn, josta vaivoin selvisivät.⁹⁴

92 SKS KRA KE NAISET VII:4782.

93 Mäkisalo (Aarne Penttinen). Impilahtea kylittäin. Pitäjä pitäjältä: Impilahti. *Karjala* 39 1973 (liite 21), 8.

94 Rosti Maija, Jaakkima: Nieriin pyytö (tullut 14.4.1939). KOTUS.

Levon lempeä syli

Laatokan hengellistävä ja virkistävä puoli kiteytyy sinisen tilan raamittamaan maisemaan. Sininen tila ja merellinen paikan tuntu (*seasideness*) yhdistyvät pyhyteen ja palautumiseen. Rannan ja henkisyiden suhdetta tutkineen David Jarrattin mukaan ylevyyden tunteen voi tavoittaa suuren vesistön rannalla helpommin kuin missään muussa ympäristössä. Suuri mittakaava ja rajattomaksi mielletty maisema tuovat tunteen jatkuvuudesta. Kaukomaisemaa katsoessaan katsoja kokee olevansa yhteydessä menneeseen maailmaan.⁹⁵ Laatokka-puhunnan keskeinen piirre on kaukomaisema, jonka aistiminen on oppikirjaesimerkki sinisen tilan tuottamasta ylevyyden tunteesta. Vesi nähdään yhdessä taivaan kanssa, ja elementtien liitto on kuin suuri sininen avaruus.⁹⁶ Erästä tuossa maisemassa koettua juhannusretkeä verrataan tunnelmaltaan lapsuuden joulukirkkoon.⁹⁷ Lempeys ja palautuminen olivat osa ranta-asukkaiden elämää, aina kuitenkin yhdistettynä suuren veden arvaamattomuuden tunnistamiseen: ”Vesi – kas se on jotain, joka vaatii kunnioitusta. – Ulappa – se on jotain, johon liittyy hartautta kunnioitukseen. – Oletteko olleet koskaan kesäoinä Laatokalla tuntematta sielussa suurta sunnuntaita.”⁹⁸

Sunnuntai- ja joulukirkkovertaukset kuvaavat hyvin kesiin liittyvää metaforista kerrontaa. Kesäinen luontosuhde ja vesi antavat mielikuvissa levon, tauon syksyisestä ja talvisesta taistelusta armottomamman luonnon keskellä: ”Laatokan niemet ja lahdet, kuvastuu Laatokan pintaan – – Siellä ihanassa luonnon rauhassa, koko olemuksemme sai levähtää.”⁹⁹ Rantakansan elämää rytmitti vuoden kierto ja sen vaikutus suurjärven kulloisiinkin olomuotoihin. Talvisin jäätyvä syvä vesi oli keisäisin rauhoittavan viileä, mutta syksyllä pitkään lämmin: suuren veden

95 Vesistö yhdistyy spirituaaliseen kokemukseen neljän kategorian, esteettisen, voimakkaan, aavan sekä ikuisen ja ajattoman veden välityksellä. Jarratt 2015, 3.

96 Esim. Sepänmaa 2002, 10–12.

97 Pohjois Laatokan saaristossa. Syksyllä 1909 (kirj. esko). *Suomen matkailijayhdistyksen vuosikirja* 1/1911, 34–35.

98 Suomen Naisten Liikuntokasvatus Liiton retkeilyllä 6–7 p. kesäk. (kirj. Pännä). *Laatokka* 6.7.1922.

99 SKS KRA KA 69:2898.

lämpötilat muuttuivat hitaasti ja vaikuttivat ympäristöönsä leudontavasti.¹⁰⁰ Keväällä ranta-asukkailla alkoi uusi aika:

Tiukan talven jälkeen Saaroisissa odotettiin hartaasti kevättä ja jäiden lähtöä merestä. – – Sopiva tuuli ajoi jäät liikkeelle. Romanaluodon jäärykkiöt Törötin takana olivat jylhä näky ja niiden kaasaantuminen piti huumaavaa jylinää. Sitä minä jäin kaipaamaan. Myöhemmin näin keväisin usein unta jäiden lähdöstä. – – Rantaasukkaiden elämä heräsi Laatokan aaltojen vapautuessa.¹⁰¹

Kevääseen liittyi arkisia muutoksia. Ennen rautatietä, autoistumista ja kunnollisia tieyhteyksiä¹⁰² Laatokka toimi tieverkostona, jolla liikkuvat matkustajalaivat ja paikallisten veneet. Talvella kirkkoon, kouluun ja työhön kuljettiin jääteitä pitkin, keväällä ja kesällä sukset vaihtuivat veneisiin. Jäiden lähdettyä monissa perheissä eläimet uitettiin veden yli saariin ja mantereelle metsäpalstoille ja hakoihin.¹⁰³ Enemmistö soui, monesti kymmenienkin kilometrien matkoja, toiset saivat vähitellen hankittua moottoriveneitä tai lainasivat sellaista naapureilta.¹⁰⁴ Työ- ja huvimatkalaisia kuljettivat höyrylaivat, jotka tarjosivat paikallisille paitsi liikenneyhteyksiä myös työtä. Näitä olivat muiden muassa Janaslahti, Pitkäranta, Otava, Ostro, Sergij, Valamo ja Konkordia.¹⁰⁵ Laivat toivat mukanaan myös Valamon munkkeja myymään omenia ja muita luostarin puutarhan antimia.¹⁰⁶

Sinisen tilan lisäksi Laatokan pohjoisrannikon mystisyyttä lisäsivät jyrkkäseinäiset kalliot, kaiut ja Laatokan ääntely, heijastukset sekä Vala-

100 Ulko- ja sisäsaariston sekä rannikon sääoloissa saattoi olla suuriakin eroja. Vanhatalo 2008, 93; Kurkivalo V. J.: Laatokan-Karjalan luonnosta. Pitäjä pitäjältä: Sortavalan maalaiskunta. *Karjala* 48/1971 liite (21), 8.

101 SKS KRA KE 88:1744.

102 Viipurista Sortavalan kautta Joensuuun kulkeva rataosuus oli avattu 1894, ja etenkin vuonna 1924 avautunut rautatieyhteys Ruskealasta Suojärvelle vähensi autojen yleistymisen ohella matkustajalaivaliikennettä. Tolvanen J.: Laatokan merenkulusta. *Laatokka* 16.6.1951, 4.

103 SKS KRA KE 25:5363; SKS KRA KE 99:020816; SKS KRA KE 100:012096.

104 Ks. esim. SKS KRA KE 20:1083; SKS KRA KE 54:12093,12097; SKS KRA KE 88:018408; SKS KRA KE 92:019269; SKS KRA KE MIEHET V 3274; SKS KRA KE 13:02829; Laatokanveneesen liittyvästä perinteestä myös SKS KRA KE 20:1054.

105 SKS KRA KE 25:5363; SKS KRA KE 54:12088; KE NAISET III:2813.

106 Ks. esim. SKS KRA KE 63:13308.

mon luostarin tuomat visuaaliset ja akustologiset vivahteet, kuten maise-
maan elimellisesti kuuluva kirkonkellojen kumu järvenselällä. Ajoittain
Laatokalla havaittiin kuuluvan mystistä, barantidaksi kutsuttua jyri-
sevää vedenalaista huminaa.¹⁰⁷ Luonnonpaikkojen ulkonäkö ja äänet,
kuten jyrkät kallionkielekkeet ja kaiut, ovat saaneet ihmiset pitämään
niitä pyhinä ja taianomaisina. Kaiku on esimoderneissa kulttuureissa
ollut tapana personoida, ja ääntä heijastavat kalliot on käsitetty henkien
asuinpaikoiksi. Pohjois-Suomen esihistoriallisia kalliomaalauksia ja
seitapaikkoja tarkastellut arkeoakustologinen tutkimus on osoittanut
kohteiden olevan äänimaisemaltaan muusta ympäristöstä poikkeavia.
Veden äärellä olevat niin sanotut pyhät kalliot synnyttivät kivistä toiseen
kimpoilevaa tärykaikua luoden tunteen siitä, että ääni – kuten nauru,
keskustelu tai askeleet – kuului samaan aikaan kahdesta suunnasta tai
jopa kallioon maalatuista kuvista.¹⁰⁸ Äänimaailman lisäksi keväällä ja
alkukesällä veden ja ilman lämpötilaerosta johtuneet kangastukset¹⁰⁹
ovat kerronnassa tärkeä osa Laatokka-suhteen maagisuutta: maisema oli
kuin taikalaatikko, jossa sen osaset vaihtoivat paikkaa keväisen päivän
lumossa.¹¹⁰

Lapsuuden onnenhetkiä kuvaavien muistikertomusten viitekehys on
yleisimmin kesä, ja niihin liittyy aistimuistoja, kuten luostarinkellojen
ääni, lintujen laulu, tulen rätinä, veden liplatus, rantakalan ja kahvin
tuoksu nuotiolla tai juuri poimittujen marjojen maku.¹¹¹ Muistitiedossa
on Laatokasta kirjoitettuja runoja, joissa toistuu lapsen joka aistillaan
kokema kesäinen maisema.¹¹² Lasten suussa maistuivat metsänantimet,
kuten ketunleipä, suolaheinä, tuomenmarjat, mustikat ja vaapukan-
lehtiin käärityt metsämansikat.¹¹³ Laatokka kuvataan rentoutta tuovana

107 Assinovskaya & Nikonov 1998; Belyakov, Lavrov & Nikolaev 2017; Myös Kasatkin 2011.

108 Rainio, Äikäs, Lahelma & Lassfolk 2017, 186–188, passim.

109 Vanhatalo 2008, 93.

110 Kangastuksista mm. Laatokka (kirj. Maria). *Työläisnaisten urheilulehti* 1.11.1926, 210; Warttinen Eliel: Laatokka ja Valamo. *Suomen urheilulehti* 1.9.1905, 499–503; Härkönen Iivo: Matkailijatie Viipuri – Vuoksenseudut – Valamo. *Otava: kuvallinen kuukausilehti* 7/1916, 292–293; Laatokka. *Kylväjä* 15.5.1923, 131–135.

111 SKS KRA KE 35: 07381–07382.

112 Esim. SKS KRA KE 76:015737 (Runot ”Laatokka ja ”Karjala” 1946); SKS KRA KE 54:12133 (”Laatokkaa ikävöidessä”, 1970-luvun loppu); SKS KRA KE 69:2898–2901 (Kirjoitelma ”Laatokka”, useita runoja).

113 SKS KRA 81:016981. Ks. myös esim. SKS KRA KE 76:015746.

vesistöinä, lapsuuden leppeiden kesäpäivien merenä. Muistelmissa puhutaan Laatokan laineiden lempeästä laulusta¹¹⁴, ja meren tuottamaa musiikkia saattoi kuulla myös muina vuodenaikoina: jäiden soitto ja helinä, Laatokan tyrskyt sekä muut luonnon äänet yhdistyivät perheenjäsenten musisointiin.¹¹⁵ Vesi kantoi ääniä niin, että tyyneellä säällä oli mahdollista kuulla naapureiden keskustelut ja lähtö rannasta.¹¹⁶

Laatokka-kuvausten kirjo kertoo siitä, että vesi ja rantaelämä olivat varallisuudesta riippumatonta nautintoa. Monet kesäiset toimet liittyivät elinkeinonhankintaan, mutta tuottivat samalla mielihyvää. Tällaisia olivat esimerkiksi saariretkeilyyn liittyvä marjojen ja sienien poimiminen, pajunkuoren tai linnunmunien kerääminen sekä kalastus ja onkiminen. Arvokalat, kuten siika, nieriä, kuha ja lohi, menivät usein myyntiin, mutta itsellekin jäi saaliista tuoretta syötävää.¹¹⁷ Voimakas kehollinen elämys saattoi syntyä arkiselta tuntuvassa yhteydessä. Salmilainen orpo-poika, myöhemmin Salmin Feodorina tunnettu muusikko, pääsi lastenkodista kalamajalle seuraamaan yökalastusta, kokemaan aamuvarhaisen nuotanvedon ja nauttimaan vastapyydettyä kalaa.¹¹⁸ Myös Pitkärannan tehtaalla työskennelleet virkistäytyivät vesillä ja saarissa:

Tehtaassa viikon ahertaneet ihmiset mielellään viikonloppuisin suuntasivat veneidensä keulat saariin. Lauantai-iltaisain lipui veneitä vesillä ja tyyneinä iltoina kantautui hanurin – soitto vesiä pitkin. Rannoilla kiehui kahvi ja rantakala tai paistui hiilloksella ahven.¹¹⁹

Laatokan rannalla eläneiden luontosuhde näyttää kiinnittyneen muiste-
luissa paikan omalaatuiseseen henkeen (*genius loci*). Fenomenologisessa tutkimuksessa korostetaan havainnoinnin ja kokemisen synestesiaa,

114 SKS KRA KE 76:015737, 015746.

115 SKS KRA Luonto 2008: Kokko Salme; SKS KRA KE 100:012096 (Vihavainen Kalle). Kevätjäiden soitosta myös O. R.: Laatokka. *Kylväjä* 15.5.1923, 133; Meidän kotikylämme Sinilän rantakylä (kirj. Sinilän rannan tyttö). Pitäjä pitäjältä: Sortavalan maalaiskunta. *Karjala* 48/1971 (liite 21), 18.

116 KRA KE NAISET III:1252 (Peltonen).

117 SKS KRA KE 20:4324 (Jalava); SKS KRA KE 99: 020816; SKS KRA KE 69:2913; SKS KRA KE; 76:015741; SKS KRA KE 13:02828.

118 SKS KRA KE 14:3062.

119 Senja Helynen ja Sina Lindruus: Muisteluksia Pitkärannan saaristosta. Pitäjä pitäjältä: Impilahti. *Karjala* 39 1973 liite (21), 12–13.

paikan kokemista koko ihmisruumiilla sekä kehon kykyä muistaa. Kehon kytkeytyminen kotipaikkaan synnyttää kehollisen sisäpuolisuuden tunteen, ja siksi identiteettiä määrittääkin usein se, ”missä olemme ruumiinemme kotonamme”.¹²⁰ Paikka sekä nähdään, kuullaan että tunnetaan. Pintojen koostumus, mittasuhteet, valo ja varjo, maut, äänet ja tuoksut ja paikan ”tunnelmalliset ominaisuudet” ovat kaikki merkittävä osa paikkakokemusta.¹²¹

Lopuksi

Laatokan suurjärven rannoilla asuneiden menneisyyden suomalaisten vesisuhde oli läheinen, suorastaan intiimi. Suhteen emotionaalinen syvyys ja pysyvät muistijäljet palautuvat vedestä saatuihin moniaistisiin kehollisiin kokemuksiin. On sanottu, että vedellä on esteettisiä ominaisuuksia, jotka liittyvät sen makuun, väriin, hajuun, lämpötilaan, mutta myös sen virtauksiin, vedenkalvoon ja ääniin.¹²² Vesi mahdollistaa monta nautintoa: juomisen, peseytymisen ja kehon ja veden yhteydessä syntyvän tuntoaistimuksen.¹²³ Toisaalta se on ihmisen alkukoti, toisaalta vieras ympäristö, jolla liikkuminen edellyttää taitoa, paikallistuntemusta ja varustautumista.¹²⁴ Näin oli laita myös moni-ilmeisellä ja -äänisellä Laatokalla, joka muuttui kertomuksissa eläväksi olennoiksi, persoonaksi, Janus-kasvoiseksi omaiseksi, ystäväksi ja luontoäidiksi.

Laatokan rannoilla kasvaneiden ja eläneiden kertomuksissa korostuvat hallitsevina puhetapoina rakkaus kotirannan rikkaaseen vesiluontoon, unohtumattomaan lapsuudenmaisemaan ja kadotettuun yhteisöllisyyteen. Vesiluonto kirvoitti muistelijat puhumaan järven esteettisistä, feminiinisistä ja spirituaalisista ominaisuuksista, kangastuksista, vesiolennoista sekä luontoäidin hyvistä ja pahoista päivistä. Lapsuudenmaisema taas romantisoitui uimaretkiin, eväisiin, rantanuotioihin ja

120 Forss 2007, 95.

121 Forss 2007, 78–80, 115–119.

122 Sepänmaa 2002, 16.

123 von Bonsdorff 2002, 222.

124 Sepänmaa 2002, 14.

auringonlaskuihin. Keskeistä kertomuksissa on nostalgia menneisyyden rantaelämään, kadotettuun laatokkalaisuuteen ja yhteisöön, jota Laatokka vuoroin helli ja vuoroin kuritti. Suurjärvi oli halutessaan julma, armoston ja ankara.

Muistelijoiden erityisestä laatokkalaisesta identiteetistä kielivistä kertomuksista nousee esille erontekemisen politiikka. Rantaelämä oli sekä fyysisesti että mentaalisesti rajalla asumista, vesi- ja maaelementin välisessä liminaalisessa tilassa olemista ja selviytymistä. Suurjärven asukkaat katsoivat olevansa enemmän merellisiä kuin järvellisiä, olihan Laatokka heidän merensä, ei pieneksi ja rajalliseksi koettu järvi. Keskeinen rajapinta on sisämaan asukkaiden ja ranta-asukkaiden välillä, mikä näkyy kulttuurisina ja elinkeinollisina eroina ja erontekemisinä. Kertomusten varjoista nousee lopulta myös suurempi rajalinja: Suomen ja Neuvostoliiton välinen valtionraja, joka halkaisi ”meidän meremme” ja hankaloitti kulkuja avarammille vesille, Suomenlahdelle ja maailmalle tehden pohjoisen Laatokan ihmisistä rantojensa vankeja.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

ARKISTOLÄHTEET

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, perinteen ja nykykulttuurin kokoelma (SKS KRA)

Karjalaiset elämäkerrat 1983–1984

Karjalainen nainen 1997–1998

Karjalainen mies 2001–2002

Luontokokemuksia 2008

SKS KRA S Hjördis Lukka

Kotimaisten kielten keskuksen murrearkisto (KOTUS)

Murrenäytteitä 11, Laatokan-Karjala (1939)

KIRJALLISUUS

Armstrong, Karen 2004: *Remembering Karelia. A Family's Story of Displacement during and after the Finnish Wars*. Berghahn Books, New York.

Aronson, Jodi 1994: A Pragmatic View of Thematic Analysis. *The Qualitative Report*, 2(1).

- Assinovskaya, B. A. & Nikonov, A. A. 1998: Enigmatic features on Lake Ladoga. *Priroda* 5, 49–53.
- Belyakov, A. S., Lavrov, V. S. & Nikolaev, V. V. 2017: Study of acoustic noise on Valaam Island. *Doklady Earth Sciences* 472(2), 208–210. <https://doi.org/10.1134/S1028334X17020106> (luettu 12.10.2019).
- Bonsdorff, Pauline von 2002: Veden mielikuvitus. Teoksessa *Vesi vetää puoleensa*. Toimittaneet Yrjö Sepänmaa & Liisa Heikkilä-Palo. Maahenki, Helsinki, 220–226.
- Corbin, Alain 2005: Charting the Cultural History of the Senses. Teoksessa *Empire of the senses. The sensual culture reader*. Toimittanut David Howes. Berg, Oxford, 128–140.
- Classen, Constance, Howes, David & Synnøth, Anthony 1994: *Aroma. The cultural history of smell*. Routledge, Lontoo.
- Dijkstra, Bram 1986: *Idols of Perversity. Fantasies of Feminine Evil in Fin-de-Siècle Culture*. Oxford University Press, Oxford.
- Forsman, A.V: 1894 Tutkimuksia Suomen kansan persoonallisen nimistön alalla I. Sarjassa *Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Forss, Anne-Mari 2007: *Paikan estetiikka. Eletyn ja koetun ympäristön fenomenologiaa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Geertz, Clifford 1973: *The Interpretation of Cultures*. Basic Books, New York.
- Gottfried, Jay A., Smith, Adam P. R., Rugg, Michael D. & Dolan, Raymond J. 2004: Remembrance of Odors Past. Human Olfactory Cortex in Cross-Modal Recognition Memory. *Neuron* 42(27), 687–695.
- Hastrup, Kirsten 2013: Water and the Configuration of Social Worlds. An Anthropological Perspective. *Journal of Water Resource and Protection* 5(04), 59–66.
- Hellevaara, E. 1927: Kalastuselinkeinoon kohottamisesta. Ehdotus niiksi toimenpiteiksi, joihin valtiovalan nykyhetkellä olisi ryhdyttävä. Maataloushallituksen tiedonantoja no 184. *Suomen kalatalous* 9. Valtioneuvosto, Helsinki.
- Hoffer, Peter Charles 2003: *Sensory Worlds in Early America*. Johns Hopkins U.P. cop., Baltimore.
- Hosiaisuoma, Yrjö 2003: *Kirjallisuuden sanakirja*. WSOY, Helsinki.
- Hämäläinen, Viljo 2002: *Lapsuuden kylät*. Omakustanne. <http://www.metsapirtti.net/artikkelit/viljohamalainen/Lapsuutenirannat.pdf> (luettu 9.10.2019).
- Jarratt, David 2015: Seaside-ness. Sense of Place at a Seaside Resort. Teoksessa *Landscapes of Leisure*. Toimittaneet S. Gammon & S. Elkington. Palgrave Macmillan, Lontoo, 147–163.
- Järviluoma, Helmi & Piela, Ulla 2016: Äänimaisemat tulkintojen kohteena. Teoksessa *Äänimaisemissa*. Toimittaneet Helmi Järviluoma & Ulla Piela. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 7–12.
- Järviluoma, Helmi 2017: Sukupolvet veden ääniä kuuntelemassa. Teoksessa *Muuttuvat suomalaiset äänimaisemat*. Toimittaneet Heikki Uimonen, Meri Kytö & Kaisa Ruohonen. Tampereen yliopisto, Tampere, 125–140.
- Järviluoma, Helmi & Wagstaff, Gregg (toim.) 2002: *Soundscape Studies and Methods*. Suomen etnomusikologinen seura, Helsinki.
- Kainulainen, Siri 2011: *Kun sanat eivät riitä. Rytmii, modernismi ja Eila Kivikk'ahon runous*. Turun yliopisto, Turku. <https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/72556/AnnalesC-322Kainulainen.pdf?sequence=1> (luettu 10.10.2019).

- Kasatkin, Viktor 2011: *Progulki po Ladožskomu ozeru. Veneretket Laatokalla*. http://www.victorkas.com/www/BOOK/LADOGA_fin.php (luettu 25.10.2019).
- Kilkki, Minna (toim.) 2004: *Se minkä jaksat kantaa. Karjalaisten naisten ja miesten elämäkertoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kivikk'aho, Eila 1942: *Sinikallio. Runoja*. WSOY, Porvoo.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina 2012: *Yhteinen Vuoksi. Ihmisen ja ympäristön kulttuurinen vuorovaikutus Vuoksen jokilaaksossa 1800-luvulta nykypäiviin*. Oulun yliopisto, Oulu.
- Kähkönen, Lotta 2018: Kehollinen kokemus, muutos ja sukupuolen moninaisuus. Teoksessa *Kokemuksen tutkimus VI. Kokemuksen käsite ja käyttö*. Toimittaneet Jarkko Toikkanen & Ira A. Virtanen. Lapland University Press, Rovaniemi, 130–148.
- Lehtimäki, Markku, Meretoja, Hanna & Rosenholm, Arja 2018: Veteen kirjoitettu – veden kirjoittamia. Kulttuurisen vedentutkimuksen suuntaviivoja. Teoksessa *Veteen kirjoitettu. Veden merkitykset kirjallisuudessa*. Toimittaneet Markku Lehtimäki, Hanna Meretoja & Arja Rosenholm. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 7–23.
- Le Bouëdec, Gérard 2009: Small Ports from the Sixteenth to the Early Twentieth Century and the Local Economy of the French Atlantic Coast. *International Journal of Maritime History*, 21(2), 103–126.
- Lähteenmäki, Maria [tulossa]: Terijoen levoton rannikko. Teoksessa *Merikarjala*. Toimittanut Pekka Suutari. Käsikirjoitus.
- Löfström, Jan 2010: Aistit, muistot ja neuroantropologia. *Elore* 17(1), 12–16.
- Melkas, Kukku 2006: *Historia, halu ja tiedon käärme Aino Kallaksen tuotannossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Merleau-Ponty, Maurice 1998: *Phenomenology of Perception*. Translated from the French by Colin Smith. Routledge & Kegan, Lontoo. [Alkup. *Phénoménologie de la perception*, 1945].
- Palmgren, Marja-Leena 1986: *Johdatus kirjallisuustieteeseen*. WSOY, Helsinki.
- Parente-Čapková, Viola 2006: Narcissuses, Medusas, Ophelias. Water Imagery And Femininity In The Texts By Two Decadent Women Writers. *Wagadu* 3, 189–216, <http://colfax.cortland.edu/wagadu/Volume%203/Printable/capkova2.pdf> (luettu 13.9.2019).
- Partanen, Sinikka 2009: *Kokemuksia luontotilassa. Suomalaisten suhtautuminen luontoon ennen ja nyt*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos, etnologia.
- Pearson, Michael N. 2006: Littoral Society: The Concept and the Problems. *Journal of World History* 17(4), 353–373.
- Perttula, Juha 2005: Kokemus ja kokemuksen tutkimus. Fenomenologisen erityistieteen tieteenteoria. Teoksessa *Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen*. Toimittaneet Juha Perttula ja Timo Latomaa. Dialogia Oy, Helsinki, 115–162.
- Pikkanen, Ilona 2012: *Casting the Ideal Past. A Narratological Close Reading of Eliel Aspelin-Haapkylä's History of the Finnish Theatre Company (1906–1910)*. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Portelli, Alessandro 2006: What makes oral history different. Teoksessa *The Oral History Reader*. Toimittaneet Robert Perks & Alistair Thomson. Routledge, Lontoo, 63–74.
- Pöysä, Jyrki 2006: Kilpikirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*: Toimittaneet Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 221–244.

- Pöysä, Jyrki 2015: *Lähiluvun tieto. Näkökulmia muistelukerronnan tutkimukseen*. Suomen Kansantietouden tutkijoiden seura, Helsinki.
- Rainio, Riitta, Äikäs, Tiina, Lahelma, Antti & Lassfolk, Kai 2017: *Nauravat kalliot*. Pohjois-Suomen pyhien paikkojen kaikututkimus. Teoksessa *Muuttuvat suomalaiset äänimaisemat*. Toimittaneet Heikki Uimonen, Meri Kytö & Kaisa Ruuhonen. Tampereen yliopisto, Tampere, 167–202.
- Savolainen, Ulla 2015: *Muistettu ja kirjoitettu evakkomatka*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Sepänmaa, Yrjö 2002: *Veden ja vesiluonnon kauneus*. Teoksessa *Vesi vetää puoleensa*. Toimittaneet Yrjö Sepänmaa & Liisa Heikkilä-Palo. Maahenki, Helsinki, 9–17.
- Schafer, Murray R. 2015: *Kuuntelukasvatus. 100 kuuntelu- ja ääniharjoitusta*. Toimittaneet Olli-Taavetti Kankkunen, Heikki Uimonen & Meri Kyrö. TAMK, Tampere. [Alkuperä: A Sound Education. 100 Exercises in Listening and Sound-Making, 1992].
- Smith, Mark M. 2010: Looking Back. The explosion of sensory history. *The Psychologist* 23(10), 860–863.
- Stark, Laura 2002: *Peasants, Pilgrims, and Sacred Promises. Ritual and the Supernatural in Orthodox Karelian Folk Religion*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <http://dx.doi.org/10.21435/sff.11>
- Tieteen termipankki 2019. <https://tieteentermipankki.fi/> (luettu 20.1.2020).
- Timonen, Eija 1988: *Vedenhaltijat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Uimonen, Heikki 2016: *Muuttuvat suomalaiset äänimaisemat ja kuulumisen politiikka*. Teoksessa *Äänimaisemissa*. Toimittaneet Helmi Järviluoma & Ulla Pielä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 15–33.
- Vanhatalo, Anni 2008: *Laatokka ekosysteeminä*. Teoksessa *Kultakäkösen kukuntamailla. Matka eteläisen Karjalan luontoon ja kulttuuriin*. Toimittanut Paaavo Ojanen et alia. Helsingin yliopiston metsäekologian laitos, Helsinki, 91–100.

LEHDISTÖ

- Helsingin kuvalehti* 1911
Jaakkiman Sanomat 1911, 1924
Kansan Voima 1924–1925
Karjala 1917, 1925, 1927–1928, 1971, 1973
Karjalan ääni 1925
Kylväjä 1923
Kyläkirjaston kuvalehti 1912
Käkösalmen Sanomat 1911, 1936–1938
Laatokka 1910, 1922, 1926, 1936, 1946–1947, 1951
Laivastolehti 1928
Nuori Voima 1908
Otava: kuvallinen kuukausilehti 1916
Rajaseutu 1929
Sisämaa-Laatokka 1947
Sortavalan Sanomat 1915–1917

Suomen kalastuslehti 1929
Suomen matkailijayhdistyksen vuosikirja 1911, 1927
Suomen sotilas 1928
Suomen Urheilulehti 1905
Toukomiä 1925
Työläisnaisten urheilulehti 1926

Ulkoilmaelämää Sortavalan saaristossa

Ismo Björn

 <https://orcid.org/0000-0001-9876-994X>

Sortavalaissyntyinen maantieteilijä ja runoilija Aleksandr Izotov¹ uskoo, että Laatokan maisema muokkaa ihmisiä. Näin toisen maailmansodan jälkeen eri puolilta Neuvostoliittoa (erityisesti Valko-Venäjältä) Sortavalan saariin asettuneista uudisasukkaista tuli saaristolaisia niin heidän omasta mielestään kuin myös mantereen (Sortavalan) asukkaiden mielestä. Siitä lähtien saaristo luonnonympäristönä ja kulttuurisena tekijänä sääteli heidän elämäänsä. Izotovin ”maisema” on ymmärrettävissä saaristolaisten kannalta siten, että heillä on enemmän yhteistä toistensa kuin kuivan maan asukkaiden kanssa. Kuten jo edellisissä luvuissa on esitetty, rantayhteisöjä yhdistää veden – Laatokan – ja maan symbioosi. Jos ranta on veden ja rannan moni-ilmeinen ja joustava kohtaamispaikka, niin saaristo tuo mukaan omaa erityistä identiteettiä muokkaavaa vaikutusta ja omaperäistä elinkeinorakennetta. Saaristolaiset ovat kausiluontoisesti harjoittaneet sekä veden (kalastus, kauppa) ja että maan (karjanhoito, maa- ja metsätalous) elinkeinoja.²

Ajassa muuttuvaa Sortavalan saaristolaisuutta on jäsentänyt saarten asutuksen radikaali muutos. Syksyllä 1944 suomalaisen asutuksen korvasi venäläinen siirtäväki, alueen yhteiskuntajärjestelmä mullistui ja

¹ Izotov 2001, 91.

² Tämä tulkinta tukee Maria Lähteenmäen tämän kirjan johdantoluvussa esille nostamaa, ranskalaisen historioitsijan Gerard Le Bouédecin lanseeraamaa ideaa puolimerellisistä yhteisöistä.

raja-alueasemassa tapahtui muutoksia. Viimeisimpiä vastaavia muutoksia ovat Neuvostoliiton hajoaminen (1991), Suomen liittyminen Euroopan unioniin (1995) ja Sortavalan piirin julistaminen raja-alueeksi (2011). Yhteiskunnallisissa muutoksissa saariston luonnonolosuhteet ja vuodenajan vaihtelut kelirikkoineen ovat pysyneet ennallaan, mutta ihmisvaikutus ympäristössä on monelta osin muuttunut. Paljon on silti pysynyt samana. Saaristo on mantereen asukkaille edelleen alueen ulkopuolelta määriteltynä luonto- ja retkeilyparatiisi sekä vahvasti vapaa-ajan aluetta datsoineen eli mökkeineen, lomakyläineen ja erilaisine suojele- ja rajoitusalueineen. Asukkailleen saaristo on ennen kaikkea jokapäiväisen elämän kehys, jota rajaa Laatokan ulappa ja Valamon saaristo luostareineen, jonka erottaa mantereesta ja Sortavalan kaupungista arvaamaton, alinoma muotoaan muuttava vesielementti.

Tämän luvun keskiössä ovat saariston pysyvien ympärivuotisten asukkaiden (paikallisten) sekä sesonkiaikaisten huvila-asukkaiden, satunnaisen matkailijoiden ja vierailijoiden (ei-paikallisten) saaristokokemukset ja toisistaan eriytynyt saariston käyttö. Tarkastelen kronologista muutosta, jossa lomittuvat eriaikaiset, eri yhteiskuntajärjestelmiin sekä eri etnisiin ryhmiin liittyvät ilmiöt. Lähtökohtanani on teoriaohjaava sisällyönanalyysi, jossa teoria ja aineiston analyysi kulkevat käsi kädessä, ja aineistosta esiin nousevia teemoja tarkastellaan aikaisemman tutkimuksen viitekehyksessä.³ Teemoittelun⁴ kautta Sortavalaa käsittelevästä aineistostani nousee esiin sekä samankaltaisuuksia että eroja suhteessa saaristolaisuuteen. Ulos lähteminen, ulkona olo ja ulkoilmaelämä kaikine muotoineen on saanut ja saa erilaisen merkityksen lomailijan rantahuvilalla, satunnaisen melojan kanootissa, Laatokasta elantaan pyytävän kalastajan aluksella, naapurisaarelle kyyditettävän lypsäjän proomulla tai saaristossa datsaansa hoitavan kaupunkilaisen elämässä. Tulkitsen saaristolaisuuden Eva Lettisen, Monica Nerdrumin ja Maria Suutalan tapaan (etnografisesti) asukkaita yhdistävänä, muokkaavana ja määrittävänä käsitteenä, joka hallitsee saarelaisten suhdetta ulkopuoliseen.⁵

3 Esim. Pöllänen 2013; Lehto 2020; Tuomi & Sarajärvi 2002.

4 Teemoittelusta mm. Aronson 1994, 1–3.

5 Lettinen 2004; Nerdrum 1998; Suutala 2008.

Lettinen tiivistää saaristolaisuutta määritteleviksi tekijöiksi omavaraisen elämän, liikkuvuuden ja riippumattomuuden muusta yhteiskunnasta.⁶

Lähestyn Laatokan rantaelämää arvioiden saariston asukkaiden moni-ilmeisyyttä sekä ulko- ja sisäpuolisutta eri tieteenalojen lähestymistapoja hyödyntäen. Tarkastelen ja analysoin sitä, 1) miten Sortavalan saaristoa on kuvattu suomalaisessa, neuvostoliittolaisessa ja venäläisessä julkisuudessa, ja 2) mitkä teemat ovat ajassa pysyviä ja yhteisiä etnisestä taustasta tai yhteiskuntajärjestelmästä riippumatta. Pohdin myös työn ja vapaa-ajan, asutuksen, matkailun ja suojelun käyttöä elävässä saaristossa. Käsittelemällä rinnan suomalaisten ja neuvostoliittolaisten/venäläisten kausia alueella pyrin hahmottamaan jatkuvuuksia murrosten sijaan, jolloin arvioitavaksi nousee saaristolaisuuden ja etnisyyden välinen suhde.

Suomalaisessa tutkimuksessa Sortavalan saaristo on useimmiten esitetty kulissina Sortavalan kaupungin aktiviteeteille ja Valamon matkailulle. Suomalaista historiakirjoitusta on pitkään hallinnut kansallinen tarina Laatokan Karjalan taloudellisesta ja sivistyksellisestä noususta 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Tähän kertomukseen yhdistetään perinteisesti Sortavalan seminaari ja laulu- ja soittojuhlat sekä teollisuuden, kaupan ja maatalouden uudistukset.⁷ Saaristo on näyttäytynyt näissä tulkinnoissa hengellis-isänmaallisena retkimaisemana. Muistelmassa veneet täyttyvät nuorista retkeilijöistä ja hengelliset laulut kajahtavat voimakkaasti kirkaassa kevätilmassa, kunnes taas hiljennytään Jumalan sanan ääreen.

Kotimatalla pysähdyttiin Rautkaarteeseen, talousopettaja Helmi Hannulan huvilalle, joka aurinkoisella rinteellä viehättävän pieneä oli kuin sadun piparkakkutalo, Siellä monet opettajista ja jotkut oppilaista viettivät keväisiä ja syksyisiä virkistyshetkiä. Naapurissa Jamilahden kansanopisto, jonne tehtiin potkurilla retkiä silloin, kun Laatokan peitti kirkas jää.⁸

6 Lettinen 2004, 24.

7 Mäkinen 1956; Karttunen 1979; Pajamo 1985; Lintunen et al. 1998; Huovinen et al. 2007; Björn 2018.

8 Seppänen 1960, 57.

Sortavala saaristoinen on vahvasti suomalaiskansallisten muistojen paikka. Viime vuosikymmen aikana suomalaiset ovat aika ajoin yrittäneet kirjoittaa Sortavalan seudusta myös ilman kansallisia silmälaseja – ilman ”meitä” ja ”heitä” – mutta myös niissä teksteissä ovat mukana muistot.⁹ Tämäkään luku ei pääse kansallisesta katsannosta irti. Katson saaristoa suomalaisin silmin, mikä johtuu taustastani Suomen historian tutkijana ja koulutukseni tuottamasta vahvasta kansallisen kulttuurin kytköksestä, mutta myös käyttämäni lähdeaineiston suomalaispainotuksesta.

Aineistoni perustuu Sortavalan saaristoa koskevaan monipuoliseen suomalaiseen ja tätä vähäisempään venäläiseen kirjallisuuteen. Digitoituista Suomessa ilmestyneistä sanomalehti- ja aikakauslehdistä on keskeisillä avainsanoilla (Laatokka, Sortavala, Sortavalan saaristo) ja saarten nimillä (kuten Riekkalansaari, Tulolansaari, Orjatsalo, Honkasalo, Markatsima, Sammatsaari, Haavus, Pellotsalo ja Tamhaka) hyödynnetty kaikki aihepiiriä koskevat uutiset ja artikkelit. Neuvostoliiton ja Venäjän puolelta mukaan on poimittu *Punalippu*- ja *Carelia*-aikakauslehtien teemaa käsitelleet artikkelit sekä määrävuosin *Karjalan Sanomat* -lehden vuosikerroista löytyneet tekstit. Sortavalan saaristoa ja laajemmin Laatokkaa käsittelevää kirjallisuutta on haarukoitu systemaattisella kirjallisuushaulla Finna-, Fennica- ja Arto-tietokantojen kautta. Suomessa, Neuvostoliitossa ja Venäjällä ilmestyneiden tutkimusten, matkaoppaiden ja Sortavalan saaristoa käsittelevien kuvakirjojen sekä muistelmien, luontokirjojen, kaunokirjallisuuden ja retkikuvausten ohella lähteinä on käytetty valokuvia sekä tutkimusraporttien ja matkapäiväkirjojeni tuottamaa aineistoa. Olen vierailut kenttäretkillä Karjalassa ja erityisesti Sortavalassa vuosittain parinkymmenen vuoden ajan ja havainnoinut seudun muutosta.¹⁰

Sortavalan saaristolaiselämästä saatava kuva on aina rakentunut ulkopuolisten kuvauksille, sanomalehti uutisten ja kirjojen sivulauseissa ja

9 Heikkilä 2008, 8–10; Röyhkä 2011, 7, 22; Björn 2018, 7988; Itkonen 2018, 59–60; Uusimmassa Sortavala-historiassa, Tapio Hämysen ja Hannu Itkosen toimittamassa teoksessa *Sortavala. Muutosten ja muistojen kaupunki* (SKS 2020) muistot esiintyvät jo nimessä.

10 Björn 2001, 2002, 2017, 2018 ja 2019. Käsillä olevassa luvussa on mukana myös tutkijan oma reflektio ja autoetnografinen kokemusvaranto. Autoetnografisesta metodista ks. Rannikko 2012; Myös Uotinen 2010.

valokuvissa esiintyvien välähdysten varaan.¹¹ Saariston asukkaiden omia tekstejä, arkielämästä kertovia valokuvia eikä liioin ryhmä- ja juhlakuvia ole käytössä paljon. Joitain otoksia silti löytyy. Viime vuosina on saariston neuvostoaikaisesta arjesta kertovia kesäisiä, yksityiskokoelmista saatuja valokuvia tuotu julki muun muassa Sortavalassa ilmestyvässä *Serdobol*-aikakauslehdessä sekä museoiden näyttelyissä.¹² Näissä kuvissa arkea kehystää työ. Työkuvissa miehet ajavat traktoreita ja työkoneita tai kuljettavat veneillä heinäkuormia. Naiset ovat kumartuneina joko pesemään pyykkiä, nostamaan maitopystöjä tai valmistautumassa lypsyyn.¹³ Saaristomuistoja on kerätty arkistoihin ja museoiden kokoelmiin, mutta julkaistaviksi ovat päässeet lähinnä näyttelijä-professori Lasse Pöystin tapaisten huvila-asukkaiden ja satunnaisten kävijöiden tunnelmoivat tekstit, muistot, matkakuvaukset ja runot.¹⁴

Kertautuva, nostalginen ja ulkopuolinen saaristokuva

Tutkimuksen aineistosta nousevat esille toistuvat teemat: luonto, saaristo, muutos, kalastus, työ, vapaa-aika ja suojeleminen. Sortavalan saaristo esitään Karjalaa käsittelevässä suomalaisessa muistelma- ja myös myöhemmässä matka-, kauno- ja luontokirjallisuudessa ainutlaatuisena luontoparatiisina, jonne matkailijan toivotaan suuntaavan. Vuonomaisten lahtien, jyrkkien ja syvien kalliorantojen sekä suojaisten järvenselkien hekumoivissa kuvauksissa toistuvat saariston kalliorantojen karuus ja saarten sisäosien lehtojen vehmaus, kesän lämpö ja talven ankarat olosuhteet. Alati kauniissa ja valoisissa suomalaismuistoissa saaristo on luontoidylli, jonka lahtirantamilla monet heleäväriset huvilat seisovat puutarhojensa keskellä. Keväiset retket vievät sisäsaariston sinivuokko-, kullero- ja ukonhattulehtoihin, jyrkille riuttavuorille ja lopulta kauas Laatokan rannattomalle ulapalle. Matkalla vuorottelevat saarten metsäi-

11 Ks. Pöysti 1990, 25.

12 Ks. Serdobol 2014 (Laatokan saaret); Karjalan kansallinen museo, Petroskoi; Pohjois-Laatokan museo, Sortavala; Aunuksen karjalais-livviläinen kansallinen museo, Aunus.

13 Serdobol 2014, 93, 119–120; Ismo Björnin matkapäiväkirjat 5.5.2017, 14.–17.5.2019 ja 19.–24.8.2019.

14 Stork 1979; Myllylä 2010; Sihvonen 2010.

Kuva 25. Naisia Laatokan saaristossa 1920-luvulla. Kuva: Matkailun edistämiskeskuksen kuvakokoelma/Historian kuvakokoelma. Museovirasto.

set kummut ja hedelmälliset viljelysmaat. Kaiken yllä, auringon kilossa, kukkuu käki, helkkyy laulurastas ja urisee kehrääjä rauhoittavaa virttään. Vastustamattomasti ottaa Karjalan kaunis luonto tulijan valtoihinsa.¹⁵ Luontokirjallisuudessa jokaisen mahdollisen vierailijan toivotaan liikkuvan ja käyttäytyvän saaristossa hillitysti ja arvokkaasti. Vaikka kasveista kerrotaan paljon, saariston valioluonnon todellinen tähti on ähisevä, puhiseva ja purputtava laatokannorppa.¹⁶

15 *Sortavalan maalaiskunta* 1953, 22, 24; Seppänen 1960, 54; Poikkeuksellisesti talvista ja arvaamatonta Laatokkaa kuvaa Erkki Rekimiehen nuorten kirja *Laatokan lentäjät* vuodelta 1966.

16 Useat kirjoittajat nostavat esille professori Kaarlo Linkolan kasvillisuustutkimukset 1910- ja 1920-luvuilta. Jaloja lehtipuita, kuten lehmusta, vaahteraa, vuorijalavaa ja pähkinäpensasta, tavataan yhä yleisesti Reikkalansaaren, Tulolansaaren, Mäkisalun, Honkasalon, Pellotsaaren ja Puusaaren sisäosissa. Kotiluodolta mainitaan tavatun 230 jäkälälajia, *Karelia* 2007, 47; Siilahti 2008, 87; Lehtipuu 2004, 72; Taskinen 1998, 59, 100; Vartiainen 1927, 151; Sortavalan kaupunki. *Kylväjä* 1.6.1923, 5; *Suomen matkailijayhdistyksen vuosikirja* 1925, 200; *Sortavalan maalaiskunta* 1953, 258; Lindström 1979, 71; Heikkilä 2006, 110; Rosberg 1923, 265; Lahikainen 1993, 45; Viljanen et al. 1996, 115; Lintunen et al. 1998, 16, 47, 140–142; Myös Rugojev 1982, 69.

Neuvostoliiton aikaiset ja myöhemmät venäläiset Sortavalan saariston kuvaukset ovat yhtä tunnelmoivia. Uusimmissa venäläisissä teksteissä tuodaan kauneuden ja luonnon ohella vahvasti esille myös alueen kallio-perä ja seudun kivet, joista on veistetty patsaita ja muistomerkkejä ja joita on käytetty kymmeniin rakennuksiin Moskovassa ja Pietarissa metroasemia myöten. Kivet sitovat Sortavalan seudun osaksi Venäjää.¹⁷ Matkailun saaristolaispuheessa – molemmin puolin rajaa – puhutaan näin yhtä aikaa kauneudesta ja luonnonrauhasta mutta myös villin saariston tarjoamista mahdollisuuksista seikkailuun.

Jos saaristoa ylistävien kirjoittajien tyyli on aiempaa kuvausta kertaava ja sanankäänteet toistuvia, niin valokuvaajat ovat puolestaan useimmiten I. K. Inhan jäljillä Riekkalansaaren Riuttavuorella ja Kaarnetsaarella. Valokuviissa Laatokan saaristolaismaisemassa on ikuinen kesä, ja taustalle voi kuvitella ulapalla välkkyvät Valamon luostarin kupolit.¹⁸ Sortavalan saaristo maisemana rakentaa suomalaisille Karjala-kuvaa aivan kuten Terijoen hiekkarannat tai Salmin kirkon rauniot.¹⁹

Laatokkaa verrataan mereen ja Karjalan merestä kirjoitetaan niin suomalaisissa, neuvostoliittolaisissa kuin venäläisissä teksteissä ja puheissa. Samalla Laatokan saariston osoitetaan poikkeavan sisämaan järvien saaristoista, joista merellisyyden ja eristyneisyyden katsotaan puuttuvan. Laatokka vertautuu mereen myös järven aiemman rajavesiaseman vuoksi. Meren tapaan myös Laatokka personoidaan, kuten edellisessä luvussa on osoitettu. Laatokan saaristoa verrataan usein Norjaan ja saarten määrän kautta vaikkapa Turun ja Ahvenanmaan saaristoon, ja silti eri saaristojen todetaan olevat ainutlaatuisia niin pinnanmuotojensa, luontonsa kuin elämäntapansa suhteen. Kaikkialla saaristolaisia luonnehditaan omaehtoisiksi, itsenäisiksi ja riippumattomiksi. Myös Laatokalla heidän

17 Borisov 2014a, 203–204, 213; Borisov 2014b, 217; Borisov 2014c, 112–113; Borisov 2014d, 129–131.

18 Esim. Suomi 1923, 424; Siilahti 2008, 24, 227; Myllylä 2010, 124; Mikkola 2012, 114; Borisov 2014a, 89, 91; I. K. Inhan asemasta suomalaisen Karjala-kuvan rakentajana kertoo se, että kokonaisia kyliä on haluttu rekonstruoida hänen kuvaamaansa kuosiin. Tällaisia ovat esimerkiksi Vuottoniemi ja Venehjärvi, jossa jopa heinähaasia oli syksyllä 2017 pystytetty samalla paikalle ja samanlaisena kuin se oli Inhan käydessä kylässä 1894. Ismo Björnin matkapäiväkirja 4.–6.9.2017; Lehtipuu 2017, 446; Myös Mikkola 2012, 92, 94.

19 Kanervo, Kivistö & Kleemola 2018, 210; Salmin kirkon rauniot, ks. <http://www.salmi-saatio.fi/> (luet- tu 20.11.2020); Salmin historiasta Kokkonen 2015; Ismo Björnin muistiinpanot Laatokan matkalta 19.–24.6.2019.

on elättävä rauhassa naapureidensa kanssa, koska oma elämä saattaa olla eristyksissä asuessa, ja etenkin kelirikon aikana, naapureiden varassa. Saaristolaista elämää kuvaavat käsitykset niukkuudesta, omavaraisuudesta, luonnon (meren tai järven) armoilla elämisestä ja omista tavoista ja oikeuksista. Tätä puhetta viljelevät myös saaristolaiset mielellään itse. Laatokalta kerrotaan esimerkiksi nieriöitä pyydetävän tarvittaessa, ja jos hirvi nähdään uimassa, niin kohta se on lihoina, eikä kukaan ole kieltämässä.²⁰ Saariin työhön tai virkistäytymään karanneiden ihmisten sanotaan olevat hengenheimolaisia. Juha Taskisen sanoin ” –sopukoihin eivät eksy huligaanit tai kriminaalit, ja laiskurit pysyvät kaupungissa”.²¹

Laatokan ulkosaaria, kuten Sortavalan edustan Mustasaarta ja Honkasaarta, pidetään saaristomaisempina kuin mantereen läheisiä suuria sisäsaaria.²² Suurissa ja väkirikkaissa sisäsaarissa oli 1930-luvulla useita kyliä, esimerkiksi Riekkalansaassa kaikkiaan 14 ja koulujakin neljä. Asukkaita oli yli 2 000. Viereisen Tulolansaaren neljässä kylässä asui myös lähes 2 000 asukasta. Ulkosaaristossa talot olivat hajallaan. Siellä asukkaat joutuvat sinnittelemään talven yli omien varastojensa varassa, sillä Laatokalla ulappa jäätyy hevosen tai auton kestäväksi vain noin joka kolmas vuosi. Ulkosaaret ovat aina olleet eräänlaisia tee-se-itse-saaria.²³ Nykyisin vakituista asutusta – noin 200 henkeä – on käytännössä vain Riekkalansaassa.

Yhteistä niin vanhoille kuin nykyisille Sortavalan saariston kuvauksille on ulkopuolisen kirjoittajan enemmän tai vähemmän saaristoa ja saaristolaisia suojelevan asenteen ohella se, että saariston elämänmuoto esitetään niissä säännönmukaisesti vanhana ja väistyvänä. Saaristo rinnastetaan maaseutuun ja esitetään taantuvana. Kaupunkimainen

20 Monissa raja-alueiden saaristolaiskulttuurissa, jollainen myös Sortavalan saaristo Suomen aikana oli, salakuljetusta on pidetty saaristolaiseen elämänmenoon kuuluvana ja hyväksyttävänä asiana. Yksin vuonna 1908 oli Sortavalan ja Viipurin raastuvanoikeuksissa lähes 200 salakuljetustapausta. Senaatin lausunto kielilakiasiaista. *Raittiuslehti* 10.3.1909; Lettinen 2004, 190, 197–198.

21 Taskinen 1998, 132.

22 Riekkalansaaren laajuus on 41 neliökilometriä. Suuria ovat myös Tulolansaari 26 km², Sannasaari 9,5 km² ja Orjatsaari 8,5 km².

23 Esim. Pelkonen 1961; Rekimies 1966, 15; Lintunen et al. 1998, 68–69, 73; Siivonen 2008, 153, 156–157, 206; Kasatkin 2011, 14, 24; Lavrov & Kuleshevich 2014, 87.

eteenpäin menevä, moderni elämäntapa on saavuttamassa saariston ja syrjäyttämässä sen vanhat elinkeinot ja luonnonkäytön, kalastuksen, metsästyksen ja elämisen vapauden. Käsinkudotut verkot vaihtuvat valmisverkoiksi, vanhat pyyntitavat korvautuvat uusilla, suotu- ja purjeveneet väistyvät moottoriveneiden tieltä. Maanviljely menee kalastuksen edelle.²⁴ Muutos koskee myös saaristolaismaisemaa. Laiduntamisen ja niiton loputtua pellot, niityt, ahot ja kedot umpeutuvat hiljalleen.²⁵ Nostalgia esiintyy myös Nerdrumin Turun saaristoa, Lettisen Kustavin saaristoa ja Suutalan Ahvenanmaan saaristolaiselämää koskevissa tutkimuksissa.²⁶ Mennyt aika näyttäytyy parempana kuin nykyinen, oli kirjoittaja akateemista opinnäytettä tekevä tutkija, kotiseutumatkailija, luontoihminen, meloja tai vierailija.²⁷

Uusien työvälineiden ja tapojen tuleminen sekä vanhan väistyminen, murros kaikkineen on keskeinen teema myös venäläisessä Karjala-kirjallisuudessa. Laatokan saaristo esitetään modernisoituvalla maailmalle vastakkaisena ulkoilmamuseona, suojelualueena ja tieteen ja taiteen temppelinä.²⁸ Uhkakuvia saariston luonnolle ja kehitykselle luovat joidenkin kirjoittajien mukaan myös saaristolaiset itse, sillä he eivät ymmärrä saariston merkitystä laajemmassa mitassa.²⁹

Saariston pysyvien ja väliaikaisten (huvila-) asukkaiden ero nousee esille suomalaisessa muistelmakirjallisuudessa monella tasolla. Erot näkyvät esimerkiksi säätyaseman mukaisessa puhuttelussa. Sukunimellä ja titteleillä esitellään vaikkapa ”johtaja Niskanen” ja ”opettaja Untolah-ti”, mutta saaristolaiset ovat ”Eljas-ukkoja” ja ”Lambergin talon vanhoja emäntiä”. Vanhat suomalaiset saaristolaiskuvaukset ovat usein opettajien ja pappien tekemiä, joten niissä on vahva isänmaallis-uskonnollinen sävy. Saariston asukkaista kerrotaan muistelmassa koulun ja kirkon kautta ja näitä painottaen. Esimerkiksi Tulolansaaren kansakoulunopettaja Niikon³⁰ mukaan saarelaiset olivat uskonnollismielisiä. He pyhittivät

24 *Sortavalan maalaiskunta* 1953, 307; Lettinen 2004, 135.

25 Siilahti 2008, 87.

26 Nerdrum 1998; Lettinen 2004; Suutala 2008.

27 Saaristotutkimuksista kokoavasti Siivonen 2008, 30–33.

28 Esim. Stork 1979; Semjonoff 1999; Ahonen 2014, 15; Borisov 2014b, 215.

29 Borisov 2014c, 96–97.

30 Niikko 1960, 82.

pyhäpäivät, mutta monenlaiset taianomaiset tavat ja uskomukset olivat saarella vallalla. Toisaalta myös juopottelu oli yleistä ja korttia pelattiin, kuten Niikko on muistellut sivistämistehtävänsä Tulolansaarella.³¹

Runsas alkoholin käyttö ja päihtyneenä vesillä ja maalla liikkuminen näyttävät kuuluneen saaristossa miehisyyden ilmenemismuotoihin. Juopottelu nousee esille yleensä sivulauseissa ja hienovaraisina vihjeinä.³² Harvinainen kuvaus löytyy Sortavalan saaristossa 1970-luvulla lapsuuttaan viettäneen Viktor Kasantkinin valokuvateoksesta, jossa hän kertoo Sortavalan saariston miesten kesään kuuluneista venesodista. Aluminiiveneiden kyljet olivat lommoilla, kun veneet ja niiden humalapäiset miehistöt yritettiin voittaa, ja naiset ja lapset kauhistelivat rannalla miesten toilailuja. Kilpailun tauottua ja humalan häivytyä metalliveneiden kyljet hakattiin taas suoriksi.³³

Kalastajien saaristo

Saariston asukkaille Laatokka on ollut elämisen kehys ja ulkosaariston asukkaille suorastaan elinehto. Suomen aikana 1934 Sortavalan saaristossa laskettiin olevan 831 kalastajaruokakuntaa eli sellaista taloutta, jossa kalastus oli joko pääasiallinen tai huomattava sivuelinkeino. Se merkitsi, että käytännössä lähes jokainen saariston vakituinen asukas sai osan elannostaan Laatokasta, ja että kalaa oli päivittäin ruokapöydässä. Suolattu muikku oli saaristolaisten tunnusomaisin ruoka. Tutkija Jukka Sihvonen kertoo Sortavalan Niemisessä eläneen mummonsa huokailleen, että ”olis edes yksi sellainen aamu, ettei tarvitsisi muikkusaalista perata”.³⁴

Saaristolaisille järvelle lähteminen tarkoitti ennen muuta kalastamista. Eniten kalastettiin siikaa ja muikkua, mutta määrällisesti saatiin runsaasti myös särkikalaja sekä kuoretta, ahventa, haukea, kuhaa, madetta

31 Myös *Sortavalan maalaiskunta* 1953, 5, 249, 282–283; Myllylä 2010, 124; Isänmaallisuudesta kertoo myös se, että Rekimies (1966) päättää Laatokalle vuoteen 1933 sijoittuvan nuorten romaaninsa viimeisessä virkkeessään talvisotaan.

32 Siivonen 2008, 73; Ismo Björnin matkapäiväkirja *Suitsansalossa* 5.8.2018.

33 Kasatkin 2011, 34.

34 Suullinen tiedonanto kirjoittajalle 6.11.2019.

ja lahnaa.³⁵ Ulkosaariston ammattikalastajat pysyivät kalaa ympäri vuoden, joten he viettivät järvellä joko veneissään tai luodoilla suurimman osan koko valveillaoloajastaan. Pyynti oli tuottoisinta heinäkuun puolivälistä kuuden viikon ajan. Ulkosaariston kalasaunat olivat tukikohtia, joihin kertyi kalastajia laajalta alueelta. Yksin Pienellä Rasisaarella asui 36 kalastajaa kesällä 1915.³⁶

Sisäsaariston tilalliset, jotka harjoittivat myös maataloutta, kalastivat pääosin talvisin Laatokan jäältä. He olivat osakkaita suurissa siikanuotissa, joita jälle vetämään tarvittiin kymmenen miestä. Talvinen nuotanveto alkoi heti, kun jää kantoi nuottavorokan kiertävän hevosen eli yleensä tammikuun alusta ja loppui maaliskuun loppuun jäiden heikkenemiseen.³⁷ Kun Pohjois-Laatokalla laskettiin 1900-luvun alussa olleen noin sata nuottakuntaa, se merkitsi lähes kaikkien saariston miesten ja naisten osallistumista nuotanvetoon ja kalanperkuuseen.³⁸

Keväällä jäiden lähdettyä oli vuorossa norpanpyynti. Venekunnittain, etenkin ulkosaariston norppamieskunnittain, soudettiin jäälauttojen sekaan norppia ampumaan. Norpanpyyntiä kesti pari kolme viikkoa. Kymmenen norppaa mieheen oli jo hyvä saalis. Hylkeitä ammuttiin pitkin kesää maanittelemalla. Norppien tapporahat toivat lisäansioita. Vuosittain Laatokalla tapettiin tuhannesta puoleentoista tuhanteen norppaa. Sortavalan saariston osuus oli tästä lähes puolet. Esimerkiksi vuonna 1928 Laatokan 1385 ammutusta norpasta 501 oli tapettu Sortavalan saaristossa. Vertailun vuoksi, Saimaalla tapettiin samana vuonna 18 norppaa.³⁹

35 Lisäksi saatiin lohta, taimenta, nieriää, harjusta ja vähäisiä määriä ankeriaita. Käytössä olivat itsekudotut lohi, muikku- ja siikaverkot ja pitkäsiimat. Laatokan kaloista ja kalastuksesta kattavasti Jääskeläinen 1917.

36 He muodostivat yhdeksän neljän hengen venekuntaa. Kullakin venekunnalla oli kaksisataa 50 metrin pituisia verkkoja, jotka koettiin kolmen päivän välein. Saalis myytiin Pietariin. Ulkosaariston Kotiluodon kalasauna oli kooltaan nelisen neliötä. Korkeutta oli puolitoista metriä, mutta siiankalastusaikaan siihen majoittui toistakymmentä miestä. Nieriää kalastettiin uloimpien saarten läheltä pitkäsiimalla. Jääskeläinen 1917, 285.

37 Parhaat apajat olivat nimetty, kuten Orjatsaaren edustan ”Kynä” ja ”Emäntä”. Nuottakalastus oli tarkoin säädeltyä. Kukin nuotta jakaantui 10 osaan, joista samalla talolla sai olla vain kolme osakkuutta, eikä talo saanut olla osakkaana muissa nuotissa. Jääskeläinen 1917, 228; Nuottavorokka on kelalaitte, jonka ympärille nuottaa vetävät narut kiertyvät.

38 Kesäinen muikkunuotta hoitui muutamalla vetäjällä. Kalat myytiin tuoreina joko suoraan ostajille tai välittäjille; *Sortavalan maalaiskunta* 1953, 421–426.

39 Jääskeläinen 1909, 195–198; Gottberg 1929, 110–111.

Suomen itsenäistyminen ja rajan sulkeutuminen merkitsivät uhkaa kokonaiselle elämäntavalle. Kalastus oli ollut talollisille lähinnä lisäelinkeino, mutta myös Sortavalan lähivesillä kymmenen nuottakuntaa kalasti ja kuivatti kuoretta ”kirshkukalaksi” Sortavalan ja Pietarin markkinoille. Ammattikalastajien määrä vähenikin saaristossa nopeasti. Päämarkkinoiden menetyksen lisäksi kalastaminen oli käynyt yhä kalliimmaksi, sillä markkinoille oli tullut uusia tehdasvalmisteisia kalastusvälineitä ja moottoriveneitä, joihin sijoittamiseen ei tilattomilla kalastajilla ollut varaa. Samaan aikaan Suomen sisäpolitiikassa painotettiin maataomistavien oikeuksia esimerkiksi kalastusoikeuksia määriteltäessä.

Kalavesille oli 1920- ja 1930-luvuilla tulossa myös saariston osavuoitisia huvila-asukkaita. He kalastivat lähivesillään katiskoilla, verkoilla ja pitkällä siimalla. Heille kalastus oli vapaa-aikaa, jolla ei ollut merkitystä toimeentulon kannalta. Kala toki maistui myös heille, mutta heidän ei tarvinnut lähteä kalaan huonolla säällä tuiskussa tai pakkasella, kuten vakituisten saaristolaisten. Kalastajaryhmien kokoaminen yhteen organisaatioon, Laatokan kalastusyhdistyksen, ei ollut ulkosaariston ammattikalastajien kannalta onnistunut ratkaisu, sillä yhdistys toimi lopulta aatteellisena eikä ammattikalastajien etuja ajavana yhdistyksenä.

Rajan sulkeutuminen 1918 merkitsi myös, että Sortavalan saaristolle tärkeä kivi- ja halkokauppa Pietariin ja muualle Venäjälle loppui. Esimerkiksi Tulolansaaren ja Kalkkisaaren suuret louhimot hiljenivät.⁴⁰ Suojärven radan valmistumisen vuoksi myös rahdinajo Salmin suuntaan estyi, ja näin saadut lisäansiot tyrehtyivät. Saariston nuorten oli hauduttava mantereelle, ja heille olikin enenevässä määrin töitä Sortavalan seudun kasvavissa teollisuuslaitoksissa. Riekkalansaaresta oli mahdollista Vorssun lossin vuoksi käydä kotoa käsin töissä, mutta ulommista saarista oli muutettava Sortavalan esikaupunkeihin. Tiet saaristosta vesitse tai jätse olivat liian pitkiä työmatkoihin ja katkesivat kelirikoon syksyisin ja keväisin.⁴¹

Rajan sulkeutumisen ohella sotavuodet ja asutuksen vaihdos merkitsivät heistä riippumattomia muutoksia saariston asukkaiden arkeen.

40 Borisov 2014b; Borisov 2014c.

41 Kuujo 197, 26–27.

Toisen maailmansodan jälkeen saariston suomalaiset asukkaat sijoitettiin muiden Sortavalan maalaiskunnan asukkaiden tavoin Jyväskylän seudulle.⁴² Saariston uuden isännän Neuvostoliiton taloussuunnitelmissa Sortavalan seutu määriteltiin kalastusta lukuun ottamatta karja- ja maitotalouden alueeksi. Tulolansaareen oli siirretty jo talvisodan jälkeen Astrakanin ja Kubanin alueilta ja muualta Neuvostoliitosta kaikkiaan 97 perhettä, jotka asutettiin suomalaisilta jääneisiin taloihin. He muodostivat kaksi kalastuskolhoosia. Suuremmassa Leninin tie -nimisessä kolhoosissa oli 62 perhettä ja pienemmässä Sosialismin majakka -kolhoosissa 35 perhettä. Sortavalassa oli tuolloin moottorikalastusasema ja kalatehdas. Jatkosodan aikana perheet evakuoitiin Vologdan alueelle ja aiemmat suomalaiset asukkaat palasivat. Asutus muuttui jälleen 1944, kun suomalaiset lähtivät. Jo talvisodan jälkeen saariin asutetut venäläisperheet palautettiin ja sinne sijoitettiin myös uusia asukkaita, etenkin Valko-Venäjältä.⁴³

Sortavala oli jälleen yhteydessä Leningradiksi muuttuneeseen Pietariin, osa sen talousaluetta.⁴⁴ Parinkymmenen vuoden tauon jälkeen Pohjois-Laatokalla pyydyt kalat päätyivät jälleen Nevan suiston suurkaupunkiin. Myös laivaliikenne Sortavalasta Laatokkaa ja Nevajokea pitkin Leningradiin ja Itämerelle alkoi uudelleen. Stalinin kanavia pitkin päästiin Ääniselle ja pohjoiseen Vienanmerelle saakka. Sortavalan sulku mereen jäi lopulta todella lyhyeksi, sillä Tarton rauhansopimuksen (1920) mukaan suomalaisilla laivoilla oli ollut oikeus kulkea Nevaa pitkin Suomenlahdelle.

Sortavalan saaristo nähtiin Neuvostoliiton taloussuunnitelmissa vajakäyttöisenä mahdollisuutena, joka tarjosi edellytykset kalastuksen kehittämiseksi. Kalastuskolhoosit ja Sortavalan kalatehdas (ZAO) toimivat kohtalaisen menestyksellisesti suljetussa järjestelmässä, mutta

42 *Sortavalan maalaiskunta* 1953, 101.

43 Pohjois-Laatokalla oli kaksi muutakin kalastuskolhoosia. Mantinsaaressa oli Punainen kubanilainen ja Kurkijoen Saarelassa Stalinille nimetty tila. Verigin 2020, 284, 293; Borisov 2014b, 214–215.

44 Sortavalan saaristossa puhuttiin valantkasiasta ja mustasiasta, jota kutsuttiin myös luutokka- ja luotosiaksi. Mustasiika kuti loka-marraskuussa. Vaalea valantkasiika oli kooltaan pienempi. Sen pääkutupaikka on 20–25 km vesialue Sortavalan ja Valamon saarten välillä. Laatokan kalojen nimitykset ja eri lajien erottelu säilyivät myös Neuvostoliiton ja Venäjän aikana. Valkea siika tunnetaan nykyään nimellä *valmka* ja pieni tummaselkäinen on *paravoi*; Jääskeläinen 1917, 222–224; Taskinen 1998, 50.

yrietykset ajautuivat 1980-luvun lopulla vaikeuksiin kuten koko neuvostotalous. Vielä edellisellä vuosikymmenellä kalakombinaatin molemmat kalastusprikaatit olivat täyttäneet vuosittehtävänsä puolitoistakertaisena, mutta nyt kalasaaliit romahtivat.⁴⁵ Tärkeimpien kalalajien muikun ja siian saalismäärät kasvoivat uudelleen 1990-luvulla, jolloin kalastusta järjestettiin uudelleen.⁴⁶

Tarkoin säädelty Laatokan kalastus vapautui kaikille 1992. Kalastusluvan perusteella jokainen sai pitää 70 metriä verkkoja, ja vapaa-ajankalastajat pääsivät samoille apajille ammattikalastajien kanssa. Kalastuksen kerrotaan olleen 1990-luvulla villiä. Verkkoja ja muita arvokkaita pyyntöjä varastettiin. Niinpä sekä kalastuksentralvojat että kalastajat pitivät vessillä ollessaan aseita mukanaan. Laatokalla puhuttiin totena, että lohien kutujokia hallitsisi tuolloin eräänlainen ”kalamafia”.⁴⁷

Sovhoosien ja kolhoosien työn saaristo

Neuvostojärjestelmässä Sortavalan saariston suurten lähisaarten pelot ja kylät tarjosivat mahdollisuuden suurisuuntaiselle maataloudelle. Yksittäistaloja siirrettiin suuremmiksi kokonaisuuksiksi, mutta pienempien kylien ja ulkosaarten talot ja mökit jäivät asuttamatta, ja niitä purettiin 1950- ja 1960-luvuilla.⁴⁸ Neuvosto-oppien mukaan kansaa kasvatettiin ja sivistettiin asutuskeskuksissa, joista jokaiseen rakennettiin kerhotalo tai muu yhteinen tila, jossa voitiin kokoontua, näyttää elokuvia ja järjestää yhteisiä tilaisuuksia. Näin kyliin saatiin koulu, terveystalo, klubitalo ja kauppa.

Saaristoon perustettujen kolhoosien ja sovhoosien pelloilla kasvatettiin viljan ohella perunoita, juureksia, ja kaaleja sekä pidettiin karjaa, sikoja, lampaita sekä kanoja. Vaikka Tulolansaaren pelot olivat hyvää

45 Sortavala. *Neuvosto-Karjala* 12.11.1978; Kalaa saatiin 1980-luvun alussa 5 000 tonnia vuosittain. Kuhan osuus oli tästä viidennes. Laatokalla oli yksi suuri ja kaksi pientä kalaviljelylaitosta; Tiitola Vappu: Ei kuolemansairas. *Aamulehti* 12.12.1993; Shikalov 2020, 337–339.

46 Gurova et alia 2001, 162; Ryzhkov & Kuchko 2003, 560–561.

47 Taskinen 1998, 100, 185; Myös Europeus 2012.

48 Izotov 2016, 47; Taskinen 1992, 21.

savimultaa ja Laatokan leudontavan vaikutuksen ansiosta hallalta turvasa, ne olivat kolhoosille liian pieniä. Tulolanaareen perustettu kolhoosi Leninin tie lopetettiin sähköistämisen myötä 1956. Tämän jälkeen saarella toimi muutaman vuoden Sortavala-niminen aputila. Tulolansaari alkoi tyhjäntyä 1960-luvun alussa asukkaiden muuttaessa mantereelle ja viereiseen Riekkalansaareen. Viimeinen pysyvä asukas lähti Tulolansaaresta 1968. Viljelykset muuttuivat Riekkalansaaren Lambergin kylässä sijainneen Vorosilovin kolhoosin karjalaitumiksi ja niityiksi.⁴⁹

Lambergin lypsäjät kuljetettiin moottoriveneellä laidunkauden aikana joka aamu Tulolansaareen lypsylle. Iltalypsyn jälkeen maito vietiin ensin kolhoosin keskustilalle ja sieltä maitoautoilla Vorssun lossin ja sittemmin ponttonisillan kautta Sortavalan meijeriin. Lambergin lypsäjille saariston ulkoilmaelämä oli raskasta ja likaista työtä ja tarkoitti pitkää työpäivää. Lehmät oli lypsettävä kaksi kertaa päivässä seitsemänä päivänä viikossa. Työmatka oli pitkä ja kotona Lambergissa odottivat kotityöt, miehet, lapset ja muut huollettavat. Matkaan oli lähdettävä säästä välittämättä. Moottorivene oli epävarma ja samoin saaren tiestö. Lypsykoneita ei saarella ollut, joten lehmät lypsettiin ulkoilmassa käsin sinkkisankoihin, joista maito siivilöitiin noin 40–50 litran vetoisiin maitopystöihin eli rumpakoihin. Lypsyasemalla oli katos ja lattia, mutta sen ympäristö liejuuntui lannasta ja virtsasta.⁵⁰ Lypsäjän arkisen työn kohdalla puhe saariston kauneusarvoista asettuu arkisempaan valoon.

Riekkalansaaren Nukuttalahteen vuonna 1947 perustettu Kominternille omistettu kolhoosi kasvatti nautakarjaa ja hevosia sekä tuotti kaalia, juureksia ja viljaa. Kolhoosi yhdistettiin jo 1953 Lambergin kylän kolhoosiin. Niistä muodostettiin *Priladožski*-niminen kanasovhoosi, joka toimi suurena karjatilana tuottaen sekä lihaa että maitoa. Sovhoosi oli yksi ”syyllinen” lähivesien likaantumiseen. Ojavoisessa toimi sovhoosin alainen vasikkanavetta, ja näin kylän pellot saivat uudet käyttäjät. Lambergin kukoistuskautta olivat 1970- ja 1980-luvut, jolloin rakennettiin uusia kivinavetoita ja kivisiä asuintaloja. Sovhoosissa on laskettu olleen tuhansia eläimiä. Asukkaiden omat kasvimaat ja hedelmätarhat moni-

49 Kornishenko 2014, 116–124; Borisov 2014b, 214–215; Borisov 2014c, 96.

50 Kuva lypsyasemasta. Serdobol 2014, 119.

puolistivat ruokavaliota. Ulkoilmaelämä oli vahvasti työntekoa ja ravinnonhankkimista.⁵¹

Riekkalansaari tunnettiin neuvostoaikana turkiksistaan. Saarelle tuotiin vaaleansinisiä ja hopeanharmaita kettuja sekä alkujaan (1958) myös kaneja. Muutamasta kymmenestä Virosta tuodusta yksilöstä kasvoi yli 10 000 eläimen turkistarha. Eläimille syötettiin kaalia, lähikolhoosien teurastusjätteitä ja Laatokan pikkukalaa, jota kalastuskolhoosi toimitti. Turkistarhaus tarkoitti saaristolaiselämässä eläinten ruokintaa ja häkkien puhdistusta. Hajuun tottuminen vaati aikansa, samoin eläinten tappoon ja nylkyyn. Turkistarhaus päättyi Neuvostoliiton hajoamiseen 1991.⁵²

Riekkalansaaren kolmas kolhoosi sijaitsi Hakalan kylässä. Se oli nimetty V. I. Tšapajeville. Kolhoosin toiminta jäi lyhytaikaiseksi. Kunnollista tietä ei kylään koskaan saatu, ja kylä autioitui. Sen sijaan Rantueen kylä saaren pohjoisosassa jatkoi elämäänsä kylän muuttuessa datšakyläksi 1990-luvun alussa. Tuolloin perustettu kooperatiivi Granit käsitti lähinnä sortavalalaisten datšoja, jotka olivat sekä vapaa-ajanasuntoja että turvasivat omistajilleen tarpeellista lisäravintoa, kuten mahdollisuuden kalanpyyntiin sekä marjojen ja sienien keruuseen. Granitin kaltaisia datšakyläiä syntyi 1990-luvulla eri puolille Sortavalan saariston rantoja, mutta ei itse saaristoon. Rannoilla asui 2010-luvulla satakunta vakituista asukasta.⁵³

Lähimpänä mannerta olleiden suurten saarten peltoja ja niittyjä laidunnettiin 1990-luvun puoleen väliin saakka. Viikatteilla niitettiin heinää, jotka nostettiin haasioille kuivumaan ja kuljettiin veneillä mantee-reelle tai Riekkalansaareen. Yksittäisiä rehunkerääjiä on käynyt saarilla satunnaisesti vielä 2000-luvulla. Laiduntamisen päättyminen ja rehunkorjuun loppuminen vaikuttivat Pohjois-Latokan saaristolaismaiseman yleisilmeeseen. Viljelymaisema kasvoi umpeen ja saarille muotoutui ensin kukkaniittyjä, mutta lopulta pensaat ja puuryhmät peittivät vanhat raiviot.⁵⁴

51 Borisov 2014c, 96.

52 Borisov 2014c, 96.

53 Lintunen et alia 1998, 20.

54 Nykysellään pihapiirit ovat kasvaneet umpeen ja entiset hedelmätarhat ja kasvinmaat villiintyneet, mutta vanhojen raunioiden ympärillä kasvaa edelleen hedelmäpuita, marjapensaita, koriste- ja hyötykasveja. Juhannusruus, ruohosipuli ja isoritarinkannus ovat osoittautuneet sitkeiksi kulttuurikasveiksi; Siilahti 2008, 19, 84.

Matkailun saaristo

Sortavalan kaupunkilaisten ja saaristolaisten arki erosi toisistaan ja sen myötä puheet Laatokan ja sen saarten merkityksistä.⁵⁵ Perinteisten saaristolaiselinkeinojen, kalastuksen, hylkeenpyynnin, karjanhoidon ja maatalouden sekä veneenteon ja rahdinkuljetuksen merkitys on Laatokalla vähentynyt, mutta monen saaristossa asuvan toimeentulo perustuu edelleen useiden toimeentulolähteiden varaan, ulkona liikkumiseen ja työntekoon. Maantieverkoston ja autoliikenteen kasvaessa aiemmin yhdistävästä vedestä on tullut eräänlainen kehityksen este, mutta se on myös saariston mainosvaltti, joka houkuttelee väliaikaista asutusta saarille. Mannerta lähellä olevan suuren Riekkalansaaren saaristoluonne poikkeaa muista, sillä saari on yhdistetty ponttonisillalla (1974, uusittu 2012) mantereeseen. Saari on kasvanut datšakyliseen ja asutuksineen osaksi Sortavalaa, eikä elämä juurikaan poikkea mantereen elämästä. Ainoastaan sillan kunto aiheuttaa ajoittain ongelmia ja palauttaa ”puhtaan” saaristoaseman.

Mantereen puolelta katsottuna etenkin matkailuväki näkee saariston mahdollisuutena, vajaan hyödynnettynä alueena, joka kaipaa löytäjäänsä. Nykyisessä venäläisessä matkailukuvastossa Laatokan saaristo on samaan aikaan luonnonrauhan kehto, villi luoto että aikuisten leikkikenttä. Sortavalan matkailumahdollisuuksia ja luonnon kauneutta esittelevä mainosvideo on suunnattu varakkaille venäläismatkailijoille. Nuoret pariskunnat lapsineen hiihtävät, uivat, keräävät marjoja ja sieniiä ja nauttivat auringosta, mutta seuraavassa kuvastossa siirrytään jo moottorilaitteisiin. Moottoriveneillä, -kelkoilla ja -pyörillä, laivoilla, ilmatyynyaluksilla ja muilla laitteilla ajetaan kilpaa vedessä, jäällä ja maalla. Vauhtia riittää, oli Laatokalla kesä tai talvi. Lapset eivät näissä nuorten aikuisten hurjastelukuviissa enää näy. Ristiriita luonnon rauhan ja moottoreiden pauhun välillä on ilmeinen, mutta se on kohdeyleisöä ajatellen tietoinen ratkaisu. Kiihkeän menon rauhoituttua videon nuoret perheet illastavat Taruniemellä Winterin huvilalla ja ihailevat, kuinka aurinko laskee tyneen Laatokkaan.⁵⁶

55 Ks. Siivonen 2008, 154, 204–206.

56 Ismo Björnin matkapäiväkirja 17.5.2019.

Karjalan luonnon varaan suunniteltiin matkailua jo neuvostoaikana 1970-luvulla.⁵⁷ Neuvostoliiton aikaisissa kuvateoksissa ja matkaoppaissa myös itse Sortavalan kaupunki esitettiin Laatokan kautta. Winterin huvila oli Karjalaa esittelevässä kuvakirjassa kuvatekstillä ”Metsähuvila Laatokan rannalla” ja Karjalan silta oli silta Laatokan salmen yli.⁵⁸ Sortavalan saaristo oli suosittu matkailukohde. Siellä vieraili 1970-luvulla vuosittain 45 000 matkailijaa eri puolilta Neuvostoliittoa. Valmiita 15–21 päivän matkailureittejä oli kaikkiaan kuusi.⁵⁹

Venäjän siirtyminen markkinatalouteen merkitsi matkailun uudelleenarviointia.⁶⁰ Sortavalan seudun matkailuviranomaisten katseet kääntyivät ensin Suomeen. Samaan aikaan myös suomalaiset matkailuviranomaiset kiinnostuivat Venäjän mahdollisuuksista. Historialliset paikat ja perheen ja suvun muistot toivat Sortavalan seudulle vierailijoita ja asivat Suomessa suoranaisten muistelmien tulvan. Karjala tuli takaisin kaulokirjallisuutta myöten.⁶¹ Sortavalassa puhe suomalaismatkailijoiden paluusta Laatokalle alkoi 1980-luvun lopulla.⁶² Kaupunkilaisten keskuudessa heräsi huoli rikkaiden suomalaisten tulosta, sillä heidän pelättiin esittävän vaatimuksia niin kaupunkitilaan kuin yksittäisiin rakennuksiinkin liittyen.⁶³ Hotelli Laatokan avaaminen ja Värttilän ja Sortavalan välisen tien parantaminen 1995 olivat suomalaismatkailun merkkipaaluja. Oli kuitenkin ilmeistä, että nostalgiaturismi ei yksin riittäisi kannattelemaan seudun matkailuelinkeinoa. Markkinoinnin suuntaa Sortavalassa muutettiin kohti Venäjän vaurastuvaa keskiluokkaa. Samalla luontomatkailu nostettiin uudelleen Sortavalan seudun matkailun vetovoimatekijäksi. Turismin kehittämistä tuki ajatus saaristoon perustettavasta suuresta luonnonpuistosta.⁶⁴

Sortavalan seudun turismin markkinointi kääntyi Moskovaan ja Pietariin 2000-luvun alussa. Yksin Pietarissa oli enemmän asukkaita kuin

57 Lindström 1979, 8–9, 81.

58 Björn 2018, 82.

59 Matkailukausi päättynyt. *Neuvosto-Karjala* 23.7.1978; Sortavala. *Neuvosto-Karjala* 13.9.1978.

60 *Karjalan matkailuopas* 1995, 2.

61 Tiainen 1992.

62 Salmenkallio 1988, 4.

63 Izotov 2016, 40; Venäjällä ”rikas (moskvalainen tai pietarilainen) turisti” on myyttinen ”toinen”.

64 Izotov & Laine 2013, 101–103.

koko Suomessa. Kohentuvien kulkuyhteyksien (Pietarin ja Sortavalan maantien ja radan kunnostus) ohella venäläismatkailun kasvua tukivat yhteinen kulttuuri, kieli ja myös ortodoksisen kirkon vaikutuksen kasvu. Kiinnostus aluetta kohtaan kasvoi edelleen presidentti Vladimir Putinin toistuvien vierailujen myötä. Kun hänet yhdistettiin yhä tiiviimmin Valamoon ja Sortavalan saaristoon, lisäsi se seudun markkina-arvoa. Winterin huvilan alueen ja sen eteläpuolisen tontin huhuttiin olevan vähintään Putinia lähellä olevien tahojen hallussa.⁶⁵ Arvelut ja uutiset siitä, tuleeko ”hän itse” joko Marjalahteen tai Valamoon lomailemaan herättivät kiinnostusta myös Suomessa.⁶⁶ Putinin tai jonkun muun hänen kaltaisensa merkkihenkilön kiinnostus alueella vierailuun oli jo itsessään osoitus siitä, että paikka oli arvokas, mutta vierailukäynti entisestään korosti paikan arvoa ja teki sitä ainutlaatuisen, suorastaan pyhän.⁶⁷

Vapaa-ajan kesäinen saaristo

Saariston merkitys sortavalalaisten virkistys- ja vapaa-ajan kannalta on ollut keskeinen. Varakkaimmat kaupunkilaiset niin Sortavalasta kuin lähialueelta rakennuttivat Suomen aikana saariin huviloita, ja vähemmän varakkaatkin majoja. Haavaksessa oli Suomen kirjatyöntekijöiden Sortavalan osaston huvila. Myös Jamilahden ja Louhelan kesäkodit lupasivat lepoa ja virkistystä kesävieraille. Tarjolla oli radion, kirjojen ja gramofonin ohella ”Sortavalan luonnonihanan saariston” lisäksi mahdollisuus suotuun, uintiin ja tenniksen peluuseen. Jamilahden kesäkotia markkinoitiin erityisesti työn rasittamille kansakoulun opettajille, jotka aurinkokylpyjen ohella saattoivat kerätä harvinaisia kasveja lajirunsaudesta tun-

65 Lehtipuu 2017, 234.

66 Björn 2018, 92–93; Putin vieraillee Laatokan Valamossa. *YLE* 26.4.1914; Täällä Putin rauhoittuu. *Iltalehdi* 29.4.2014; Laatokalla on kolme Putiniin yhdistettyä huvilaa. *Helsingin Sanomat* 25.10.2015; Putin ei jää Suomeen yöksi. *Ilta-Sanomat* 6.4.2016; Venäläiskanavalta rohkea paljastusjuttu. *Ilta-Sanomat* 5.10.2016.

67 Tästä kertoo esimerkiksi uudessa *Suomalainen Karjala* -matkaoppaassa Valamon Pyhityssaaren esitellyssä oleva huomautus, että Mannerheim on vierailut saarella. Mannerheim on muutekin yhdistetty Sortavalaan ja hänen nimellään on kohotettu Putinin tapaan vielä 1990-luvulla yleisesti niin Winterin kuin Jääskeläisen huvilan arvoa ja samalla kasvatettu näiden rakennusten kiehtovuutta; Lehtipuu 2017, 285; Lahikainen 1993, 49.

Kuva 26. Huvila Sortavalan maalaiskunnassa. Kuva: A. Pietinen 1938. Historian kuvakokoelma. Museovirasto.

netulla seudulla. Hermolepoa tarjosivat työskentely puutarhassa, metsän raivaaminen, heinänteko ja polkujen raivaaminen.⁶⁸

Lasse Pöysti kuvaa muistelmissaan 1930-luvun Sortavalan saariston kesäistä huvilaelämää. Huvilalla vietetyn ulkoilmaelämän kiintopisteet olivat savusauna ja Laatokka, lähiseudun kukat, isän rakentama leikkimökki, hiekkaranta, perhosentoukat, rantakalat, verkot, moottoriveneet, soutaminen ja uinti. Huvilassa oli kaksi mansikkamaata, vadelma- ja kirsikkatarha, vihannes- ja perunamaa, viinimarjapensaita ja tomaatteja. Kesällä riitti kitkemistä, ja syksyllä oli mitä säilöä. Lasse Pöystin isä, ”kamreerina” tunnettu Eino Pöysti oli innokas kalastaja, jonka moottoripurjehtijalla matkattiin naapurihuviloille. Sortavalan saariston kymmenet huvilat muodostivat verkoston, jossa kestettiin niin kesävieraita kuin juhliassa käyneitä kyläisiäkin. Yhdessä veivattiin jäätelöä ja maisteltiin makoisia puutarhamansikoita. Nuoriso kokoontui lauantaicin pelaamaan nelimaalia, ja pojat kävivät partiossa. Pöysti kuului Laatokan

⁶⁸ Suomen matkailijayhdistys 1938, 11.

Veikot -lippukuntaan, jonka omistamalla veneellä viiletettiin pitkin Laatokkaa.⁶⁹ Kolmekymmentä vuotta myöhemmin samoilla vesillä purjehti Sortavalan venäläisten nuorisokerholaisten alus Kaimanov ja talvisin opiskeltiin navigointia, on Aleksandr Izotov muistellut 1960-luvun Sortavalaa.⁷⁰ Laatokka tarjosi erinomaiset mahdollisuudet vesiurheilulle. Sortavalan soutukoulussa ja Laatokalla leireilivät myös Moskovan ja Leningradin urheiluseurojen soutajat.⁷¹

Suomalaisaikana tonttikauppa ja rakentaminen toivat rahaa, mikä näkyi saaristolaistalojen ulkoisessa vaurastumisessa. Varallisuuserojen kasvu vaikutti väistämättä saaristolaisten sisäisiin suhteisiin. Maanomistuksen arvo korostui, ja maattomat menettivät käyttöoikeuksiaan saarissa ja kalavesillä.⁷² Tohtorit, vuori- ja talousneuvokset, johtajat, kauppiaat, puuliikkeiden omistajat, varatuomarit, pormestarit ja muut huvila-asukkaat hoitivat kasvimaitaan ja puutarhojaan. Varsinaiset maatyöt, kuten kylvö ja puinti, olivat heille kesäistä leikkiä, josta ansio ei ollut kiinni. Aikaa oli makoilla yläkerran eteisen lattialla ja selailta *Allers Familj-Journalia*.⁷³ Saariston vakituiset asukkaat eivät yleensä Laatokalla huvikseen liikkuneet. Heille Laatokka oli ensisijaisesti elannon lähde. Matkalla oli aina syy. Sama koski heinätekoa, marjastusta ja sienestystä.

Kaikilla kaupunkilaisilla ei ollut varaa omiin mökkeihin. Sortavalan kaupungin edustalla oleva pieni Kukkassaari oli kaupunkilaisten avoin retkipaikka ja monien kokoontumisten kohde. Saarella oli Nuorten Naisen Kristillisen Yhdistyksen ulkoilmaravintola. Neuvostoliiton aikana saari yhdistettiin mantereeseen pitkällä kävelysillalla, ja saaren käyttö lähivirkistysalueena jatkui. Kukkassaaren vierellä oleva huvittelupaikka Pormestarinsaari tunnettiin neuvostoaikana Rakkaudensaarena, sillä tapana oli, että nuoret parit viettivät avioitumisen jälkeen ensimmäisen yönensä siellä. Sortavalan edustan likaantuneesta vedestä pyydettiin verkoilla ja rantanuotilla pasureita eli latukkaa keittokalaksi niin Suomen, Neuvostoliiton kuin sittemmin Venäjän aikana. Kutemaan nousevaa

69 Pöysti 1990, 7–37; Seppänen 1960, 57–58.

70 Izotov 2001, 97; Izotov 2016, 28.

71 Chikalov 2020, 377–388; Sortavala. *Neuvosto-Karjala* 13.8.1978.

72 Ks. Lettinen 2004, 194–196.

73 Ks. Pöysti 1990, passim.

kuoretta pyydettiin nuotilla ja lipottiin haaveilla. Talvikalastus jäältä ja onkiminen rautatiesillalta sekä oluttehtaan läheltä olivat sekä harrastus että leivänlisä.⁷⁴

Moottoriveneiden määrä kasvoi 1960- ja 1970-luvuilla, ja matkoja voitiin ulottaa yhä kaukaisempiin saariin. Marjoille ja sienille oli yhä enemmän ottajia. Jotkut vesilintukannat taantuivat pesimärauhan rikkoutessa yhä useammin. Laatokka oli eräänlaista ei-kenenkään maata, mikä näkyi välinpitämättömänä käytöksenä. Nuotioita jätettiin kytemään ja toisinaan kuloja näytti sytytetyn tahallaan. Saarten paloja ei edes yritetty sammuttaa, ja luodot ja pikkusaaret saattoivat palaa kokonaan.⁷⁵ Neuvostoviranomaisten mukana sortavalalaiset harjoittivat laajamittaista salakalastusta ja suoranaista kalakantojen tuhoamista. Sitä yritettiin saada kuriin, ja 1960-luvun lopulla ehdotettiin viiden kilometrin levyistä suojavyöhykettä, jossa kaikenlainen kalastus olisi kielletty. Laatokan merkityksestä paikallisille asukkaille kertoo, että Sortavalassa saattoi olla ilman autoa, mutta ilman venettä oli jo vaikeampi tulla toimeen. 1990-luvulla Sortavalassa laskettiin olevan noin 2000 venettä eli yksi vene jokaisella perheellä.⁷⁶

Sortavalan saariston rooli mantereen asukkaiden vapaa-ajan käytössä säilyi suomalaisten lähdettyä entisellään. Laatokan rantojen hulppeimmat huvilat luovutettiin neuvostojärjestelmän käyttöön.⁷⁷ Riekkalansaaren Louhelan kesäkodin yhteyteen perustettiin pioneerileiri *Lager Ladoga*, jonka ohjelma ei poikennut suomalaiskaudesta. Pääruokana oli edelleen kalasoppaa ja savustettuja Laatokan muikkuja.⁷⁸ Sitten saaren perustettiin lomakylä Lamberg, joka tarjosi kalastus- ja metsästys-

74 Izotov 2001, 95–96, 104; Izotov 2016, 89; Lintunen et alia 1998, 140; Jääskeläinen 1917, 272.

75 Siilanti 2008, 90.

76 Kasatkin 2011, 52.

77 Winterin huvila toimi aluksi puolueen keskuskomitean lepokotina vuoteen 1951, minkä jälkeen se muutettiin Karjalais-suomalaisen neuvostotasavallan alaiseksi Sortavalan parantolaksi. Parantolana huvila toimi vuoteen 1991, jonka jälkeen rakennus oli Nuorten merimiesten klubin harjoitusasemana, kunnes 2000-luvun alusta se siirtyi yksityiseen käyttöön ja läheisen lomakylän omaisuudeksi. Jääskeläisen huvilasta tuli Säveltäjien talo, joka erikoisen arkkitehtuurinsa lisäksi sai myös kulttuuriperintökohteen statuksen, sillä huvilalla vieraili taitelijoita, säveltäjiä, runoilijoita ja kulttuuriväkeä kaikkialta Neuvostoliitosta. Huvilan vieraisiin kuuluivat mm. ballerina Maija Plisetskaja ja neuvostohittejä säveltänyt Aleksandr Kolker; Izotov 2016, 90; Sortavala. *Neuvosto-Karjala* 13.9.1978; Björn 2018, 99.

78 Lintunen et alia 1998, 176–177; Salmenkallio 1989, 29.

retkiä sekä moottorikelkkoja matkailijoiden käyttöön.⁷⁹ Riekkalansaa-
ren Tokkarlahdessa oli kalateollisuuden keskuskomitean lomakoti. Se
muutettiin Sortavalan lomakyläksi 1990. Lomakylässä oli parikymmentä
mökkiä. Kylä markkinoi kymmenen vuorokauden veneretkiä Laatokan
vuonoille ja kapeikkoihin. Viime vuosina lomakylässä on ollut majaan-
talo.⁸⁰

Neuvostoliiton hajotessa ja uuden Venäjän synnyttyä markkinatalou-
den voittajat rynnistivät rakentamaan saaristoon huviloitaan. Hulppeim-
mat niistä, kuten Winterin huvila ja Marjalahti, yhdistettiin presidentti
Vladimir Putiniin ja hänen lähipiiriinsä. Huviloita perustettiin erityisesti
Sortavalan lähisaariin. Saaristolaisten ja huvila-asukkien sosiaalisen ase-
man ja yhteiskunnallisen statuksen erot näyttäytyvät edelleen suurina,
kuten Suomenkin aikana. Datšakylien mökit ovat verrattavissa suo-
malaisajan keskiluokan viikonloppumajoihin niin omistuksensa kuin
funktionsa mukaan. Suurin osa Laatokan rannoista oli silti asutuksesta
vapaata, eikä vastaavaa rantarakentamista, mitä Suomessa 1960-luvulta
lähtien on tapahtunut, Laatokalla ole koettu. Suomalaisturistien keskei-
nen puheenaihe Valamon laivamatkoilla onkin ollut pohtia rantatonttien
hintoja.⁸¹

Uhatun luontoparatiisin saaristo

Luontoväki rajan molemmin puolin on seurannut matkailun kasvaa
ja puhunut hallitsemattomasta turistimäärästä, joka uhkaa saaristoa.⁸²
Sortavalan eteläpuolelle perustettiin vuonna 1978 pieni 100 hehtaarin
suuruinen kasvillisuuden suojelualue. Venäläinen luonnonsuojelu-
näkemys ei ole poikennut suomalaisesta.⁸³ Norppatutkija Juha Taskisen
haastatteleman ja Laatokalla ikänsä liikkuneen kalastuksenvalvoja Boris

79 Lehtipuu 2017, 268.

80 Borisov 2014c, 94.

81 Forss 2010, 69; Ismo Björnin matkapäiväkirja 17.5.2015.

82 *Karelia* 2007, 164.

83 Esim. Gurova et al. 2001, 164; Izotov 2018, 56.

Vaismanin mukaan järvi muuttui rauhattomaksi 1980-luvulla.⁸⁴ Kuva-
taiteilija Georgi Stork on ajoittanut muutoksen 1970-luvulle. Hänen
mukaansa oli yhä vaikeampi löytää hiljaisuutta, jossa voisi olla yksin
ja johon ei kantautuisi moottoreiden surina. Stork ehdotti kieltoalueita
moottoriveneille, jotta voitaisiin varjella saariston hiljaisuutta ja vesistön
puhtautta.⁸⁵

Luonnonsuojelijoiden mielestä Sortavalan saariston paras lumovoima
oli 2000-luvun alussa häviämässä. Saariston luonto olisi heidän mieles-
tään paras sellaisenaan ja ilman ihmistä (paitsi luontoihmistä itseään).
Pertti Siilahti on kirjoittanut, että vielä 1990-luvulla Laatokalla saattoi
liikkua päiväkausia häiriöttä ja näkemättä muita ihmisiä. Parasta aikaa oli
hänen mukaansa Neuvostoliiton hajoamisen aika, jolloin edes paikallisil-
la ei ollut lupa liikkua saaristossa. Tilanne muuttui nopeasti 1990-luvun
kuluessa, jolloin veneily lisääntyi. Elintason noustessa Laatokalle han-
kittiin aiempaa isompia, nopeampia ja äänekkäämpiä veneitä. Talvella
jäällä liikkuivat moottorikelkat sekä omatekoiset telaketju- ja suuripyö-
räiset ajoneuvot.⁸⁶

Suomalaiset ympäristöviranomaiset sekä akateemiset tutkijat olivat
1990-luvulta aina 2000-luvulle saakka ajamassa venäläisen luonnonsu-
ojelijoiden rinnalla Laatokan saariston luonnonsuojeluhanketta. Suo-
malaiset osallistuivat näin Venäjän ympäristöpolitiikkaan.⁸⁷ Samalla he
kytkivät Laatokan suojelun Suomessa harjoitettavaan luontopolitiikkaan,
sillä Laatokkaa koskevan suojelun yhteydessä tehtiin suunnitelmia myös
saimaannorpan, valkoselkätikan ja liito-oravan suojelemiseksi Suomen
puolella rajaa.⁸⁸ Luonto ymmärrettiin yhteiseksi ja toimittiin ylijarjaisesti.
Laatokan luontopuiston perustamista kannatti myös matkailuväki, joka
uskoi matkailijamäärien kasvavan rauhoituksen myötä. Saaristoon suun-

84 Taskinen 1998, 14.

85 Stork 1979, 71–72.

86 Siilahti 2008, 118–119.

87 Ks. Aleksandr Osipovin luku tässä teoksessa; Lintunen et al. 1998, 12; Siilahti 2008, 107; Suomalaiset rakensivat jätevedenpuhdistamon Lahdenpohjaan. Tutkimusalus Muikku oli lähdössä 1992 Laatokalle, mutta Venäjän turvallisuusneuvosto esti luvan. *Karjalainen* 28.7.1993, 4.12.1993 ja 20.8.1994; Viljanen M. & Niinioja R.: Laatokka on pahoin saastunut. *Helsingin Sanomat* 19.8.1996; Tiitola Vappu: Ei kuolemansairas. *Aamulehti* 12.12.1993.

88 Siilahti 2008, 105; Vastaavasti suomalaiset rakennusperinteen suojelijat laativat ohjelmia Sortavalan seudun rakennusten kunnostamiseksi ja säilyttämiseksi.

niteltiin muun muassa useita hotelleja.⁸⁹ Sen sijaan saaren vakituiset asukkaat, huvila-asukkaat ja datšanomistajat vastustivat luonnonsuojelualuetta, koska he pelkäsivät puiston vievän heiltä mahdollisuuden luonnon käyttöön ja heikentävän heidän asemaansa.⁹⁰

Matkailun ohella saariston uhkaksi nähtiin myös saasteet. Sortavalan lähivesien saastumisen saattoi nähdä paljain silmin. Lähivesien saasteet sekä rannoille ajelehtivat roskat, pöllit, pullot ja muu roina saivat Sortavalassa aikaan pienen ympäristöherätyksen 1980-luvulla.⁹¹ Laatokkaa rasittivat myös näkymättömät myrkyt. Pahinta saastuminen oli 1980-luvulla, jolloin Laatokan fosforipitoisuus oli kohonnut kolminkertaiseksi aiemmasta.⁹²

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen julkisuudessa nostettiin avoimesti esille Laatokan sotilassaaret Lahdenpohjan edustalla ja Valamon saaristossa, ja niissä tehdyt, järveä rasittaneet salaiset kokeet.⁹³ Armeijan omavaltainen ja vastuuton luonnonkäyttö oli tullut esille myös Suomen aikana. Varsin erikoisia hankkeita olivat esimerkiksi uusien lajien istuttamiset Sortavalan seudun luontoon. Seudulla oli runsaasti matelijoita, kuten kytitä ja vaskitsoja. Kasinhännän lentotukikohtaan lennätettiin Helsingin seudulta kymmenittäin siilejä, koska oli kuultu, että siilit tappaisivat kytitä. Mökerikossa rannikkotyökistön tykkimiehet kasvattivat puolestaan kaneja, jotka kaivoivat saaren täyteen tunneleitaan ja kalusivat saaren paljaaksi.⁹⁴ Armeijan ja saaristolaisten välejä hiersivät rajoitusalueet ja kulkeminen. Muutamiiin saariin kulku vaikeutui, kun armeijan alukset syksyisin ja keväisin särkivät asukkaiden jäätien.⁹⁵

89 Izotov & Laine 2013, 101.

90 Borisov 2014c, 96–97.

91 Izotov 2016, 91–92.

92 Viljanen et alia 1996, 118; Tiitola Vappu: Ei kuolemansairas. *Aamulehti* 12.12.1993.

93 Lahdenpohjan edustalla Heinäsenmaalla lojui radioaktiivinen laiva Kit, joka neljän vuosikymmenen ajan vuodatti Laatokkaan myrkkyyään, kunnes se 1991 nostettiin pois. Samaa aikaan ryhdyttiin siivoamaan myös muita sotilastoiminnan sotkemia saaria. Tiitola Vappu: Ei kuolemansairas. *Aamulehti* 12.12.1993; Taskinen 1998, 15, 135; Myös Lehtipuu 2004, 174–177; Lehtipuu 2017, 284.

94 Pöysti 1990, 21.

95 *Sortavalan maalaiskunta* 1953, 286–287.

Lopuksi: Asukkailleen arkea, kaupunkilaisille vapaa-aikaa

Puhe saariston kauneudesta ja luonnosta on muistelijoiden, matkailijoiden, kaupungin asukkaiden, mutta myös poliittisen eliitin puhetta, jolla ei ole aina suoraa sidosta saariston todellisuuteen, vuodenaikojen ja säiden armoilla oloon ja eristyneisyyteen. Tutkimusaineistoni osoittaa, että Sortavalan saaristosta puhutaan ja kirjoitetaan lähes samoin sanoin vuosikymmenistä tai kansallisuudesta riippumatta. Toistuvia teemoja ovat olleet kauneus, luonto, vapaus ja saariston matkailun vajaakäyttö. Saaristo on asukkailleen samanlainen olemassaolo ja identiteettiä muokkaava ja määrittävä tekijä kansallisuuksista ja yhteiskuntajärjestelmistä huolimatta.

Katseessa saaristoon on nähtävissä myös sen käytön maanomistukseen ja valtaan perustuva luokkaluonne. Saariston asukkaille ulkoilmaelämä on ollut elettyä arkea ja työtä elämisen eteen. Ulos on lähdetty ennen kaikkea töihin ja pääosin pakon vuoksi. Lomailijalle, huvila-asukkaalle tai satunnaiselle kävijälle Sortavalan saaristo on ollut ennen kaikkea vapaa-ajan aluetta. Osin se on merkinnyt myös lisäsärvintä, mutta elämä ei ole ollut Laatokasta ja sen annista kiinni. Vapaa-ajan asukas voi pysytellä sateella ja tuiskulla sisällä, mutta Laatokalla kalastavan tai karjaa hoitavan on ollut lähdettävä ulos säästä riippumatta. Ajan myötä asia on kuitenkin muuttunut. Nykyään Sortavalan saaristo ei ole enää paikallisestikaan samalla tapaa työn saaristo, jollainen se vielä 1980-luvulla oli. Nykyisin saaristossa harjoitettu ruumiillinen ulkotyö on suurimmalta osin datšaelämää, palstanhoitoa, polttopuuntekoa ja kotitarvekalastusta. Uutena elementtiä saaristoon, veden ja rannan vaihtumisvyöhykkeelle, ovat tulleet lukuisat kalankasvattamot.

Yhteiskunnallis-taloudelliset lainalaisuudet ovat seuranneet toisiaan ja vaikuttaneet saariston käyttöön ja muutoksiin. Suomalaisten lähdettyä monet saaret saivat uudet asukkaat, jotka mukautuivat saaristolaiselämään neuvostojärjestelmässä. Sortavalan suuret saaret olivat osa Neuvostoliiton suljettua talousjärjestelmää. Hyväkuntoiset pellot tarjosivat riittävästi ravintoa suurtiloille. Ilmasto oli sopiva turkistarhalle, joka saattoi hyödyntää viereisten maito- ja lihakolhoosien teurasjätteitä ja kalastuskolhoosien Laatokasta pyytämää kalaa. Asutus keskittyi muuta-

maan neuvostokylään. Saariston erityisasema silti säilyi, samoin saaristolaisuuteen liittyvät vastakkaisasetelmat, jossa mantereelta käsin on pyritty kautta aikain määrittelemään saariston käyttöä. Neuvostoliiton hajottua ja uuden, markkinatalouteen suunnanneen Venäjän myötä saariston sovhoosit ja kolhoosit hiljenivät: asuintalot, vajat ja korjaamot jäivät tyhjilleen ja navetat ja muut eläinsuojat turkistarhoja ja kanaloita myöten lahosivat paikoilleen. Nykyään rauniot ja umpeen kasvaneet raiviot kulttuurikasveineen ovat olennainen osa Sortavalan saariston maisemaa.

Pysyvä asutus on keskittynyt Sortavalan lähisaarista Riekkalansaareen, sillä kaupungin lähellä on mahdollista yhdistää palkkatyö ja saaristolaiselo. Muut saaret tyhjenivät vakituisista asukkaista, eikä esimerkiksi Tulolansaaressakaan ole asunut ketään vuosikymmenin. Kaupunkilaisille Riekkalansaaren lempeä luonto ja hedelmälliset pellot tarjoavat oivan paikan datsoille. Ulompi saaristo on muuttunut asutuksen suhteen periferiaksi, mutta vapaa-ajan kannalta mahdollisuudeksi. Jo Neuvostoliiton aikana Laatokan hulppeimmat huvilat saivat uudet käyttäjät. Laatokan saariston käyttötarkoitus on pysynyt samana: lepona ja virkistykseenä, veneretkinä Laatokalle. Venäjän taloudellinen nousu näkyy saaristossa uusina, näyttävinä huviloina ja tarinoina presidentti Putinin vierailuista.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Kenttämuistiinpanot, Ismo Björn

Muistiinpanot Karjalan matkoilta 5.5.2017, 16.–17.5.2017, 4.–6.9.2017, 14.–17.5.2019 ja 19.–24.8.2019

KIRJALLISUUS

Ahonen, Raimo 2014: *Sellanen elämä Karjalas*. RA Publishing, Oulu.

Aronson, Jodi 1994: A Pragmatic View of Thematic Analysis. *The Qualitative Report* Vol 2, Nr1 1994, 1–3.

Björn, Ismo 2001: Suomalaisten Sortavala, Laatokan valkoinen kaupunki. Teoksessa *Sortavala. Rajakaupunki*. Toimittaneet Pekka Hakamies, Ilkka Liikanen & Heikki Simola. Joensuu yliopisto, Joensuu, 21–35.

Björn, Ismo 2002: Suomalaisten Sortavala. Lavakarjalaisuuden keskus. *Karjalainen* 24.6.2002.

- Björn, Ismo 2017a: Historian poliittinen tarkoituksenmukaisuus. Sortavalan Vuorion kylä. *Karjala* 9.3.2017.
- Björn, Ismo 2017b: Saarisen huvila-arkkitehtuuria Sortavalassa ja Kuopiossa. Teoksessa *Joensuun Kaupungintalo*. Toimittaneet Ismo Björn & Alina Kuusisto. Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys, Joensuu, 88–93.
- Björn, Ismo 2018: Sortavala kansallisten kamppailuiden rajalla. Teoksessa *Ylirajaiset kaupungit Sortavala ja Viipuri*. Toimittanut Miika Raudaskoski. Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys, Joensuu, 76–107.
- Borisov, I. V. 2014a: The Stone Pits of Tulolansaari Island. Teoksessa *Mining road*. Toimittanut V. A. Shekov. Karelian Research Center of the Russian Academy of Sciences. The Institute of Geology, Petroskoi, 198–215.
- Borisov, I. V. 2014b: Marble Island Uven. Teoksessa *Mining road*. Toimittanut V. A. Shekov. Karelian Research Center of the Russian Academy of Sciences. The Institute of Geology, Petroskoi, 216–219.
- Borisov, I. V. 2014c: Gresetški (Riekkalansaari). *Serdobol. Gorodskoi almanah, Kaupungin almanakka*, 88–97.
- Europaëus, Mikko 2012: *Hiitolanjoki. Latvavesiltä Laatokalle*. Etelä-Karjalan instituutti, Lappeenranta.
- Forss, Timo 2010: *Karjala edestakaisin*. Like Kustannus Oy, Helsinki.
- Gottberg, G. (1929) Hyljesaalis v. 1928. *Suomen kalastuslehti* 1929: 8–9, 109–113.
- Gurova, Svetlana, Kozyreva, Galina & Suharev, Mihail 2001: Sortavalan taloudellinen tila ja kehityksen näkymät. Teoksessa *Sortavala. Rajakaupunki*. Toimittaneet Pekka Hakamies, Ilkka Liikanen & Heikki Simola. Joensuun yliopisto, Joensuu, 157–168.
- Heikkilä, Markku 2006: *Laatokan kevät*. Kustannus Oy Rajalla, Jyväskylä.
- Hirvonen, Sari 2015: *Keisarin luostarista marginaaliin. Valamon veljestö ja kansallinen identiteetti 1910–1939. Sosiaalishistoriallinen tutkimus munkkiyhteisöstä ja sen sopeutumisesta*. Itä-Suomen yliopisto.
- Huovinen, Jaana, Karttunen, Osmo, Piipponen, Hannu & Reskalenko, Kirsti 2007: *Sortavalan arkkitehtuuria 1864–1939*. Pohjois-Karjalan ympäristökeskus, Keuruu.
- Hämynen, Tapio & Itkonen, Hannu (toim.) 2020: *Sortavala. Muutosten ja muistojen kaupunki*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Itkonen, Hannu 2018: Sortavalan liikuntakulttuuri muutoksessa. Teoksessa *Ylirajaiset kaupungit Sortavala ja Viipuri*. Toimittanut Miika Raudaskoski. Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistyksen vuosikirja 18, Joensuu, 58–75.
- Izotov, Aleksandr 2001: Terra incognita. Suljettu kaupunki ja sen asukkaat. Teoksessa *Sortavala – rajakaupunki*. Toimittaneet Pekka Hakamies, Ilkka Liikanen ja Heikki Simola. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 132. Joensuun yliopisto, Joensuu, 91–110.
- Izotov, Alexandr 2016: *Soviet Identity Politics and Local Identity in a Closed Border Town, 1944–1991*. Slavic Eurasia Papers No. 8. Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido University, Sapporo.
- Izotov, Aleksandr 2018: *Mapping Sortavala. Local Identity Formation in a Soviet and Post-Soviet Border Town*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Social Sciences and Business Studies, University of Eastern Finland, Joensuu.

- Izotov, Alexander & Laine, Jussi 2013: Constructing (Un)familiarity. Role of Tourism in Identity and Region Building at the Finnish-Russian Border. *European Planning Studies* 21(1), 93–111.
- Jääskeläinen, Viljo 1909: Norpan ”muanutuksessa”. *Luonnon ystävä* 1909:5–6, 195–198.
- Jääskeläinen, Viljo 1917: Pohjois-Laatokan kaloista ja kalastuksesta. *Suomen Kalatalous* 4, 231–302.
- Kanervo, Pirkko, Kivistö, Terhi & Kleemola, Olli 2018: Karjala elää keskuudessamme. Teoksessa *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä. muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä*. Toimittaneet Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö ja Olli Kleemola. Siirtolaisinstituutti, Turku, 209–226.
- Karelia. Guidebook* 2007: Scandinavia, Petroskoi.
- Karjalan matkailuopas* 1995: Matkailun koulutus- ja tutkimuskeskus Itä-Suomen yksikkö, Savonlinna. Karjalan tasavallan valtionmatkailukomitea, Petroskoi.
- Karttunen, Eeva 1970: Itsenäisyyden aika Sortavalassa. Teoksessa *Sortavalan kaupungin historia*. Erkki Kuujo, Jorma Tiainen, & Eeva Karttunen. Sortavalaisten Seura, Jyväskylä, 273–429.
- Kasantkin, Viktor 2011: *Veneretket Laatokalla*. P-2, Pietari.
- Kokkonen, Jukka (toim.) 2015: *Rajoil da randamil: Salmi ja salmilaiset 1617–1948*. Salmi-Säätiö, Helsinki.
- Kornišenko, E. M. 2014: Istoria ostrova Tulolasaari v 1940–1990-e godi. *Serdobol. Gorodskoi almanah, Kaupungin almanakka*, 116–125.
- Kujo, Erkki 1987: *Laivat Laatokalla. Laatokan suomalainen laivaliikenne s. v. 1890–1939*. Karjalan Kirjapaino Oy, Lappeenranta.
- Lahikainen, Kaisu 1993: *Karjalan opas*. Otava, Helsinki.
- Laine, Antti 2001: Tyhjä Karjala ja uudet asukkaat. Teoksessa *Sortavala. Rajakaupunki*. Toimittaneet Pekka Hakamies, Ilkka Liikanen & Heikki Simola. Joensuun yliopisto, Joensuu, 73–90.
- Lavrov, O. B. & Kuleshevich L. V. 2014: Geological Sites of the Northern Ladoga Area (Priladozhye) as Nature and Mining Monuments. Teoksessa *Mining road*. Toimittanut V. A. Shekov. Karelian Research Center of the Russian Academy of Sciences, The Institute of Geology, Petroskoi, 81–105.
- Lehtipuu, Markus 2004: *Karjalan tragedia. Kuinka Suomen kauneimmasta maakunnasta tuli koko Euroopan häpeäpilkku*. Suomalainen Matkaopas, Helsinki.
- Lehtipuu, Markus 2017: *Karjala. Suomalainen Matkaopas*. Suomalainen Matkaopas, Helsinki.
- Lehto, Iiris 2020: *Hoivaa työllistämiprojektissa. Projektihoivan arki, tahti ja sommittuma*. Itä-Suomen yliopisto, Joensuu.
- Lehto, Liisa 2010: *Kaipaus Karjalaan. Matkoja kotiseudulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lettingen, Eva 2004: *Saaristolaisen kokemus omasta kulttuuristaan. Eläminen merestä ja meren kanssa*. Turun yliopisto, Turku.
- Lindström, Juhana 1979: *Karjala tänään*. WSOY, Helsinki.
- Lintunen, Petri, Hytönen, Mervi, Ikonen, Kirsti & Kivimäki, Sari 1998: *Laatokan pohjoisranni-*

- kon kulttuuriympäristö. *Suomalainen kulttuuriperintö Laatokan pohjoisrannikon maisemassa*. Suomen ympäristökeskus, Helsinki.
- Matvejeva, Irina 2014: Valaam. Teoksessa *Serdobol. Gorodskoi almanah, Kaupungin almanakka*, 71–78.
- Mikkola, Kati 2012: Yhdet vielä Karjalalle! Teoksessa *Maailman paras maa*. Toimittanut Anu Koivunen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 92–127.
- Myllylä, Vieno 2010: Kukkahöperön kuusi matkaa koti-Karjalaan. Teoksessa *Kaupaus Karjalaan. Matkoja kotiseudulle*. Toimittanut Liisa Lehto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 122–124.
- Mäkinen Yrjö-Pekka (toim.) 1956: *Laatokan Karjalan nousun vuosikymmenet. Laatokan Karjalan henkisen ja taloudellisen kehityksen vaiheita 1880–1940*. Laatokan Karjalan kulttuuriryönnön toimikunta, Pieksämäki.
- Nerdum, Monica 1998: *Skärgårdskvinnor. Tradition, modernitet och diversitet*. Åbo Akademis Förlag, Åbo.
- Niikko, Klaudia 1960: Nimetön artikkeli. Teoksessa *Sortavalan–Itä-Suomen seminaari 1880–1960. Juhlajulkaisu*. Kymölän kiltta, Helsinki, 82–87.
- Pajamo, Reijo 1985: *Sortavala. Laatokan laulava kaupunki*. Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö, Joensuu.
- Pelkonen, Elna 1959: *Karjalan meren äärellä. Perimätiedon valoa 1800-luvun ihmiskohtaloihin idän ja lännen rajamaissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pöysti, Lasse 1990: *Lassen oppivuodet*. Otava, Helsinki.
- Pöllänen, Pirjo 2013: *Hoivan rajat. Venäläiset maahanmuuttajanaiset ja yllirajainen perhehoiva*. Väestöliitto, Helsinki.
- Rannikko, Pertti 2012: Susien suojelun tragedia. Autoetnografinen tutkimus salametsästyksen paikallisesta hyväksyttävyydestä. *Alue ja ympäristö* 41(2), 70–80.
- Rekimies, Erkki 1966: *Laatokan lentäjät*. WSOY, Helsinki.
- Rosberg J. E. 1923: Maakunnat. Teoksessa *Suomi I. Maa-kansa-valtakunta*. Otava, Helsinki, 227–286.
- Rugojev, Jaakko 1982: Laatokalla. Veljelleni Nikolai Rugojeville. *Punalippu* 6, 68–76.
- Ryzhkov, Leinod & Kuchko, Tamara 2003: Whitefishes of the northern Lake Ladoga and their use. Teoksessa *Proceedings of the fourth International Lake Ladoga Symposium 2002*. Toimittaneet Heikki Simola, Arkady Yu. Terzheik, Markku Viljanen & Ismo J. Holopainen. Joensuun yliopisto, Joensuu, 560–565.
- Röyhkä, Kauko 2011: *Rajantakainen Karjala*. Johnny Kniga, Helsinki.
- Salmenkallio, Kauko 1989: *Matkakuvia Laatokan-Karjalasta. Tulkua muutkin katsomua. Matkakuvia Kiziltä, Sortavalasta, Jaakkimasta, Lahdenpohjasta ja Valamosta kesällä 1988*. Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö, Joensuu.
- Shikalov, Yury 2020: Sortavala. ”Valkoisten öiden kaupunki”. Teoksessa *Sortavala. Muutosten ja muistojen kaupunki*. Toimittaneet Tapio Hämynen & Hannu Itkonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 316–389.
- Seppänen, Martta 1960: Retkimuistoja. Teoksessa *Sortavalan–Itä-Suomen seminaari 1880–1960. Juhlajulkaisu*. Kymölän kiltta, Helsinki, 54–58.
- Serdobol* 2014. *Gorodskoi almanah. Kaupungin almanakka*. Sortavalan kaupunki, Sortavala.
- Semjonoff, Boris 1999: *Karjala*. Britinvest, Helsinki.

- Sihvonen, Pekka 2010: Norppa. Teoksessa *Kaipaus Karjalaan, Matkoja kotiseudulle*. Toimittanut Liisa Lehto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 131–133.
- Siilahti, Pertti 2008; *Karjalan luonto. Kannas ja Laatokan Karjala*. AtlasArt, Jyväskylä.
- Siivonen, Katriina 2008: *Saaristoidentiteetit merkkien virtoina. Varsinaissuomalainen arki ja aluekehitystyö globalisaation murroksessa*. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Sortavalan maalaiskunta. Muistojen kirja* 1954. Sortavala Säätiö, Jyväskylä.
- Stork, Georgi 1979: Laatokan luodoilla. *Punalippu* 1979(10), 70–75.
- Suomen matkailijayhdistys. Täyshoitoloita, lepokoteja, kylpylaitoksia* 1938. Suomen matkailijayhdistys, Helsinki.
- Suomi. Maa-kansa-valtakunta* 1923. Otava, Helsinki.
- Suutala, Maria 2008: *Onnellisia lehtiä ja viisaita ihmisiä. Elämää saariston luontaistaloudessa ja sen muutoksia*. Karprint Oy, Huhmari.
- Taskinen, Juha 1998: *Laatokan seitsemän merta*. Bajannoi, Savonlinna.
- Tiainen, Marja-Leena 1992: *Karjala comeback*. Tammi, Helsinki.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2002: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi, Helsinki.
- Uotinen Johanna 2010: Kokemuksia autoetnografiasta. Teoksessa *Vaeltavat menetit*. Toimittaneet Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma ja Sinikka Vakimo. Suomen Kansantietouden Tutkijoiden Seura, Joensuu, 178–189.
- Wartiainen, Eliel 1927: Laatokan pohjoisrannikko, Valamo ja Raja-Karjala. *Finlandia* 1/1927, 139–182,
- Verigin, Sergei 2020: Sortavalan uudet asukkaat. Teoksessa *Sortavala. Muutosten ja muistojen kaupunki*. Toimittaneen Tapio Hämynen ja Hannu Itkonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 282–297.
- Viljanen, M., Rummyantsev, V., Slepukhina T. & Simola, H. 1996: Ecological sate of Lake Ladoga. Teoksessa *Karelia and St. Petersburg*. Toimittaneet Eira Varis and Sisko Porter. Joensuun University Press Oy, Joensuu.

LEHDISTÖ

- Aamulehti* 1993
Helsingin Sanomat 1996, 2015
Iltalehti 2014
Ilta-Sanomat 2016
Karjalainen 1993, 1994
Kylväjä 1923
Neuvosto-Karjala 1978
Raittius-lehti 1909
YLE 2014

Ladoga Skerries: Suomen kansallismaisemasta venäläiseksi kansallispuistoksi

Aleksandr Osipov

 <https://orcid.org/0000-0002-6237-4425>

Tässä luvussa tarkastelu kohteena on Laatokan pohjoisrantoja ja saaria käsittävän Ladoga Skerries -kansallispuiston pitkäaikaiseksi venynyt rakentamishanke vuosilta 1989–2017. Robert Keiterin mukaan nimitys *kansallispuisto* herättää monenlaisia mielikuvia: koskematon erämaa, houkutteleva turistikohde, valtava leikki puisto, talouden moottori, luonnonlaboratorio, luonnonsuojelualue, elävän ekosysteemin ydin.¹

Ei ole sattumaa, että luonnonolosuhteet huomioon ottaen juuri amerikkalainen tutkija luettelee ensin koskemattoman luontoon liittyvät mielikuvat. Kansallispuiston alkuperäinen amerikkalainen konsepti pohjautui luonnon säilyttämisen periaatteeseen, mutta Euroopan puitteissa ideaan kuului myös luonnon taloudellinen hyödyntäminen.² Kansallispuistojen konseptin kehittäminen on ollut pitkä ja moni-ilmeinen prosessi. Riikka Puhakan mukaan esimerkiksi 1920-luvulla luonnonsuojelualueille kohdistuvaan matkailuun ei suhtauduttu pelkästään myönteisesti.³ Kansainvälisen luonnonsuojeluliiton (IUCN, International Union for Conservation of Nature) määritelmän mukaan kansallis-

1 Keiter 2013, 5, 10.

2 Bell & Stockdale 2015, 214, 215.

3 Puhakka 2007, 99.

puistot ovat suuria luonnontilaisia tai lähes luonnontilaisia alueita, jotka on perustettu laajamittaisten ekologisten prosessien sekä alueelle tunnusomaisten lajien ja ekosysteemien suojelemiseksi. Ne muodostavat samalla perustan ympäristön ja perinteisen kulttuurin kannalta kestävä tutkimuksen ja opetuksen sekä henkisen hyvinvoinnin, virkistyskäytön, retkeilyn ja matkailun mahdollisuuksille.⁴

Oheista määritelmää käytetään myös Venäjällä puhuttaessa kansallispuistoista, vaikka itse konsepti on siellä melko uusi. Neuvostoliiton ensimmäinen kansallispuisto – Lahemaa – perustettiin vuonna 1971 Viron tasavallassa. Se säilyi pitkään ainoana, koska Neuvostoliiton luonnonsuojelualuejärjestelmän pohjana olivat luonnonpuistot ja rauhoitusalueet. Kansallispuistojen yleistyminen alkoi perestroikan aikana 1980-luvulla ja eteni niin, että vuonna 1994 puistoja oli 27. Näistä kaksi (Votlajärvi ja Paanajärvi) olivat Karjalan tasavallassa lähellä Suomen rajaa. 1980-luvulla alkanutta uudistuskautta kutsutaan suojelupuheessa integrointivaiheeksi, mikä tarkoittaa Venäjän luonnonsuojelualueiden liittämistä kansainväliseen suojeluverkostoon.⁵ Kansallispuistoidean omaksuminen merkitsi työmuotojen uudelleenmäärittelyä Venäjälläkin siten, että luonnon suojeleminen ei ollut enää ainoa toimintaa motivoiva tekijä.

Kansallispuiston pitkä kehityshistoria

Käsillä oleva luku on ensimmäinen suomenkielinen historiaesitys, joka käsittelee vuonna 2017 perustetun Ladoga Skerries -kansallispuiston (suom. Laatokan luodot) (ks. Kartta 6) kehittämisvaiheita, taloudellista merkitystä ja puiston mahdollista vaikutusta Pohjois-Laatokan alueelle.⁶ Tehtäväni Laatokka-teoksessamme on kartoittaa ja arvioida Laatokan pohjoiselle ranta-alueelle suunnitellun kansallispuiston rakentamista ja toteuttamista kolmen intressipiirin – paikallisten, viranomaisten ja tutkijoiden – osin ristiriitaisten näkemysten ja odotusten kehityksessä.

4 Heinonen & Juvonen 2013, 15.

5 Tiškov 2017, 736; Haastattelut 1, 2.

6 Ks. myös Osipov, Lähteenmäki, Ilmolahti & Karhu 2019.

Kartta 6: Ladoga Skerries -kansallispuisto. Piirros: Augustine-Moses Gbagir 2020.

Paikallisilla tarkoitetaan Laatokan pohjoisrannikon sijaitsevien kaupunkien ja kylien (kuten Sortavalan, Pitkärannan ja Impilahden) asukkaita, joiden talot ja kesämökit päätyivät osaksi kansallispuistoa. Viranomaiset puolestaan koostuvat tässä yhteydessä Karjalan tasavallan sekä Sortavalan ja Pitkärannan piirien virkamiehistöstä. Akateemista tutkijakuntaa edustavat Karjalan tasavallan tiedekeskuksen biologit, ekologit ja maantieteilijät sekä viitteellisesti myös suomalaiset yliopistotutkijat. Eri toimijapiirit ajautuivat kansallispuistokysymyksessä vastakkain ja voidaankin puhua ryhmien välisestä sosioekologisesta konfliktista. Sillä tarkoitetaan yksilöiden, organisaatioiden, yksityisten yritysten ja valtion välisiä riitoja luonnonvarojen saatavuudesta ja käytöstä. Tunnettu venäläinen sosiologi Oleg Janitski on todennut, että moderni sosioekologinen konflikti on kulttuuriristiriitojen suoraa seurausta, kuluttamisen ja säästämisen kulttuurien törmäys.⁷

7 Janitski 2016, 303.

Tutkimuksessa pohditaan, millä argumenteilla toimijapiirit vastustivat tai puolsivat puiston perustamista, ja mikä intressiryhmä loppujen lopuksi voitti ja mikä hävisi käydyssä kamppailussa. Näiden kolmen ryhmän lisäksi neljäntenä toimijana kentällä ovat olleet metsäalan yrittäjät, joiden asenne kansallispuistoon oli yksiselitteisen kielteinen.

Ladoga Skerries -kansallispuistohankkeen lähtökohtana oli Neuvostoliiton tiedeakatemian Karjalan tiedekeskuksen luonnonsuojelun laboratorion johtajan Aleksandr Kutškon (Kuchkon) raportti 16. maaliskuulta 1989. Siinä hän ehdotti Karjalaan perustettavaksi kolme kansallispuistoa: Pohjois-Laatokalle, Ääniselle ja Paanajärvelle.⁸ Laatokan luotojen puiston perustaminen toteutui vasta lähes 30 vuotta Kutškon syntysanojen jälkeen.

Maatieteellisenä tutkimusalueena oleva Pohjois-Laatokan ranta- ja saaristoalue ulottuu läntiseltä Kurkijoen rannoilta Sortavalaan ja sieltä edelleen itäiseen Impilahden seutuun (Kartta 6). Alue kuului vielä ennen toista maailmansotaa Suomelle. Laatokan pohjoisrannikko on tunnettu harvinaisista kasveistaan, laatokannorpasta ja korkeilla mäenharjanteilla sijaitsevista muinaislinnoistaan. Tätä ylevää rantaa kehuttiin yhdeksi Suomen matkailun helmistä, paikaksi, jossa näköalapaikat ja -tornit tarjosivat satalukuisesti kasvaneelle matkailijajoukolle upeita maisemakokemuksia. Laatokan rantamaisemaa pidettiin niin ainutlaatuisena, että se korotettiin jopa Suomen kauneimmaksi.⁹ Vaikka Karjala sijaitsi Suomen valtialueen reunalla ja sivussa, koettiin Vienan Karjalan ohella myös tämän eteläisen Karjalan luonto kansalliseksi omaisuudeksi kansallismaisema-ajattelun mukaisesti.¹⁰ Termejä *kansallismaisema*, *kansallisesti arvokas maisema* ja *kansallisen kulttuurin peili* käytettiin jo 1800-luvulla, jolloin tarkoituksena oli ”hakea sellaisia ympäristöjä, jotka parhaiten edustavat isänmaamme koko kuvaa”.¹¹ Laatokan saaristo nimettiin kansallismaisemaksi viimeistään I. K. Inhan panoraama-

8 Soobštšenie ot zavedujuššego Laboratoriji ohrany prirody A. A. Kutško. 1989. F. 3741. Op. 1. D. 5. L. 38-39. Karjalan tasavallan kansallisarkisto, Petroskoi.

9 Lintunen, Hytönen, Ikonen & Kivimäki 1998, 16, 134, 138.

10 Ilmolahti, Lähteenmäki, Karhu & Osipov 2019, 101.

11 *Kansallismaisema* 1993, 4.

valokuvien ansiosta.¹² Kun Pohjois-Laatokan alue siirrettiin syksyllä 1944 Neuvostoliiton osaksi, se menetti kansallismaiseman statuksensa.

Tutkimuksen teoreettisena kontekstina on uudesta rantahistoriasta käyty keskustelu, jossa suurjärvien rantahistoriaa on avattu muun muassa luonnonympäristön, eri toimijapiirien ja modernisoitumisen historiasta käsin. Isaac Landin mukaan perinteinen rannikkohistoria on vesielementtiin painottunutta valtamerten historiaa,¹³ kun taas uusi rantahistoria nostaa tutkimuskohteiksi, kuten käsillä olevan kirjan johdantoluvuissa on esitetty, laaja-alaisesti rantojen historian. Rannalla, maan ja veden kohtaamispaikassa, on perimiltään kyse ihmisen ja luonnon ajassa muuttuvasta suhteesta, ja etenkin ihmisen luonnolle antamista merkityksistä. Tämä käy ilmi myös eri intressipiirien taistelussa Pohjois-Laatokan ranta- ja saaristoalueesta. Rantaseutua ei tyydytty pitämään vain kauniina paikkana ja maisemana tai suojelualueena, vaan sekin on, Doreen Masseyta soveltaen, sosiaalisesti rakentunut ja ajassa muuttunut tila.¹⁴

Päälähdeaineistoina tutkimuksessani hyödynnän arkistolähteitä, sanomalehtiä ja sosiaalisen median materiaalia. Keskeisiä lähteitä ovat Karjalan tasavallan kansallisarkistossa ja Karjalan tiedekeskuksen tieteilisessä arkistossa olevat Laatokan luotoja koskevat dokumentit, joista suurin osa on tutkimuskäytössä ensimmäistä kertaa. Laatokan kohtaloista on keskusteltu aktiivisesti lehdissä, kuten *Leninskaja pravda* (Leninin totuus) -sanomalehdessä, jota julkaistiin vuodesta 1991 lähtien nimellä *Severnõi kurjer* (Pohjoinen kuriiri). Vuosina 1989–1999 se oli Karjalan tasavallassa ilmentynyt vapaamielinen päivittäisjakelulehti. Tutkimuksessa on hyödynnetty myös muun muassa *Punainen lippu* (myöh. *Laatokka*) -sanomalehteä, joka on Sortavalan aluepiirin lehti sekä *Komsomolets*-lehteä. 2010-luvulla väittely Laatokan luodoista siirtyi internetiin: erityisesti paikallisväestö esitti luonnonsuojeluyhdistysten

12 I. K. Inha teki ensimmäisen kuvausmatkansa Sortavalaan ja sen ympäristöön loppukesällä 1893. Kesällä ja talvella 1895 hän kuvasi uudelleen mm. Laatokan rantoja ja Raja-Karjalaa. Näiden alueiden kuvastoaan hän täydensi vielä seuraavinakin vuosina. Kuvia ilmestyi *Suomen maisemia* -teoksissa. Ks. Nyström 2011.

13 Land 2017, 32.

14 Massey 2005, 10, 11.

Kuva 27. Turistilaiva Valamon satamassa 1988. Kuva: JOKA Journalistien kuva-arkisto. Jaakko Julkusen kokoelma. Museovirasto.

foorumeilla sekä sosiaalisessa mediassa henkilökohtaisia mielipiteitä kansallispuiston perustamisesta ja tulevaisuudesta. Viimeisenä aineistokokonaisuutena hyödynnän akateemisten tutkijoiden, viranomaisten sekä luonnonsuojeluaktivistien haastatteluita. Käytän artikkelissani viittä haastattelua vuosilta 2013 ja 2019. Vanhemmat ovat politologi Gleb Jarovoin tekemiä, kolme jälkimmäistä kirjoittajan.

Luonnonsuojelualue vaihtoehtona hakkuille

Osa venäläisistä tutkijoista on moittinut Laatokan ekologista tilannetta 1970–1980-luvulla katastrofaaliseksi,¹⁵ vaikka, kuten Alfred Colpaert ja Augustine-Moses Gbagir osoittavat edellä, tilanne oli jo kohentumassa 1960-luvun notkahduksesta. Yksimielisesti ollaan oltu sitä mieltä, että ekologisen tilanteen pahenemisen syinä ovat olleet maatalouden sekä

15 Pavlovskaja 2017; Rumjantsev 2012, 9.

selluloosa- ja paperitehtaiden päästöt Käkisalmissa, Pitkärannassa ja Sjasstroissa.¹⁶

Saastuttajiksi nimettiin lisäksi kaksi tekijää, jotka vaikuttivat suoraan kansallispuiston kohtaloon. Ensinnäkin Laatokan luoteisrannalla sijaitsevan Kurkijoen luodoille suunniteltiin öljyvaraston rakentamista Venäjältä Länsi-Eurooppaan suuntautuvaa öljynvientä ajatellen. Sekä luonnonsuojeluaktivistit, tutkijakunta, paikalliset asukkaat kuin monet journalistitkin vastustivat varaston rakentamista. Pelättiin, että onnettomuuden sattuessa voisi syntyä paikallinen öljykatastrofi. Hanketta ryhdyttiin tästä huolimatta edistämään, ja ensimmäiset öljytuotteet lähetettiin jo vuonna 1992 vaikka viranomaislupa oli vielä saamatta. Paikallislehdet kritisoivat vientiä räväköillä otsikoilla: ”Öljysaatanan syleilyssä”, ”Laatokka: haluaisitteko kulauksen öljyä?”, ”Miksi Laatokasta uusi Persianlahti?”.¹⁷ Tärkein tulos kiivaista keskusteluista oli se, että Laatokan luodot tunnustettiin julkisuudessa ainutlaatuisiksi kansallisriikkaudeksi, ja luonnonsuojelualueen idea nostettiin esiin näyttävänä vasta-argumenttina öljyvaraston perustamiselle. Myös Paanajärven kansallispuiston perustaminen Karjalassa samana vuonna (1992) sai alkunsa nimenomaan alueelle suunnitellun vesivoimalaitoksen ja laskettelu-keskuksen vastustuksen seurauksena.¹⁸ Intressiryhmien näkökulmasta sekä paikallisten, viranomaisten että tutkijoiden argumentit olivat samansuuntaisia.

Toinen uhka Laatokan luotojen ainutlaatuiselle maisemalle nähtiin olevan metsänhakkuut: vuonna 1990 perustettu suomalais-venäläinen yhteisyrittäjä Ladenso tavoitteli juuri Pohjois-Laatokan metsäresursseja. Jopa eräät metsänhoitajat väittivät, että Ladenson toiminta toteutettiin lainsäädännön vastaisesti. Monien lehtimiesten mielestä taas puunjalostus olisi tullut järjestää tasavallan sisäisenä asiana eikä lähetellä arvokasta puumateriaalia ulkomaille.¹⁹ Tiedeyhteisössä taas otettiin hakkuiden ja kansallispuistosuunnitelman ristiriitaisuus. Jos puisto perustettaisiin,

16 *Krasnoe znanija* 12.4.1989, 3.

17 *Karelija* 3.3.1993, 1–2; *Severnõi kurjer* 18.7.1992, 1, 3; *Severnõi kurjer* 20.3.1993, 1–2.

18 Karhu & Osipov 2017, 100.

19 *Komsomolets* 29.5.1990, 3; *Leninskaja pravda* 9.1.1991, 3–4; *Leninskaja pravda* 30.5.1991, 2–3.

ei hakkuita saanut sallia.²⁰ Näiden konkreettisten ekologisten ongelmien esiin nostaminen alkoi vähin erin kasvattaa paikallisissa piireissä luonnonsuojelun ja luonnonsuojelun kehittämissuosiota.

Laatokan suojelualueesta keskusteltiin myös viranomaistasolla 1980–1990-luvun taitteessa. Lahdenpohjan, Pitkärannan ja Sortavalan kaupunginneuvostot hyväksyivät luonnonsuojelun perustamisen Pohjois-Laatokan alueelle. Ensimmäinen tärkeä askel otettiin 28. kesäkuuta 1990, jolloin Sortavalan kaupunginneuvosto hyväksyi päätöslauselman Laatokan luotojen *alueellisen luontopuiston* perustamisesta.²¹ Paikallisviranomaisten päätöksen lisäksi Karjalan tasavallan ministerineuvosto määräsi 12. toukokuuta 1991, että Laatokan luotojen luontopuisto tullaan perustamaan vuosien 1993–1995 aikana.²²

Karjalan tasavallan ministerineuvoston päätöksissä puhutaan nimenomaan luontopuiston eikä luonnonpuiston perustamisesta. Venäjällä luonnonsuojelun alueet voivat olla joko federaatiotasoisia, alueellisia tai paikallisia suojelun alueita. Luonnonpuistojen (*gosudarstvennyje prirodnje zapovedniki*) tarkoituksena on suojella alkuperäisiä ekosysteemejä sekä alueelle tyypillisten tai harvinaisten kasvien sekä villieläinten geneettisiä varantoja. Kansallispuistot (*natsionalnye parki*) taas ovat alueita, joilla on ekologisia, historiallisia tai esteettisiä arvoja. Alueet on tarkoitettu luonnonsuojelun, koulutuksen, tutkimuksen sekä kulttuurin ja säädellyn matkailun tarkoituksiin. Alueelliset luontopuistot (*prirodnje parki*) puolestaan ovat maakuntatasolla perustettuja luonnonsuojelun alueita, jotka vastaavat suomalaisia kansallispuistoja.²³

Kansallispuistojen ja alueellisten luontopuistojen välillä on kolme erottavaa piirrettä, jotka liittyvät puiston perustamiseen, rahoittamiseen ja vaikuttavuuteen. Alueelliset luontopuistot perustetaan paikallisviranomaisen valtuutuksilla, kun taas kansallispuistot säädetään valtion keskushallinnollisella tasolla. Toiseksi, kansallispuistojen rahoitus tulee valtion budjetista, mutta paikallisten luonnonsuojelun rahoitus on

20 *Severnji kurjer* 19.1.1990, 3; *Severnji kurjer* 6.3.1992, 2.

21 *Severnji kurjer* 6.3.1992, 2.

22 Ekologo-ekonomičeskoje obosnovanie dlja obrazovanija natsionalnogo parka "Ladožskie šbery" 2011, 4.

23 Luonnonsuojelun alueet Luoteis-Venäjällä 2015.

otettava tasavallan rahoituslähteistä. Kolmas ero on se, että alueellisilla luontopuistoilla on merkittäviä pitkäaikaisvaikutuksia ennen muuta lähiyhteisöihin: niiden tavoitteena on matkailun kehittäminen, joten luonnonsuojelu jää usein sivuosaan. Kansallispuistojen vaikuttavuutta arvioidaan taas laajemmassa puistoverkoston kehityksessä.²⁴

Laatokan luotojen alueellista luontopuistoa koskeva suunnitelma teetettiin Karjalan tiedekeskuksen tutkijoilla Aleksandr Kutškon johdolla vuonna 1990. Suunnitelmassa pohditaan alueen metsien, luotojen sekä biodiversiteetin arvoa.²⁵ Sen perusteella 850 neliökilometrin laajuinen Pohjois-Laatokan maisema-alue Lahdenpohjasta Läskelään siirrettäisiin pois taloudelliseksi toiminta-alueeksi nimetystä kokonaisuudesta. Laatokan vesialueesta alueellisen luontopuiston suunnitelma kattoi kaikki alueen saaret (kuten Putsaari, Siikasaari, Mustasaari), ja maalla puisto rajautui Pietari-Sortavala-Pitkäranta-maantiehen.²⁶ Seudulla oli jo Neuvostoliiton aikana muutamia luonnonsuojelualueita, joista suurin oli vuonna 1972 perustettu ”Pohjois-Laatokan eläintieteellinen rauhoitusalue”. Suunnitelman mukaan rauhoitusalue tulisi olemaan tulevan alueellisen luontopuiston ydin.²⁷ Siihen suunniteltiin liitettäväksi myös Taruniemessä sijaitseva Sortavalan kasvitieteellinen rauhoitusalue, joka lopulta jätettiin kuitenkin alueellisen luontopuiston ulkopuolelle. Luontopuistoon ajateltiin liitettävän myös Impilahden ja Lahdenpohjan metsänhoitoalueilla olevat ainutlaatuiset koivu- ja mäntymetsät,²⁸ mutta aietta ei toteutettu. Kaikissa näissä suunnitelmissa asetettiin etusijalle luonnonsuojelun, ei matkailun vahvistaminen.

Karjalan tasavallan tiedekeskuksen tutkijat valmistelivat vuonna 1993 suunnitelmaa kokonaisvaltaisen luonnonsuojelualuejärjestelmän kehittämiseksi. Suunnitelma sisälsi ajatuksen, että ehdotetun Laatokan

24 Predloženiya po formirovaniyu seti osobo ohranjajemyh prirodnyh territorii v Respublike Karelija. 1993. F. 3741. Op. 1. D. 174. L. 11. Karjalan tasavallan kansallisarkisto, Petroskoi.

25 Protokol zasedanija Prezidiuma Karelskogo filiala Akademii Nauk SSSR. 1990. F. 2. Op. 2. D. 399. L. 84. Karjalan tiedekeskuksen tieteellinen arkisto, Petroskoi.

26 *Leninskaja pravda* 9.1.1990, 3–4.

27 Ekologo-ekonomičeskoe obosnovanie dlja obrazovanija natsionalnogo parka “Ladožskie šhery” 2011, 106.

28 Ekologo-ekonomičeskoe obosnovanie dlja obrazovanija natsionalnogo parka “Ladožskie šhery” 2011, 106–108.

luotojen puiston lisäksi puistoverkoston kuulusivat myös muut valtion kansallis- ja luonnonpuistot.²⁹ Valtion tasolla oli niin ikään käynnistetty luonnonsojelualueiden hallintouudistus. Neuvostoliiton korkeimman neuvoston antamassa päätöslauselmassa (1990) tavoitteena oli kasvattaa sojelualueiden pinta-alaa kahdesta kolmeen prosenttiin vuoteen 2000 mennessä.³⁰ Varsinaisesti Laatokan luotojen sojeleminen sai alkunsa paikallisten asiantuntijoiden aloitteesta öljyvarastosuunnitelmien sekä metsähakkuiden hillitsemiseksi, mutta se vastasi myös korkeimman hallintovallan tavoitteisiin sojelualueiden lisäämiseksi.

Karjalan tasavallan korkein neuvosto hyväksyi vuonna 1992 kaksi sojelutoiminnan ja alueen matkailun kehittämisen kannalta tärkeää lakia. Tässä suhteessa Karjala oli ensimmäisiä Venäjän tasavalloista, joissa sojelu- ja matkailusäätely punottiin yhteen. Säädösten mukaan matkailutoiminta siirrettiin Karjalan tasavallassa Matkailun valtiokomitean valvontaan, ja muutoinkin sojelutoiminnan järjestämisessä tuli ottaa huomioon taloudellinen hyöty. Pääsy kansallis- ja luonnonpuistoihin tuli maksulliseksi, ja pääsymaksun suuruuden määräisivät yhdessä luonnonsojelualueet, matkatoimistot ja paikalliset hallintoelimet.³¹ Näin luontomatkailu katsottiin paikallistasolla alusta alkaen matkailua edistäväksi tuotteeksi. Myöhemmin samana vuonna säädetty laki ”Ainutlaatuisista historiallisista alueista ja luontomaisemista” antoi Karjalan tasavallan korkeimmalle neuvostolle oikeuden määritellä sojelualueet ja kehittää niiden infrastruktuuria sekä niihin liittyvää matkailua.³²

Pohjois-Laatokan rantojen korkea asutustiheys huomioon ottaen historiallista ainutlaatuisuutta koskeva laki olisi soveltunut Laatokan luodoille sojelulakia paremmin, mutta laki historiallisista alueista säädettiin vasta loppuvuodesta 1992, jolloin päätös luontopuistosta oli jo tehty.³³ Erot kansallispuistojen ja alueellisten luontopuistojen välillä kyt-

29 Predloženiya po formirovaniju seti osobo ohranjajemyh prirodnyh territorij v Respublike Kareliya. 1993. F. 3741. Op. 1. D. 174. L. 11. Karjalan tasavallan kansallisarkisto, Petroskoi.

30 Postanovlenie Verhovnogo Soveta SSSR ”O neotložnyh merah ekologičeskogo ozdorovlenija strany”. 1989. F. 3741. Op. 1. D. 59. L. 2. Karjalan tasavallan kansallisarkisto, Petroskoi.

31 Zakon Respubliki Karelija o turizme 1992, 5; Zakon Respubliki Karelija ob unikalnyh istoričeskikh i prirodno-landšaftnyh territorijah 1992, 3.

32 Zakon Respubliki Karelija ob unikalnyh istoričeskikh i prirodno-landšaftnyh territorijah 1992, 3.

33 *Leninskaja pravda* 9.1.1990, 3–4; *Leninskaja pravda* 19.1.1990, 3.

keytyivät keskusteluun Laatokan luodoista 1990-luvun jälkipuoliskolla ja jarruttivat kansallispuiston perustamista.

Puistohanke hyyyty vaikeuksiin

Aleksandr Kutško, Laatokan puistosuunnitelman alkuunpanija sekä Luonnonsuojelun ja matkailun kehittämisen toimikunnan johtaja, raportoi Karjalan tasavallan ministeriön neuvostolle toukokuussa 1993, että luonnonsuojeluprojektin ensimmäinen vaihe oli toteutettu: vuosina 1991 ja 1992 oli perustettu Votlajärven ja Paanajärven kansallispuistot Karjalan itä- ja pohjoisosiin. Samaan aikaan valtion metsäkomitea oli kuitenkin vähentänyt tulevien luonnonsuojelualueiden määrää.³⁴ Tämä vaikutti erityisesti Laatokan luotojen puistoon, joka oli suunnitelmien vastaisesti jäänyt toteuttamatta. Syyksi hankkeen viivytykseen nimettiin metsäkomitean toiminnan hitaus ja rahoituksen puute. Rahoitus oli ongelma myös jo aiemmin perustetuille Kostamuksen ja Kivatsun luonnonpuistoille. Karjalan tasavallan hallituksen puheenjohtaja Viktor Stepanov ilmoitti Venäjän hallitukselle, että luonnonsuojelualueiden rahoitustilanne oli kriittinen, muun muassa palkkojenmaksu oli viivästynyt.³⁵ Myös uudet kansallispuistot kärsivät samoista ongelmista: esimerkiksi Paanajärven kansallispuisto sai vuonna 1995 vain 65 % tarvitsemastaan rahoituksesta.³⁶

Tämän seurauksena Pohjois-Laatokan osalta keskusteluihin nousi myös puiston tuleva status. Projektin alkuunpanijat Karjalan tiedekeskuksesta väittivät, että jos puisto saisi kansallispuiston statuksen, sen rahoitus olisi turvattu valtion budjetista. Heidän lausuntonsa mukaan esimerkiksi Paanajärven kansallispuiston budjetti vuonna 1997 oli noin miljardi ruplaa³⁷, joka olisi Sortavalan kaupungin ja Karjalan tasavallan

34 Soobštšenie Komissii po voprosam ohrany prirody i razvitija turizma v Sovet Ministrov Respubliki Karelija. 1993. F. 3741. Op. 1. D. 174. L. 38. Karjalan tasavallan kansallisarkisto, Pietroskoi.

35 Pismo Predsedatelja Pravitelstva Respubliki Karelija V. Stepanova Zamestitelju Predsedatelja Pravitelstva Rossijskoi Federatsii A. H. Zaverjuhe. 1996. F. 3741. Op. 1. D. 318. L. 36. Karjalan tasavallan kansallisarkisto, Pietroskoi.

36 *Severnõi kurjer* 1.2.1995, 3; *Severnõi kurjer* 18.1.1997, 1.

37 Noin 250 000 euroa vuoden 2021 rahassa.

budjeteille liian kallis.³⁸ Sekä Karjalan tasavallan ekologian ja luonnonvarojen ministerin varajohtaja Aleksandr Šyrlin, Sortavalan kaupungin hallinto että paikallisluonnonsuojelun komitean puheenjohtaja yhtyivät tähän näkemykseen.³⁹

Karjalan tiedekeskuksen geologina toiminut Ylo Systra kannatti suojelualueen statusta luontopuistona. Hän väitti, että ”Laatokan luotojen kansallispuiston status rajoittaa jyrkästi kymmenien tuhansien Pohjois-Laatokan omistajien oikeuksia. Heidän kohtalonsa on epämääräinen. Tarvitaanko vielä kymmeniä vartijoita tulevalle puistolle?”⁴⁰ Lahdenpohjan, Pitkärannan ja Sortavalan kunnanjohtajat lähettivät heinäkuussa 1997 tasavallan hallinnolle oman päätöksensä, jossa he pyysivät nimenomaan alueellisen luontopuiston perustamista. Ehdotuksen mukaan puisto ei tulisi käsittämään maatalousalueita, taajamia, maatiloja eikä maanteitä, ja kalastusoikeus säilytettäisiin koko puiston alueella.⁴¹

Julkiset väittelyt Pohjois-Laatokan puistosta paikallislehdistön sivuilla käytiin pääasiassa kaupungin ja Karjalan tasavallan viranomaisten sekä tutkijoiden välillä. Paikallisväestön asenteet puistohankkeeseen ilmes-tyivät julkiseen keskusteluun ensimmäistä kertaa vasta vuonna 1998 paljon puhuvilla otsikoilla: ”Laatokan luodot: varo, suuruudenhulluus”. Elisenvaaralainen Vladimir Malkovski kirjoitti, että ”ei kukaan kysynyt paikallisväestön mielipidettä”, ”valtaenemmistö on puistoa vastaan, sen jokaisessa muodossa”, ”pääsy metsään tavallisilta ihmisilta suljetaan”, ”maa tuotteistetaan” ja ”Laatokan maalauksellisesta rannikosta tehdään tulonlähde suppeaa piiriä varten”.⁴² Protestoinnit puistoa vastaan eivät olleet yleinen ilmiö vielä 1990-luvulla, mutta paikallisten vastalauseet kertovat, ettei asennoituminen puistoon ollut alun perinkään yksimielistä.

38 *Severnõi kurjer* 21.8.1997, 3.

39 *Severnõi kurjer* 4.2.1997, 3; *Severnõi kurjer* 15.5.1999, 5.

40 *Severnõi kurjer* 26.4.1997, 5.

41 Postanovlenie glav administratsi gg. Pitkäranta, Sortavala i Lahdenpohskogo rajona 1997.

42 *Severnõi kurjer* 14.2.1998, 5.

TACIS-apu ja kompromissien aika

Karjalan tasavallan luonnonsuojelualueiden verkoston kehittäminen sai uutta energiaa vuonna 1999, kun TACIS- hankkeet aloitettiin Luoteis-Venäjällä. TACIS (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States) oli Euroopan unionin avustusohjelma, joka toteutettiin vuosina 1991–2006 entisen Neuvostoliiton tasavalloissa. Karjalan luonnonsuojelualueilla toteutettiin tällä kaudella viisi projektia, joista suurin oli ”Karjalan tasavallan kansallispuistojen kehittämisprojekti”. Hankkeen budjetti oli noin 3,5 miljoonaa euroa,⁴³ ja sen toimeenpanijoina olivat Suomen Metsähallitus, Karjalan tasavallan hallitus, yksityisyrietykset sekä suomalaiset ja venäläiset tutkijat. Euroopan unionin avustaman hankkeen tuloksena tuotettiin viisi kansallispuistoa koskevaa suunnitelmaa. Projektin toteuttajat suunnittelivat Paanajärven kansallispuiston kehittämisohjelman ja ehdottivat vielä neljän kansallispuiston perustamista Karjalan tasavallan alueella: Kalevalan, Koitajoen, Laatokan luotojen ja Tuuloksen.

Ladoga Skerries -kansallispuiston hankkeen promoottori oli Karjalan tiedekeskuksen tutkija Aleksei Kravtšenko. Hänen raporttinsa ”Ehdotukset Laatokan luotojen kansallispuiston perustamisesta” oli ensimmäinen esitys, jossa Pohjois-Latokan kansallispuiston idea esitettiin seikka-peräisesti. Hänen mukaansa puiston perustaminen oli tärkeää, koska kyseessä oli ainutlaatuinen luotomaisema, jossa oli erityisiä kivilajeja ja jääkauden merkkejä, uhanalaisia eläin- ja kasvilajeja sekä arvokkaita historiallisia ja kulttuurisia kohteita. Erityisperusteluina oli alueen hyvin kehitetty infrastruktuuri ja keskeinen sijainti Suomen rajan läheisyydessä. Kravtšenkon mukaan kyseiset tekijät lisäisivät alueen vetovoimaisuutta, ja siksi nimenomaan kansallispuiston status alueellisen luontopuiston sijaan sopisi sille erityisen hyvin.⁴⁴

Kansallispuiston perustamisen tavoitteena oli luonnon sekä historiallisten ja kulttuuristen kohteiden säilyttäminen, ekologisen tiedon edis-

43 Rouge-Oikarinen 2009. Liite 5; Hankkeesta mainitaan myös Ralf Buckleyn teoksessa *Case Studies in Ecotourism*, vaikka annetut tiedot eivät olekaan täsmällisiä. Buckley 2003, 185.

44 Kravtšenko 2001, 9.

täminen ja matkailun kehittäminen. Erityisesti matkailun arveltiin olevan tärkeää tulevalle suojelualueelle ja sen menestykselle. Kravtšenkon mukaan matkailijoiden määrä kasvaisi vuoteen 2010 mennessä 5 000 henkilöön ja vuoteen 2020 mennessä 15 000 henkilöön. Kravtšenko painotti, että arvioitu kasvu olisi mahdollista, jos suunnitellut investoinnit – noin 1,5 miljoonaa euroa – toteutettaisiin vuosina 2001–2010. Budjetettiin kuuluisivat matkailutoimiston, mökkien ja saunojen rakentaminen, leirintäalueiden kunnostus ja kävelypolkujen raivaaminen sekä autojen, veneiden ja työkalujen hankkiminen puiston käyttöön.⁴⁵

Suomesta lähetettiin vuonna 2001 Venäjälle projektiin liittyen mitä erilaisimpia tuotteita kaikkiaan 182 000 euron arvosta, kuten toimistolaitteita, kaksi autoa, laiva ja kolme moottorivenettä, viisi teltaa ja sekalaisia työkaluja.⁴⁶ Avustuksia varten Sortavalaan perustettiin kunnallinen yritys Ladoga Skerries. Vaikka kansallispuistoa ei ollut vielä virallisesti edes perustettu, sen infrastruktuurin kehittäminen ja matkailijoiden palveleminen oli jo alkanut. Karjalan tasavallan kansallispuistojen kehittämisprojektin johtajan Jouko Högmänderin mukaan vuonna 2000 puistossa vierailleet olivat viettäneet alueella yhteensä noin 15 000 päivää ja keskimääräinen oleskeluaika alueella oli ollut pari päivää.⁴⁷ Nämä kaikki olivat omatoimisia matkailijoita. Vuonna 2000 Laatokan luotojen puistossa vieraili noin kolme prosenttia seudun matkailijoiden kokonaismäärästä.⁴⁸

Frimanin ja Högmänderin arvion mukaan 1990-luvun loppupuolella tulevan Pohjois-Laatokan kansallispuistoalueen matkailijoiden matkasuunnitelmiin kuuluivat kalastus (30 %), ”merimatkat” (20 %) ja huiji- ja uintiretket sekä seudun nähtävyyksillä vierailu (35 %). Projektin toteuttajat eivät käyttäneet rannikkomatkailusta termiä ekomatkailu,⁴⁹ vaikka suunnitelmassa puhuttiin kasvitieteellisestä toiminnasta sekä

45 Kravtšenko 2001, 61.

46 Kravtšenko 2001, 81–90; Ottšet o rabote v oblasti fizkultury, sporta i turizma za 2000 god 2001, 5.

47 Friman & Högmänder 2001, 70.

48 Friman & Högmänder 2001, 76.

49 Termi *ekomatkailu* ilmestyi Karjalan tasavallan lehtiin vuonna 1997 ja tuli suosituksi 2000-luvulla. Yleensä tämä käsite sisältää kestäväen kehityksen, luonnon observoinnin, opetuksen ideat sekä taloudelliset edut paikallisväestölle.

”ekosivistyksestä”.⁵⁰ Matkailijoiden määrän seudulla arvioitiin vuoteen 2020 mennessä kasvavan 15 000 maksavaan kävijään. Oletettiin, että jokainen kävijä hyödyntäisi joitakin puiston maksullisista palveluista, vaikka puisto itsessään pidettäisiin pääsymaksuttomana.⁵¹ Vaikka projektin suunnittelijat pohtivat kansallispuiston kauppapotentialiaa, päärahoituksen suunniteltiin tulevan Venäjän valtion budjetista.

Karjalan tasavallan kansallispuistojen kehittämisprojektin puitteissa laadittiin strategiat puiston kehittämiseksi ja henkilökunnan kouluttamiseksi. Puistoihin liittyvien matkatoimistojen rakentaminen aloitettiin Paanajärven kansallispuistosta.⁵² Laatokan puiston suunnitelman toteutuksen uudeksi uhaksi nousi se, että alue oli alustavasti varattu suojelukäyttöön vain vuoden 2001 loppuun saakka. Toinen uhka ilmeni lisääntyneestä kesämökkeilystä.⁵³ On hieman erikoista, ettei tasavallan lehdistössä ei juurikaan näistä ongelmista kirjoitettu. Kunnallinen yritys Ladoga Skerries palveli turisteja eikä kontrolloinut koko aluetta, jolloin paikallisväestö jatkoi suojelualueella tavalliseen tapaan kalastamista, marjastamista, sienestämistä sekä aurinkokylpyä. Vuoden 2001 jälkeen suunniteltu luonnonsuojelualue ei saanut edelleenkaan mitään virallista statusta ja puistoidea jäi paperille.

Jälkikäteen on vaikea arvioida, miksi EU:n rahoittama hanke ei toteutunut suunnitellusti. Oliko syynä kenties valtion, tasavallan vaiko paikallisviranomaisten ristiriitaiset toimet. On myös arveltu, että todellinen syy kansallispuiston idean jäädyttämiseen oli metsäteollisuuden ja louhintayrityksien puistonvastainen lobbaus.⁵⁴ Vuonna 2006 uusi toimija – Komileszagotprom-yritys Komin tasavallasta – ilmestyi Karjalan metsämarkkinoille, ja suurin osa Pohjois-Laatokalle suunnitellun kansallispuiston sisältämisestä metsäresursseista joutui kyseisen metsäteollisuusyrityksen haltuun.⁵⁵ Valinta luonnonsuojelun, turismin ja teollisuuden kehittämisen välillä oli käytännössä tehty, ja Pohjois-Laatokan

50 Friman & Högmänder 2001, 71.

51 Friman & Högmänder 2001, 77; Kravtšenko 2001, 64.

52 Rezultaty dejatelnosti proekta Tacis 2001.

53 Rezultaty dejatelnosti proekta Tacis 2001; Gromtsev & Kravtšenko 2019, 9.

54 *Ekspert Severo-Zapad* 28, 23.7.2007.

55 *Ekspert Severo-Zapad* 28, 23.7.2007; Svedenija po dejstvujutšim dogovoram arendy uštastkov lesnogo fonda v 2006 godu.

metsien tuotteistaminen jatkui. Laatokan luodot -hanke lopetettiin vuonna 2007 ja kaikkien kokoon saatujen tarvikkeiden ja kalusteiden kohtalo jäi epäselväksi.⁵⁶

Komileszagotprom-yrityksen toiminta Pohjois-Laatokan metsissä viritti kuitenkin uutta keskustelua kansallispuistosta. Maaliskuussa 2007 Sortavalan paikallislehti *Laatokka* ja Karjalan tasavallan TV-kanava Nika+ ilmoittivat metsien tulevista hakkuista suunnitellun kansallispuiston alueella.⁵⁷ Yllättäen Karjalan tasavallan lakeja säättävä kokous reagoi uutiseen viivyttelämättä: kansanedustajat käsittelivät asiaa ja laativat vetoituksen Karjalan tasavallan johtajalle. Kansanedustajat ehdottivat luonnonsuojelun alueen perustamista, vaikka kokivatkin omatoimimatkojen vaaralliseksi Pohjois-Laatokan luonnolle, ennen muuta matkailun saastuttavan vaikutuksen ja tulipalojen takia.⁵⁸ Karjalan tasavallan johtaja Sergei Katanandov hyväksyi uudelleen idean puistosta, mutta huomautti ”Laatokan luotojen” luonnonsuojelun alueen perustamisen olevan kyseenalainen ratkaisu: ”Se aiheuttaisi ongelmia niille ketkä asuvat alueella. He eivät saisi vapaasti käyttää metsien rikkauksia tai kalastaa, ja alueen suojeleminen rajoittaisi heidän oikeuksiaan muutenkin. Luulen, että asiassa ei tulla tekemään mitään ilman kansanäänestystä.”⁵⁹

Tilanne muuttui myös paikallistasolla. Asukaskokoukset Sortavalan, Pitkärannan ja Lahdenpohjan piireissä äänestivät nyt luonnonsuojelun alueen perustamisen puolesta. Kokouksissa arvosteltiin metsäteollisuuden ja kaivosten toimintaa ja vastustettiin järjestämätöntä matkailua Pohjois-Laatokan luodoilla. Arvioni mukaan vuonna 2007 pidettiin vähintään viisi kokousta Pohjois-Laatokan kaupungeissa ja kylissä.⁶⁰ Seuraava tärkeä päätös tehtiin elokuussa 2007, kun tuleva suojeltavaksi suunniteltu alue poistettiin Komizagotles-yrityksen käyttöalueesta.⁶¹ Kansallispuiston idea sai kannatusta jopa valtakunnan tasolla, kun Venäjän luonnonsuojeluministeri Juri Trutnev vieraili Karjalan tasavallassa.

56 Haastattelut 1, 2; Park ne sozdan. O pritšinah i sledstvijah 2000.

57 *Ladoga* 9.3.2007, 3; Uutiset, Nika+, 16.3.1997.

58 *Ladoga* 9.3.2007, 3; *Regnum* 26.4.2007.

59 *Karelija* 7.6.2007.

60 Ladožskaja hronika 2007.

61 *Ofitsialnyi internet-portal Respubliki Karelija* 8.8.2007.

Laatokan luotojen kansallispuiston perustamisen työsuunnitelma laadittiin pian hänen vierailunsa jälkeen. Työsuunnitelman mukaan kansallispuistohanke oli saatava päätökseen heinäkuuhun 2009 mennessä.⁶²

Tilanne rauhoittui paikallistasollakin, kun valtiollinen suojele Pohjois-Laatokan ainutlaatuiselle luonnolle oli nyt turvattu. Suunniteltu kansallispuisto tulisi rajoittamaan suurisuuntaisia metsähakkuita ja kaivos-toimintaa, mikä sopi useille intressiryhmille. Samalla saatiin aikaan heikko kompromissi paikallisten, viranomaisten, tutkijoiden ja metsäteollisuuden sekä muiden yritysten välillä. Tästä huolimatta heti kun luonnon tuotteistamisen uhka jäi pois, kysymys kansallispuiston tarkoituksenmukaisuudesta palasi jyrkkänä lehtien sivuille. Suunniteltu luonnonsuojelualue nimettiin ”keskitysleiriksi” ja ”reservaatiksi”, jossa kaikki toiminta olisi kielletty.⁶³

Episodi oli vastaava kuin kymmenen vuotta aikaisemmin, kun suurimpana uhkana Laatokan luonnolle pidettiin Ladenson-yrityksen toimintaa ja öljyvaraston rakentamista. Kansallispuisto esitettiin vaihtoehtona yritysten harjoittamalle luonnon riistolle, mutta kun yritystoiminta kiellettiin alueella, kansallispuiston kriitikot ilmestyivät jälleen lehtien palstoille. Arvelen, että paras tilanne paikallisväestön näkökulmasta oli epämääräinen keskusteleva kompromissivaihe, jolloin alue oli varattu luonnonsuojelualueelle ja metsäteollisuus oli suljettu pois. Kuvattua epämääräistä tasapainon tilaa kesti noin neljä vuotta (2007–2010). Karjalan luonnonsuojeluaktivistit väittivät, että Karjalan tasavallan hallinto ei ollut kiinnostunut projektista ja että yrityksen lobbaus oli esteenä suojelun virallistamiselle.⁶⁴

Uhat puhututtavat laajasti

Vuoden 2011 viimeisinä päivinä Venäjän hallitus allekirjoitti määräyksen valtiollisen luonnonsuojelualuejärjestelmän uudesta konseptista. Tämä

62 Rabortši plan meroprijati po obrazovaniju natsionalnogo parka ”Priladože” 2007.

63 *Konkretno.ru* 8.11.2007.

64 *Izvestija* 27.7.2008.

asiakirja ohjaisi maan viranomaisten ja luonnonsuojelijoiden toimia vuoteen 2020 saakka. Vuoden 2011 lopussa Venäjällä oli 102 luonnonpuistoa ja 42 kansallispuistoa, jotka yhdessä valtion muiden luonnonsuojelualueiden kanssa käsittivät 2,7 % maan kokonaispinta-alasta.⁶⁵ Samanlainen tilanne oli Karjalan tasavallassa, jossa valtion luonnonsuojelualueet (Votlajärven, Paanajärven ja Kalevalan kansallispuistot sekä Kivatsun ja Kostamuksen luonnonpuistot) käsittivät 2,2 % tasavallan kokonaispinta-alasta. Tasavallan kaikkien luonnonsuojelualueiden pinta-ala oli 5,7 %.⁶⁶ Uuden valtiollisen konseptin päätavoitteena oli luonnonsuojelualueiden ketjun kehittäminen: vuoden 2020 loppuun mennessä suunniteltiin perustettavaksi 11 uutta luonnonpuistoa ja 20 kansallispuistoa. Lisäksi suunniteltiin 11 vakinaisen luonnonsuojelualan pinta-alan laajentamista.⁶⁷ Näin korkeisiin tavoitteisiin ei päästy, sillä vuoteen 2020 mennessä Venäjällä oli perustettu vain kolme uutta luonnonpuistoa ja kymmenen kansallispuistoa.

Venäjän lainsäädännössä määriteltiin entistä tarkemmin myös luonnonpuistojen ja kansallispuistojen erot. Luonnonpuistojen tehtävä on ennen muuta luonnon suojelu ja tutkimus, ja ne ovat yleensä suljettuna tavallisilta kansalaisilta. Koskemattoman luonnon säilyttäminen luonnonpuistoissa edellyttää niiden etäisyyttä asutuskeskuksista, kun taas kansallispuistoissa voi olla kyliä ja taajamia tai ne voivat jopa sijaita suurien kaupunkialueiden sisällä. Tästä johtuen nimenomaan kansallispuistojen perustaminen tai laajentaminen herätti sosioekonomisia konflikteja. Kansallispuistojen perustamista koskevat aineistot todistavat, että Venäjällä on viime vuosina tapahtunut useita vastaavia eri intressipiirien välisiä konflikteja eikä Laatokan luotojen esimerkki ole tässä suhteessa ainutlaatuinen. Arvioni mukaan vuodesta 2011 lähtien kansallispuistojen perustamisen yhteydessä Venäjällä on esiintynyt huomattavia ristiriitoja seitsemässä tapauksessa kahdestakymmenestä.

Paikallislehdistön ja ennen kaikkea verkkolehtien analyysi osoittaa, että ihmiset eivät tiedä, miten kansallispuiston perustaminen itse asiassa

65 Rasporjaženie Pravitelstva Rossijskoi Federatsii 2011.

66 Nautšnoe obosnovanie razvitija seti osobo ohranjajemyh prirodnyh territorii v Respublike Karelija 2009, 17–18.

67 Rasporjaženie Pravitelstva Rossijskoi Federatsii 2011.

vaikuttaa heidän elämäänsä tai mitä eroja on kansallispuiston ja luonnonpuiston välillä. Tämän ymmärtämättömyyden tai tietämättömyyden syynä on mahdollisesti se, että kansallispuistokonsepti on melko uusi Venäjällä. Neuvostoliiton aikana oli pitkän aikaa toiminnassa vain muutama kansallispuisto: Baltian tasavalloissa sekä Moskovan ja Sotšin kaupungeissa. Ymmärtämättömyys ja epäluottamus johtavat ikäviin vastakkainasetteluihin. Niinpä konflikteja on tullut esiin Venäjän eri alueilla – Luoteis-Venäjältä Kaukasiaan ja Keskus-Venäjältä Siperiaan. Kaikista tapauksista on löytynyt samankaltaisia paikallisen ja alueellisen konfliktin ylittäviä piirteitä kuin Laatokan tapauksessa, kuten taulukosta 2 on nähtävissä. Ennen kaikkea paikalliset asukkaat ovat arvelleet, että kansallispuisto rajoittaa heidän oikeuksiaan, kieltää sienien, marjojen ja yrttien poimimisen sekä kalastuksen, metsästyksen ja muun taloudellisen toiminnan. Toisin kuin Suomessa, Venäjällä ei ole virallistettuja jokamiehenoikeuksia. Paikallisten ennakkoluulot kohdistuvat myös turisteihin, erityisesti varakkaisiin ”kultaturisteihin”, jotka paikallisten asukkaiden mielestä valtaavat heidän alueensa. Toisena uhkana paikallisille näyttää yleisesti olevan metsäteollisuuden rajoittaminen, josta väitetään, että hakkuualueiden supistaminen johtaa työntekijöiden erottamiseen ja työttömyyteen.

Näin sosioekologinen konflikti Laatokan luotojen ympärillä on ainoastaan yksi lukuisista konflikteista Venäjän ympäristöpolitiikasta keskusteltaessa Laatokan puisto -projektista väiteltiin paikallislehdissä,⁶⁸ tapaamisissa sekä verkossa. Esimerkiksi vuodesta 2012 lähtien Sortavalan kaupungin VKontakte-verkkosivulla⁶⁹ on kirjoitettu yli 10 500 viestiä kansallispuiston puolesta ja vastaan.⁷⁰ Myös luonnonsuojelujärjestö SPOK:n keskustelufoorumilla puitiin aktiivisesti kansallispuiston perustamista.⁷¹ Keskustelua on ollut runsaasti, vaikka aikanaan puiston perustaminen sai laajaa kannatusta.

68 Gorod 812 23.7.2018; 7x7. *Horizontalnaja Rossija* 11.1.2018.

69 Vkontakte tai VK on Venäjän sekä muiden entisen Neuvostoliiton maiden suosituin sosiaalinen media.

70 Sozdanie parka "Ladožskie šhery". Golosuem! 2020.

71 Obščestvennye slušanija v Sortavale po voprosu sozdanija natsparka prevratilis v nesankscionirovannyi miting 2011; Ks. myös Osipov, Lähteenmäki, Iilmolahti & Karhu 2019.

Taulukko 2. Uusien kansallispuistojen uhat paikallisväestölle

Kansallispuisto ja sijainti	Vuosi (suunniteltu)	Uhat
Atarskaja Luka (Kirovin alue)	2013	Metsäteollisuuden vastustus, työttömyyden uhka. ⁷²
Pridesnjanski (Brjanskin alue)	2014	Paikallisväestön oikeuksien rajoittaminen (kalastus, metsästys, marjojen poimiminen). ”Kultaturistien” invaasio. Palveluiden muuttuminen maksullisiksi. ⁷³
Zigalga (Tšeljabinskin alue)	2014	Paikallisväestön oikeuksien rajoittaminen (kalastus, metsästys, marjojen poimiminen). Työttömyyden uhka metsäteollisuusalueella. ⁷⁴
Gornaja Kolyvan (Altain aluepiiri)	2017	Paikallisväestön oikeuksien rajoittaminen (yrttien poimiminen). Neuvottelut metsäteollisuuden edustajien kanssa. ⁷⁵
Togul (Altain aluepiiri)	2017	Paikallisväestön taloudellisen toiminnan rajoittaminen. Työttömyyden uhka. ⁷⁶
Samurski (Dagestanin tasavalta)	2018	Paikallisväestön taloudellisen toiminnan rajoittaminen. Pääsyn estäminen pyhälle paikalle. ⁷⁷

Suurimpana syynä kansallispuiston vastustamiseen oli huoli luonnon yksityiskäytön rajoittamisesta. Paikallisväestö, erityisesti Sortavalan kaupungin asukkaat, lomailevat Pohjois-Laatokan alueella kesämökeillään ja marjastavat, sienestävät ja kalastavat. Mökkeilijöiden pelkona on, että kansallispuisto rikkoo heidän oikeuksiaan. ”Katsoessani [kansallispuiston] karttaa erilaisine vyöhykkeineen näen, ettei saarille saa rantautua, leiriytymisestä puhumattakaan. Entäpä kalastaminen? Totta kai, mutta

72 *Gorodkirov* 20.11.2014.

73 *Našbrjansk.ru* 2.3.2016; *Brjanskaja ulitsa* 4.3.2016; Ks. myös artikkelin keskustelu sekä Brjanskin kaupungin foorumi; *Brjanskonlain* 14.3.2014.

74 *Internet-gazeta Znak* 6.7.2018; *74.RU Tšeljabinsk online* 29.11.2018.

75 *Pollitsib.ru* 22.8.2019; *Zmeinogorski vestnik* 14.6.2013.

76 *Bankfaks* 9.7.2019.

77 *Bezformata* 29.11.2018; *RIA Derbent* 14.11.2018; *RIA Derbent* 23.12.2018.

se on maksullista tai luvan takana.”⁷⁸ Toinen kommentoija toteaa: ”Kansallispuisto tai alueellinen luontopuisto – se kaikki on ihan joutavaa viisastelua. Joka tapauksessa on niitä jotka saavat käyttää alueita ja niitä jotka eivät”.⁷⁹

Jo vuonna 1995 voimaan tulleen lain mukaan taloudellinen toiminta kansallispuistoissa onkin kiellettyä tai merkittävästi rajoitettua.⁸⁰ Sen vuoksi Pohjois-Latokan alueen statuksen muutos nähtiin vaikuttavan paikallisyhteisön toimintaan. Toisaalta paikallisasukkaat eivät ottaneet huomioon sitä, että Latokan luotoja ympäröi jo Neuvostoliiton aikainen vesiensuojelualue, jonka taloudellista käyttöä on jo rajoitettu. Paikallisväestön, pääasiassa sortavalalaisten, mielestä Sortavala, Läskelä, Haapalampi ja muut kylät joutuisivat eristyksiin Latokasta suojelun myötä:

Ihmisille jäi vain yksi rikkaus – kesämökit ja oma talous. Alueella täytyy tukea tuotantoa ja maataloutta eikä tehdä reservaattia ”norpan suojeluun”.⁸¹

Te tuotte paikallisväestön reservaattiin, nimenomaan reservaattiin, rajoitatte ihmisten oikeuksia tietämättä yksityiskohtia.⁸²

Sortavalan hallinnon edustaja väitti, että kansallispuiston vastainen taistelu yhdisti sortavalalaisia ja paikallisissa viranomaisia:

Nykyään melko suuri joukko ihmisiä on puistoa vastaan. Minulla on 10 000 allekirjoitusta, mutta tiedän, että niitä on 30 000, ja vain 3000 ihmistä oli puiston puolesta.”⁸³

78 Obštšestvennye slušanija v Sortavale po voprosu sozdanija natsparka prevratilis v nesanktsionirovannyi miting 2011; Ks. myös artikkelin kommentointi.

79 Obštšestvennye slušanija v Sortavale po voprosu sozdanija natsparka prevratilis v nesanktsionirovannyi miting 2011.

80 Federalnyi zakon ot 14 marta 1995 g. N 33-FZ ”Ob osobo ohranjajemyh prirodnyh territorijah”.

81 Obštšestvennye slušanija v Sortavale po voprosu sozdanija natsparka prevratilis v nesanktsionirovannyi miting 2011; Ks. myös artikkelin kommentointi.

82 Obštšestvennye slušanija v Sortavale po voprosu sozdanija natsparka prevratilis v nesanktsionirovannyi miting 2011.

83 Haastattelu 5.

Toisena syynä kansallispuiston vastustamiseen oli jo aiemmin mainittu ”kultaturistien” uhka. Paikallisväestön mielestä isoimmat ”pohatat” ja vallanpitäjät, joille oli sallittua kaikki, ostaisivat maa-alueet ja saaret Pohjois-Laatokalla. Tässä tapauksessa kysymys ei olisi paikallisten omista kesämökeistä, vaan huviloista ”niille ihmisille”, jotka tulisivat Moskovasta ja Pietarista. Kansallispuistojen suunnittelijat osoittivatkin, että monet maa-alueet myytiin 2000-luvulla Pietarin alueen asukkaille.⁸⁴

Kuka osti Putsaaren? Kuka oli Winterin huvilan rakennuttamisen takana? On vieläkin monta esimerkkiä, kuuluista sukunimeä, jotka asuvat luodoissa.⁸⁵

Toistan tuhatta kertaa: luonnonsuojelualueita koskevaan lakiin täytyy tehdä lisäyksiä, joissa otetaan huomioon kaikkien osapuolien intressit.⁸⁶

Vuonna 2011 olin kansallispuistoa vastaan. Tällä hetkellä lainsäädäntömme on epätäydellinen – se toimii yksipuolisesti Moskovan herrasmiesten eduksi.⁸⁷

Kiista Laatokan luotojen kansallispuistosta on klassinen esimerkki ristiriidasta maaseudun ja kaupungin sekä paikallisyhteisön ja keskusvallan välillä. Kesäkuun 8. päivänä 2011, väittelyn ollessa kiihkeimmillään, Sortavalan kaupungin urheilukentällä pidettiin kokous, joka muodostui lopulta vastalausekokoukseksi. Sortavalalaiset vastustivat kansallispuistoa ja vaativat kansanäänestystä.⁸⁸ Näin samat ihmiset, jotka neljä vuotta aikaisemmin olivat hyväksyneet kansallispuiston perustamisen, vastustivat sitä nyt. Heikko kompromissi oli taas rikkoutunut ja sortavalalaiset keskustelivat vilkkaasti Laatokan luotojen kohtalosta internetissä

84 Ekologo-ekonomičeskoe obosnovanie dlja obrazovanija natsionalnogo parka ”Ladožskie šery” 2011, 6. Myös Ekspert Severo-Zapad 28, 23.7.2007.

85 Obščestvennye slušanija v Sortavale po voprosu sozdanija natsparka prevratilis v nesanktsionirovannyi miting 2011.

86 Obščestvennye slušanija v Sortavale po voprosu sozdanija natsparka prevratilis v nesanktsionirovannyi miting 2011.

87 Haastattelu 4.

88 Uutiset, Nika+, 14.6.2011; Obščestvennye slušanija v Sortavale po voprosu sozdanija natsparka prevratilis v nesanktsionirovannyi miting 2011.

ja kokouksissaan vuosina 2011–2013. Kaiken lisäksi Sortavalan kaupunginneuvosto teki oman päätöksensä, joka kielsi Karjalan tasavallan hallitusta perustamasta kansallispuistoa Sortavalan kuntaan.⁸⁹ Karjalan tasavallan lakiasäättävän kokouksen edustaja Aleksandr Feditšev (Fedichev), joka edusti Sortavalaa paikallisessa eduskunnassa, agitoi niin ikään kansallispuistoa vastaan. Tämä ei muuttanut tilannetta, sillä suojelupäätös oli kuitenkin jo tehty valtion korkeimmalla tasolla.

Laatokan suojelualan historia palasi lähtöpisteeseensä, kun kävi ilmi, että metsäteollisuusyritykset olivat jälleen ryhtyneet vuokraamaan Pohjois-Laatokan metsiä. Ilmeisesti syynä tälle oli sekaannus Karjalan tasavallan johdossa. Keskusvallan toimijat, kuten Venäjän luonnonvarojen ja ekologian ministeriö, puuttuivat asiaan ja ehdottivat yrityksille vuokrattujen alueiden vaihtamista.⁹⁰ Oikeudenkäynti metsänvuokraajia vastaan pitkittyi ja Pohjois-Laatokan alue oli jälleen kerran ”ei kenenkään maata”.

Laatokan julkiset suojelukeskustelut hiljenivät hetkeksi, kun Venäjän luonnonvarojen ja ekologian ministeri Sergei Donskoi ilmoitti vuonna 2015, että puistosuunnitelman tarkastus oli valmis, oikeuskäsittelyt oli lopetettu ja kansallispuisto perustettaisiin vuonna 2016.⁹¹ Taistelu alueellisella tasolla kuitenkin jatkui. Viimeiseksi esteeksi kansallispuiston perustamiselle koitui Karjalan tasavallan johtajan Aleksandr Hudilaisen odottamaton päätös. Hän lupasi Rautalahden, Sammatsaaren ja muut alueet Sortavalan läheisyydessä Rosneft-öljy-yhtiölle, joka suunnitteli virkistyskeskuksen rakentamista alueelle.⁹² Laatokan maiseman peittelemätön kauppaaminen nostatti uuden suuttumuksen aallon sekä Venäjän että Suomen paikallisessa ja valtakunnallisessa lehdistössä. Muiden muassa *Helsingin Sanomat* kirjoitti asiasta.⁹³ Julkisen keskustelun seurauksena yritysidea hylättiin ja kansallispuiston rajat jäivät suunnitelman mukaisiksi.

89 Ob otkaze v soglasii vključeniija territorii Sortavalskogo munitsipalnogo rajona v granitsy natsionalnogo parka Ladožskie šhery 2011.

90 Protokol soveštšaniya u ministra prirodnyh resursov i ekologii Rossijskoi Federatsii S. E. Donskogo 2014.

91 *Interfaks* 12.03.2015.

92 *Bellona* 17.3.2016; *Novaja gazeta* 14.3.2016.

93 *Helsingin Sanomat* 22.3.2016.

Kuva 28. Uutta rantahotellirakentamista helikopterikenttineen Laatokan länsirannalla lähellä Konevitsan luostarisaaressa vievää laituria. Muutos on huikea verrattuna Laatokan 1930-luvun rantamaisemiin (ks. Kuva 1 s. 9). Kuva: Maria Lähteenmäki 2019.

Lopuksi

Vuoden 2017 loppupäivinä Venäjän pääministeri Dimitri Medvedev allekirjoitti määräyksen Ladoga Skerries -kansallispuiston perustamisesta, mikä oli meneillään olleen ympäristövuoden päätös Karjalassa. Puiston saama kansallispuiston status ei kuitenkaan ratkaissut kaikkia prosessin aikana ilmenneitä ongelmia. Ensinnäkin kansallispuiston infrastruk-

tuuri oli edelleenkin heikkoa, ja puistoa johdettiin Kivatsun luonnonpuistosta käsin eli noin 300 kilometrin päästä Sortavalasta.⁹⁴ Toinen ongelma liittyi paikallisväestön kesämökkeilyyn. Siitä huolimatta, että kansallinen laki luonnonsuojelualueista salli kansallispuiston ja asutusalueen rinnakkaiselon, Laatokan luotojen tapauksessa tehtiin erityinen päätös: kansallispuiston alue ei saa sisältää kesämökkejä tai muita rakenteita. Tämän selvittely on kestänyt kolme vuotta, minkä takia kansallispuistopäätös on jäänyt pitkälti paperille. Nykyinen epämääräinen tilanne tyydyttää paikallisväestöä, koska Pohjois-Laatokan alue on suojelun alaisena, mutta puisto ei rajoita mitenkään paikallisten oikeuksia alueella. Tämä kompromissi ei kuitenkaan tarkoita, että konfliktista olisi päästy.

Kansallispuiston perustamisprosessi on ollut toistuvien sosioekologisten konfliktien sarja eri intressipiirien kesken. Yksittäisen konfliktin syntyä ja etenemistä voidaan kuvailla seuraavasti: Laatokan luotojen luontouhataan ulkopuolelta esimerkiksi metsäteollisuuden, öljyyhtiön, rakentamisen tai omatoimisen matkailun muodossa. Paikallisväestön mielestä uhka on lähtöisin ennen kaikkea suurista kaupungeista – Moskovasta ja Pietarista. Uhka herättää vastustusta, ja ratkaisuna näytetään luonnonsuojelualan perustaminen uhkatekijän rajoittamiseksi. Kuitenkin heti kuin uhkatekijä väistyy, puisto tai luonnonsuojelualue muuttuu itse uhaksi ja paikallisasukkaat keräävät jälleen allekirjoituksia, pitävät kokouksia ja lähettävät mielipidekirjoituksia sanomalehtiin. Prosessi ”uhka – vastustus – luonnonsuojelualue – luonnonsuojelualan vastainen kampanja – epämääräinen kompromissi” on toistunut Laatokka-hankkeessa jo muutaman kerran.

Näyttää siltä, että puiston perustaminen oli tappio paikallisviranomaisille, jotka menettivät hallinnan Pohjois-Laatokan ranta-alueeseen, ja voitto valtion keskushallinnolle. On vaikeaa arvioida puiston taloudellisia vaikutuksia paikalliseen talouteen. Mitä seuraamuksia suojelusta tulevat kokemaan Lahdenpohjan, Pitkärannan ja Sortavalan kunnat, jotka ovat jo pitkään vastustaneet puiston perustamista? Kuten edellä

on esitetty, kansallispuistojen rahoitus tulee valtion budjetista, joten paikalliset viranomaiset eivät käytä rahaa sen ylläpitoon, mutta eivät myöskään saa voittoa. Toteutuessaan onnistuneesti kansallispuisto voi houkuttaa turisteja ja luoda alueelle uusia työpaikkoja sekä lisätä töitä myös käsityöläisille, joten sikäli yksittäiset paikalliset hyötyvät puistosta. Puiston tehokkaampi tuotteistaminen vaatii kuitenkin panostusta infrastruktuuriin, mihin ratkaisuna olisi voinut olla TACIS-apu vuonna 2001. Avustukset hyödynneet, mutta niiden vaikutukset jäivät hetkellisiksi, toisin kuin niiden tavoite oli.

Kansallispuiston perustaminen oli suuri voitto karjalaisille ja suomalaisille tutkijoille ja luonnonsuojelijoille. Kansallispuiston pinta-ala on 122 000 hehtaaria, mikä on jopa enemmän kuin alun perin suunniteltiin. Kysymys puiston tarkoista rajoista jäikin keskusteluissa toissijaiseksi. Kuten tiedetään, kansallispuistolla on kaksi päätehtävää – luonnon suojelu ja väestön ympäristökasvatus matkailun lisäämisen kautta. Ennen matkailun kehittämistä olisi kuitenkin määriteltävä selvästi, miten saaria, vuonoja ja vesialueita suojellaan, ja mille alueille kävijät eivät edes pääse. Siksi tutkijoiden ja luonnonsuojelijoiden työtä voidaan pitää vielä keskeneräisenä. Sinällään jo kansallispuiston avaaminen kertoo sekä hallinnollisen johdon että muiden kansalaisten aikaisempaa myönteisimmiksi muuttuneista ympäristönsuojelua koskevista asenteista Venäjällä.

Jää myös nähtäväksi, toimiiko Ladoga Skerries -kansallispuisto tulevaisuudessa suunnitellusti ja niin, että paikallisväestö oivaltaa suojelun ja asutuksen yhteensovittamisen olevan mahdollista, vai tarvitseeko samaa konfliktiprosessia toistaa yhä uudestaan. Ladoga Skerries -puiston rakentamisprosessi poikkeaa muun muassa suomalaisesta tavasta toteuttaa suojelualueita, ja siksi on perusteltua puhua *venäläisestä kansallispuistosta*, vaikka idea ja toteuttamisraami onkin kansainvälisyydessään ylijäräinen.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

ARKISTOLÄHTEET

Karjalan tasavallan kansallisarkisto. F. 3741. Karjalan tasavallan ekologian ja luonnonvarojen ministeriö.

Karjalan tiedekeskuksen tieteellinen arkisto. F. 2. Presidiumi.

HAASTATTELUT

Haastattelu 1. Jevgeni leško, päättökija, Venäjän tiedeakatemian Karjalan tiedekeskus. 18.4.2019. Haastattelijä Aleksandr Osipov.

Haastattelu 2. Oleg Kuznetsov, laboratorion johtaja, Venäjän tiedeakatemian Karjalan tiedekeskus. 19.4.2019. Haastattelijä Aleksandr Osipov.

Haastattelu 3. Elena Kuznetsova, asiantuntija, Karjalan tasavallan luonnonsuojelualueiden alueellinen johtokunta. 27.6.2019. Haastattelijä Aleksandr Osipov.

Haastattelu 4. Sortavalan hallinnon edustaja. Huhtikuu 2013. Haastattelijä Gleb Jarovoi.

Haastattelu 5. Sortavalan hallinnon edustaja. Huhtikuu 2013. Haastattelijä Gleb Jarovoi.

Kirjallisuus

Bell, J. & Stockdale, A. 2015: Evolving national park models. The emergence of an economic imperative and its effect on the contested nature of the "national" park concept in Northern Ireland. *Land Use Policy* 49/2015, 213–226.

Buckley, Ralf 2003: *Case Studies in Ecotourism*. Wallingford: CABI Pub cop.

Friman, Arja & Högmänder, Jouko 2001: *Strategija razvitija turizma dlja karelskoi tšasti Zelenogo Pojasa*. Petroskoi.

Heinonen, Mervi & Juvonen, Sanna-Kaisa 2013: *IUCN:n suojelualueluokituksen soveltaminen Suomessa*. http://www.metsa.fi/documents/10739/11431/IUCN_suojelualueluokitus.pdf (luettu 10.2.2020).

Gromtsev, Andrei & Kravtšenko, Aleksei 2019: Sistema OOPT karelskoi tšasti Zelenogo pojasa Fennoskandii. Kompleksnaja harakteristika i reprezentativnost. *Trudy Karelskogo nautšnogo centra RAN* 4, 7–19.

Ilmolahti, Oona, Lähteenmäki, Maria, Karhu, Jani & Osipov, Aleksandr 2018: Vihreä museo. Paikallinen luonnonperintö ja ekomuseoliike. *Elore* 25(2), 100–127. <https://doi.org/10.30666/elore.77208> (luettu 10.2.2020).

Janitski, Oleg 2016: *Ekosotsialnye issledovanija. Meždisciplinarnaja metodologija, teorija, praktika*. Institut sotsiologii RAN, Moskova.

Kansallismaisema 1993: Toimittaneet Mikko Mansikka, Tapio Heikkilä, Carita Strandell & Lauri Putkonen. Ympäristöministeriö, Helsinki.

Karhu, Jani & Osipov, Aleksandr 2017: Tourism in the northern dimension. (Some results of the Ninth International Congress on Arctic Social Sciences). *Arctic and North* 2, 96–101.

Keiter, Robert B. 2013: *To Conserve Unimpaired. The Evolution of the National Park Idea*. Island Press, Washington, DC.

Kravtšenko, Aleksei 2001: *Natsionalnyi park "Ladožskie šhery". Predloženiija k organizatsii*. Petroskoi.

- Land, Isaac 2017: The Urban Amphibious. Teoksessa *The New Coastal History. Cultural and Environmental Perspectives from Scotland and Beyond*. Toimittanut David Worthington. Palgrave Macmillan, Lontoo, 31–48.
- Lintunen, Petri, Hytönen, Mervi, Ikonen, Kirsi & Kivimäki, Sari 1998: *Laatokan pohjoisrannikon kulttuuriympäristö. Suomalainen kulttuuriperintö Laatokan pohjoisrannikon maisemassa*. Suomen Ympäristökeskus, Helsinki.
- Massey, Doreen 2005. *For Space*. SAGE, Lontoo.
- Nautšnoe obosnovanie razvitija seti osobo ohranjajemyh prirodnyh territorij v Respublike Karelija* 2009: Toimittanut Andrei Gromtsev. Karelski nautšnyi centr RAN, Petroskoi.
- Nyström, Aamu 2011: *I. K. Inha. Valokuvaaja, kirjailija, kulttuurin löytöretkeilijä*. Minerva, Helsinki.
- Osipov, Aleksandr 2019: Ecotourism in Russian Karelia. Emergence, development, opportunities. *Matkailututkimus* 15(1), 53–66.
- Osipov, Aleksandr, Lähteenmäki, Maria, Ilmolahti, Oona & Karhu, Jani 2019: Kommodifikatsija prirody. Natsionalnyi park "Ladožskie šhery". *Mir Rossii. Sociologija, etnologija* 3, 113–131.
- Pavlovskaja, Svetlana 2017: Ekologitšeskoe sostoianie Ladožskogo ozera v 1970-e – 1980-e gg. po dokumentam CGAIPD SPb. *Publikatsii CGAIPD SPb*. https://spbarchives.ru/cgaipd_publications/-/asset_publisher/yV5V/content/ekologiceskoe-sostoanie-ladozskogo-ozera-v-1970-e-1980-e-gg-po-dokumentam-cgaipd-spb?inheritRedirect=false (luettu 10.2.2020).
- Puhakka, Riikka 2007: *Kansallispuistot murroksessa. Tutkimus luonnonsuojelun ja matkailun tavoitteiden kohtaamisesta*. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- Rouge-Oikarinen, Regis 2009: Rajan ylittävä muuttuvassa Euroopassa. Euroopan unionin Tacis-ohjelma (1996-2004) Suomen lähialueisyhteistyön toteuttamisvälineenä. *Nordia Geographical Publications. Volume 2*. Akateeminen väitöskirja. Oulun yliopisto, Oulu.
- Rumjantsev, Vladislav 2012: Ladožskoe ozero. Ekologitšeskie problemy, pritšiny, puti resheni. *Regionalnaja ekologija*. 1–2(33), 7–13. https://elibrary.ru/download/elibrary_23593663_70549447.pdf (luettu 10.2.2020).
- Tiškov, Arkadi 2017: Razvitie zapovednoi seti Rossii i akademitšeskaja nauka XX veka. *Vestnik Rossijskoi akademii nauk* 87(8), 734–744.

LEHDISTÖ

- Bankfaks* 9.7.2019. Žiteli Eltsovskogo rajona vystupili protiv vkljuštenija munitsipaliteta v natsionalnyi park "Togul". <https://www.bankfax.ru/news/132016/> (luettu 10.2.2020).
- Bellona* 17.3.2016. Andrianova, Irina, Natspark beregli dlja "Rosnefti"? <https://bellona.ru/2016/03/17/rosneft-ladoga/> (luettu 10.2.2020).
- Bezformata* 29.11.2018. V Dokuzparinskom rajone obsudili vopros sozdaniya natsionalnogo parka "Samurskij". <http://mahachkala.bezformata.com/listnews/sozdaniya-natsionalnogo-parka-samurskij/70580580/> (luettu 10.2.2020).
- Brjanskaja ulitsa* 4.3.2016. Trubtšane ne hotjat byt turistami na rodnoi zemle iz-za natsparka "Pridesnjanski". <https://bryansku.ru/2016/03/04/trubchane-ne-xotyat-byt-turistami-na-rodnoj-zemle-iz-za-nacparka-pridesnyanskij/> (luettu 10.2.2020).

Bryanskonline 14.3.2014. Natsionalnyi park "Pridesnjanski". Kto-to hotšet ottjapat sebe personalnye ugodja? <http://bryanskonline.com/index.php?/topic/22243-национальный-парк-придеснянский-кто-то-хочет/> (luettu 10.2.2020).

Ekspert Severo-Zapad 28, 23.7.2007. Vladimirskaja, Natalja, Šhery razdora. <https://expert.ru/northwest/2007/28/kareliya/> (luettu 10.2.2020).

Gorod 812 23.7.2018. Šuvalov, Vadim, Tšto možno i tšego nelzja teper delat turistam v Ladožskih šherah. <http://gorod-812.ru/chto-mozhno-chego-nelzja-teper-delat-turistam-v-ladožskih-shherah/> (luettu 10.2.2020).

Gorodkirov 20.11.2014. Orehova, Anna, Natsionalnyi park. Gordost oblasti ili besperspektivnyi proekt? <https://gorodkirov.ru/content/article/natsionalnyj-park-gorodost-oblasti-ili-besperspektivnyj-proekt-20141120-1106> (luettu 10.2.2020).

Helsingin Sanomat 22.3.2016. Ahonen, Anneli, Novaja Gazeta: Laatokan kansallispuistosta rajataan pois arvomaita. <https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000002892495.html> (luettu 10.2.2020).

Interfaks 12.3.2015. Natspark "Ladožskie šhery" možet byt sozdan v 2016 g – Donskoi. <http://www.interfax-russia.ru/NorthWest/news.asp?id=590514&sec=1671> (luettu 10.2.2020).

Internet-gazeta Znak 6.7.2018. Dybin, Aleksandr, "Pišite Putinu, tšto ne budete ispolnjat majski ukaz". https://www.znak.com/2018-06-07/v_chelyabinskoy_oblasti_razgoraetsya_skandal_vokrug_novogo_nacionalnogo_parka (luettu 10.2.2020).

Izvestija 27.7.2008. Žavoronkova, Julija, Ladožskoe dežavju. <https://iz.ru/news/339076> (luettu 10.2.2020).

Karelija 3.3.1993, 1–2. Sidlovskaja, Olga, Zatšem Ladoge Persidski zaliv.

Karelija 7.6.2007. Zapovednaja zona.

Komsomolets 29.5.1990, 3. Fedorov, N., Budet li lad v Priladože.

Konkretno.ru. 8.11.2007. Timofejev, Igor, Zašherilis. <https://konkretno.ru/2007/11/08/zashkerilis.html> (luettu 10.2.2020).

Krasnoe znanija 12.4.1989, 3. Djatlov, M., Ekologija – problema nomer odin.

Ladoga 9.3.2007, 3. Glibina, Jelena, Toporom po Ladožskim šheram.

Leninskaja pravda 19.1.1990, 3. Kutško, Aleksandr, Osobo ohranjaemye territorii.

Leninskaja pravda 30.5.1991, 2–3. Timofejev, Viktor, Ždet li Ladogu sudba Arala.

Leninskaja pravda 9.1.1990. Terehov, M., Prirodnyi park v Priladože: kakim emu byt? 3–4.

Leninskaja pravda 9.1.1991, 3–4. Timofejev, Viktor, Opala.

Našbrjansk.ru 2.3.2016. Natsionalnyi park "Pridesnjanski": byt ili ne byt?. <https://news.nash-bryansk.ru/2016/03/02/routine/nacionalnyj-park/> (luettu 10.2.2020).

Novaja gazeta 14.3.2016. Filippova, Anastasija, Aleksandr Hudilainen gotovit investoram osobo tsennye lesa na beregu Ladogi. <https://novayagazeta.ru/articles/2016/03/14/67782-zapovednyj-kush> (luettu 10.2.2020).

Oftisialnyi internet-portal Respubliki Karelija 8.8.2007. Territorija "Ladožskih šher" izjata iz arendy utšastkov lesnogo fonda. http://old.gov.karelia.ru/gov/News/2007/08/o816_o4.html (luettu 10.2.2020).

Politsib.ru 22.8.2019. Stalo izvestno, kogda pojavitsja vtoroi natsionalnyi park v Altaiskom krae. <https://politsib.ru/news/33426-stalo-izvestno-kogda-poavitsa-vtoroj-nacionalnyj-park-v-altajskom-krae> (luettu 10.2.2020).

- Regnum* 26.4.2007. Parlament Karelii vyskazalsja za sozdanie v ladožskih šherah prirodno-go parka. <https://regnum.ru/news/819567.html> (luettu 10.2.2020).
- RIA Derbent* 23.12.2018. Risk zloupotreblenija vlastju i korruptsii po natsparku "Samurskij" svodem k minimumu. <https://riaderbent.ru/risk-zloupotrebleniya-vlastju-i-korruptsii-po-natsparku-samurskij-svedem-k-minimumu-sergej-fokin-2.html> (luettu 10.2.2020).
- RIA Derbent* 14.11.2018. Sozdateli natsparka "Samurskij" dolžny uprezdat osnovnye problemy. <https://riaderbent.ru/sozdateli-natsparka-samurskij-dolzhny-uprezdat-osnovnye-problemy.html> (luettu 10.2.2020).
- Rossijskaja gazeta* 8.4.2019. Mihailov, Aleksei, Kraj tsarskoi ryby. Na Kolskom poluostrove sozdaetsja vtoroi natsionalnyi park. <https://rg.ru/2019/04/08/reg-szfo/na-kolskom-poluostrove-sozdaetsia-vtoroj-nacionalnyj-park.html> (luettu 10.2.2020).
- Severnij kurjer* 1.2.1995, 3. Vodlozere – ne tolko park, no i ljudi, brošennye vlastjami – vtšera i zabytye – segodnya.
- Severnij kurjer* 14.2.1998, 5. Malkovski, Vladimir & Timofejev, Viktor, Strasti po parku "Ladožskie šhery". Ostorozhno, gigantomanija!
- Severnij kurjer* 18.7.1992, 1, 3. Mihailov, M., Ladoga: ne hotite li glototšek nefiti.
- Severnij kurjer* 15.5.1999, 5. Vihrov, Aleksandr, Sberežem prirodu dlja potomkov.
- Severnij kurjer* 18.1.1997, 1. Jakkonen, A., Na tropah Paanajärvi.
- Severnij kurjer* 20.3.1993, 1–2. Timofejev, Viktor, V objatijah neftjanogo djavola.
- Severnij kurjer* 21.8.1997, 3. Sazonov, Sergei, Kravtšenko, Aleksei & Kuznetsov, Oleg, Sudba ladožskih šher.
- Severnij kurjer* 26.4.1997, 5. Systra, Ylo, Sudba Ladožskih šher.
- Severnij kurjer* 4.2.1997, 3. Ot "Kivatša" do "Kižskih šher". Intervju s pervym zamministra ekologii i prirodnyh resursov Šyrlinym A.
- Severnij kurjer* 6.3.1992, 2. Timofejev, Viktor 1992, Ošibaisja, da soznavaisja.
- Stolitsa na Onego* 4.7.2011. Potašov, Valeri, Sudbu natsionalnogo dostojanija rešat datšniki? <https://stolicaonego.ru/analytics/166498/> (luettu 10.2.2020).
- Zmeinogorski vestnik* 14.6.2013. Natsionalnyi park: "za" i "protiv". <http://www.zmnvest.ru/news/redaktsiya/992/> (luettu 10.2.2020).
- 74.RU Tšelyabinsk onlain* 29.11.2018. Skripova, Alla, Poslali lesom. U novogo natsparka Južnogo Urala mogut zabrat 200 millionov rublei v polzu kottedžei. <https://74.ru/text/gorod/65675461/> (luettu 10.2.2020).
- 7x7. Gorizontalnaja Rossija* 11.1.2018. Jarovaja, Anna, Park "Ladožskie šhery" v Karelii: istorija sozdanija. <https://7x7-journal.ru/articles/2018/01/11/park-ladozhskie-shhery-v-karelii-istoriya-sozdaniya> (luettu 10.2.2020).

PAINETUT LÄHTEET

- Ekologo-ekonomištšeskoe obosnovanie dlja obrazovanija natsionalnogo parka "Ladožskie šhery" 2011. Moskova.
- Federalnyi zakon ot 14 marta 1995 g. N 33-FZ "Ob osobo ohranjajemyh prirodnyh territorijah". <http://base.garant.ru/10107990/> (luettu 10.2.2020).

Luonnonsuojelualueet Luoteis-Venäjäällä. SYKE 2015. https://www.syke.fi/fi-FI/Tutkimus___kehittaminen/Luonto/Asiantuntijatyo/Luonnonsuojelu_yhteistyö_LuoteisVenäjällä/Luonnonsuojelualueet_LuoteisVenäjällä (luettu 10.2.2020).

Ob otkaze v soglasii vključšenija territorii Sortavalskogo munitsipalnogo rajona v granitsy natsionalnogo parka Ladožskie šhery. 30.11.2011. http://рк-сортавала.рф/regulatory/?ELEMENT_ID=3591 (luettu 10.2.2020).

Ottšet o rabote v oblasti fizkultury, sporta i turizma za 2000 god 2001: *Ladoga* 2.2.2001, 5. Postanovlenie glav administratsi gg. Pitkäranta, Sortavala i Lahdenprohskogo rajona 1997. <http://www.ladoga-park.ru/content/2008/05/080524122523/080524122523110509173004.pdf> (luettu 10.2.2020).

Protokol soveštšaniya u ministra prirodnyh resursov i ekologii Rossijskoi Federatsii S. E. Donskogo. 10.4.2014. <http://www.ladoga-park.ru/content/2014/07/140717034905/140717034905140717035003.pdf> (luettu 10.2.2020).

Rabotši plan meroprijati po obrazovaniju natsionalnogo parka "Priladože" 2007. <http://www.ladoga-park.ru/content/2008/06/080623070148/080623070148080822042446.pdf> (luettu 10.2.2020).

Rasporjaženie Pravitelstva Rossijskoi Federacii 2011: № 2322-r. <http://static.government.ru/media/files/f5tG6iXZaqTaWKG4sNjRfAvZfVk2KhgB.pdf> (luettu 10.2.2020).

Rezultaty dejatel'nosti proekta Tacis "Razvitie osobo ohranjajemyh prirodnyh territorii v prigranitšnoi polose Respubliki Karelija" 2001. <http://parks.karelia.ru/rus/2.html> (luettu 10.2.2020).

Svedenija po dejstvujušim dogovoram arendy utšastkov lesnogo fonda v 2006 godu. <http://www.ladoga-park.ru/content/2008/06/080608213618/080608213618090110234239.pdf> (luettu 10.2.2020).

Zakon Respubliki Karelija o turizme 1992. *Karelija* 9.12.1992, 5.

Zakon Respubliki Karelija ob unikalnyh istoritšeskikh i prirodno-landšaftnyh territorijah. *Severnij kurjer* 22.9.1992, 3.

SÄHKÖISET LÄHTEET

Ladožskaja hronika 2007. <http://www.ladoga-park.ru/s32/n1/p90/> (luettu 10.2.2020).

Obštšestvennye slušanija v Sortavale po voprosu sozdanija natsparka prevratilis v nesanktsionirovannij miting 2011. <http://www.ladoga-park.ru/a110609115605.html> (luettu 10.2.2020).

Park ne sozdan. O pritšinah i sledstvijah <http://www.ladoga-park.ru/a080524123942.html> (luettu 10.2.2020).

Sozdanie parka "Ladožskie šhery". Golosuem! 2020. https://vk.com/topic-40121_26377619?offset=10580 (luettu 10.2.2020)

Utiset, Nika+, 16.3.1997. <https://www.youtube.com/watch?v=JigisDkTEN4> (luettu 10.2.2020).

Utiset, Nika+, 14.6.2011. <https://www.youtube.com/watch?v=MhyJgaqrEgE> (luettu 10.2.2020).

Lopuksi: Monien rantojen Laatokka

Maria Lähteenmäki

📄 <https://orcid.org/0000-0001-9142-659X>

Olemme edellä esitelleet ja arvioineet ensimmäistä kertaa maailmassa Euroopan suurimman järven, Laatokan (ven. *Ladožskoje ozero*, karj. *Luadogu*) rantavyöhykkeiden muutoksia yli sadan vuoden aikajänteellä. Valittu, kansainvälisesti nousussa olevan rannikkohistorian ja siitä mukailemani rantahistorian tulokulma on avannut huikeita mahdollisuuksia seudun monietnisen, osin kipeän ja osin valoisan menneisyyden sekä järviseudun arjen, työn ja muistelukulttuurin uudelleen arvioinnille transnationaalisessa ja kansainvälisessä viitekehyksessä. Kuten käsillä olevasta teoksesta voidaan nähdä, nousee Laatokan historiasta esille monitasoisia yhteiskunnallisia prosesseja ja rakenteita, jotka liittyvät taloudellisiin, poliittisiin, ympäristöllisiin ja sosiaalis-kulttuurisiin muutoksiin ajassa ja paikassa.

Käsillä olevassa kokoelmassa olemme avanneet Laatokkaan liittyen neljä tutkimuspolkua (rantahistorian tärkeys, teollistuminen, pilaantuminen, ihminen luonnossa). Kuten näistä painoaloista jo nähdään, kirjamme on kallistunut tutkimusgenreltään laajaan ihminen–luontosuhdetta ja ympäristöhistoriallista muutosta koskevaan tutkimusperin-

teeseen. Suuntaus alkoi kehittyä monimuotoiseksi 1970-luvulta lähtien,¹ ja se on viimeisen parinkymmenen vuoden aikana saavuttanut laajempaa jalansijaa myös suomalaisella historian tutkimuksen kentällä.

Ihminen–luonto-suhde näkyväksi

Jos olisi mahdollista nimetä ainoastaan yksi Laatokan rantahistoriaan liittyvä muutosprosessi, se on viimeisen 150 vuoden aikana koskenut – sekä paikallisesti, alueellisesti että maailmanlaajuisesti – ihmisen ja luonnon suhdetta, sen tunnistamista ja tunnustamista sekä siihen liitettyjen arvojen (puhtaus, rauha, henkisyys, kestävä kehitys²) asteittaista korostumista ajassa. Vesiluontoa, kuten Laatokkaa laajoine valuma-alueineen, arvotettiin 1800-luvulla ennen muuta taloudellisena resurssina (kulku- ja kuljetusväylä, kala- ja norppajärvi, juomavesi- ja vesivoimalähde) sekä yhteiskuntaa ja valtiota rakentavana elementtinä (niin sanottu luonnollinen rajalinja, kansallinen maisema), mutta ei luontoarvona sinänsä.

Luonnonsuojeluun arvona sinänsä herättiin Suomessakin toki jo 1800-luvulla ennen muuta metsien säästämisen, kruununpuistojen ja metsänhoitolaitoksen perustamisen myötä³ sekä laajemmassa mielessä kansainvälisten suojelu- ja kansallispuistoesimerkkien innostamana.⁴

1 Mm. Hughes 2008.

2 Kestävä kehitys tarkoittaa tiivistettynä sitä, että taloudellinen ja sosiaalinen kehitys sovitetaan luonnonvarojen määräämiin puitteisiin niin, että luonto ja inhimillisen kehityksen edellytykset säilyvät myös tuleville sukupolville. Kestävä kehitys ottaa näin ollen huomioon ympäristöarvot, talouden edellytykset ja sosiaaliset tarpeet. Mm. Rosenström & Palosaari 2000, 7.

3 Ensimmäisesti lähdettiin suojelemaan juuri metsäluontoa ja kansallismaisemaa. Muun muassa Punkaharjun metsiä suojeltiin vuodesta 1802 lähtien, ja Suomen ensimmäinen tiedeseurakin fokusoiti toimintansa luontoon: Societas pro Fauna et Flora Fennica perustettiin 1821. Imatran kruununpuisto perustettiin 1842 ja Punkaharjun 1843. Metsänhoitolaitos avattiin 1859 ja ensimmäinen paikallinen luonnonsuojeluyhdistys perustettiin Itä-Suomeen, Kuopioon, 1887. Suomessa ensimmäiseksi kansalliseksi suojelukohteeksi nimettiin Lapista Mallan tunturialue vuonna 1916, ja ensimmäinen luonnonsuojelulaki säädettiin 1923. Vuoteen 2017 tultaessa Suomessa oli 40 kansallispuistoa sekä 19 luonnonpuistoa ja lähes 500 pienempää suojelukohdetta. Ks. Lähteenmäki 2017, 136–139.

4 Maapallon vanhimpia luonnonsuojelualueita on sanottu olevan Puolan Bialowiezan alue, jota on suojeltu 1400-luvulta ja Sveitsin Kaipfstockin alue, joka suojeltiin 1569. Saksassa rauhoitettiin 1836 Drachenfelsin kallio maisema- ja kulttuurikohteeksi. Vastaavia suojelualueita nimettiin myös Ranskassa, Iso-Britanniassa ja Yhdysvalloissa 1800-luvun aikana. Yellowstonen kansallispuisto (1872) on maailman ensimmäinen kansallispuisto. Borg 1984, 710.

Kuva 29. "Norpanmaanittaja" Juho Pöllänen Laatokan rannalla 1909. Kuva: V. Jääskeläinen. Kansatieteen kuvakokoelma, Museovirasto.

Metsien suojelun lisäksi vesiensuojelun edistysaskeleet otettiin niin ikään 1800-luvulla, kun suurimmat Euroopan kaupungit ryhtyivät esimerkeillään innostamaan pienempiäkin yhteisöjä investoimaan vesijohtoihin ja viemäreihin ehkäistäkseen kulkutautien leviämistä. Myös herkkiä perifeerisempiä seutuja alettiin suojella pilaantumiselta. Muun muassa Läskelänjoen vettä tutkittiin vuonna 1908 ja samoihin aikoihin tehtiin varhaisimpia selvityksiä Laatokan veden tilasta. Myös Terijoen matkailurantojen huonontunutta tilaa käsiteltiin paikallisesti vuonna 1908. Osa Tammissaaren saaristoalueesta rauhoitettiin vuonna 1912 ja osa Karjalan Tolvajärven järviolueesta vuonna 1913.⁵

Vesialueet, jotka Suomessa 1900-luvun alkupuoliskolla arvioitiin olevan erityisen suojelun tarpeessa, sijaitsivat kuitenkin harvaanasutuilla seuduilla, jotka koettiin taloudellisesti vähempiarvoisiksi. Vallinneen ajattelutavan mukaan periferiaa voitiin suojella, mutta rintamailla ei sii-

⁵ Borg 1984, 12, 13.

hen katsottu olevan varaa. Jäämereen laskevan Paatsjoen laakso ja niin ikään Jäämerellä olevat Heinäsaaret pyrittiin saamaan suojelualueeksi jo 1926, ja ehdolla olivat myös Ounasjokivarren, Pallasjärven ja Oulankajoen seudut. Osin paikallisten vastustuksesta hankkeet jumiutuivat komiteatyöskentelyasteelle, ja ensimmäiset neljä virallista kansallispuistoa ja kuusi luonnonpuistoa saatiin nimettyä vasta vuoden 1938 laissa luonnonsuojelualueista. Kaakkois-Suomi ei jäänyt aivan paitsi suojelusta, sillä yksi luonnonpuistoista, Hiisjärvi, sijaitsi Laatokan alueella Salmassa.⁶

Suojelusta ympäristöliikkeeksi

Vesiluontoon liittyvä asenneilmasto alkoi muuttua 1950-luvulla kun sekä Suomessa että Neuvostoliitossa vesiensuojeluun alettiin kansainvälisen suuntauksen mukana ja uuden tutkimustiedon ansiosta suunnata huomiota.⁷ Selvitykset johtivat radikaalimpiin ohjeistuksiin aikana, jona amerikkalainen biologi Rachel Carson kirjoitti kemianteollisuus-kriittisen bestsellerinsä *Äänetön kevät* (*Silent Spring*, 1962). Keskustelu hyönteismyrkkujen käytöstä ja kemikaalipäästöistä kiihtyi maailmalla, ja luonnonsuojelu alkoi kasvaa laajemmaksi ympäristönsuojeluksi myös Euroopan pohjoisessa. Laatokallakin ennen toista maailmansotaa harjoitettu luonnosta piittaamaton tehdastuotanto, uitot ja jokiin lasketut kemikaalipäästöt sekä rantoja pilanneet maatalouden ja asutuskeskusten jätevesijuoksuotukset havahduttivat sekä tutkijat, paikalliset aktiivit, luonnonsuojelijat että viranomaiset tehokkaampaan kansalliseen, ylijaraiseen ja kansainväliseen säätelyyn.

Suomessa asetettiin vesistöjen tilaa pohtiva komitea, jonka esityksestä nimettiin vesiensuojelun neuvottelukunta 1962 ja perustettiin Vesihallitus 1970. Sama vuosi nimettiin Euroopan luonnonsuojeluvuodeksi. Aikalaistutkijat totesivat, että vesien, soiden ja metsien ”kovakourainen

6 Kansallispuistoiksi nimettiin Pallas- ja Ounastunturin alue, Pyhätunturin seutu, Petsamon Heinäsaaret ja Suomenlahdelta Storlandetin saari. Luonnonpuistoiksi nimettiin Kutsa Sallasta, Mallatunturi Enontekiöltä, Pääskypahta ja Pummanki Petsamosta, Rovaniemen ja Kemijärven kuntien alueella oleva Pisavaara ja Hiisjärven luonnonpuisto Salmassa. Lähteenmäki 2017, 81–84.

7 Huoli koski myös Itämeren kriisiytyntä tilaa. Mm. Räsänen 2015.

kohtelu” sai aikaan paineita, jotka käynnistivät laajemman suojelutoiminnan. Taustalla vaikutti rantamaiseman jyrkkä muutos 1960-luvun vesistöjen rakentamisten, patoamisten, pengerrysten, perkausten, ruoppausten ja uomien muuttamisten sekä veden korkeuksien ja virtaamisten säännöstelyyn, vesien likaantumisen ja uittojen sekä metsänojitusten vuoksi.⁸

Transnationaalinen ympäristöliike, pro-Laatokka, nosti Laatokan veden tilan julkiseen keskusteluun sekä Suomessa että Neuvostoliitossa 1980-luvulla. Etenkin Joensuun yliopiston ja Karjalan tasavallan tiedeakatemian tutkijoiden toimesta järjestettiin 1990-luvulla lukuisia kansainvälisiä seminaareja ja organisoitiin tutkimushankkeita suurjärven suojelemiseksi, pääosin Euroopan unionin tuella. Viime vuosikymmenen kuluessa maailmanlaajuinen puhe ilmastomuutoksesta, kestävästä kehityksestä, biodiversiteetistä eli biologisen elämän monimuotoisuudesta⁹ ja luontomatkailusta konkretisoitui Laatokalla 122 000 hehtaaria käsittävän Ladoga Skerries -kansallispuiston avaamiseen Sortavalan saaristoon joulukuussa 2017. Jo se, että puisto avattiin – vaikka sen käytöstä ei vielä olekaan päästy yksimielisyyteen – kertoo ympäristöajattelussa tapahtuneesta muutoksesta.

Vesistöjen ja maa-alueiden suojelukeskustelu on sittemmin kasvanut ennennäkemättömäksi globaaliksi vihreäksi käännteeksi ja osalle ideologiaksikin (vihreät puolueet ja ympäristöliikkeet), vaikkakin käytännössä puheet ja teot saattavat olla yhäkin kaukana toisistaan, mitä vuosikymmeniä kestänyt Sortavalan saaristoalueen suojelualueprosessikin osoittaa. Paikallisten, viranomaisten, teollisuuden ja kansalaisaktiivien intressit kohtaavat harvoin, satunnaisesti tai ei ollenkaan. Yhteisesti kirjatut yhteiskuntavastuut,¹⁰ suojelustrategiat, julkilausumat ja ohjelmat eivät

8 Uusi suojeluohjelma toteutettiin 1982 ja ympäristöministeriö perustettiin 1983. Borg 1984, 17–18; Alapassi et alia 1984, 238–239.

9 Mm. Kauppinen 2019.

10 Käsite syntyi 1990-luvulla YK:n maailmankomission (Brundtlandin komission) vuonna 1987 laatiman Yhteinen tulevaisuutemme -raportin seurauksena ja kestävä kehityksen ajatuksen siivittämänä. Tässä sillä tarkoitetaan nimenomaan yritysten vastuuta, joka voi olla esimerkiksi taloudellista, sosiaalista ja ympäristöstä kannettavaa vastuuta. Esimerkiksi matkailuyrityksissä on puhuttu myös kulttuurisesta vastuusta. Viime vuosina näkyvin vastuun muoto on vastuu ilmastomuutoksesta. Mm. Tapaninen 2010, 3–4.

konkretisoidu koskaan sellaisinaan, vaan neuvotteluiden jälkeen seuraa toivottua lievempi kompromissi itse käytännön työssä.

Tästä huolimatta Laatokan osalta edistymistä on tapahtunut 1960-luvun aallonpohjasta. Muun muassa satelliittikuvista on nähtävissä, että Laatokan veden tila on 2000-luvulla kohtuullisen hyvä. Koska järvi on niin suuri (noin 200 km pitkä ja 100 km leveä), ja kun tiedämme, että suurjärven eteläosa on matalaa ja pohjoisosa syvää, on Laatokan elonkirjo ja rantojen hyvinvointi vaihtelevaa. Teollisuusyhteisöjen ja suurimpien asutuskeskusten (Novaja Ladoga, Pähkinälinna, Käkisalmi, Sortavala, Pitkäranta) ranta-alueet voivat huonommin kuin autiimpien rantojen ekosysteemit. Ei ole vain yhtä Laatokan rantaa, vaan monien rantojen Laatokka.

Teollinen työ muuttaa rantoja laajasti

Vesiluontoon liittyvän asenne- ja arvosiirtymän ja sitä seuranneiden toimien taustalta löytyy toinen rantojen tilaan ja maisemaan voimakkaasti vaikuttanut muutosilmiö, teollistuminen. Se kehityskulku, mikä on tapahtunut Laatokalla viimeisen 150 vuoden aikana, on nähtävissä pääpiirteissään myös Amerikan, Siperian ja jopa Afrikan suurilla järvillä. Asutuksen keskittyessä rannoille seutu otetaan viljelyskäyttöön ja sitä aletaan teollistaa, ja koko prosessin ajan käydään armotonta kilpailua järven rantojen ja valuma-alueiden resurssien hyödyntämisestä. Tämä on tuottanut eri intressipiirien välisiä konflikteja.

Teollistumisen historiaa 1800–1900-luvulla on myönteisen arvosidonnaisesti ja kansallisvaltioita tukevasti kutsuttu modernisaatioksi: rakensihan teollistuminen, eli tuotannon siirtäminen ihmiseltä koneille ja tuotantovoimien keskittäminen yhteen paikkaan, modernin yhteiskunnan kivijalan. Teollistumisen tuottaman hyvän (kuten työpaikat, kaupan kasvu, elintason nousu, kansainvälistyminen) varjossa on kuitenkin tapahtunut myös kielteisiä ilmiöitä, kuten vesistöjen saastumista. Pilaantuminen on noussut viimeisen vuosisadan aikana merkittäväksi ongelmaksi lähes jokaisessa vesistöissä, jonka valuma-alueella on ollut asutusta. Laatokan ympäristön saastuttamisprosessit mallintavat tutun

oloisesti vesiresurssien hyväksikäyttöä. Samanlaisia pilaantumisen ongelmia kohdataan muillakin suurjärvilla, ja sitä kautta Laatokka on osa maailman suurjärvien kohtaloperhettä.

Laatokka on myös osa pohjoista kulttuuripiiriä. Satelliiteista katsottuna Laatokka muodostaa Euroopan pohjoisen suurjärvialueen yhdessä Saimaan, Päijänteen, Äänisen sekä Ruotsin ja Viron suurjärvien kanssa. Laatokan suurjärven tarina on tärkeä osa Euroopan kulttuuriperintöä ja luonnonhistoriaa siitäkin syystä, että se sijaitsee Euroopan halki kulkevalla vihreällä vyöhykkeellä (*European Green Belt*). Konseptia ylläpitävän organisaation slogan on ”rajat erottavat, luonto yhdistää”.¹¹

Moniaikaiset, lomittaiset prosessit

Historiallisten muutosprosessien aikajänne järvenrantojen asuttamisesta suojelutoimiin ja vihreään käänteeseen on pitkä. Laatokan rannoillekin ensimmäiset asukkaat tulivat todistettavasti jo varhaisella kivi-kaudella eli noin 8 000 eaa. Näin ollen on kestänyt noin 10 000 vuotta siitä, kun ihminen alkoi muokata ympäristöään siihen historialliseen vaiheeseen, jolloin Laatokan pohjoinen seutu sai ensimmäisen kansallispuistonsa. Muutosprosessit voivat olla ajallisesti hyvin pitkiä, mikä ei kuitenkaan poista nopeiden historiallisten ilmiöiden nousuja ja laskuja, kuten suomalaisen Pitkärannan, Jänisjoen ja Käkisalmen teollistumishyyt 1800–1900-luvun vaiheessa osoittavat.

Sen lisäksi että Laatokan rantahistoria ei avaudu tuntematta sen laajan valuma-alueen sekä laajempien poliittisten ja ilmastollisten muutosten vaiheita, suurjärven historiassa lomittuu myös moniaikainen kerrostuneisuus. Kun ei oteta huomioon geologisten muutosprosessien erittäin pitkää, jääkausien, maankohoumien ja vesistöjen puhkeamis-

¹¹ Euroopan vihreä vyöhyke on kylmän sodan (1947–1991) rautaesiripun kulkua 12 500 kilometrin pituudelta seuraava vyöhyke, josta kehittyi merkittävä ekologinen verkosto ja elävä muistojen maisema. Se on rajat ylittävän yhteisen eurooppalaisen luonnon ja kulttuuriperinnön symboli. Pitkin Euroopan vihreää vyöhykettä on 40 kansallispuistoa ja yli 3 200 luonnonsuojelualuetta merien, jokien ja järvien rantoineen. European Green Belt. <https://www.europeangreenbelt.org/> (luettu 2.11.2020).

Kuva 30. Puusta tehty Laatokan kalastajien kivisilmäjumala edustaa vuosisatoja vanhaa kalastajien kulttuuriperintöä. Patsaan silmiksi on upotettu kivet. Vuoden 1907 tekstin mukaan patsas oli onnea tuottava jumala, "taikauskon" jäännös alkujaan Vossenoin saarelta, mutta sittemmin kalastajien mukana Mantsinsaareen päätynyt. Patsas on valmistettu arviolta 1625–1715. Kuva: Museovirasto.

ten rytmittämää tuhansien vuosien aikajännettä (*longue durée*)¹², voidaan Laatokan rantahistoriassa nähdä kolme ihmisten toimiin liittyvää aikadimensiota. Pitkien kehityskulkujen (kuten eriaikaiset karjalaiset, suomalaiset ja venäläiset asutusaallot) rinnalle lomittuvat keskikestoiset ilmiöt (kuten eri elinkeinojen elinkaaret) ja lyhytkestoiset ilmiöt (kuten poliittiset kriisiajat, sodat ja pulat).

Rakkaudella muistetut rannat

Laatokan rantojen historia kertoo paitsi teollistumisesta ja saastumisesta, sodanajan tuhoista ja vesiluonnon hitaasta elpymisestä, myös Laatokan rannan ihmisistä. Teoksemme viimeisessä osassa nousee esille rantaihminen rakkaus ja kiintymys Karjalan mereensä, sen materiaaliseen ja immateriaaliseen antiin: rantoihin, saariin, kalamajoihin, veneisiin, laitureihin, uimapoukamiin sekä vedenääriseen herkistävän henkiseen tilaan. Kiintymystä kuvataan ihmisen ja vesiluonnon moniaistisena suhteena. Laatokan suurjärven rannoilla asuneiden menneisyyden suomalaisten vesisuhde oli läheinen, suorastaan intiimi. Suhteen emotionaalinen syvyys ja pysyvät muistijäljet palautuvat vedestä saatuihin kehoillisiin kokemuksiin, joissa ihminen (kulttuurin edustajana) palautui osaksi luontoa. Aina 1970-luvulle saakka kulttuuri ja luonto on mielletty erillisiksi entiteeteiksi. Tämä näkyi konkreettisesti muun muassa toisistaan erillistetyissä kulttuurisissa ja luonnontieteellisissä museoissa.¹³ Muisteluaineiston perusteella näyttää siltä, että näiltä osin veden ja maan välissä – liminaalisessa, sinisessä tai puolimerellisessä tilassa – luontosuhteen on koettu olevan läheisempi kuin sisämaassa.

Onnellisten muistojen rinnalla on Laatokan ranta-arjessa nähtävissä myös vahva luokkaluonne. Rantojen ja saarten yksityisomistus, suojaaminen yleiseltä käytöltä ja sulkeminen paikallisilta ovat varjostaneet Laatokan rantaelämästä nauttavia sekä ennen että nyt. Mitä tulee Laatokan

12 Aikadimensioista ks. Braudel 2009; Lee 2012.

13 Ihmisen (kulttuurin) ja luonnon erosta, yhteenkurotumisesta ja siihen liittyvän politiikan muuttumisesta ks. Ilmolahti, Lähteenmäki, Karhu & Osipov 2018, 1–20.

nykyiseen luontomatkailuun, suomalaiset maksukykyiset turistit yhdessä pietarilaisen ja moskovalaisen eliitin kanssa ovat ottaneet omakseen järven virkistävät pohjoiset saaristorannat. Myös Laatokan kiertomatkat, joko veneillä, kajakeilla tai maanteitse, ovat suosituimpia kuin koskaan aiemmin. Huomionarvoista on, että Sortavalan saaristosta puhutaan ja kirjoitetaan lähes samoin sanoin ajasta ja kansallisuudesta riippumatta. Matkailijoiden toistamia teemoja sadan vuoden perspektiivillä ovat olleet kauneus, luonto, vapaus ja saaristomatkailu.

Suomalaisessa kerronnassa traagisin ja pitkään tulehtunut viiltohaava Laatokan historiassa on sen pohjoisosan menettäminen keväällä 1940 ja uudestaan syksyllä 1944 Neuvostoliitolle. Väkivaltainen viilto on pysähdyttänyt seudulla asuneiden kokemustarinat äkisti katkeavan filminauhan tavoin sotaa edeltäneisiin tapahtumakuvauksiin. Kun suomalaisevakit pääsivät tutustumaan Laatokan rannan kotiseutuihinsa vuosikymmeniä sodan jälkeen, he eivät välttämättä enää tunnistaneet niitä. Osin syynä olivat kultautuneet lapsuuden ja nuoruuden rantamuistot, mutta ennen muuta rakennetun ympäristön perusteelliset muutokset.

Laatokan rantaseudut kärsivät toisen maailmansodan aikana mittavia tuhoja. Lähes kaikki kylät ja keskustajaamat teollisuuslaitoksineen sekä Laatokan itä- että länsirannalla poltettiin tai niitä vaurioitettiin pahoin. Vetäytyvät suomalaisjoukot tuhosivat poltetun maan taktiikan mukaisesti myös satamia, siltoja ja teitä. Venäläisten asukkaiden myötä seudulle alettiin rakentaa suurtiloja, kolhooseja ja sovhooseja sekä korjaamaan neuvostomallisesti teollisia laitoksia, kyliä ja kaupunkeja. Luonto kuitenkin muistaa: vain harvoin joenuomat muuttavat kulkuaan, ja kalliot, poukammat ja ulappa pysyvät saarten tavoin paikoillaan. Vaikka asutus katoaisi tai muuttuisi toiseksi, ne kantavat satojen vuosien muistoja.

Irti kansallisesta katseesta

Transnationaalinen ympäristöajattelu, rantahistorian tulokulma mukaan lukien, kyseenalaistaa tiukkoihin kansallisvaltoihin rajatut historiatulkinat, mutta myös luonnonperinnön kansallisen luonteen. Ylirajainen Kar-

jalakin on kautta vuosisatojen edustanut enemmän kuin vain Suomea, Neuvostoliittoa tai Venäjää. Yksistään Laatokankin suurjärven sosio-ekonominen vaikutus on ulottunut siihen laskevia ja siitä pois virtaavia vesistöjä pitkin satojen kilometrien päähän itse järvestä ja laajemmalle kuin vain yhteen valtioon: Kolin kansallispuiston maisema avautuu Pieliselle, jonka virtaus puskee Pielisjokea pitkin Joensuun halki, etenee Saimaalle, jatkaa kulkuaan Vuoksessa läpi Imatran, sieltä Laatokalle ja edelleen Olhavanjokea myöden syvälle etelään Valko-Venäjälle kohti Dneprin latvoja. Näin nähtynä ylirajainen Laatokka on yhteinen kulttuuriperintömme¹⁴, johon on liitetty yhteisesti hyväksi kokiamme arvoja. Sitä voi hyvin verrata vaikkapa Claudio Magrisin kuvaamaan rajat ja aikakaudet ylittävään Tonavan mahtavaan virtaan.

Filosofi Erik Ahlman kirjoitti juuri ennen talvisotaa, että kulttuuri on arvojen ilmaus ja arvojen kannattaja, ja että arvot ”tajutaan” tunteella.¹⁵ Näin näyttää tapahtuneen myös Laatokkaan liitetyissä kulttuurisissa arvoissa. Kulttuurien moninaisuus on maailman kansojen yhteinen rikkaus ja sen turvaaminen globaalistuvassa maailmassa on kestävä kehityksen keskeinen periaate. Suomen vuoden 1995 hallitusmuodossa mainitaan erityisesti, että kaikki kansalaiset ovat vastuussa kulttuuriperinnöstä.¹⁶ Laatokka on myös yhteinen luonnonperinnön¹⁷ kohde, josta meillä ihmisillä yleensä – ei vain yksittäisten valtioiden kansalaisilla – on vastuu siinä missä kulttuuriperinnöstäkin.

Mitä tulee ylipäätään suurjärvien rooliin ympäristöliikkeiden synnyssä, Isaac Landin mukaan järvien valtameriä itsenäisempi luonne sai

14 Kulttuuriperintö tarkoittaa niitä menneisyydestä perittyjä voimavaroja niiden omistajasta riippumatta, jotka ihmisten mielestä kuvastavat heidän jatkuvasti muuttuvia arvojaan, uskomuksiaan, tietoaan ja perinteitään. Tähän kuuluvat kaikki ihmisten ja paikkojen vuorovaikutuksesta aikojen kuluessa rakentuneen ympäristön osat. Kulttuuriperintö määritetty tässä alhaalta ylöspäin, ja siihen kuuluvat mm. yhteisölähtöisyys, ihmiskeskeisyys, yhteiskunnallinen merkitys ja kestävyys, jotka kuuluvat 2000-luvun eurooppalaiseen kulttuuriperintöpolitiikkaan. Suomi ratifoi Unescon yleissopimuksen maailman kulttuuri- ja luonnonperinnöstä 1987 ja aineettoman kulttuuriperinnön suojelemisesta 2013. Mm. Salmela et al. 2014, 17.

15 Altman 1939, 15, 21.

16 Mm. Rosenström & Palosaari 2000, 109.

17 Luonnonperinnöksi voidaan määritellä luontoarvot, jotka edustavat poikkeuksellisen kaunista maisemaa, tai kertoo maapallon historian tärkeästä kehitysvaiheesta, tai on esimerkki käynnissä olevasta ekologisesta tai biologisesta muutoksesta, tai on uhanalaisen eläinlajin tyssijä. Unescon kansainväliset kulttuuriperintösopimukset. Ks. Museovirasto <https://www.museovirasto.fi/fi/tietoa-meista/kansainvalinen-toiminta/kansainvalisia-sopimuksia> (luettu 12.11.2020).

ympäristökriisin näkymään ensimmäisenä järvisä 1900-luvun jälkimäisellä puoliskolla. Juuri läheisten järvien muuttuminen sai ihmiset liittymään yhteen sekä vihreän että sinisen ympäristönsuojelun merkeissä.

KIRJALLISUUS

- Ahlman, Erik 1939: *Kulttuurin perustekijöitä*. Gummerus, Helsinki.
- Alapassi, Markus, Häyrinen, Urpo & Linkola, Martti 1984: Maisemansuojelu. Teoksessa *Ympäristönsuojelu 2*. Toimittaneet Rauno Ruuhijärvi & Urpo Häyrinen. Kirjayhtymä, Helsinki, 207–279.
- Braudel, Fernand 2009: History and the Social Sciences. *The Longue Durée. Review* 32/2, 171–203.
- Borg, Pekka 1984: Luonnon- ja ympäristönsuojelun historiaa. Teoksessa *Ympäristönsuojelu 2*. Toim. Rauno Ruuhijärvi & Urpo Häyrinen. Kirjayhtymä, Helsinki, 7–18.
- Carson, Rachel 1962: *Äänetön kevät*. Tammi, Helsinki.
- Hughes, J. Donald 2008: *Maailman ympäristöhistoria*. Vastapaino, Tampere. [Alkuteos *An Environmental History of the World. Humankind's Changing Role in the Community of Life*. Routledge, Lontoo 2001.]
- Ilmolahti, Oona, Lähteenmäki, Maria, Karhu, Jani & Osipov, Alexander 2018: Vihreä museo: paikallisuus, identiteetti ja ekomuseoliike. *Elore* 2/25, 1–20. <https://journal.fi/elore/article/view/77208> (luettu 14.11.2020).
- Kauppinen, Juha 2019: *Monimuotoisuus*. Siltala, Helsinki.
- Lee, Richard 2012: *Fernand Braudel, the Longue Duree, and World Systems Analysis*. State University of New York Press, Albany.
- Lähteenmäki, Maria 2017: *Jälkiä lumessa. Arktisen Suomen pitkä historia*. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/80041> (luettu 12.11.2020).
- Rosenström, Ulla & Palosaari, Marika (toim.) 2000: *Kestävyyden mitta. Suomen kestävän kehityksen indikaattorit 2000*. Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Räsänen, Tuomas 2015: *Itämeren ympäristökriisi ja uuden merisuhteen synty Suomessa 1960-luvulta 1970-luvun puoliväliin*. Turun yliopisto, Turku.
- Salmela, Ulla, Matikka, Hannu, Latvala, Pauliina & Kauppi, Petja 2014: *Kohti kestävää kulttuuriympäristötyötä*. Opetus- ja kulttuuriministeriö, Helsinki.
- Tapaninen, Maippi 2010: *Yritysten yhteiskuntavastuu. Eettisyyttä, bisnestä vai sinipesua?* Finnwatch, Helsinki, <https://finnwatch.org/images/Yhteiskuntavastuu.pdf> (luettu 14.11.2020).

Kirjoittajat

Björn, Ismo, dosentti, FT, toimii erikoistutkijana Itä-Suomen yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksella. Hän on tutkinut ympäristöhistorian (met-sät, kaivokset) ohella yllirajaisen muistin politiikan mahdollisuuksia sekä julkaissut lukuisia paikallishistoriallisia teoksia.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-9876-994X>

Bolotova, Alla, FT, on väitellyt Lapin yliopistossa Venäjän pohjoisesta luonnonvalloituksesta. Hän on osallistunut Itämeren ympäristöhistorian tutkimushankkeeseen ja ollut ympäristösosiologian tutkijana sekä Pietarin eurooppalaisessa yliopistossa että Helsingin yliopiston Aleksanteri-instituutissa.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-8683-211X>

Colpaert, Alfred, on luonnonmaantieteen professori Itä-Suomen yliopistossa Historia- ja maantieteiden laitoksella. Hän on tutkinut maankäyttöä ja poro- ja karjalaitumia Suomen raja-alueilla sekä johtanut muun muassa Koneen Säätiön rahoittamaa Fennoscandian Green Belt -hanketta.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-5833-7309>

Gbagir, Augustine-Moses, FM, on maa- ja metsätieteen projektitutkija Itä-Suomen yliopistossa. Hän on tutkinut ilmastonmuutoksen vaikutuksia yhteisöihin sekä vesistöjen kasviplanktonimuutoksia ja vaikutuksia.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-3322-6631>

Ilmolahti, Oona, FT, historioitsija, toimii projektitutkijana Urbaani karjalaisuus -hankkeessa Itä-Suomen yliopistossa ja tutkijatohtorina Lapin yliopistossa. Hänen viimeisimpiä tutkimusaiheitaan ovat olleet museoiden ympäristöpolitiikka, ekomuseoliike ja muistitietoaineistot.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-2914-2128>

Koukkunen, Jarkko, FT, on väitellyt Itä-Suomen yliopistossa. Vuonna 2020 julkaistussa historian alan väitöstutkimuksessaan hän käsittelee poltetun maan taktiikan käyttöä ja kehitystä Suomen ja Neuvostoliiton välisellä rajaseudulla talvisodan aikana.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-8767-2170>

Laakkonen, Simo, VTT, on maisemantutkimuksen yliopistonlehtori Turun yliopistossa ja talous- ja sosiaalhistorian dosentti Helsingin yliopistossa. Aiemmin hän on toiminut ympäristöpolitiikan vt. professorina Joensuun yliopistossa. Hänen päätutkimusaiheitaan ovat Itämeren ympäristöhistoria sekä toisen maailmansodan ja kylmän sodan globaali ympäristöhistoria.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-0126-1838>

Land, Isaac, on historian professori Indiana State Universityssa Yhdysvalloissa. Hän on tutkinut merenkäyntiin, nationalismiin ja suurjärviin liittyviä teemoja. Hän on kehittänyt rannikkohistoriallista käsitteistöä ja ylläpitää aihetta koskevaa blogia.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-4292-1601>

Lähteenmäki, Maria on historian professori Karjalan tutkimuslaitoksella Itä-Suomen yliopistossa ja historian dosentti Helsingin yliopistossa. Hänen viimeaikaiset tutkimuksensa ovat käsitelleet Suomen rajaseutuja, arktisen Suomen historiaa, julkista muistamista ja vihreitä museoita. Hän johtaa pääosin Koneen Säätiön rahoittamaa Elävä raja -hanketta ja Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiön rahoittamaa Urbaani karjalaisuus -hanketta.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-9142-659X>

Michelsen, Karl-Erik on tieteen, teknologian ja modernin yhteiskunnan professori Lappeenrannan-Lahden teknillisessä yliopistossa. Hän on tutkinut yhteiskunnan muutosta ja teknologian kehitystä sekä niihin vaikuttavia taloudellisia, poliittisia ja sosiaalisia voimia.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-0607-8621>

Osipov, Aleksandr, FM, tohtorikoulutettava, toimii projektitutkijana Elävä raja -hankkeessa Itä-Suomen yliopistossa (2017–2021). Tulevassa väitöskirjassaan hän käsittelee Karjalan tasavallan luonnonsuojelualueiden historiaa ja ekoturismia Paanajärven kansallispuiston näkökulmasta.

📄 <https://orcid.org/0000-0002-6237-4425>

Parpei, Kati, FT, on akatemiaturkija ja Venäjän historian dosentti Itä-Suomen yliopistossa. Hänen päätutkimuskohteenaan on menneisyyden käyttäminen Venäjän kansallisen kertomuksen rakentamisessa keskiajalta nykypäivään. Hän on lähestynyt aihepiiriä muun muassa luostareiden, taistelukuvausten sekä populaarien historiaesitysten kautta.

📄 <https://orcid.org/0000-0002-4322-9046>

Rannikko, Pertti on Itä-Suomen yliopiston ympäristöpolitiikan emeritusprofessori ja sosiologi. Hänen tutkimusteemojaan ovat muun muassa luonnonvarojen käytön ja luontosuhteen muutokset paikallisyhteisöjen näkökulmasta. Hänen viime vuosien tutkimuskohteitaan ovat olleet Suomen ja Venäjän Karjalan rajaseuduilla sijaitsevat kylät.

📄 <https://orcid.org/0000-0002-9529-0383>

Abstract

For the first time worldwide, this collection brings together analyses of the last two centuries of historical change around the shores and drainage basin of Lake Ladoga, Europe's largest lake. The main focus of the narrative is the Northern Ladoga region, which was a Finnish administrative area between 1812 and 1944. After the Second World War, the entire shoreline of Lake Ladoga was incorporated into the northeast part of Russia's border region, the Autonomous Republic of Karelia and the Leningrad Province.

The main theme uniting this collection is how the relationship between humans and nature is shaped by industrialization and modernization in society. Other key issues include protecting nature and perspectives on particular places and times, which are reflected in the methodological and thematic choices made in this volume.

The research framework set by the editor, Professor Maria Lähteenmäki, is the new lakefront history (Finn. *uusi rantahistoria*), focusing on approaches to environmental, economic and sensory history of lakes. To draw broad conclusions, on the one hand, the multilevel changes on the lakefront cannot be understood without knowledge of the history of the wider drainage basin, and awareness of the geopolitics of the region and the climate changes. On the other hand, the human relationship to natural waters has changed significantly in 200 years. Thinking in terms of economic benefit has gradually given way to principles of sustainable development. Lake Ladoga is also being redefined from a spatial perspective, as nationalist ownership of the region is coupled with global concern about the state of Europe's largest lake.

Henkilöhakemisto

A

Agricola, Mikael 48
Ahtiainen, Pekka 72
Ahlman, Erik 306
Ailio, Julius 192
Albrecht, Gustaf 80, 81
Aleksanteri, munkki 59
Alho, Keijo 73
Anisimov, A. 78
Arppe, Nils Ludvig 102, 103, 110, 111, 123
Arseni, munkki 59
Ashworth, William 32, 33, 39, 41

B

Beck-Gerhard, Vasili 85
Belski, Stanislav V. 47
Björn, Ismo 8, 26, 234
Bolotova, Alla 8, 25, 131
Brahe, Pietari 62
Branov, J. 78
Budds, Jessica 39
Buller, Walter 38

C

Cameron, Laura 36, 37
Carson, Rachel 299
Chandler, Alfred 82
Claudet, Frederic 83
Colpaert, Alfred 8, 26, 188, 270

D

Delusin, Irina 192
Derjabin, A. 79
Diesen, Cristopher D. 89
Dippell, Wilhelm 104
Donskoi, Sergei 287

E

Efrem, munkki 58

F

Feditšev, Aleksandr 287
Filatov, Nikolai 193
Ford, Frank 91
Frenckell, von W. 104
Friman, Arja 278
Furman, Anton 77, 78
Furuhjelm, Hjalmar 83, 84

G

Gbagir, Augustine-Moses 8, 26, 188, 270
George, Rose 33
Gillis, John R. 20
Gutzeit, Hans 90
Gröndahl, Gustaf 85

H

Haapala, Pertti 72
Hannula, Helmi 236
Heinrichs, Erik 166, 173
Herbert, Balthasar 85
Herman, munkki 58
Hoffer, Peter Charles 207
Holmila, Marja 8
Hruštšov, Nikita 150
Hudilainen, Aleksandr 287
Högmänder, Jouko 278

I

Ilmolahti, Oona 8, 26, 205
Inha, I. K. 240, 268
Izotov, Aleksandr 234, 254

J

Jacobsen, Rowan 19
Janitski, Oleg 267
Jaroslav, ruhtinas 48
Jarovoi, Gleb 270
Jarratt, David 224
Juselius, F. A. 104

Järvi, T. H. 105, 139
Jääskeläinen, Viljo 141, 142, 147

K

Kaarle X Kustaa 61
Kallas, Aino 217
Kasantkin, Viktor 243
Katanandov, Sergei 280
Keiter, Robert 265
Kivikk'aho, Eila 205
Klee, Henrik 80
Koch, Frans 85
Kokkonen, Jukka 8
Koukkunen, Jarkko 8, 25, 162
Kravtšenko, Aleksei 277, 278
Kutško, Aleksandr 268, 273, 275
Kuusisto, Esko 13

L

Laakkonen, Simo 8, 25, 131
Laakso, Ville 47
Laine, Evert 82
Land, Isaac 8, 19, 23, 32, 122, 132, 214, 269, 306
Langston, Nancy 14
Le Bouëdec, Gerard 20, 214
Lehmusvaara, Ilmari 164
Lenin, V. I. 148
Lettinger, Eva 235, 236, 242
Linton, Jamie 39
Lukin, Lionel 79
Lundström, Carl 78
Lähtenmäki, Maria 8, 11, 26, 41, 205

M

Magris, Claudio 13
Malkovski, Vladimir 276
Malmberg, Anders 74
Masse, Doreen 269
Matvejevic, Predrag 11
Mayer, Edvard 83
Medvedev, Dimitri 288
Melkas, Kukku 217
Merleau-Ponty, Maurice 206

Michelsen, Karl-Erik 8, 24, 71
Mäkinen, Yrjö-Pekka 164
Mäkitalo, Janne 164

N

Nerdrum, Monica 235, 242
Niikko, Klaudia 242, 243
Nobel, Alfred 83
Nordenskiöld, Nils 79
Näsi, Valde 15, 16

O

Omeljanoff, Vsevolod 79, 80, 82
Osipov, Aleksandr 8, 27, 265
Osvintsov, M. 78
Ozeretkovski, Nikolai 63

P

Park, Geoff 37, 38
Parpei, Kati 8, 23, 44
Pearson, Michael 20, 215
Pietari Suuri 134
Pollard, Sidney 73, 74
Pozdnjakov, D. V. 194
Puhakka, Riikka 265
Putin, Vladimir 252, 256
Puustinen, Anna-Kaisa 106
Puustinen, Hermanni 106
Puustinen, Juhana 106
Pöysti, Eino 253
Pöysti, Lasse 238, 253

R

Rannikko, Pertti 8, 24, 97, 137
Redford, Duncan 33
Relander, K. A. O. 86
Ronimus, J. V. 57
Ruhovets, Leonid 193

S

Saarinen, Eero-Eetu 164
Saarnisto, Matti 193
Salmi, Feodori 227
Sautier, Pierre-Yves 75

Savolainen, Ulla 210
Savvati, munkki 59
Schwartz, Henrik Theodor 83, 85
Sergei, munkki 58, 59
Sihvonen, Jukka 243
Siilahti, Pertti 257
Snellman, Hanna 8
Sorenson, Olav 74
Stepanov, Viktor 275
Stork, Georgi 257
Suutala, Maria 235, 242
Sykkö, Uuno 113
Šyrlin, Aleksandr 276
Systra, Ylo 276

T

Taskinen, Juha 241, 256
Tervonen, Jukka 72

Thürstedt, Otto 84
Tikkanen, Päivi 41
Tolstoi, Aleksei 149
Topelius, Zacharias 134, 157
Trutnev, Juri 280
Tšapajev, V. I. 249
Tynkkynen, Vesa 164

V

Vaisman, Boris 256, 257
Virolainen, Johannes 164

W

Wallace, Anthony 93
Waschko, A. S. 138
Winberg, Carl Oskar 83
Worobjeff, P. 79